Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN MONTRÖ SÖZLEŞMESİ ÖRNEĞİNDE ANTLAŞMALARIN YORUMLANMASINDA BİR ARAÇ OLARAK 'SONRAKİ UYGULAMA'NIN İNCELENMESİ

Tuğçe ARABACI

Doktora Tezi

Ankara, 2025

BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN MONTRÖ SÖZLEŞMESİ ÖRNEĞİNDE ANTLAŞMALARIN YORUMLANMASINDA BİR ARAÇ OLARAK 'SONRAKİ UYGULAMA'NIN İNCELENMESİ

Tuğçe ARABACI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

[Öğrencinin Adı SOYADI] tarafından hazırlanan "[Tezin Adı]" başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Tezin Türü] olarak kabul edilmiştir.

[Unvanı, Adı ve SOYADI] (Başkan)

[Unvanı, Adı ve SOYADI] (Danışman)

[Unvanı, Adı ve SOYADI] (Üye)

[Unvanı, Adı ve SOYADI] (Üye)

[Unvanı, Adı ve SOYADI] (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın (Unvanı, Adı ve Soyadı) Ortak Danışman olarak görev almıştır.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

……/……/……

Tuğçe ARABACI

[1] *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*

(1) *Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

(2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

(3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

***** Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYANI

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Tez Danışmanının Ünvanı, Adı SOYADI** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Tuğçe ARABACI

ÖZET

ARABACI, Tuğçe. *Boğazlar Rejimine İlişkin Montrö Sözleşmesi ÖrneğiNde Antlaşmaların Yorumlanmasında Bir Araç Olarak 'Sonraki Uygulama'nın İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Uluslararası antlaşmaların yorumunda genel kural, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31. maddesinde düzenlenmiştir. Bu kapsamda, antlaşmalar konu ve amacı ışığında, iyi niyetle hükümlerine bağlam içinde olağan anlamları verilerek yorumlanmalıdır. Genel kuralda ayrıca üç tane yorum aracı kabul edilmiştir. Bunlardan biri antlaşmanın sonraki uygulamasıdır. Sonraki uygulama, antlaşma taraflarının yorum konusundaki mutabakatını gösterdiği için tarafların iradesini tespit etmeye yönelik objektif kanıt sunmaktadır. Uygulama, devletlerin yanı sıra uluslararası örgütlerce de gerçekleştirilebilir. Antlaşma taraflarının bunun anlaşmanın doğru yorumu olduğu konusunda hemfikir olmaları bir gerekmektedir. Sonraki uygulama, tarafların antlaşmanın akdinden sonraki iradeleri ile antlaşmayı değiştirmelerini de mümkün kılmaktadır.

Türk Boğazlarından geçişi düzenleyen Montrö Sözleşmesi, 1936 yılında akdedilmiştir ve 89 yıldır yürürlüktedir. Montrö Sözleşmesi'nin yapıldığı zamandan bugüne gerek teknolojik gerekse uluslararası hukukun tedrici gelişimi ve kodifikasyonu çerçevesinde pek çok gelişme yaşanmıştır. Bunların tümü, antlaşmaların yorumu bakımından sonraki değişiklikleri oluşturmaktadır. Ancak bunlardan bazıları, özel öneme sahiptir ve sonraki uygulama niteliğindedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanında gemilerin geçişinde II. Nolu Ek'in uygulaması bakımından II. Dünya Savaşı sırasında bazı protestolar yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin ilgili metnin olağan anlamına uygun yorumunun neticede kabul edildiği ifade edilebilir. Daha önemlisi, Türkiye'nin Boğazlarda güvenliğin sağlanması ve çevrenin korunması maksadıyla yaptığı 1998 Tüzüğü, Montrö Sözleşmesi'nin uygulanması bakımından sonraki uygulama niteliğindedir. Tüzükteki düzenlemeler hem IMO tarafından hem de diğer devletlerce kabul edilmiştir. Yapılması planlanan İstanbul Kanalı'nda uygulanacak geçiş rejiminin Montrö Sözleşmesi'ni ihlal etmemesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler

Sonraki uygulama, antlaşmaların yorumu, Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları

ABSTRACT

ARABACI, Tuğçe. *An Examination of 'Subsequent Practice' as a Means in the Interpretation of Treaties in the Case of the Montreux Convention Regarding the Regime of Straits*, Ph. D. Dissertation, Ankara,2025.

The general rule of treaty interpretation is set out in Article 31 of the Vienna Convention on the Law of Treaties. Accordingly, treaties must be interpreted by giving their provisions their ordinary meaning in the context of the treaty, in the light of its object and purpose, and in good faith. The general rule also recognizes three means of interpretation. One of them is the subsequent practice of the treaty. Subsequent practice provides objective evidence to ascertain the will of the parties, as it demonstrates the agreement of the parties to the treaty on interpretation. Practice can be carried out by states as well as international organizations. The parties to the agreement must agree that this is the correct interpretation of the agreement. Subsequent practice also makes it possible for the parties to amend the treaty with their will after the conclusion of the treaty.

The Montreux Convention, which regulates the passage through the Turkish Straits, was concluded in 1936 and has been in force for 89 years. There have been many devolopments since the Montreux Convention was concluded, both technologically and within the framework of the gradual and progressive codification of international law. All of these constitute subsequent changes in the interpretation of treaties. However, some of them are of special importance and have the character of subsequent practice. In this framework, some protests were made during World War II regarding the implementation of Annex II to the passage of ships in wartime when Turkey was neutral. However, it can be stated that Turkey's interpretation in accordance with the ordinary meaning of the relevant text was ultimately accepted. More importantly, Turkey's Regulation 1998, which was made for the purpose of ensuring safety in the Straits and protecting the environment, is a subsequent practice in terms of the implementation of the Montreux Convention. The provisions of the Regulation have been accepted by both the IMO and other states. The passage regime to be implemented in the planned Canal Istanbul must not violate the Montreux Convention.

Keywords

Subsequent practice, interpretation of treaties, Montreux Convention, Turkish Straits.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

KABUL VE ONAY i

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI ii

ETİK BEYANI iii

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER DİZİNİ vi

KISALTMALAR DİZİNİ x

GİRİŞ 1

1.BÖLÜM: :ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN YORUMUNDA SONRAKİ UYGULAMA 6

1.1.ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN YORUMU 6

1.1.1.Genel Olarak 6

1.1.2.Uluslararası Antlaşmaların Yorumu Konusunda Yaklaşımlar 17

1.1.2.1.Genel Olarak 17

1.1.2.2. Metinsel Yaklaşım 19

1.1.2.3. Tarafların Niyeti 21

1.1.2.4. Teleolojik Okul 23

1.1.2.5. New Haven Yaklaşımı 23

1.1.3.Yorum Kurallarının Tarihçesi 26

1.1.3.1. Greko-Romen Dönem 26

1.1.3.2. Klasik Dönem 28

1.1.3.3. Post-Klasik Yazarlar 30

1.1.3.4. Kodifikasyon Girişimleri 33

1.1.3.5.Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Öncesi Uluslararası Yargı Kararları 35

1.1.3.6.Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Çalışmaları ve Viyana Konferansı 40

1.1.4.Viyana Kuralları 44

1.1.5.Uluslararası Antlaşmaların Yorumunda Genel Kural 49

1.1.6.Tamamlayıcı Yorum Araçları 58

1.1.7.Viyana Konferansı Sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yorum Kuralları Hakkındaki Görüşleri 60

1.2.SONRAKİ UYGULAMA 61

1.2.1. Genel Olarak 61

1.2.2.Yorum Aracı Olarak Sonraki Uygulamanın Tarihçesi 64

1.2.3.Otantik Yorum Aracı Olması 69

1.2.4.Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m. 31(3)(b) Hükmü Kapsamında Sonraki Uygulamanın Unsurları 77

1.2.4.1.'Sonraki' Terimi 77

1.2.4.2.Uygulama Kavramı 83

1.2.4.2.1.Uygulama Teriminin Anlamı 83

1.2.4.2.2.Uygulamanın Kapsamı 89

1.2.4.2.2.1.Uygulama Kapsamındaki Eylem ve İşlemler 89

1.2.4.2.2.2. Uygulamanın Antlaşma Taraflarına Atfedilebilirliği 91

1.2.4.2.2.3.Uygulamayı Gerçekleştiren Aktörler ve Uygulamalarından Örnekler 94

1.2.4.2.2.3.1. Devlet Uygulaması 94

1.2.4.2.2.3.2. Uluslararası Örgütlerin Uygulamaları 96

1.2.4.3.Antlaşmanın Uygulanmasında Ölçütü 100

1.2.4.4.Anlaşma Unsuru 102

1.2.5. Tamamlayıcı Yorum Aracı Olarak Sonraki Uygulamalar 110

1.2.6. Uluslararası Örgütlerin Kurucu Antlaşmalarının Yorumunda Sonraki Uygulama 113

1.2.7. Sonraki Uygulama Bağlamında Antlaşmanın Yorumu ve Değiştirilmesi 122

1.2.8. Sonraki Uygulama ve Evrimsel Yorum 142

2.BÖLÜM:MONTRÖ SÖZLEŞMESİ'NİN SONRAKİ UYGULAMALARI VE İSTANBUL KANALI PROJESİ 153

2.1.TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE TÜRK BOĞAZLARININ HUKUKİ STATÜSÜ 153

2.1.1. Tarihsel Sürecin Önemi ve Dönemlere Ayırma 153

2.1.2.Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 154

2.1.2.1.Boğazlardan Geçişi Düzenleme Yetkisinin Tek Taraflı Tasarrufla Osmanlı Devleti Tarafından Kullanıldığı Dönem 154

2.1.2.2.Türk Boğazlarından Geçişin İkili Antlaşmalarla Düzenlendiği Dönem 156

2.1.2.3.Türk Boğazlarında Geçerli Olan Rejimin Çok Taraflı Antlaşmalarla Düzenlendiği Dönem 158

2.1.3.Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Sırasında Türk Boğazları 164

2.1.4.Lozan Konferansı ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk Boğazları . 169

2.2.II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE MONTRÖ'YE GİDEN SÜREÇ VE MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI 178

2.3.MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ 185

2.4.KABUL EDİLDİĞİ GÜNDEN BUGÜNE MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN UYGULAMASI VE DİĞER SONRAKİ GELİŞMELER 197

2.4.1.II. Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları 197

2.4.2.Notalar Devresi 213

2.4.3.Deniz Kamu Hukuku'nun Gelişimi İçinde Uluslararası Boğazlara İlişkin Düzenlemeler ve Bunların Türk Boğazlarından Geçiş Rejimine Etkileri 219

2.4.4.Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Kuralların Gelişimi 234

2.4.5.Denizlerde Uluslararası Güvenliğin Muhafazasına İlişkin Düzenlemeler .240

2.4.6.II. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesinden 2000 Yılına Dek Türk Boğazlarıyla İlgili Ortaya Çıkan Meseleler 245

2.4.7.Türkiye'nin Türk Boğazlarına İlişkin Düzenlemeleri: 1994 ve 1998 Tüzükleri.....251

2.4.8.2000 Sonrası Gelişmeler ve Türk Boğazları.....259

2.5.MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN SONRAKİ UYGULAMALARI VE SÖZLEŞMENİN YORUMUNA ETKİSİ 263

2.5.1.Objektif Durum Yaratan Antlaşma Olarak Montrö Sözleşmesi'nin Yorumu 263

2.5.2.Türk Boğazlarında Montrö Sözleşmesi'nin Uygulaması Niteliğindeki Öne Çıkan Pratikler.....273

2.6.İSTANBUL KANALI PROJESİYLE TETİKLENEN HUKUKİ TARTIŞMALAR VE MONTRÖ SÖZLEŞMESİ'NİN YORUMU 278

SONUÇ.....284

KAYNAKÇA 292

EK-1 ORİJİNALLİK RAPORU.....328

EK-2 ETİK KURUL İZİN FORMU 330

KISALTMALAR DİZİNİ

I.D.S.	: Birinci Dünya Savaşı
II.D.S.	: İkinci Dünya Savaşı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AJIL	: American Journal of International Law
BM	: Birleşmiş Milletler
BYIL	: British Yearbook of International Law
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECHR	: European Convention on Human Rights
ECtHR	: European Court of Human Rights
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
COLREG	: Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea
CSC	: International Convention for Safe Containers
CUP	: Cambridge University Press
DGK	: Deniz Güvenliği Komitesi
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GTBS	: Gemi Trafik Bilgi Sistemi
ICAO	: International Civil Aviation Organization
ILC	: International Law Commission
ILO	: International Labour Organization
IMO	: International Maritime Organization
INMARSAT	: Convention on the International Maritime Satellite Organization
ISM Code	: The International Safety Management Code
ISPS Code	: The International Ship and Port Facility Code
KBBS	: Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi
LOSC	: United Nations Convention on the Law of the Sea

LL	: International Convention on Load Lines
m.	: madde
MC	: Milletler Cemiyeti
MARPOL	: International Convention for the Prevention of Pollution from Ships
MÖ	: Milattan Önce
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OCIMF	: Oil Companies International Marine Forum
OILPOL	: International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil
OUP	: Oxford University Press
SAR Convention	: The International Convention on Maritime Search and Rescue
SFV	: International Convention for the Safety of Fishing Vessels
SGAK	: Seyir Güvenliği Alt-Komitesi
SOLAS	: International Convention for the Safety of Life at Sea
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STCW	: International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers
SUA Convention	: Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation
RG	: Resmî Gazete
TAD	: Trafik Ayrım Düzeni
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TONNAGE	: International Convention on Tonnage Measurement of Ships
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UHE	: Uluslararası Hukuk Enstitüsü
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UK	: United Kingdom
UN	: United Nations
UNCLOS	: United Nations Conference on the Law of the Sea

UNEP	: United Nations Environmental Programme
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
USAD	: Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
VAHS	: Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi
VLCT	: Vienna Convention on the
WTO	: World Trade Organization
YBILC	: Yearbook of the International Law Commission
ZaöRV	: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht

GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası hukukta kurumsallaşma süreci hız kazanmıştır. Uluslararası hukukun uygulaması yaygınlaşmış ve alt hukuk sistemleri oluşmuştur. Bu durum uluslararası hukukun parçalanması olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde uluslararası hukuk kurallarının en önemlileri çok taraflı antlaşmalarla düzenlenmiştir. Antlaşmalar, tarafı olan uluslararası hukuk kişilerinin birbirlerine karşı yükümlülüklerini düzenlemenin yanı sıra uluslararası hukukun asli kaynakları arasındadır. Uluslararası antlaşmaların giderek yaygınlaşması, yorum meselelerini de gündeme taşımaktadır. Yorum konusu, uluslararası hukukun uygulanmasında hem pratik önemi haizdir hem de kuramsal analiz gerektirmektedir. Yaklaşık yarım yüzyıl önce akdedilen antlaşmaların bugünün değişen koşullarına nasıl tatbik edileceği de yorum konusunun bir diğer yönünü oluşturmaktadır.

Tez, uluslararası antlaşmaların yorumunda bir araç olarak sonraki uygulamanın incelenmesini konu almaktadır. Söz konusu aracın yorumlamada yeri ve rolü, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarafı olduğu 1936 yılında akdedilen ve bugüne dek uygulanan Boğazlar Rejimine İlişkin Montrö Sözleşmesi[1] (Montrö Sözleşmesi) örneğinde değerlendirilecektir. Çalışmada uluslararası antlaşmaların yorumunda sonraki uygulamanın dikkate alınmasına ilişkin yapılacak araştırmanın neticesinde varılacak sonuçlar, Montrö Sözleşmesi'nin uygulanması ve yorumu açısından değerlendirilecektir.

Uluslararası hukukta antlaşmanın düzenlediği konuya, antlaşmayı yorumlayan organ veya mahkemenin yetkisine bakılmaksızın uygulanması gereken bir genel yorum kuralı mevcuttur. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin[2] (VAHS) 31 ila 33. maddeleri antlaşmaların yorumu konusunu düzenlemektedir. 31. maddede, "Genel Yorum Kuralı"

[1] Boğazlar Rejimine İlişkin Montrö Sözleşmesi'nin çevirisi ve resmi metinleri için bkz. MERAY, Seha L/ OLCAY, Osman**, Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 691, Bundan sonra kısaca Montrö Sözleşmesi olarak belirtilecektir.

[2] Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS 331, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf, (18.05.2025). Bundan sonra kısaca VAHS olarak belirtilecektir.

ifade edilmiştir. Bu kural, birden fazla yorum yönteminin ve yorum aracının birlikte uygulanmasını öngörmektedir. Sonraki uygulama da genel kuralın içeriğinde dikkate alınması gereken bir yorum aracı olarak düzenlenmiştir. Antlaşma taraflarının antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını gösteren sonraki uygulaması, literatürde en geniş anlamıyla "otantik yorum aracı" olarak nitelendirilmektedir. Bunun sebebi, sonraki uygulamanın antlaşmayı yapan tarafların iradesini, yorum konusundaki ortak görüşünü yansıtıyor olmasıdır. Söz konusu ortak anlayış, sözleşmenin uygulanma biçimiyle ortaya konulmaktadır. Uluslararası hukuktaki klasik anlayış, antlaşmaların akdedildikleri zamanki anlamına ulaşılması olmakla birlikte antlaşmanın akdinden sonraki uygulamanın dikkate alınması, uluslararası antlaşmaların uygulanması ve yorumunda zamanla ilişkisini de ele almayı gerektirmektedir.

Tezde, sonraki uygulama yorum aracına ilişkin kapsamlı bir analiz ve kuramsal açıklama sunulması hedeflenmektedir. Bunun yapılabilmesi için uluslararası antlaşmaların yorumu meselesindeki ana yaklaşımların ve Viyana yorum kurallarının incelenmesi gerekmektedir. Bu araştırma yapılırken uluslararası hukukun gelişimindeki dönemler göz önüne alınacaktır. Bu kapsamda sonraki uygulamanın unsurlarının açıklanması ve hukuki etkisinin tartışılması gerekmektedir. Montrö Sözleşmesi örneğinde sonraki uygulamanın antlaşmaların yorumuna etkisi gösterilmeye çalışılacaktır.

Tez, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde uluslararası antlaşmaların yorumunda sonraki uygulama yorum aracının kapsamlı bir tahlilinin sunulması hedeflenmektedir. Tezin ikinci bölümünde ise İstanbul Kanalı Projesi tartışmaları da dahil olmak üzere Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin sonraki uygulamaları ve yorumu konusu ele alınacaktır.

Tezin ilk bölümü kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Öncelikle uluslararası antlaşmaların yorumu konusu aktarılacak ve ardından sonraki uygulama kavramı incelenecektir. Uluslararası antlaşmaların yorumu konusu aktarılırken öncelikle uluslararası antlaşmaların yorumu konusundaki yaklaşımlar, yorum kurallarının tarihsel süreç içinde gelişimi ortaya konulacaktır. Birinci bölümün bu ilk kısmındaki amaç, tüm uluslararası

antlaşmaların yorumunda geçerli olan kuralı açıklamak ve bu kuralın içerisinde sonraki uygulamanın yerine işaret edebilmektir. Kısaca Viyana kuralları denilen Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ndeki yorum kuralları, bu kapsamda da uluslararası antlaşmaların yorumunda genel kural ve tamamlayıcı yorum araçları açıklanacaktır. Birinci bölümün bu ilk kısmında son olarak Birleşmiş Milletler Antlaşmalar Hukuku Konferansı[3] (Viyana Konferansı) sırasında Türkiye'nin yorum kuralları hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

İlk bölümün ikinci kısmında sonraki uygulama kavramının kapsamlı şekilde araştırılması planlanmıştır. Bu çerçevede sonraki uygulama kavramının tanımı ve hukuki etkileri değerlendirilmeden önce yorum aracı olarak sonraki uygulamanın tarihçesi, otantik (gerçek) yorum aracı olma özelliği incelenecektir. Ardından VAHS m.31(3)(b) hükmü kapsamında sonraki uygulamanın unsurları açıklanarak kavramın tanımlanması hedeflenmektedir. Hemen ardından VAHS m. 32 anlamında tamamlayıcı yorum aracı olarak sonraki uygulamalara ilişkin bilgiler aktarılacaktır. Sonraki uygulama kavramına ilişkin açıklamalar sunulduktan sonra sonraki uygulama yorum aracının rolü ve hukuki etkisiyle ilişkili tartışmalara yer verilecektir. Bu tartışmalar, tezde üç başlıkta sunulmaktadır. İlk olarak uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumunda sonraki uygulamanın rolü değerlendirilecektir. İkinci olarak sonraki uygulama bağlamında antlaşmaların yorumu ve antlaşmaların değiştirilmesi konuları tartışılacaktır. Üçüncü olarak sonraki uygulama ile evrimsel yorum arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

Tezin ikinci bölümü Montrö Sözleşmesi'nin sonraki uygulamaları ve İstanbul Kanalı Projesi'ni konu almaktadır. Bu bölüm kendi içinde altı kısma ayrılmıştır. Montrö Sözleşmesi'ndeki kuralların kavranabilmesi açısından literatürde sıklıkla izlenen yöntem, öncelikle tarihsel geçmişte Türk Boğazlarının hukuki statüsünün açıklanmasıdır. Burada da bu eğilim takip edilmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin akdine dek olan tarihsel süreç, ikiye ayrılarak incelenmiştir. İlk olarak tarihte Türk Boğazları konusu, ikinci olarak II. Dünya Savaşı öncesinde Montrö'ye giden süreç ve Montrö

[3] Birleşmiş Milletler Antlaşmalar Hukuku Konferansı. Bundan sonra kısaca Viyana Konferansı olarak belirtilecektir.

Boğazlar Konferansı aktarılmıştır. İkinci bölümün üçüncü kısmı, Montrö Sözleşmesi'nin içeriğine ve kabul edilen hukuki rejime odaklanmaktadır. Montrö Sözleşmesi'nde benimsenen kurallar ve hukuki düzen aktarıldıktan sonra Montrö Sözleşmesi'nin kabul edildiği 1936 yılından bugüne hem nasıl uygulandığı hem de yaşanan diğer sonraki gelişmeler ele alınacaktır. Bu çerçevede Montrö Sözleşmesi'nin kabulünden sonraki birkaç yıl içinde II. Dünya Savaşı başlamış ve Montrö'nün savaş durumu için öngördüğü kurallar uygulama alanı bulmuştur. Tüm dünyayı etkileyen ve dönemin büyük güçleri arasında yaşanan savaş sırasında Türk Boğazları'nın hukuki statüsü ve geçiş rejimi pek çok defa gündeme gelmiş, Türkiye'nin bazı uygulamaları eleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitiminde literatürde kısaca "Notalar Devresi" olarak adlandırılan bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemden günümüze Deniz Hukuku'nda önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Her şeyden önce uluslararası boğazlardan geçişe ilişkin uluslararası hukuk kurallarında ciddi değişiklikler yapılmıştır. Montrö Sözleşmesi'nin akdedildiği zaman mevcut olmayan yeni kavramlar ve kurallar üretilmiştir. Bununla birlikte deniz çevresinin korunması ve denizlerde uluslararası güvenliğin sağlanması konularında yeni düzenlemeler benimsenmiştir. Bu dönemde ayrıca teknolojik gelişmeler nedeniyle gemilerin büyüklükleri, tonajları ve teknik özelliklerinde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Montrö Sözleşmesi, tüm bu değişikliklerle birlikte Boğazlardan geçişi düzenlemeye ve ortaya çıkan yeni soru ve sorunlara cevap üretmeye devam etmiştir. Türk Boğazları ile ilgili ortaya çıkan yorum ve uygulama meseleleri üçe ayrılarak incelenecektir. Bunlardan ilki, II. D. S.'nın sona ermesinden 2000'li yıllara dek gündeme gelen uygulama sorunlarıdır. İkincisi Türkiye'nin Boğazlardan geçişi düzenlediği 1994 ve 1998 Tüzükleridir. Bu tüzükler, belirli bazı gereklilikler nedeniyle uluslararası hukuka dayanılarak yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin iç hukuk düzenlemeleridirler ve özellikle 1994 Tüzüğü oldukça tepkiyle karşılanmıştır. 1998 Tüzüğü ise uluslararası toplumda kabul görmüştür. Sonuncusu ise 2000 sonrasında uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler dolayısıyla Türk Boğazlarından geçişin yeniden gündeme gelmesidir. Burada aktarılan Montrö Sözleşmesi'nin uygulamaları ve sonraki diğer gelişmeler, uluslararası hukuk açısından değerlendirilecektir. Montrö Sözleşmesi'nin yorumu açısından en önemli özelliği objektif durum yaratan antlaşma niteliğinde olmasıdır. Bu türden antlaşmaların sonraki uygulama yoluyla yeniden yorumlanıp yorumlanamayacağının hukuki açıdan

tartışılması gerekmektedir. Tezde öncelikle bu konu incelenmiştir. Ardından sonraki uygulamanın tüm unsurları ve birinci bölümde aktarılan diğer bilgiler ışığında Montrö Sözleşmesi'nin sonraki uygulaması niteliğinde olan ve öne çıkan pratikleri ele alınmıştır. Son olarak İstanbul Kanalı Projesi ile tetiklenen hukuki tartışmalar ışığında Montrö Sözleşmesi'nin yorumu konusu değerlendirilmiştir.

1.BÖLÜM

ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN YORUMUNDA SONRAKİ UYGULAMA

Birinci bölümde uluslararası antlaşmaların yorumunda bir araç olarak 'sonraki uygulama' kavramı açıklanmaktadır. Bu bölüm, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, uluslararası antlaşmaların yorumu konusu ele alınacaktır. İkinci kısım ise bir yorum aracı olarak sonraki uygulamaya özgülenmiştir. Birinci kısımda, uluslararası antlaşmaların yorumuna ilişkin genel çerçeve çizilecek, uluslararası hukukta geçerli yorum kuralları aktarılacak ve yorum konusuna dair temel ilke ve kavramlar açıklanacaktır. İkinci kısımda ise bir yorum aracı olarak sonraki uygulamanın tarihçesi, VAHS'de[4] düzenlendiği şekli dikkate alınarak unsurları, otantik yorum aracı olma özelliği, uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumunda ele alınış şekli, uluslararası antlaşmaların yorumu ve değiştirilmesine ilişkin uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde sonraki uygulama yoluyla antlaşmalarda değişiklik yapılıp yapılamayacağı ve sonraki uygulamanın evrimsel yorum kavramıyla ilişkisi değerlendirilecektir.

1.1.ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN YORUMU

1.1.1.Genel Olarak

Uluslararası antlaşmalar hukukununa ilişkin hemen her karar ve yorumda esas alınan kaynak, VAHS'dir.[5] VAHS, birincisi 26 Mart – 24 Mayıs 1968'de, diğeri 9 Nisan- 22 Mayıs 1969 tarihlerinde olmak üzere iki toplantı halinde gerçekleşen Viyana Konferansı'nın sonucunda 22 Mayıs 1969'da imzalanmıştır. Sözleşme, 27 Ocak 1980'de yürürlüğe girmiştir ve şu anda Sözleşmeye 116 devlet taraftır.[6] Türkiye Cumhuriyeti,

---

[4] Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin resmi olmayan çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, Aslan, **Milletlerarası Hukuk Konu Anlatımı, Temel Belgeler, Örnek Kararlar**, GÜNEL, Reşat Volkan (Ed.) 12. B., Savaş, 2024, s. 57.

[5] GÜNDÜZ, s. 57.

[6] Bu sözleşmeye taraf devletlerin listesi için bkz https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028003902f&clang=_en (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

VAHS'nin tarafı değildir. Bununla birlikte VAHS'nin önemli bir kısmının önceki teamül hukuku kurallarının kodifikasyonu olduğu, diğer kısımlarınınsa sözleşmenin akdedildiği günden bu yana uluslararası teamül hukuku niteliği kazandığı literatürde genel olarak kabul edilmektedir.[7] Antlaşmada yer alan teamül hukuku niteliğindeki kurallar, Türkiye Cumhuriyeti için de bağlayıcıdır.

VAHS'nin "Terimlerin Kullanılması" başlıklı 2. maddesinin 1. paragrafındaki tanıma göre, *"'antlaşma' [treaty] ister tek bir belgede, isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve (kendine) mahsus ismi ne olursa olsun Devletler arasında yazılı şekilde akdedilmiş ve uluslararası hukuka tabi olan uluslararası anlaşma [agreement] demektir."* Uluslararası Adalet Divanı, Kamerun ve Nijerya arasındaki Sınırlandırma Davası'na ilişkin 2002 yılında verdiği kararında bu tanımın uluslararası teamül hukukunu yansıttığını belirtmiştir.[8] Bugün devletlerin büyük çoğunluğu, VAHS'de yer alan bu tanımın uluslararası teamül hukuku niteliğinde olduğunu ve bu nedenle de bu sözleşmeye taraf olmayanları da bağlayacağını kabul etmektedirler.[9]

Viyana Sözleşmesi'nde antlaşma kavramı tanımlanırken zorunlu olan kurucu unsurları sayma yoluna gidilmiş ancak antlaşmaları diğer hukuki işlemlerden veya devletler arasındaki antlaşma sayılması mümkün olmayan kimi mutabakatlardan ayırt etmeye yardımcı kriterler belirlenmemiştir.[10] Getirilen tanımda antlaşmaların işlevlerine de değinilmemiştir.[11]

Sözleşmede yer verilen tanıma göre uluslararası antlaşmalar uluslararası hukukun bu konuda yetki tanıdığı kişileri arasında yapılmalıdır. İkinci olarak uluslararası hukukta etki yaratmalıdır. Taraflar arasında hak ve yükümlülükler doğurmalı, var olan hak ve

---

[7] HOLLINS, Duncan, "*Defining Treaties*", in Duncan B. Hollins (Ed), *The Oxford Guide to Treaties* (Oxford University Press, 2014), s. 13.

[8] Land and Maritime Boundary Between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigaeria; Equitorial Guinea Intervening), 2002 ICJ Reports 249, s. 263.

[9] AUST, Anthony, **Modern Treaty Law and Practice**, Cambridge University Press, 2000, s. 14; VILLIGER, Mark.E., **Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties**, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 83.

[10] HOLLINS, s. 12.

[11] HOLLINS, s. 12.

yükümlülükleri değiştirmeli veya sona erdirmelidir. Son olarak iki veya daha fazla taraf arasında yazılı irade uyuşması oluşturmalıdır.[12]

VAHS metninde yer alan bu tanımın kullanım amaçlarını Hollins şu şekilde sıralamaktadır: İlk olarak VAHS'nin 1. maddesinde bu sözleşmenin yalnız devletler arasındaki antlaşmalara uygulanacağı belirtilmiştir. Böylelikle sözleşmenin kapsamı sınırlandırılmıştır. Bu tanım, bu sınırlı kapsama yönelik olarak kabul edilmiştir. İkinci olarak VAHS'nin 2. maddesindeki tanımın yalnız VAHS'nin uygulanması bakımından olduğu belirtilmiştir. Böylelikle, bu tanım, VAHS'nin diğer 84 maddesinin hangi antlaşmalara uygulanacağının yanıtını vermektedir. Son olarak VAHS'nin 3. maddesinde, devletlerle uluslararası hukukun diğer kişileri arasında veya uluslararası hukukun diğer kişilerinin kendi aralarında akdedilen uluslararası anlaşmaların veya yazılı şekilde yapılmayan anlaşmaların bu sözleşmenin kapsamı dışında bırakılmasının bu anlaşmaların hukuki gücünü etkilemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla tanım, bu gibi anlaşmaların da uluslararası hukuk açısından uluslararası antlaşma olarak nitelendirilmelerine engel değildir. [13]

Uluslararası antlaşmalar hukuku başlığı altında toplanabilecek bütün kurallar ve prosedürler, 1969'da yapılan VAHS'de, daha sonra ise 1978'de akdedilen Viyana Devletlerin Uluslararası Antlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi'nde ve son olarak da 1986'da yapılan Viyana Devletlerle Uluslararası Örgütler veya Uluslararası Örgütlerle Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde büyük ölçüde kodifiye edilmiştir. Bununla birlikte uluslararası antlaşmalar hukuku, VAHS'nin kapsamının ötesinde ve sözü edilen antlaşmalardan bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Bunların yanı sıra hukukun bir genel ilkesi olarak ahde vefa (*pacta sund servanda)*, yürürlüğe giren antlaşmaların ihlali ve sona erdirilmesi durumlarında sorumluluk hukukunu da gündeme getirmektedir. Devletlerin sorumluluğu, henüz çok taraflı bir uluslararası antlaşmayla düzenlenmemiştir ve bu nedenle bu alanda teamül hukuku kuralları geçerlidir. Son olarak uluslararası antlaşmalar uluslararası hukukun bir

[12] PAZARCI, Hüseyin, "*Uluslararası Hukuk ve Türk Hukukuna Göre Uluslararası Andlaşma Kavramı*", MHB, Yıl 10, S.1-2, 1990, s. 152.

[13] HOLLINS, s. 13.

kaynağını oluşturmaktadır. Bu son durum, uluslararası antlaşmalarla ilgili meselelerin antlaşmalar hukuku ve devletlerin sorumluluğu kurumlarını da aşarak farklı bir boyutta ele alınmasını beraberinde getirir.[14] Objektif durum yaratan antlaşmaların üçüncü kişileri de bağladığı görüşü gibi kimi istisnalar dışında uluslararası antlaşmalar kural olarak yalnız tarafları arasında geçerlidir. Bu duruma antlaşmaların nispiliği denilmektedir.

Uluslararası uygulamada uluslararası hukukun kişileri arasındaki irade uyuşmalarını belirtmek için kullanılan tek terim antlaşma değildir. Bunlardan en sık kullanılanları, Pazarcı tarafından, antlaşma veya eski adıyla muahede (*treaty/ traité/ Vertrag*), anlaşma (*agreement/ accord/ Abkommen*), sözleşme (*convention/ Konvention*), misak (*covenant/ pacte/ Pakt*), statü (*statute/ statut/ Statut*), şart (*charter/ charte/ Charta*), protokol (*protocol/ protocole/ Protokoll*), genel senet (*general act/ acte général/ allgemeinakte*), son senet (*final act/ acte final/ Schlussprotokoll*), *modus vivendi*, mektup değişimi, nota değişimi, tahkimname (*compromis/ Schiedsvertrag*), konkorda (*concordat*) olarak örneklenmektedir.[15] Adlandırmadaki çeşitlilik, antlaşmaların konuları veya ortaya çıkış şekillerindeki farklılıklardan[16] kaynaklanmaktadır. Örneğin, sözleşme, genellikle önemli ve kural koyucu çok taraflı antlaşmalar için kullanılırken[17] protokol, asıl antlaşmayı tamamlayıcı ve ayrıntılarını düzenleyici antlaşmaları belirtir.[18] Latince bir terim olan *modus vivendi* ise geçici anlaşma anlamına gelmekte ve özellikle ticaret veya gümrük konularına ilişkin kısa süreli ikili antlaşmaları[19] ifade etmektedir.[20] Uygulamadaki çeşitliliğe karşın irade uyuşmasının nasıl adlandırıldığı uluslararası hukuk bakımından önem taşımamaktadır. Bu durum, VAHS m. 2(a)'da açıkça belirtilmiştir. Uluslararası hukukun özneleri arasında hak ve borç yaratmak veya hukuki ilişki kurmak, var olan

[14] HOLLINS, s. 13-14.

[15] PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 1.**, 15. B, Turhan Kitabevi, 2021, s. 113-116.

[16] BOZKURT, Enver/ POYRAZ, Yasin/ ERDAL, Selcen, **Devletler Hukuku**, 12. B, Legem Yayınevi, 2023, s. 46.

[17] PAZARCI, s. 114.

[18] PAZARCI, s. 115.

[19] PAZARCI, s. 115.

[20] Diğer terimlerin anlamları için bkz. PAZARCI, s. 114-116.

ilişkileri değiştirmek veya sona erdirmek üzere yapılan yazılı irade uyuşmalarını[21] ifade etmek üzere yaygın biçimde antlaşma (*treaty*) terimi kullanılmaktadır.

Dilimizde yayımlanan uluslararası hukuk eserlerinde "andlaşma", "antlaşma" ve "anlaşma" tabirlerinin İngilizce *treaty* teriminin karşılığı olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Andlaşma tabiri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana anayasalarda benimsenen ve 1982 Anayasası'nın 15, 16, 42, 90 ve 92. maddelerinde geçen sözcüktür. Çelik, Meray, Pazarcı, Toluner ve Bozkurt tarafından kullanılmaktadır. Antlaşma tabiri ise Gündüz, Aybay ve Doğan tarafından tercih edilmektedir. Pazarcı ve Bozkurt başta olmak üzere birçok yazar, İngilizce *agreement* teriminin karşılığı olarak ise anlaşma tabirini kullanmaktadırlar. Pazarcı'ya göre anlaşma, devletlerin yaptığı antlaşmalar arasında ikincil önemde olanları bildirmek veya en az resmi işlem gerektiren antlaşma türünü ifade etmek için kullanılabilmektedir.[22] Toluner'in ders notlarından derlenen çalışmada ise anlaşma, iki veya çok taraflı hukuki işlemlerin tümünü ifade etmek üzere kullanılmış, tarafların irade uyuşması olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede antlaşmalar, anlaşmaların bir türü olarak görülürken her anlaşmanın antlaşma kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.[23] Bu çalışmada *treaty* teriminin karşılığı olarak antlaşma sözcüğü kullanılacaktır.[24] Anlaşma (*agreement*) kavramı hakkında ise Toluner'in görüşü benimsenmektedir. Bu çalışmada anlaşma terimi, en geniş anlamıyla uluslararası hukuk kişilerinin aralarındaki irade uyuşmasını ifade etmek üzere kullanılacaktır.

Uluslararası antlaşmaların yorumu ifadesinin manası hakkında ise literatürde uzlaşı bulunmamaktadır. Linderfalk, yorumun iki biçimde tanımlanabileceğini belirtmektedir:

---

[21] BOZKURT/ POYRAZ/ ERDAL, s. 46.

[22] PAZARCI, s. 114.

[23] TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur/ ARIKOĞLU, Enver/ AKÜN, Verda Neslihan/ BAŞKARACAOĞLU, Elif, **Toluner Milletlerarası Hukuk (Giriş-Kaynaklar)**, Beta, 2019.

[24] Türkçe hukuk literatüründe "andlaşma" tabirinin özel bir terim olarak yalnız uluslararası antlaşmaları isimlendirmek için kullanıldığına dair yerleşik bir anlayışın varlığı tespit edilememiştir. İngilizce treaty teriminin karşılığı olarak Türkçe literatür bakımından genel bir kabul ve bunun yarattığı bir engel olmadığından Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde yer verilen, aynı zamanda dilimizde yaygın kullanıma sahip olan "antlaşma" sözcüğü tercih edilmiştir. Bu çalışmada "antlaşma" sözcüğünün geçtiği yerlerin pekâlâ "andlaşma" şeklinde okunması da mümkündür. Belirli bir uluslararası antlaşmadan söz edilirken özel isim niteliğindeki aslına uygun şekilde yer verilecektir.

i. Herhangi bir okuyucunun bir metni okurken ona verdiği anlam; ii. Belirsizlik içeren bir metni netleştirmek için gerekli süreç.[25] Literatürde, hukuki enstrümanlarla ilgili olduğunda yorumun sıklıkla bu ikinci anlamda anlaşıldığı görülmektedir.

Literatürde yorumun dört adet anlam kaynağı olduğu kabul edilmektedir. Bunlar, yorumun nesnesinin yazarı, yorumun nesnesi, yorumcu ve yorumun yapıldığı toplum olarak belirtilmektedir.[26] Örneğin, Stanley Fish, yorumlamanın, yazarın yorumlayıcıya anlamını aktardığı iletişim sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu öne sürmektedir. Amaçsal yorumun keyfiliğini önlemek maksadıyla yazarın niyetine önem vermektedir.[27] Başta Andrei Marmor olmak üzere bazı yazarlar ise ifadelerin anlamının semantik olarak doğal dilin kuralları ve gelenekleri tarafından belirlendiğini öne sürmüştür.[28] Buna karşın dilbilimsel belirsizliğe dair eleştiriler, hukuk felsefesi alanına aktarılmış ve metinsellik anlayışı sorgulanır hale gelmiştir. Eleştirel hukuk çalışmaları, biçimci yorum tekniklerinin eksikliklerini ortaya koymuştur. Martti Koskenniemi, Viyana yorum kurallarının olağan anlam, bağlam ve amaç gibi ilkelerinin "*kavramların belirsiz olduğu durumlarda başvurulabilecek, kendi başlarına var olan şeyler*" değil, "*bir yorumun yapıcı gerekçeleri*" olarak ortaya çıktıklarını ifade etmektedir. Ona göre "*yorumlama, anlamı keşfetmekten ziyade yaratmaktır*".[29]

Yine çağdaş bir yazar olan Ingo Venzke ise öncelikle uluslararası hukuka statik yaklaşımı ele almakta ve bu bakış açısının iki özelliğini ortaya koymaktadır. Statik yaklaşımda, birinci olarak, uluslararası hukukun oluşumu konusu, uluslararası hukukun kaynakları meselesine indirgenmiştir. İkinci olarak uluslararası hukuk kurallarının yorumu meselesinde anlam, normların akışı içinde var olan ve bazen de yüzeyin altında

---

[25] LINDERFALK, Ulf, **On The Interpretation of Treaties The Modern International Law as Expressed in the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties**, Springer, 2007, s. 9-12.

[26] PEAT, Daniel/ WINDSOR, Matthew, "*Playing the Game of Interpretation*", in BIANCHI, Andrea/ PEAT, Daniel/ WINDSOR, Matthew, **Interpretation in International Law**, Oxford University Press, 2015, s. 9.

[27] FISH, Stanley, "*There is No Textualist Position*", San Diego L Rev, Vol. 42, 2005, s. 632–3, 647.

[28] MARMOR, Andrei (Ed), **Law and Interpretation: Essays in Legal Philosophy**, Clarendon Press, 1995, s. 64.

[29] KOSKENNIEMI, Martti, **From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument**, Cambridge University Press, 2006, s. 530- 531.

bulunduğundan kazılarak çıkarılması gereken bir şey olarak kavranmıştır. Venzke, bu anlayışa göre yorum faaliyetinin yaratıcı bir eylemden ziyade arkeoloji bilimindeki faaliyetlere benzediğini tespit etmektedir. Ancak bugünkü uluslararası hukuk teorisinde, doğru yorumun zaten orada olduğu ve kullanılmaya hazır bir şekilde bulunup çıkarılmayı beklediği görüşüne artık nadir olarak rastlandığını da eklemektedir.[30]

Türkçe literatürde ise Çelik, Reuter ve Rousseau'ya atıf vererek yorum faaliyetini, "*bir hukuksal işlemin anlamını ortaya çıkarmak, sınırlarını ve kapsamını belirtmek, karanlık ve çapraşık noktalarını aydınlatmak amacıyla yapılan düşünsel bir çalışma*" olarak tanımlamaktadır.[31] Pazarcı da hukuksal yorum hakkında benzer bir tanım vermektedir.[32] Aybay ve Oral da birlikte kaleme aldıkları eserde bir hukuk kuralının somut bir olaya uygulanabilmesi için öncelikle içeriğinin, kapsamının ve anlamının tam olarak belirlenmesi gerektiğini ve somut olayla hukuk kuralı arasında ilişki kurulup kurulamayacağının ancak bu aşama tamamlandıktan sonra anlaşılabileceğini ifade etmektedirler. Bu amaçla yapılan ve hukuk kuralının gerçek anlamını ortaya çıkarmaya yönelik zihinsel işleme yorum denildiğini belirtmektedirler.[33]

Antlaşmaların yorumu konusunu VAHS'nin hazırlık çalışmalarına dahil eden ilk isim UHK Özel Raportörü Waldock ise yorumun, salt mekanik olarak doğru anlamı bulmak veya tarafların önceden var olan niyetini aramak olmadığını, bunlardan ziyade anlaşma hükmüne bir anlam vermek olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.[34]

Bu çalışmada Çelik'in yukarıda aktarılan kapsamlı tanımının yanı sıra Georg Schwarzenberger'in "*Bir antlaşmanın yürütülmesi de dahil olmak üzere, herhangi bir uygulaması, […] antlaşmanın önceki bilinçli veya bilinçaltı yorumunu gerektirir.*"

---

[30] VENZKE, Ingo, "*Semantic Authority, Legal Change and the Dynamics of International Law*", 2015, 12 No Foundations 1, s. 1.

[31] RUETER, Paul, **Introduction au Droit des Traités**, Collection U, Librairie Armond Colin, 1972, s. 88-93, 99; ROUSSEAU, Charles, **Droit Intenational Public Approfondi**, Dalloz, 1961, 61, aktaran ÇELİK, Edip, **Milletlerarası Hukuk Cilt 1**, Fakülteler Matbaası, 1980, s. 234.

[32] PAZARCI, s. 189.

[33] AYBAY, Rona/ ORAL, Elif, **Kamusal Uluslararası Hukuk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 95.

[34] UN ILC, Report of the International Law Commission Sixteenth Session, 1964, 53, para. 1.

görüşü[35] ve Oliver Dörr'ün uluslararası antlaşmaların yorumlanması faaliyeti "*doğru anlamı oluşturma süreci*"dir[36] şeklindeki değerlendirmesi benimsenmektedir. Sonraki uygulama konusunda eserler vermiş ve Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun sonraki anlaşmalar ve sonraki uygulama konusundaki Çalışma Grubu'nun Raportörü olan Georg Nolte de Schwarzenberger'e benzer şekilde *"bir antlaşmanın her uygulamasının, onun öncesinde yorumlandığını varsaymayı gerektirdiğini*" belirtmektedir.[37]

Literatürde önemli bir diğer isim Villiger başta olmak üzere diğer bazı yazarlar ise yorumun bir tanımını vermeksizin konuya uluslararası hukukta yorum sırasında kullanılan yöntemleri aktararak giriş yapmaktadırlar. Bu yöntemler: i. Sübjektif veya tarihsel (*subjective or historical*) yöntem; ii. Lafzi veya dil bilgisel (*textual or grammatical*) yöntem; iii. Bağlamsal veya sistematik (*contextual or systematic*) yöntem; iv. Amaçsal veya işlevsel (*teleological or functional*) yöntem; v. Mantıksal (*logical*) yöntemdir.[38] Sübjektif yöntem, yorumlanmakta olan antlaşmanın taslağını hazırlayanların "gerçek" niyetlerini belirlemeye çalışır ve yorum sırasında hazırlık çalışmalarına başvurulmasını öne çıkarmaktadır. Sir Hersch Lauterpacht bu yöntemin önde gelen savunucusu kabul edilmektedir. Lafzi veya dil bilgisel yöntem ise Max Huber'in deyimiyle "*tarafların ortak iradesinin tek ve en güncel ifadesi*" olan metne odaklanmaktadır. Sistematik yöntem, Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 1956 tarihli kararına (*resolution*) yansımıştır ve terimlerin anlamlarını daha sıkı ve daha geniş bağlamlarında değerlendirmektedir. Amaçsal veya işlevsel yöntemse en net biçimde 1935 Harvard Taslağı m. 19(a)'da ifade edilmiştir. Bu yöntemde, bir antlaşmanın konu ve amacına yoğunlaşılarak gerekirse metnin sınırlarının aşılması önerilmektedir. Son olarak mantıksal yöntem, rasyonel akıl yürütme tekniklerini, anoloji (*anologiam*), mefhumu muhalif (*e contrario*), yazılı belgelerin muhtevasının tereddüt yarattığı

---

[35] SCHWARZENBERGER, Georg, "*Myths and Realities of Treaty Interpretation: Articles 27-29 of the Vienna Draft Convention on the Law of Treaties*", VaJIL, Vol 9, 1968, s. 8.

[36] DORR, Oliver, "*Article 31 General Rule of Interpretation*", içinde DORR, Oliver/ SCHMALENBACH, Kirsten (Ed.), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary**, Springer, 2012, s. 522.

[37] NOLTE, Georg, Special Rapporteur on the Treaties over time/ Subsequent agreements and subsequent practice in relation to interpretation of treaties, Second Report on subsequent agreements and subsequent practice in relation to the interpretation of treaties, International Law Commission, U.N. Doc. A/CN.4/671, 26 March 2014, para. 4.

[38] VILLIGER, s. 421-422.

hallerde müzakerede veya taslağın hazırlandığı sırada taslağı hazırlayan taraf aleyhine çözüleceği[39] (*contra proferentem*), aynı neviden[40] (*ejusdem generis*) ve birinin ifadesi diğerinin dışlanmasıdır (*expressio unius est exclusio alterius*) gibi soyut ilkelerin uygulanmasını öngörmektedir.[41] Aybay ve Oral ise yorum yöntemleri ve tekniklerinin hiçbirinin tek başına tatbik edilmesinin mümkün olmadığını, somut olay çeşitli yönleriyle ele alınırken aynı zamanda bu yöntemlerin birlikte uygulanacağını ve yorum sırasında mantık kurallarından da yararlanıldığını değerlendirmektedirler.[42] Aybay ve Oral'ın bu tespiti, bugünkü uluslararası hukukta antlaşmaların yorumu bakımından geçerli olan pratiği yansıtmaktadır.

Antlaşmaların yorumunu düzenleyen Viyana kuralları ise, VAHS'nin 31, 32 ve 33. maddeleridir. Antlaşmaların yorumu meselesi, ilk kez bu çok taraflı antlaşmayla düzenlenmiştir. Bununla birlikte, bugün, yorum konusundaki Viyana kurallarının aynı zamanda uluslararası teamül hukuku niteliğinde oldukları genel olarak kabul edilmektedir. Bu maddeler, konferansta itiraz edilmeksizin kabul edilmişlerdir.[43] Dolayısıyla VAHS'ye taraf olmayan devletleri de teamül hukuku niteliği gereği bağlamaktadır. Bu kurallar, Uluslararası Adalet Divanı'nın geliştirdiği içtihat esas alınarak formüle edilmiştir. Yalnız uluslararası antlaşmaların yorumunda değil, neredeyse tüm uluslararası işlem ve belgelerin yorumunda kullanılmaktadırlar.[44] Bunun önemli bir örneği, UAD'nin Kosova hakkındaki danışma görüşünde bulunmaktadır.[45]

---

[39] Legal Information Institute, https://www.law.cornell.edu/wex/contra_proferentem, (Erişim: 27.12.2021).

[40] *"Örneğin, bir yasa otomobiller, kamyonlar, traktörler, motosikletler ve diğer motorlu araçlara atıfta bulunuyorsa, bir mahkeme bu tür araçların uçakları içermeyeceğine karar vermek için ejusdem generis kullanabilir, çünkü liste yalnızca kara taşımacılığını içermektedir."* Bkz. Legal Information Institute, < https://www.law.cornell.edu/wex/ejusdem_generis>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

[41] VILLIGER, s. 421-422.

[42] AYBAY/ ORAL, s. 95-96.

[43] BELİK, Mahmut, "*Milletlerarası Andlaşmaların Yorumu*", MHB, Sayı 1, 1981, s. 1.

[44] CREMA, Luigi, "*Subsequent Agreements and Subsequent Practice within and outside the Vienna Convention*", içinde NOLTE, Georg (Ed.), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 8; Laguna del Desierto Arbitration (Argentina/ Chile) (Award), 21 October 1994, ILR 113, 194, 70. WOOD, Michael, "*The Interpretation of Security Council Resolutions*", Max Planck YB UN L, Vol. 2, 1998, s. 73.

[45] Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosova (Advisory Opinion), 2010 ICJ Rep. 403, para 49.

Bu görüşte UAD, uluslararası antlaşma niteliğinde olmayan bir belgeyi yorumlarken Viyana kurallarını uygulamıştır.[46]

Antlaşmaların yorumlanmasına ilişkin diğer bir mesele de bunu kimin yapmaya yetkili olduğudur. Diğer bir deyişle uluslararası antlaşmaları kimler yorumlayabilir ve sözü edilen Viyana kurallarını kimler tatbik edecektir? Viyana Sözleşmesi'nin yoruma ilişkin maddelerinde bu soruya verilecek yanıt, sınırlandırılmamıştır. Uluslararası antlaşmaları yorumlamaya yetkili tek bir makam veya uluslararası bir mahkeme söz konusu değildir. Uluslararası antlaşmaların yorumlanması, uluslararası hukuk enstrümanlarını uygulamakla yükümlü herhangi bir makamın görevi olabilir. Uluslararası antlaşmaların ülke sınırları içinde icra edilmesi söz konusu olduğunda antlaşmalar, iç hukuk organları tarafından yorumlanmak zorundadır. Bugün pek çok devlet, ulusal mahkemelerin kanunlar gibi uluslararası antlaşmaları da yorumlaması gerektiğini kabul etmiştir.[47] Devletlerin ulusal mahkemeleri gibi idari mercileri ve yasama organları da olağan işleyişlerinin bir parçası olarak uluslararası antlaşmaları yorumlayabilmektedirler. Viyana kurallarının uluslararası teamül hukuku niteliği nedeniyle yorum faaliyetinde bulunan herkes, bu kurallarla bağlıdır. Bugün gelinen noktada, devletlerin önemli bir bölümünde bu kuralların iç hukukta da uluslararası antlaşmaları yorumlarken tatbik edildiği gözlemlenmektedir.[48]

---

[46] Uluslararası antlaşma niteliğinde olmayan belgelerin yorumu konusunda bkz. ARSAVA, Füsun, "*BM Güvenlik Konseyi Rezolüsyonlarının Yorumu*", TBB Dergisi, S. 136, 2018, s. 360- 363.

[47] ÇELİK, Edip, **Milletlerarası Hukuk Cilt 1**, Fakülteler Matbaası, 1980, s. 235. SUR, Melda, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 17. B., Beta, 2024, s. 75.

[48] Örneğin, Almanya ulusal mahkemeleri, uluslararası antlaşmaları yorumlamakta ve bunu yaparken Viyana kurallarına istikrarlı ve düzenli biçimde başvurmaktadır. Bu durum, Almanya'nın VAHS'ye taraf olmasıyla açıklanabilir. Buna karşın VAHS'ye taraf olmayan devletler de bulunmaktadır ve bu devletlerde de Viyana yorum kuralları uygulanmaktadır. Örneğin Fransa, VAHS'ye taraf değildir. Bununla birlikte Fransız hukukunda uluslararası teamül hukukunun iç hukuka dahil olduğu kabul edilmekte[48] ve böylelikle yorum konusundaki Viyana kuralları ulusal mahkemelerce uygulanmaktadır. Aslında 1990 öncesinde Fransa'da durum daha farklıdır. Bu dönemde, Fransız yargısında ulusal mahkemelerin uluslararası antlaşmaları yorumlamaya yetkili olmadıkları düşüncesi hakimdir. Uygulama sırasında bir yorum sorunu oluştuğunda bu durum, Dış İşleri Bakanlığı'na havale edilegelmiştir. Ancak bu uygulama 1990'lı yıllarda son bulmuştur. Bugün, Fransız mahkemeleri kendilerini uluslararası antlaşmaları yorumlama konusunda yetkili görmektedir. VAHS'yi imzalamış ancak taraf olmamış devletlerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nde ise mahkemelerin tutumu, Fransa'daki bugünkü durumla benzerdir. ABD VAHS'ye taraf olmasa da yorum konusundaki Viyana kuralları, uluslararası teamül hukuku niteliğinde oldukları için bu devletin mahkemelerinde de tatbik edilmektedir. Birleşik Krallık ise VAHS'ye taraf olmakla birlikte bu devlet bakımından uluslararası antlaşmaların iç hukuka

Türkiye Cumhuriyeti, VAHS'ye taraf olmamıştır. İlhan F. Akın, Türkiye'de antlaşmaların ulusal mahkemelerce yorumu konusunu araştırdığı makalesinde, Danıştay içtihadında antlaşmaların yorumlanmasının bir hükümet tasarrufu olarak kabul edildiğine dair bir karar bulunmadığını tespit etmiştir. Danıştay, Lozan Antlaşması'na dair bir meselede verdiği kararında Lozan Antlaşması'nı kendisi yorumlayıp uygulamıştır.[49]

Türkiye'de ulusal mahkemelerin uluslararası antlaşmaları yorumlarken uygulayacağı kurallar konusunda Anayasa'da açık bir hüküm bulunmamaktadır. Hilal Nur Şarbak ise Anayasa'nın 138. maddesi[50] gereği, uluslararası teamül hukuku niteliğini haiz Viyana yorum kurallarının mahkemelerce uygulanması gerektiğini tespit etmektedir. Anayasa'nın zikredilen 138. maddesinde, hakimlerin "*Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre*" karar verecekleri belirtilmiştir. Burada, hukukun kaynakları bakımından sınırlı bir sayma yoluna gidilmemiş, verilen hükümlerin kanun gibi şekli kaynakların yanı sıra daha genel ve kapsayıcı olarak "hukuk"a da uygun olması gerektiği belirtilmiştir. Şarbak'ın görüşüne göre ulusal yargı organlarımız, uyuşmazlıkları karara bağlarken Anayasa'nın 90. maddesi gereği -kural olarak- kanun hükmünde olan Türkiye'nin tarafı olduğu uluslararası antlaşmaları yorumlamak için teamül hukuku niteliği kazanmış Viyana kurallarına

---

aktarılması ayrı bir prosedüre tabidir. VAHS, bu devletin hukuku gereği iç hukuka bir yasa ile aktarılması gerektiği halde böyle bir aktarım yapılmamış olduğundan Viyana kuralları doğrudan uygulanmaz. Ancak bu kurallar yine teamül hukuku niteliği nedeniyle bu devletin yargı makamlarınca da tatbik edilmektedir. Bkz. ŞARBAK, Hilal Nur, Uluslararası Hukukta Yorum ve Uluslararası Hukukun Ulusal Mahkemelerde Yorumlanması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 165-185. Ayrıca bkz. SCHREUER, Christoph, "*The Interpretation of Treaties by Domestic Courts*", BYBIL, Vol. 45, 1971, s. 255.

[49] AKIN, İlhan F., "*Milletlerarası Antlaşmaların Milli Mahkemeler Tarafından Yorumlanması*", İÜHFM, 1960, Vol. 25 S. 1-4, s. 102.

[50] Madde metni şu şekildedir:
"*A. Mahkemelerin bağımsızlığı*
Madde 138 – Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanı kanaatlerine göre hüküm verirler.
Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.
Görülmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz.
Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez."

başvurabileceklerdir.[51] Türkiye'nin uluslararası teamül hukuku niteliğine sahip Viyana yorum kurallarına uyması gerektiği ve ulusal mahkemelerin de bu kurallara riayet etmesinin Şarbak'ın Anayasamızın 138. maddesine ilişkin tespitinde belirttiği üzere anayasamıza uygun olduğu ifade edilebilir.

1.1.2.Uluslararası Antlaşmaların Yorumu Konusunda Yaklaşımlar

1.1.2.1.Genel Olarak

VAHS'nin yorum konusundaki düzenlemeleri, uluslararası antlaşmaların yorumunda metnin önceliğini vurgulayan görüşü kabul etmiştir.[52] Bununla birlikte yorumun amacı ve yorum yöntemlerine ilişkin tartışmalar, Viyana kurallarının yürürlüğe girmesiyle sona ermemiştir ve literatürde farklı görüşler öne sürülmeye devam edilmiştir.[53]

Sinclair'e göre yaklaşımlar oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Yelpazenin bir ucunda antlaşmaların yorumunu düzenleyen kurallar ve ilkelerin varlığını tamamen reddeden yazarlar[54], diğer ucunda ise yorumun amacının gerçek ortak beklentilere ulaşılması olduğunu ve yorumun buna göre yapılması gerektiğini belirtenler bulunmaktadır.[55]

Yorum konusundaki tartışmaların merkezinde yorumun amacının ne olduğu sorusu bulunmaktadır. Yorumun amacına ilişkin tartışmalar söz konusu olduğunda literatürde geleneksel olarak üç ana "okul" olduğu kabul edilmektedir.[56] Bunlar "tarafların niyeti"

---

[51] ŞARBAK, s 165-185.

[52] VAHS'nin yorum kurallarını değerlendiren Melda SUR, antlaşmada kullanılan sözcükler bağlamları içinde eğer açık seçik ve çelişkisiz biçimde anlaşılıyorsa metinden uzaklaşmaya neden olacak başkaca yorum yöntemlerine başvurmamak gerektiğini belirtmektedir. SUR, s. 75.

[53] WAIBEL, Michael, "*Uniformity versus specialization (2): A Uniform Regime of Treaty Interpretation*?" içinde TAMS, Christian J./ TZANAKOPOULOS, Antonios/ ZIMMERMANN, Andreas (Ed.), **Research Handbook on the Law of Treaties**, s. 380.

[54] STONE, Julius, *"Fictional Elements in Treaty Interpretation- A Study in the International Judicial Process*", SydLawRw, 23, 1954, s. 344-368.

[55] SINCLAIR, Ian, **The Vienna Convention on the Law of Treaties**, 2nd edn., Manchester University Press, 1984, s. 114.

[56] SINCLAIR, s. 115. FITZMAURICE, Gerald/ AUST, Anthony, **Modern Treaty Law and Practice**, Cambridge University Press, 2000, s. 184.

(*intentions of the parties*), "metinsel yaklaşım" (*textual approach*), ve "konu ve amaç"a öncelik veren yaklaşımdır (*teleological interpretation*). "Tarafların niyeti" şeklinde kısaca belirtilen görüşe mensup yazarlar, antlaşmaların yorumunda amacın antlaşmaya taraf olan devletlerin asıl niyetinin doğru şekilde tespit edilmesi olduğunu belirtirler. "Metinsel yaklaşım"ı benimseyen yazarlar ise tarafların niyetlerinin antlaşma metninde yansıtılmış olduğu varsayımını kabul ederler. Tarafların niyeti, antlaşma metninde bir defa somutlaştığı için antlaşmaların yorumundaki amaç, metnin anlamının tespit edilmesidir. Üçüncü temel yaklaşımı savunan yazarlar ise öncelikle metnin konu ve amacının belirlenmesi gerektiğini ve daha sonra antlaşma metninin bu konu ve amaca etki verilerek yorumlanmasını önermektedirler. Bu görüşler sırasıyla sübjektif, objektif ve teleolojik okul olarak adlandırılmaktadırlar.[57]

Bazı yazarlar ise literatürdeki bu temel üçlü ayrımdaki yaklaşımlardan sadece birini benimsememektedir. Örneğin, McNair bu üç yaklaşımı sentezlemektedir. Yazara göre bir mahkemenin antlaşmayı uygularken veya yorumlarken temel görevi, bağlamın ışığında tarafların kullandıkları kelimelerde ifade edilmiş olan niyetlerine etki vermektir.[58] Bu yaklaşımda, lafzi yorum yöntemi, tarafların gerçek niyetini belirlemede yalnızca *prima facie* bir rehber ve başlangıç noktası olarak görülmektedir.[59] Çünkü tarafların kullandıkları kelimelere bağlamı içinde bakılacağı belirtilmişse de tarafların gerçek niyetlerine ulaşılması ve yorumda bu niyete etki verilmesi amacı korunmaktadır. Hedef, tarafların niyetini doğru tespit etmektir ve tarafların iradesinin metne yansıdığı kabul edildiğinden metin bunun bir aracıdır. Ayrıca metin, bağlamı içinde yorumlanmalıdır. Temel üç yaklaşımdan birine dahil edilemeyen bir diğer yazar da Schwarzenberger'dir. Schwarzenberger'e göre Viyana kurallarının getirdiği düzende yorumun amacı, antlaşmanın hükümlerine kendi bağlamları içinde, antlaşmanın konu ve

[57] G. Fitzmaurice bu yaklaşımları, metinsel, sübjektif ve teleolojik olmak üzere üçlü tasnifte toplamıştır. JACOBS, Francis G., "*Varieties of Approach to Treaty Interpretation: With Special Reference to the Draft Convention on the Law of Treaties before the Vienna Diplomatic Conference*", ICLQ, Vol. 18(2), s. 318.

[58] MCNAIR, Arnold, **The Law of Treaties**, Clarendon Press, 1961, s. 365.

[59] MCNAIR, s. 366.

amacı ışığında "olağan" anlamlarını vermektir.[60] Bu ifade, VAHS'nin 31. maddesinde yer alan genel yorum kuralının ilk paragrafıyla çok benzerdir.

Son olarak, yukarıda aktarılan yaklaşımlardan farklı olarak VAHS'nin hazırlık çalışmalarının sürdüğü dönemde, 1967 yılında, ABD'de New Haven Okulu, yorum konusundaki yaklaşımını ortaya koymuştur. Buna göre yorumda önemli olan tarafların antlaşmaya yönelik gerçek ortak beklentilerini anlamaktır, bu nedenle de yorum sırasında antlaşmanın bağlamında kabul edilebilecek tüm faktörler dikkate alınmalı ve bu faktörlerin hepsi birlikte değerlendirilmelidir.

Uluslararası antlaşmaların yorumlanması konusunu birbirinden oldukça farklı tarzlarda ele alan üç ana ekolün ve New Haven yaklaşımının anlaşılması, Viyana kurallarının arkasındaki teorik tartışmaları görmeyi ve Viyana kurallarını anlamlandırmayı kolaylaştırmaktadır.

1.1.2.2. Metinsel Yaklaşım

Metinsel yaklaşımın temel hedefi, metnin terimlerinin olağan anlamlarına göre ne anlama geldiğini belirlemektir. Bu yaklaşımda yorum, metnin incelenmesi ve analizi yoluyla olur. Metinsel yaklaşım, yorumun birincil amacının 'tarafların niyetlerine' etki tanımak olduğu fikrine karşı bir tepkiyi temsil etmektedir. Aralarındaki farklılık, yalnız yorumun amacına ilişkin değildir, aynı zamanda metodolojiye ilişkindir.

Literatürde metinsel yaklaşımı en iyi şekilde ifade ettiği kabul edilen Gerald Fitzmaurice ise 1957'de yazdığı makalesinde, uç noktadaki teleologlar dışında hiç kimsenin uluslararası antlaşmaların yorumunda tarafların niyetleri dahilinde olmayan bir şeyi ortaya çıkarmanın yorumun uygun bir sonucu olacağını kabul etmeyeceğini

[60] SCHWARZENBERGER, s. 13.

belirtmektedir. Burada okullar arasındaki farklılaşma, arzu edilen sonuca nasıl ulaşılacağı ve bu niyetlerin gerçek ifadesinin öncelikle nerede aranacağı sorusudur.[61]

Metinsel yaklaşımın izleri, yüzyıllar öncesine dek sürülebilmektedir. Literatürde sıklıkla Vattel'in birinci maksimine dayandırılmaktadır. Vattel'in ünlü maksimine göre, "*Yorumlamanın ilk genel kaidesi şudur: Yorumlanmaya ihtiyacı olmayan şeyin yorumlanmasına izin verilmez*."[62] Vattel'in metinsel yaklaşımı, tarafların antlaşma yükümlülüklerine ilişkin meşru beklentilerini koruma önceliğinden kaynaklanmaktadır.[63]

Metinsel yaklaşıma göre kelimeler olağan bir anlama sahiptir ve bu anlam ya apaçık ortadadır ya da metnin analiziyle tespit edilecektir. Buna göre tarafların antlaşmanın akdi sırasındaki asıl niyetlerini araştırmak için tarihte geçmiş bir zamana dönme ihtiyacı nadiren doğar.[64] Bu anlayışta tarafların niyetlerinin kullandıkları kelimelere yansıdığı varsayıldığı için yorumun birincil amacı metnin anlamını tespit etmektir.[65] Antlaşmanın metni, tarafların mesele hakkındaki nihai uzlaşısıdır ve aralarındaki irade uyuşmasının en geçerli ifadesidir. Bir antlaşmanın yorumunda tarafların neyi amaçladığı sorusunun yanıtı, *prima facie*, metnin kendisinde bulunmalıdır. İlk soru, tarafların metinle neyi amaçladıkları değil, metnin kendisinin ne anlama geldiğidir. Antlaşma metni, terimlerinin olağan ve doğal yapısıyla açıkça ne anlama geliyorsa, tarafların amaçladığı şeyin bu olduğu kabul edilecektir.[66]

Metinsel yaklaşıma getirilen en temel eleştiri, dilin nadiren kendi kendini tanımladığı, bu sebeple metnin "yorumlanmadığı" sürece açık olmadığıdır. Anlamın

---

[61] FITZMAURICE, Sir Gerald, "*The Law and Procedure of the International Court of Justice 1951– 54: Treaty Interpretation and Other Treaty Points"*, BYIL, Vol 33, 1957, s. 204.

[62] VATTEL, Emerich de, **The Law of Nations or Principles of the Law of Nature Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns**, Cambridge University Press, 2015, s. 263.

[63] ORAKHELASHVILI, Alexander, **The Interpretation of Acts and Rules in Public International Law**, Oxford University Press, 2008, s. 302.

[64] FITZMAURICE Sir Gerald, "*Vae Victis or Woe to the Negotiators! Your Treaty or Our 'Interpretation' of it*", AJIL 65, 1971, s. 363.

[65] FITZMAURICE (1957), s. 204-207.

[66] FITZMAURICE (1957), s. 205.

değerlendirilmesi ve açıklanması metnin dışındaki kanıtlara başvurulmasını gerektirir.[67] Bir diğer eleştiri ise mahkemelerin gerçekte ne yaptığına dair çarpıtılmış bir açıklama sunuyor olmasıdır.[68] Ayrıca antlaşmalar zorlu müzakerelerin sonucudur ve siyasi veya diplomatik nedenlerle bazı hususların kasıtlı olarak belirsiz ifadelerle düzenlenebildiğine işaret edilmektedir.[69]

1.1.2.3. Tarafların Niyeti

Bu yaklaşımın diğer bir adlandırılma şekli de sübjektif yaklaşımdır. Bu görüşe göre yorumun birincil veya tek amacı, tarafların niyetlerini ortaya koymaktır.[70] Bu yaklaşımda asıl amaç tarafların gerçek niyetlerine ulaşmaktır. Antlaşma metni, sadece tarafların iradesinin bir ifadesidir ve müzakerelerin tümüne atıfta bulunularak tarafların nihai metnin kabul edildiği tarihteki gerçek iradesi ortaya çıkarılmaya çalışılmalıdır.[71]

Tarafların niyetlerinin önemli olduğu ve bu niyetlerin tespit edilip yürürlüğe konulmasının yorumun asli ve tek meşru amacı olduğu görüşü, özel hukuka dahil olan sözleşme hukukunun yerleşik ilkelerinden türetilmiştir.[72]

Yaklaşımın önde gelen savunucularından Lautherpacht[73], 1950'de UHE'ye yaptığı önerilerde görüşünü açık biçimde formüle etmiştir. Öneride, tarafların niyetlerini tespit etme aracı olarak hazırlık çalışmalarına başvurulmasına özellikle vurgu yapılmıştır. Taslakta antlaşma hükümlerinin tarafların niyetlerine ulaşmak için bir rehber olarak

---

[67] FALK, Richard A., "*On Treaty Interpretation and the New Haven Approach: Achievements and Prospects*", Va. J. Int'l L., Vol. 8, 1968, s. 334.

[68] FALK, s. 334.

[69] MCRAE, Peter, "*The Search for Meaning: Continuing Problems with the Interpretation of Treaties*", Victoria U Wellington L Rev, Vol. 33, 2002, s. 214; LAUTERPACHT, Sir Hersh, "*Restrictive Interpretation and the Principle of Effectiveness in the Interpretation of Treaties*", BRIT. Y.B. INT'l L., C. 26, 1949, s. 77-78.

[70] SINCLAIR (1984), s. 115.

[71] JACOBS, s. 319.

[72] FITZMAURICE, Sir Gerald, "*The Law and Procedure of the International Court of Justice: Treaty Interpretation and Certain Other Treaty Points*", BYIL, Vol. 28, 1951, s. 3.

[73] LAUTERPACHT, Hersh, **The Development of International Law by the International Court**, Cambridge University Press, 2010, s. 26-31.

kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Buna göre yorumlama süreci için başlangıç noktası olarak terimlerin doğal anlamı dikkate alınmalıdır.[74] Bu yaklaşımda, metin sadece başlangıç noktası olarak bir işleve sahiptir.[75] Yorumun amacı değildir. Yorumun amacı, tarafların gerçek niyetini tespit edebilmektir. Yargıcın görevi, tarafların niyetlerini ortaya çıkarmak için yorum kuralları da dahil olmak üzere tüm mevcut araçlara başvurmaktır.[76] Sübjektif yaklaşım, uluslararası hukukun dayanağı olarak devletlerin iradesini kabul eden yazarlarca benimsenmiştir. Ancak Lauterpacht'ın sözü edilen önerisi, UHE'de nihayetinde kabul edilmemiştir.[77]

Tarafların niyetine öncelik veren yaklaşım uluslararası hukuk metinlerinin yorumunda iki açıdan sorunlu görülmektedir. Bu sorunlardan birincisi çok taraflı özellikle de yasa antlaşmalarda ortaya çıkmaktadır. Bu tür antlaşmalarda, tarafların birçoğu metnin hazırlık sürecinde rol oynamamış olabilmektedir. Bunun yanı sıra antlaşmaya sonradan katılan devletler de antlaşmayı hazırlayanların niyetleriyle değil antlaşmanın metniyle bağlanmayı kabul etmektedir. İkinci olarak antlaşmanın yorumunda tarafların niyetleri ifadesinden ancak ve ancak tarafların müşterek niyetleri anlaşılabilir. Buna karşın mevcut bir uyuşmazlıkta sıklıkla karşılaşılan durum, tarafların antlaşmanın yorumu konusunda ihtilafa düşmeleridir. Bu durumda taraflar, baştan itibaren niyetlerinin farklı olduğunu öne sürebileceklerdir. Son olarak G. Fitzmaurice, bu yaklaşım takip edilirse metnin yüzeysel bir okumasından sonra tarafların niyetlerinin bağımsız bir şekilde araştırılmasına geçileceğini ve metnin ancak bu niyetler tespit edildikten sonra anlamlandırılacağını, bunun da bir yöntem olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Fitzmaurice'e göre *"Yorumlama, olması gerektiği gibi, yorumlanacak metnin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesiyle başla"*malıdır.[78]

---

[74] LAUTERPACHT, Hersch, *"De l'interprétation des traités: Rapport*", AIDI 43-1, 1950, aktaran JACOBS, s. 321.

[75] JACOBS, s. 321.

[76] LAUTERPACHT (1949), s. 83.

[77] JACOBS, s. 321.

[78] FITZMAURICE (1957), s. 206-207.

1.1.2.4. Teleolojik Okul

Teleolojik yaklaşımda esas olan anlaşmanın konu ve amacı ışığında yorumlanmasıdır. Bu yaklaşımda yoruma dair ilk mesele, belirli bir terim veya hükmün anlamının araştırılması değildir. Bu anlayışta, öncelikle bir bütün olarak anlaşmanın konu ve amacına ilişkin kapsamlı bir araştırma yapılacak ve ardından anlaşmanın hükümleri bu amaçlara etki tanınacak şekilde yorumlanacaktır.[79]

Literatürde, bu yaklaşımın en net formülasyonunun Harvard Uluslararası Hukuk Araştırması'nın bir parçası olarak 1935'te hazırlanan Antlaşmalar Hukukuna Dair Taslak Sözleşme'de yer aldığı kabul edilmektedir.[80] Buna göre bir antlaşma, hizmet etmesi amaçlanan genel amaç ışığında yorumlanmalıdır.[81]

Bu yaklaşımın uç biçimlerinde, tarafların niyetleri tamamen reddedilebilmektedir. Sözleşmenin belirli bir hedefi veya amacı olduğu, mahkemenin de bunu tespit etmesi ve ancak bu tespitten sonra anlaşmayı buna etki edecek şekilde yorumlaması gerektiği öne süğrülmektedir. G. Fitzmaurice, bu yaklaşımın en uç versiyonunda mahkemenin boşlukları doldurması, hataları düzeltmesi ve hatta istenmeyen muğlaklıkları veya belirsizlikleri ortadan kaldırmak için metni değiştirmesinin meşru görüldüğünü hatta kimi yazarlarca gerekli kabul edildiğini belirtmektedir.[82]

1.1.2.5. New Haven Yaklaşımı

VAHS'nin hazırlandığı sırada UHK'nın gösterdiği yaklaşımla çelişen en önemli çalışma, Lasswell, Miller ve McDougal'ın 1967'de yayımladıkları kitap olmuştur. Eser, ABD'nin Viyana Konferansı'ndaki tutumunu etkilemiş ve Konferans sırasında antlaşmanın yorumlanması hakkında ortaya çıkan tek büyük tartışmanın temelini oluşturmuştur. Bu kitap, McDougal'ın önderlik ettiği New Haven Okulu'nun

---

[79] JACOBS, s. 319.

[80] JACOBS, s. 323.

[81] Harvard Law School, "*Article 19. Interpretation of Treaties*", AJIL, Vol 29, 1935, s. 937.

[82] FITZMAURICE (1957), s. 208.

çalışmalarını karakterize eden politika odaklı yaklaşımından doğmuştur.[83] Buna göre uluslararası bir anlaşma, kelimelerin veya işaretlerin bir araya getirilmesi değil, değerleri şekillendirme ve paylaşma konusunda taraflar arasında devam eden bir iletişim ve iş birliği sürecidir.[84]

New Haven Okulu, ipuçlarını erken dönem realistlerinden almıştır. Erken dönem Amerikan realistleri, bir görüş olarak hukukun kurallar olarak değil, süreç olarak ve "kitaplardaki hukuk" değil, "eylemdeki hukuk" olarak değerlendirilmesi gerektiğini halihazırda dile getirmişlerdir.[85] New Haven Okulu, uluslararası hukuku şekli kaynaklar açısından düşünmeyi küçümsemiş, hukukun uygulama yoluyla nasıl değiştiğini gündeme getirmiştir. Bu yaklaşıma göre, uluslararası hukuk, salt kurallar olarak değil, dünya arenasında otorite gücü olan kararların etkileşimi ve bütünsel bir süreç olarak görülmelidir.[86]

New Haven Okulu'nun benimsediği uluslararası anlaşma tanımı, antlaşmaların nasıl yorumlanacağına ilişkin görüş ve açıklamalarını da şekillendirmiştir. Bu yaklaşımda, antlaşmanın tarafları arasındaki bir iletişim süreci olarak görülmesi ve tarafların ortak değerler yaratma ve hukuku şekillendirme konusunda bağıtladıkları bir enstrüman olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla süregelen ve devam eden bu iş birliği ve iletişimin anlamlandırılması için antlaşmanın bağlamı içinde değerlendirilebilecek her türlü faktör yorum esnasında kullanılmalıdır.

Bu okula göre yorumun birincil amacı, ilgili iletişimde, tarafların birbirlerinde yaratmayı başardıkları ortak varsayımları keşfetmektir. Soruşturma veya araştırma, bir tarafın beklentilerinin diğerinin beklentileriyle örtüşmediğini gösterirse sözde bir anlaşmayı tespit etmek ve yürürlüğe koymak, bir taraf adına diğerine karşı bir tür

---

[83] GARDINER, Richard, **Treaty Interpretation**, 2nd edn., Oxford University Press, 2015, s. 71.

[84] LASSWELL, Harold D./ MILLER, James C. /MCDOUGAL, Myres S., **The Interpretation of International Agreements and World Public Order: Principles of Content and Procedure**, Martinus Nijhoff, 1967, s. xiii.

[85] POUND, Roscoe, "*Law in Books and Law in Action*", ALR, Vol. 44, 1910.

[86] VENZKE, s. 5.

çarpıtma olacaktır.[87] Yorumlayan kişi, metne bağlı kalmadan tarafların neyi ne ölçüde başarabildiğini[88] görmek üzere tüm ilişkileri yeniden yapılandırmalıdır.[89] McDougal'a göre UHK'nin metne öncelik tanıyan yaklaşımı "*ilkel ve potansiyel olarak yıkıcı bir biçimcilik uygulaması*"dır.[90]

New Haven Okulu, yargının yaratıcı olma potansiyelini görmezden gelmemektedir ancak antlaşmaların yorumunda keyfiliği en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşımda metinselci okul, keyfi biçimcilik olarak görülür. Bunun yerine bağlamsalcılık önerilir. Uluslararası antlaşmayı oluşturan iletişimlerin daha geniş bağlamının kapsamlı ve sistematik bir incelemesi, "gerçek ortak beklentiler"in (*genuine shared expectations*) ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.[91] Böylelikle yetkili yorum (*authoritative interpretation*) bağlama ilişkin sistematik araştırmanın sonuçlarının ikna edici ve tarafsız bir şekilde uygulanmasından kaynaklanacaktır.[92]

McDougal-Lasswell-Miller, kendi pozisyonlarını şu şekilde ifade etmektedirler:

> *"Bu nedenle önerdiğimiz görüş, son yıllarda hem Beckett ve Fitzmaurice'de olduğu gibi hiyerarşiye hem de Hyde, Stone ve diğerlerinde olduğu gibi karar özgürlüğüne yapılan aşırı vurguyu reddetmektedir. Düzenli bir kurallar hiyerarşisi ile (eğer varsa) kuralların reddi arasındaki seçim, mevcut alternatifleri gereksiz yere kısıtlayan bir seçimdir. Bu tür kuralların disiplinli bir şekilde sistematik olarak kullanılması, önerildiği gibi görünürdeki "objektif" kararların gerekçeleri olarak kesin bir şekilde uygulanması değil, daha ziyade bağlamsal faktörlere yönelik spesifik direktifler ve bu tür faktörlerin incelenmesine rehberlik eden prosedürler olarak kullanılmasıdır. - her durumda katılımcıların 'gerçek bağlılık beklentilerini' [genuine expectations of commitment] tahmin etmenin tek güvenilir yoludur."*[93]

---

[87] LASSWELL/ MILLER/ MCDOUGAL, s. xvi.

[88] Burada sözü edilen başarı, tarafların iradesini karşı tarafa ne ölçüde aktarabildiği ve kabul ettirebildiği olarak anlaşılmalıdır.

[89] LASSWELL/ MILLER/ MCDOUGAL, s. xvii- xviii.

[90] MCDOUGAL Myres S., "*The International Law Commission's Draft Articles upon Interpretation: Textuality Redivivus*", AJIL, Vol. 61, 1967, s. 992.

[91] FALK, s. 337.

[92] FALK, s. 337.

[93] LASSWELL/ MILLER/ MCDOUGAL, s. 117.

Bu yaklaşıma göre, antlaşmaların yorumunda taraflarının gerçek ortak beklentilerine saygı gösterilmelidir. Beklentiler belirsiz veya muğlak olduğunda, argüman kamu düzeninin amaçlarına uygun olarak tamamlanmalıdır. Tarafların beklentileri kamu düzeni sisteminin amaçlarıyla çeliştiğinde ise bu beklentilere itibar edilmemelidir.[94]

Bu yaklaşım, Viyana Konferansı sırasında ABD tarafından benimsenmiş ve yorum kurallarının formülasyonuna ilişkin ABD önerisine temel teşkil etmişse de Konferansta kabul görmemiştir. Bununla birlikte üç ana yaklaşımın yanı sıra öne çıkan en önemli alternatif ve çağdaş görüştür.

1.1.3.Yorum Kurallarının Tarihçesi

1.1.3.1. Greko-Romen Dönem

Antik çağda, temelde iki tip topluluk söz konusudur. Bunlardan birincisi, her anlamda kendine yeten Yunan şehir devletleri, diğeri ise aşılamaz bir engelle veya yenilemez bir rakiple karşılayıncaya dek büyüyen ve genişleyen imparatorluklardır. Bu çağda, söz konusu topluluklar arasındaki ilişki daima savaş olmuştur ve galip gelen, yenilenin malı ve canı üzerinde mutlak hak sahibidir.[95] Bu dönemde çok sınırlı bazı kaidelerin varlığı tespit edilebilirse de bunlar dar anlamda hukuki kaideler olarak ifade edilemezler. Çünkü bu dönemde, din, ahlak ve hukuk içiçedir. Bu dönemde varlık gösteren ve incelemeye tabi tutulan devletler, Doğu kavimleri, Eski Yunan devletleri ve Roma'dır.[96]

Milattan önce 3100 senelerinde Sümer site devleti Lagaş ile diğer bir Sümer site devleti Umma arasında bir barış antlaşması yapıldığı bilinmektedir. Yine Milattan önce 2000'li yıllarda ise Etiler ile Mısır arasında bazı antlaşmalar akdedilmiştir.[97] Eski Hind kavimleri arasındaki ilişkilerin yürütülmesinde de bazı kaideler geçerli olmuş ve bu kaideler Manu kanunlarında açıklanmıştır. Eski Çin'de de Çinli devletler arasındaki

[94] LASSWELL/ MILLER/ MCDOUGAL, s. 44.

[95] MERAY, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş Birinci Cilt**, B. 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Sayı: 117-99, Ajans- Türk Matbaası, 1960, s.5.

[96] GAUDEMET, J., "*Eski Çağ Dünyasında Kanunların ve Hukuki Muamelelerin Yorumu*", TAHİROĞLU, Bülent (Çev.), İÜHFD, C. 36, S.1-4, s. 495-508.

[97] MERAY, s. 5-6.

ilişkilerin nasıl kurulacağı ve yürütüleceği konularda bazı tespitler yapılmıştır.[98] Antik çağda, Yunan site devletleri arasında barış, konfederasyon ve ittifak anlaşmaları akdedilmiştir. Bu dönemde, bugünkü konsolosluk müessesinin ilk şekli ortaya çıkmıştır. Helen dünyası, birçok alanda medeniyetin gelişimine katkı sağlamış olmakla birlikte hukuk bu anlamda ön plana çıkan bir alan değildir. Antik Çağ kapsamında değerlendirilen bir diğer devlet Roma ise, diğer kavimlerle ilişkisini eşitsizlik temelinde kuran büyük bir imparatorluk halini almıştır. Roma söz konusu olduğunda iç hukuk bakımından mükemmel bir sistem kurulduğu kabul edilmektedir.[99] Hukuki bir abide kabul edilen *Corpus Iuris Civilis*'e karşın diğer devletlerle ilişkiler açısından Roma'nın üstün olduğu kabul edildiğinden bu anlamda hukuki bir gelişme olmamıştır. *Ius Gentium* (Kavimler Hukuku) ise Romalı vatandaşların istifade ettiği kuralların, dostluk, ittifak veya misafirlik antlaşması yapılan bir diğer kavme mensup kişilere de uygulanmasını sağlayan hukuki disiplinin adıdır. Roma'nın diğer kavimlerle kurduğu ilişkiler, yaptığı antlaşmalar ve savaşlar konusundaki anlayışı dini esaslara dayandırılmıştır. Özellikle Cumhuriyet döneminde birçok antlaşma akdedildiği kaydedilmektedir. Bu antlaşmalar, teslim anlaşmaları (*deditio*), eşitliğe dayanmayan anlaşmalar (*foedera iniqua*) ve ticaret anlaşmalarıdır.[100]

Literatürde, eski Yunan şehir devletlerinin yanı sıra Roma ve diğer devletlerin var olduğu bu dönemde 400'ün üzerinde antlaşma akdedildiğine ve bunların uygulanması ve yorumlanması konusunda da bir pratiğin varlığına işaret edilmektedir.[101] Bu dönemde antlaşmaların yorumuna dair ortaya konulan görüşler ve uygulamalar bugünkü tartışmalarla benzerlik göstermektedir. Bir tarafta metne ve kelimelere sıkı sıkıya bağlılık diğer tarafta ise niyet ve metnin ruhu arasındaki ikilik bu dönemde de söz konusudur.[102] Yine bu dönemde, yorumu kimin yaptığı sorusu da değerlendirilmiştir. Grotius'un yüzyıllar sonra 1625'te yayımladığı eseri Savaş ve Barış'ta başvurduğu

---

[98] MERAY, s. 7.

[99] Roma Hukukunda metodoloji tartışmaları hakkında bkz. SEIDL, Erwin, "*Romalı Hukukçuların Metodlarına Dair*", ERDOĞMUŞ, Belgin (Çev.), İÜHFM, C. XXXV, S. 1-4, s. 448-468.

[100] MERAY, s. 9.

[101] BEDERMAN, David, **Classical Canons: Rhetoric, Classisism and Treaty Interpretation**, Ashgate, 2001, aktaran GARDINER, s. 60.

[102] GARDINER, s. 60.

birincil kaynak bu dönemin hukukçularının eserleridir. Böylelikle dönemin kimi kuralları, Grotius ve diğerlerinin çalışmaları ile modern uluslararası hukuka aktarılmıştır. Dolayısıyla antlaşma yorumu hakkında milattan önce ortaya konulan bazı ilkeler, günümüze dek korunmuş olmakla birlikte bugün de uygulanmaktadır.

1.1.3.2. Klasik Dönem

Uluslararası hukuk bakımından klasik dönem, 17. yüzyılda başlamaktadır. 16. yüzyılda Avrupa'da toprak bütünlüğüne sahip egemen devletler ortaya çıkmış, deniz aşırı girişimler ve askeri gelişmelerin de etkisiyle Avrupa'nın çehresi değişmiştir. Uluslararası ilişkilerin doğasına ve uluslararası hukuka ilişkin ilk teorik çalışmalar bu yüzyılda yapılmıştır. 1480–1546 yılları arasında yaşamış olan Francisco de Vitoria ile başlayan ve 1552–1608 yılları arasında yaşamış olan Alberico Gentilis ile tamamlanan bu çağ, erken klasik dönem olarak adlandırılmaktadır. Erken klasik dönemin devamındaki klasik dönemde ise uluslararası hukukun modern teorisinin kurulduğu ve bu alanın bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Klasik dönemin kronolojik olarak ilk yazarı Grotius olarak belirlenirken son ismin ise Vattel olduğu kabul edilmektedir. 1583'te doğan Hugo Grotius 1645 yılında vefat etmiş, Emer de Vattel ise 1714 ile 1788 yılları arasında yaşamıştır. Klasik dönem içinde kalan Otuz Yıl Savaşları'ndan (1618–1648) sonra akdedilen Vestfalya Barışı ile seküler bir Avrupa kamu düzeninin tesis edildiği kabul edilmektedir. Bu dönemi karakterize eden husus, ulus-devletler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacına bir yanıt olarak uluslararası hukukun gelişimidir. Bu dönemde yaşayan yazarların eserlerinde uluslararası hukukun doğal hukukçu bir anlayışla şekillenmeye başladığı ancak giderek iradeci-olgucu bir anlayışa doğru evrildiği değerlendirilmektedir.[103]

Modern uluslararası hukukun kurucu ismi kabul edilen Grotius, 1625'te yayımladığı eseri Savaş ve Barış'ta (*De Jure Belli ac Pacis*) iyi bir yorumun ölçüsünü bir kimsenin gerçek niyetini en makul belirtilerden ortaya çıkartmak olarak ifade etmiştir. Bu

[103] ERKİNER, Hakkı Hakan, "*Uluslararası Hukuk Düşüncesinde Klasik Öğretinin Kuruluşu: Hugo Grotius ve PostGrotien Yazarlar Samuel Von Pufendorf, Richard Zouche, Cornelius Van Bynkershoek ve Samuel Rachel'e İlişkin İnceleme ve Değerlendirme*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2012, Cilt: 18 Sayı: 3, s. 6.

belirtiler ise sözcükler ve bunlara anlam kazandıran birtakım özel durumlar, dolaylı anlatımlar olacaktır. Yine antlaşmanın konusunu da dikkate alınması gereken bir husus olarak değerlendirmektedir. Ayrıca başka bir anlam çıkartmaya yol açacak emareler yoksa sözcüklerin herkesin kullandığı anlamlarında anlaşılması gerektiğini bildirmektedir.[104] Grotius'un ayrıntılı yorum kanonları büyük ölçüde Greko-Romen metinlerin analizinden türetilmiş ve doğal hukuk anlayışıyla desteklenmiştir.[105] Grotius ve takipçileri tarafından yorum, tarafların gerçek iradelerini ve antlaşmaların gerçek manasını ortaya çıkaran bir mantık işi olarak görülmüştür.[106]

Klasik Dönem'in son ismi Emerich de Vattel'dir. Vattel, doğal hukukçu anlayışla pozitivizmi birleştirmiştir. Devletlerin doğal hukuktan kaynaklanan haklarını kabul etmiştir. Bunun yanı sıra doğal hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerin pozitif hukukun bir parçası olarak kabul edilmediği müddetçe yerine getirilmesinin vicdani bir sorumluluk olduğunu belirtmiştir.[107] Ayrıntılı çalışmasının yer aldığı kitabı *Law of Nations* ve *"Yoruma ihtiyacı olmayan şeyi yorumlamak caiz değildir."*[108] şeklindeki birinci genel maksimi, uluslararası antlaşmaların yorumuna ilişkin kuralların ele alındığı çalışmalarda sıklıkla anılmaktadır. Vattel, son derece soyut kurallar geliştirmiştir.[109] Vattel'in yukarıda sözü geçen birinci maksimi, UHK'nin yürüttüğü VAHS'nin hazırlık çalışmaları sırasında da dikkate alınmıştır. Vattel'in birinci maksimine göre açık ve kesin terimlerle ifade edildiğinde genel olarak anlam açıktır ve saçma bir sonuca götürmemektedir. Bu nedenle de açıkça beliren bu anlamı reddetmek için hiçbir sebep bulunmamaktadır.[110] Bu genel maksim, literatürde genellikle bağlamından koparılarak eleştirilmektedir.[111] Halbuki Vattel, söz konusu bölümün giriş kısmında fikirlerin her zaman mükemmel bir şekilde belirtilebilmiş olması halinde dahi yorum sanatının yine

[104] GROTIUS, Hugo, **Savaş ve Barış Hukuku**, Çev. Seha Meray, Say Yayınları, 2011, s. 145.

[105] GARDINER, s. 61.

[106] BİLSEL, Cemil, **Devletler Hukuku Üçüncü Kitap Devletler Arasında Andlaşmalar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları no 21, 1936, s. 158.

[107] MALANCZUK, Peter (Ed.), **Akehurst's Modern Introduction to International Law**, 7. Ed., Routledge, 1997, s. 17.

[108] VATTEL, s. 263.

[109] VATTEL, s. 263.

[110] VATTEL, s. 263-264.

[111] GARDINER, s. 61.

de işlevsiz olmayacağını ifade etmektedir.[112] UHK çalışmaları sırasında Vattel'in yorum konusundaki görüşleri de değerlendirilmiş, ancak UHK'nin yorum kaidelerine ilişkin bir liste oluşturmaya yönelik girişimde bulunmamayı tercih etmesine yol açmıştır.[113] Yorum kaidelerini sınırlı bir biçimde saymak ve bunlar arasında bir hiyerarşi tespit etmek güç bir iş olmasının da ötesinde her bir somut vakada makul bir netice vermeyebilecektir.

1.1.3.3. Post-Klasik Yazarlar

Uluslararası hukukun dönemlere ayrılması bakımından 19. yüzyılı ve 20. yüzyılın başlarını kapsayan zaman dilimini post-klasik yazarların şekillendirdiği kabul edilmektedir. 19. yüzyılda Romanistlerin etkisiyle uluslararası hukukta da resmi, ilmi, yargısal ve çok taraflı yorum ayrımı ortaya çıkmıştır[114].

Bu dönemde eserler üreten Westlake, Lawrence, Fenwick ve Oppenheim, metnin önceliğine karşı çıkmış ve yorumun amacının tarafların gerçek niyetini tespit etmek olduğunu savunmuştur. Bu yazarlar sabit yorum kurallarının varlığına ve metinsel yaklaşıma karşı çıkmıştır. Uluslararası hukukta antlaşmaların yorumlanmasına ilişkin kurallar olmadığını savunmuşlardır.[115]

Westlake'e göre yorumda kesin kurallar yoktur ve en önemli nokta tarafların gerçek niyetidir.[116] Yine dönemin yazarlarından Hyde da tek bir yorumlama standardı seti olmadığını ve antlaşma hükümlerinin anlamını 'kanıtlayan' tüm olguların kabul edilebilir olduğunu belirtmektedir.[117] Bu dönemin önemli yazarlarından Oppenheim'a göre ise uluslararası antlaşmaların yorumuna dair teamül hukuku veya antlaşmalardan kaynaklanan kurallar bulunmamaktadır.[118] Antlaşmalar hukuku, tarafların iradesi

[112] VATTEL, s. 263.

[113] GARDINER, s. 61-62.

[114] BİLSEL, s. 158.

[115] ORAKHELASHVILI, s. 302.

[116] WESTLAKE, John, **International Law**, The University Press, 1910, s. 293.

[117] HYDE, Charles, "*Concerning the Interpretation of Treaties*", AJIL, Vol 3, 1909, s. 54.

[118] OPPENHEIM, Lassa, **International Law- A Treatise**, 2nd edn, Longman, 1912, s. 583.

üzerine bina edilmiştir. Bu nedenle taraflar kendileri bir yorumu benimsemişse buna alternatif hiçbir yorum kabul edilemeyecektir.[119] Yü ise dilin kusurlu oluşuna değinmiş, yorum kurallarını kabul etmeyerek yorum sırasında dışsal deliller de dahil tüm ilgili delillere başvurulabileceğini savunmuştur.[120] Yü, "*yorumun 'ilkel biçimcilikten' 'bilimsel akılcılığa' doğru ilerleyişini ortaya koyma amacını*" benimsemiş ve kanıt kaynaklarının bilimsel araştırmasının yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.[121] Yü'nün görüşü, Y. Chang tarafından kapsamlı bir şekilde geliştirilmiştir. Chang'a göre, "*Antlaşmaların yorumlanmasına ilişkin yargı deneyimleri, genel olarak, yorumcunun işlevinin, çeşitli kanıt kaynaklarının yardımıyla, akit tarafların bir antlaşmadaki belirli terimleri gerçekte hangi anlamda kullandıklarını keşfetmek ve tespit etmek olduğu sonucuna götüren genel bir eğilimi yansıtmaktadır. Tarafların karşılıklı olarak anladıkları, rıza gösterdikleri ve rıza gösterdiklerini anladıkları bu anlam bir kez keşfedildiğinde, antlaşma yorumunun işlevi tamamen yerine getirilmiş olur."*[122] Chang'ın görüşüne göre yorumda vurgu, kural odaklılıktan kanıt odaklılığa kaymalıdır.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki yazarların tümü yorum kuralları konusunda şüpheci değildir. Dönemin önde gelen kimi yazarları ise antlaşma ilişkilerinin istikrarı için bir ön koşul olarak antlaşma yorumuna rehberlik edecek sabit kuralların gerekliliğini savunmuşlardır. Bu dönemin yazarlarından Phillimore, eserinde Grotius, Pufendorf ve Vattel'in açıklamalarına sıklıkla atıfta bulunmuştur. Uluslararası antlaşmaların iyi niyete (*bonae fidei*) dayandığını, bu nedenle teknik olarak değil hakkaniyete uygun şekilde yorumlanmaları gerektiğini belirtmiştir. Metinsel anlamın sabit yorum kuralları temelinde keşfedilmesi yaklaşımını benimsemektedir.[123] Ayrıca otantik (gerçek/ resmi) yorum hakkında görüş bildiren ilk yazardır.[124] Yine dönemin

[119] OPPENHEIM, s. 583.

[120] YU, Tsune-Chi, **The Interpretation of Treaties**, Columbia University, 1927, s. 28.

[121] YU, s. 77.

[122] CHANG, Yı-Tıng, **The Interpretation of Treaties by Judicial Tribunals**, 1933, s. 182, aktaran ORAKHELASHVILI, s. 303.

[123] PHILLIMORE, Robert, **Commentaries upon International Law**, Vol. II, 1855, s. 70.

[124] BERNER, Katharina, **Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Domestic Courts**, Springer, 2018, s. 30-31.

yazarlarından W E Hall[125], Ehrlich[126] ve Sir Eric Beckett[127] de antlaşmaların yerleşik kurallar temelinde yorumlanmasını desteklemektedirler.[128]

Dönemin Türkçe literatüründe en önemli yazarlardan olan Cemil Bilsel de "Devletler Arasında Andlaşmalar" başlıklı eserini ilk kez 1927'de yayımlamıştır. Bilsel, Ehrlich'e atıfla yorum faaliyetinin beş amacı olduğunu bildirmektedir.[129] Bunlar, *"1- Metni yapmış olanların maksadını anlamaktır, 2- Yapanların gerçek maksatlarını araştırmaksızın metnin manasını bulmaktır, 3- Metinden çıkan neticeleri ferdi bir hal için tesbit etmektir, 4- Metni yapanlarca göz önüne alınmamış bir hal için bir kaide tesbit eylemektir, 5- Gerek metinin kendine gerek metni yapanların onda ifade etmek istedikleri maksada bakmaksızın, metnin şümulünü kısmak veya genişletmektir.*" Bilsel, farklı tasniflerin bulunduğunu hatırlatarak yorum konusunda ilgili dönemde Profesör Pic'in klasik olmuş taksimini kabul etmektedir.[130] Bu çerçevede yorum faaliyetini bunu yapanlara göre üçlü bir ayrıma tabi tutmaktadır. Bunlardan birincisi, iki taraflı veya çok taraflı yorum, ikincisi bir taraflı yorum ve sonuncusu ise mahkemelerin yorumudur. Bilsel'e göre, bu ayrımın neticesi, her birinin kuvvetini tayin etmektir ve bunlardan asıl olanı iki taraflı veya çok taraflı yorumdur. İki taraflı yorum, "*antlaşmayı yapan iki devletin aralarında ihtilaf doğuran bir antlaşmanın hükümlerine verilecek manayı kestirmek için karşılıklı uyuşma ile yaptıkları tefsirdir.*" Çok taraflı yorum ise uluslararası birlik kuran antlaşmalarda bunun hükümlerini aydınlatmak için büro veya konferans gibi merkezi teşkilata yorum yetkisinin bırakıldığı durumları ifade etmektedir. Bilsel'e göre, antlaşmayı devletler yaptığına göre uygulanmasından çıkacak güçlüklerde antlaşmaya verilecek anlamı belirlemek de asıl olarak antlaşmayı yapan devletlere düşmektedir. Öte yandan "*Bir devlet içinde anlaşmayı tatbik eden memurlar, askerler, mahkemeler herhangi bir maddesinin bir hükmünün ne yolda anlaşılması ve*

---

[125] HALL, A, **Treatise on International Law,** 1895, s. 350.

[126] EHRLICH L., "*L'interprétation des traités"*, 24 Recueil des cours, 24, 1928-IV, s. 78, aktaran ORAKHELASHVILI, s. 304.

[127] Comments by Sir E Beckett, Annuaire de L'institut de Droit International, Vol. 43, 1950, 435, 440, aktaran ORAKHELASHVILI, s. 203.

[128] ORAKHELASHVILI, s. 304.

[129] BİLSEL, s. 159-160.

[130] BİLSEL, s. 159-170.

tatbik edilmesi lazım geleceğinde tereddüt edebilirler ve bunun aydınlatılmasını mercilerinden isteyebilirler. İşte bu ihtiyaç ile hükümetin, sırf kendi memurları veya halkı için andlaşmanın ne yolda anlaşılması lazım geleceğini bildirmesi bir taraflı tefsir demektir."[131] Bilsel, eserin yayınlandığı dönem itibariyle, mutlak ve her hadiseye uygulanabilecek yorum kaideleri bulunmadığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra *"ne sırf mantık ne de sırf tarihten çıkacak neticelerle bir andlaşmanın tam anlamı ve tarafların onu yaptıkları günde ne düşündükleri, olduğu gibi aydınlatılama"* yacaktır.[132]

1.1.3.4. Kodifikasyon Girişimleri

20. yüzyılın başında antlaşmalar hukukunun kodifiye edilmesi için kimi girişimler olmuştur. Bunlardan biri, Antlaşmalar Hukukuna Dair Harvard Taslağı'dır.[133] Harvard'daki araştırmaların neticeleri, 1929 ve sonraki yıllarda taslak sözleşmeler ve ilgili materyaller şeklinde yayınlanmıştır. 1935 yılında bu koleksiyona antlaşmalar hukukuna ilişkin bir sözleşme taslağı eklenmiştir. Bu çalışma, antlaşma taslağındaki her bir hükmün ayrıntılı yorumlarını da içermektedir. Taslakta antlaşmaların yorumuna ilişkin de bir hüküm düzenlenmiştir. Bu hüküm aşağıdaki gibidir:

> "Madde 19 Antlaşmaların Yorumu
>
> (a) Bir antlaşma, hizmet etmesi amaçlanan genel amaç ışığında yorumlanmalıdır. Antlaşmanın tarihsel arka planı, hazırlık çalışmaları, antlaşmanın yapıldığı tarihte tarafların içinde bulunduğu koşullar, bu koşullarda yapılmak istenen değişiklik, antlaşma hükümlerinin uygulanmasında tarafların sonraki davranışları ve yorumun yapıldığı tarihte geçerli olan koşullar, antlaşmanın hizmet etmesi amaçlanan genel amaçla bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.
> (b) Bir antlaşma metninin farklı dillerdeki versiyonları varsa ve bu dillerden birindeki versiyonun geçerli olacağı belirtilmemişse, antlaşma, farklı versiyonlardaki ilgili hükümlere, antlaşmanın hizmet etmesi amaçlanan genel amacı etkileyecek ortak bir anlam vermek amacıyla yorumlanmalıdır."[134]

[131] BİLSEL, s. 170.

[132] BİLSEL, s. 177.

[133] Harvard Law School, "Article 19. Interpretation of Treaties", AJIL, Vol. 29, 1935, s. 937.

[134] Harvard Law School, s. 937.

Hazırlanan taslakta yorum kanonlarının kodifiye edilmesi amaçlanmamıştır. Uygulamadan ayrıntılı örneklerin yer aldığı bu çalışma, Viyana kurallarıyla kısmen benzerlik göstermektedir.

Bir diğer girişim Uluslararası Hukuk Enstitüsü tarafından yapılmıştır. 1873 yılında seçkin hukukçular tarafından kurulan enstitünün amaçları arasında uluslararası hukukun kodifikasyonu da bulunmaktadır. Enstitünün antlaşmalar hukukuna ilişkin çalışmaları arasında, daha sonra UHK'nin antlaşmalar hukukuna ilişkin ikinci Özel Raportörü olarak görev yapacak olan Hersch Lauterpachti'nin iki çalışması da yer almaktadır. Enstitü, 19 Nisan 1956 tarihinde antlaşmaların yorumlanmasında kullanılacak ilkeleri belirleyen bir karar kabul etmiştir. Kabul edilen karar (*resolution)*[135], Raportör Waldock tarafından taslak maddelerinin iki temel kaynağından biri olarak kullanılmıştır. Orijinali Fransızca olan kararın İngilizce çevirisi, 1964 yılında Yearbook of ILC'de yayımlanmıştır.[136]

> "Bir antlaşmanın yorumlanması gerektiğinde, Devletler ve uluslararası örgütler ve mahkemeler aşağıdaki ilkeler doğrultusunda hareket edebilirler:
>
> Madde 1
>
> 1. Tarafların antlaşma metni üzerinde anlaşmaya varmış olmaları halinde, bu metinde yer alan terimlerin doğal ve olağan anlamı yorumlamada esas alınmalıdır. Antlaşma hükümlerinin terimleri, bir bütün olarak bağlam içinde, iyi niyete uygun olarak ve uluslararası hukuk ilkeleri ışığında yorumlanmalıdır.
>
> 2. Ancak, kullanılan terimlerin başka bir anlamda anlaşılması gerektiği tespit edilirse, bu terimlerin doğal ve olağan anlamı bir kenara bırakılır.
>
> Madde 2
>
> 1. Uluslararası bir mahkemenin önüne getirilen bir uyuşmazlık durumunda, birinci madde hükümlerini dikkate alarak, diğer yorumlama araçlarının kullanılıp kullanılmayacağına ve ne ölçüde kullanılacağına karar vermek mahkemeye ait [bir sorumluluk] olacaktır.
>
> 2. Aşağıdakiler, meşru yorumlama araçları arasında yer alır:

---

[135] Institute of International Law, *Resolution*, AIDI, 1956'dan aktaran Special Rapporteur WALDOCK, Sir Humphrey, Third Report on the Law of Treaties, Document A/CN.4/167 and Add.1-3, YILC 1964-II, s. 55.

[136] Yearbook of ILC, 1964, Cilt II, s. 55, para. 11.

(a) hazırlık çalışmalarına başvurulması;

(b) antlaşmanın fiili uygulamasında takip edilen uygulama [practice];

(c) antlaşmanın amaçlarının dikkate alınması."

UHE tarafından kabul edilen ve yukarıda İngilizce çevirisinden Türkçe'ye aktarılan bu kararda, metnin doğal ve olağan anlamının metnin yorumuna esas alınması gerektiği kabul edilmiştir. Buna göre antlaşma hükümleri ve terimleri, bir bütün olarak bağlamı içinde, iyi niyetle ve uluslararası hukuk ilkeleri ışığında yorumlanmalıdır. Bununla birlikte uluslararası bir mahkeme önüne getirilen bir uyuşmazlık durumunda, hazırlık çalışmaları, anlaşmanın sonraki uygulaması ve antlaşmanın amaçları gibi diğer yorumlama araçlarının kullanılıp kullanılmayacağının ve ne ölçüde kullanılması gerektiğinin belirlenmesi, mahkemenin görevi ve yetkisi içinde kabul edilmiştir.

1.1.3.5.Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Öncesi Uluslararası Yargı Kararları

UAD'nin selefi olan USAD, antlaşmaların yorumu konusuna sıklıkla yer vermiştir.[137] Örneğin, 1923'te Polonya uyrukluğunun kazanılması hakkında verdiği danışma görüşünde "*Divanın vazifesi açık bir biçimde tanımlanmıştır. Son derece açık bir metin karşısında, başka hükümlerin faydalı surette, buna katılabilip katılamayacağını veya bunun yerine ikame edilip edilemeyeceğini araştırmağa lüzum görmeksizin, Divan, bu metni olduğu gibi uygulamak zorundadır*." diyerek görev ve yetkisinin sınırlarını belirlemiştir.[138]

Musul konusundaki 21.11.1925 tarihli danışma görüşünde ise "*Akit tarafların maksadının ne olduğunu Divan birinci derecede metnin kendisinde arayacaktır. Antlaşma metninden başka unsurların bu bapta hesaba katılması lazım gelip gelmeyeceği ve lazım geliyor ise ne nispette lazım geldiğini bundan sonra*

[137] Bilsel, dönemin uluslararası yargısında yoruma ilişkin meseleler hakkında kurulmuş cümleleri dilimize çevirmektedir. BİLSEL, s. 178-182.

[138] Acquisition of Polish Nationality, Advisory Opinion, 1923, PCIJ Series B, No.7, 20. Çeviri için ayrıca bkz. BİLSEL, s. 178.

araştıracaktır. – Eğer bir mukavele hükmünün metni açık değilse mümkün olan muhtelif tefsirler arasında taraflar için en az yüken tazammun edenini seçmek lazım gelir." demektedir.[139] Lotus hakkındaki, 10 numaralı kararda ise "*bir mukavele metni, kendiliğinde elverecek kadar açık ise hazırlama çalışmalarına bakmağa gerek yoktur."* denilmektedir.[140] Danzig'te Polonya Posta Servisi işine ait 16.05.1925 tarihli 7. kararında ise USAD *"Yorumda kelimelerin asıl kullanılışlarındaki normal manada tefsir olunması esas ilkedir. Meğer ki, bu suretle yapılan yorum saçma veya makul olmayan neticelere vardırsın.*" diyerek olağan anlamın önceliğini vurgulamıştır.[141] Tuna Avrupa Komisyonu İbrail ve Kalas arasında yetki meselesinde 08.12.1927 tarihli ve 14 numaralı danışma görüşünde USAD, "*Divan bir metnin hazırlama çalışmalarının bu metnin tabii manasını değiştirmek için ileri sürülemeyeceğini hatırlatmak mecburiyetindedir."* demektedir.[142]

USAD, görev ve yetkisine dair anlayışını ve yetkisinin sınırını Polonya Uyrukluğunun Kazanılması konusundaki 15.09.1923 tarihli danışma görüşünde ortaya koymuştur. USAD'nin yukarıda aktarılan bu kararından bazı sonuçlara varılabilir. Bu kararında belirttiğine göre USAD, önüne gelen uyuşmazlığı değerlendirirken eğer antlaşmanın metnindeki ifadeler ve hükümler yeterince açıksa ilgili antlaşmayı olduğu gibi uygulamakla görevlidir. Diğer bir deyişle uyuşmazlığa tatbik edilecek başkaca kurallar aramaya yetkisi bulunmadığı gibi eğer bir metnin anlamı açıksa diğer yorum yöntemlerine başvurmayı da yetkisinin sınırını aşmak ve hatta antlaşma metnini değiştirmek olarak değerlendirmiştir. Musul konusundaki görüşünde de görev ve yetkisinin sınırlarını aynı şekilde belirtmiştir. USAD, öncelikle metnin anlamını araştırmakla yükümlüdür. Ancak bu işlemden sonra başka yöntemlere ne ölçüde itibar edeceğini değerlendirebilir.

USAD'nin kararları birlikte değerlendirildiğinde, önceliğinin metne anlam vermek olduğunu, bunun için olağan anlama başvurulacağını, bu yöntemin uygulanması sonucu

[139] BİLSEL, s. 179-180.

[140] BİLSEL, s. 180.

[141] BİLSEL, s. 180.

[142] BİLSEL, s. 180.

makul olmayan veya saçma bir neticeye ulaşılırsa hazırlık çalışmalarının dikkate alınabileceğini, ancak böyle bir durum söz konusu olmadıkça hazırlık çalışmalarından yararlanarak metnin olağan anlamından sapılmasının mümkün olmadığını izah etmektedir.

UAD de selefi USAD'nin yaklaşımını sürdürmüştür. Birleşmiş Milletler Üyeliğine Kabul Koşulları konusunda 28.05.1948 tarihli danışma görüşünde, metnin yeterince açık olduğu kanaatinde olan UAD sonuç olarak, USAD'nin tutarlı uygulamasından vazgeçmesinin gerekmediğini bildirmiştir. Buna göre eğer sözleşme metni yeterince açıksa, hazırlık çalışmalarına başvurmak için hiçbir neden bulunmamaktadır.[143] Bu davada UAD, BM Şartı'nın 4. maddesinde belirtilen koşulların sınırlandırıcı nitelikte olup olmadığını saptarken antlaşma metninde kullanılan sözcüklerin doğal anlamına başvurmuştur.

UAD, 1950 yılında Bir devletin Birleşmiş Milletlere Kabulü için Genel Kurul'un Yetkisi konusundaki danışma görüşünde de bu tutumu yinelemiştir. Divan, bir antlaşmanın hükümlerini yorumlamak ve uygulamakla görevlendirilen bir mahkemenin ilk görevinin, meydana geldikleri bağlamda onları doğal ve olağan anlamlarında[144] yürütmeye çalışmak olduğunu belirtmektedir. Eğer kelimeler bağlamlarında doğal ve olağan anlamlarıyla bir mana ifade ediyorsa yorum faaliyeti burada durdurulmalıdır. Diğer yandan eğer sözcükler doğal ve olağan anlamlarında belirsizse veya mantıksız bir sonuca yol açıyorsa ancak o zaman Divan, başka yorumlama yöntemlerine başvurarak tarafların bu sözcükleri kullanarak gerçekte neyi kastettiğini tespit etmeye çalışmalıdır.[145] Söz konusu kararda UAD, sözcüklerin doğal ve olağan anlamının ne olduğunu saptamakta hiçbir güçlükle karşılaşmadığı ve bu nedenle de hazırlık çalışmalarına başvurma olanağı bulunmadığı kanaatine varmıştır. Bulgaristan, Macaristan ve Romanya ile Yapılan Barış Antlaşmalarının Yorumu (ikinci safha)

[143] Conditions of Admission of a State to Membership in the United Nations, Advisory Opinion, 1948 ICJ Rep. 57, 63.

[144] Kelimelerin doğal anlamında anlaşılması hakkında bkz. Exchange of Greek and Turkish Populations, Advisory Opinion, PCIJ, Series B, No. 10, 1925, 20.

[145] Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations, Advisory Opinion, 1950 ICJ Rep. 4, 8.

hakkındaki 18 Temmuz 1950 tarihli danışma görüşünde de yine terimlerin doğal ve olağan anlamlarına başvurmuştur.[146]

Bundan iki yıl sonra, "Fas'ta Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hakları" uyuşmazlığında 27 Ağustos 1952'de verdiği kararında ise Fas'la Amerika Birleşik Devletleri arasında 1836 tarihinde yapılmış olan antlaşmanın 20. maddesindeki "anlaşmazlık" sözcüğünü yorumlamıştır. Bu ihtilafta Fransız Hükümeti, "*olağan ve doğal anlamında bu terimin hukuksal nitelikte anlaşmazlıklarla sınırlı bulunduğunu*" öne sürmüştür. UAD yürüttüğü yorum faaliyetini şu şekilde aktarmaktadır: "*Gerçekten 1836 Anlaşması, 1787'de ABD ile Fas arasında yapılmış daha eski bir anlaşmanın yerini almıştır. Her iki anlaşmanın kaleme alınış tarzları ile 20 ve 21. maddeleri her ikisinde de aynıdır. Binaenaleyh 20. maddenin hükümlerini – özellikle "taraflar arasında bir anlaşmazlık çıktığı takdirde" terimini yorumlarken "anlaşmazlık" sözcüğünün anlaşmanın yapıldığı tarihteki anlamını göz önünde tutmak gerekir. Bunun için Fas'ın yapmış olduğu çeşitli antlaşmalarda… anlaşmazlık sözcüğünün ya da bunun Fransızca karşılığının ne şekilde kullanıldığını incelemek uygun olur… Açıktır ki, bu hallerde terim hukuk olduğu gibi ceza davalarını da kapsamak üzere kullanılmıştır…[esasen] bu iki antlaşmanın yapıldığı çağda, Fas'ta hukuk ve ceza sorunları arasında kesin bir ayrım henüz ortaya çıkmamıştı.*"[147] UAD, bu kararında önceki kararlarında açıkça belirtmediği bir hususu ön plana çıkarmış ve "anlaşmazlık" teriminin doğru şekilde yorumlanması için antlaşmanın yapıldığı tarihteki anlamının kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun Divan'ın tutumu açısından anlamı, tarafların orijinal niyetlerine önem vermiş olmasıdır.

Gerek USAD gerekse UAD, metinsel yaklaşımı kabul etmiş görünmektedir. G. Fitzmaurice 1951'de yayımladığı ünlü makalesinde[148] uluslararası yargı kararlarını analiz ederek, antlaşmaların yorumunda geçerli altı ilkeyi tespit etmektedir. Bu ilkeleri öncelikle sıralamakta daha sonra ise bunların birbirleriyle ilişkilerini de saptayarak

[146] Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania (Second Phase), Advisory Opinion, 1950 ICJ Rep. 221, 227.

[147] Case Concerning Rights of Nationals of the United States of America in Morocco, Judgment, 1952 ICJ Rep.176, s.189, Çeviride yararlanılan kaynak için bkz. ÇELİK, s. 240.

[148] FITZMAURICE (1957), s. 203.

açıklamaktadır. Altı prensibin ilkine göre antlaşmalar oldukları gibi ve gerçek (*actual*) metinleri temelinde yorumlanmalıdır.[149] İkinci ilkesine göre, kelimelere ve ifadelere, bulundukları bağlam içinde normal ve doğal anlamları verilecektir. Bu anlamın kabul edilmemesi ancak kullanılan terimlerin doğal veya olağan anlamından başka bir anlamda anlaşılması gerektiğine dair doğrudan kanıtla veya böyle bir yorumun mantıksız veya saçma bir sonuca yol açacağı durumda mümkün olabilecektir. Antlaşmanın akdi sırasındaki koşullar veya hazırlık çalışmaları gibi yorum araçlarına ise ancak kullanılan dilin temelde belirsiz olması durumunda başvurulabilecektir. Antlaşmalar ibr bütün olarak yorumlanmalıdır. Antlaşmaların belirli bölümleri de birer bütün olarak yorumlanmalıdır.[150] Fitzmaurice bu ilk üç ilkeden sonra üç ilke daha saymakta ve bunların yukarıda aktarılan ilk üç prensibe tabi olduğunu belirtmektedir. Bu diğer üç ilke, etki doğurma prensibi, sonraki uygulama prensibi ve çağdaşlık ilkesidir. Etkililik ilkesi de denilen etki doğurma ilkesi *(ut res magis valeat quam pereat)*, antlaşmaların beyan edilen ve görünen amaçlarına uygun olarak onlara en fazla etkiyi tanıyacak şekilde yorumlanmasını ifade etmektedir. Sonraki uygulama ilkesi ise tarafların antlaşmayla ilgili sonraki davranış ve uygulamalarına başvurulabileceğini ifade etmektedir. Çünkü, bir antlaşmanın pratikte nasıl uygulandığı taraflar açısından en doğru yorumu bulabilmek için en iyi ve en güvenilir kanıtı sağlamaktadır. Fitzmaurice, burada bir dipnot düşerek bu davranışların antlaşmanın anlamında bir değişikliğe yol açması halinde bir yorumdan değil antlaşmanın revisyonundan söz edilebileceğini belirtmiştir. Son olarak çağdaşlık ilkesi, kelimelere antlaşmanın akdi sırasındaki anlamlarının verilmesini gerektirmektedir.[151] Fitzmaurice'in makalesi ve UHE'nin 1956 tarihli kararı, Viyana kurallarının geliştirilmesinde iki temel kaynak olmuştur. Fitzmaurice'in tespit ettiği ilkelerden sadece çağdaşlık ilkesine Viyana kurallarında yer verilmemiştir.

[149] FITZMAURICE (1957), s. 211.

[150] FITZMAURICE (1957), s. 211.

[151] Ayrıca, Raportör Waldock'un Sir G. Fitzmaurice Formülasyonu için bkz. Waldock, Üçüncü Rapor, 1964-II YILC, 55.

1.1.3.6.Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Çalışmaları ve Viyana Konferansı

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin akdedilmesinden bu yana, 50 yıldan uzun süredir, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun ve dört Özel Raportörü'nün çalışmalarını da içerecek şekilde Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları, antlaşmalara ilişkin sorunlar ele alınırken sıklıkla başvurulan temel kaynak olmuştur.

Uluslararası Hukuk Komisyonu[152], Viyana Sözleşmesi'nin taslağının hazırlanmasına ilişkin çalışmalarına 1949'da başlamıştır. Hazırlıklar yirmi yıl sürmüş, bu süreçte Komisyon birkaç taslak önermiştir. Kronolojik olarak sırasıyla Brierly, Sir Hersh Lauterpacht, Sir Gerald Fitzmaurice ve Sir Humphrey Waldock, Özel Raportör olarak görev yapmışlar ve onların hazırladıkları raporlar da yayımlanmıştır. Yorum meselesini UHK çalışmalarına dahil eden raportör Waldock olmuştur. Antlaşmaların yorumuna dair taslak hükümlerin yer aldığı ilk çalışma ise Waldock'un hazırladığı Üçüncü Rapor'dur.

Waldock'un 1964'te hazırladığı Antlaşmalar Hukukuna İlişkin Üçüncü Raporu, UHK'nin Temmuz 1964'teki oturumlarında tartışılmış ve taslaklar, BM Genel Kurulu'na rapor edilmiştir. Sonrasında Waldock, 1966 yılında hazırladığı Altıncı Rapor'da hükümetlerin taslak maddelere ilişkin yorumlarını not etmiş ve bunlara cevaben kendi gözlem ve önerilerini ortaya koymuştur. Komisyon, Haziran 1966'da yeni taslak maddeleri ve Temmuz'da da Taslak Hazırlama Komitesi'nden gelen raporu görüşmüştür. Taslak maddeler çok az tartışmayla kabul edilmiş ve nihai hali, Genel Kurul'a rapor edilmiştir.[153]

---

[152] UHK, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1947 yılında kurulmuştur. Komisyonun amacı uluslararası hukukun ilerici gelişimini ve kodifikasyonunu teşvik etmektir. Bkz. ILC Statute, m. 1(1). UHK, dünya genelindeki hukuk sistemlerinin çeşitliliğini yansıtacak şekilde seçilmiş hukuk uzmanlarından oluşmaktadır. Komisyon çalışmalarını sürdürüken her yıl Genel Kurul'a taslak hükümleri ortaya koyduğu bir rapor sunar. Komisyon bir konudaki çalışmalarını tamamladığında vardığı nihai sonuçları Genel Kurul'un değerlendirmesine sunar. Genel Kurul, bir antlaşmanın kabulü için müzakere etmek üzere bizzat harekete geçmeye veya bunun için diplomatik bir konferans çağrısı yapmaya karar verebilir. Genel Kurul, bu kararlrdan birini almayıp bir dizi maddeyi devletlerin uluslararası hukuk ilişkilerinde bir kod ya da rehber olarak uygulanması için onaylayabilir. GARDINER, s. 74-75.

[153] GARDINER, s. 77.

Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmalarının sürdüğü sırada, doktrindeki hâkim görüş, uluslararası antlaşmaların yorumu konusunda uygulanması zorunlu kurallar bulunmadığı yönündedir.[154] Bu dönemde yapılan çalışmalarda, uluslararası antlaşmaların yorumu meselesi, doktrinel tartışmaların yanı sıra o zamana kadarki yargı kararları temelinde incelenmiştir. Bu dönemde eserlerini kaleme alan Meray da kesin kaideler olmamakla birlikte uygulama sonucu bazı ilkelerin ortaya çıktığını söylemektedir.[155] Lütem ise 1959'da basılan eserinde, doktrinde ve uluslararası yargı kararlarında ortaya konulmuş yöntem ve kaideleri değerlendirerek buradan vardığı neticeleri sıralamaktadır.[156]

Bu dönemde UHK'nın hazırlık çalışmalarını en çok etkileyen görüşler, Gerald Fitzmaurice ve Hersch Lauterpacht'a aittir. Waldock'un ilk taslağı, büyük ölçüde Fitzmaurice'in UAD'nin yorum konusundaki içtihadını inceleyen çalışmasından etkilenmiştir. Waldock, UHE'nin kararıyla birlikte bu çalışmanın birincil önemini ifade etmiştir. Taslak üzerine tartışma, UHK'nin Temmuz 1964'teki oturumunda gerçekleşmiş ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na rapor edilmiştir.[157] Hem Özel Raportör hem de Komisyon, sıklıkla uygulanan çeşitli kuralların hukuki kurallar olmadığı, yalnızca

---

[154] KLABBERS, Jan, "*Virtuous Interpretation*", in FITZMAURICE, Malgosia/ ELIAS, Olufemi/ MERKOURIS, Panos (Eds**), Treaty Interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties—30 Years on**, Martinus Nijhoff, 2010, s. 27.

[155] MERAY, Seha, **Devletler Hukukuna Giriş İkinci Cilt**, Sevinç Matbaası, 1962, s. 107.

[156] Bunlardan birincisi, "*andlaşmalar, lafızlarına itibaren değil, manalarına istinat ederek*" yorumlanmalıdır. İkincisi, "*terimler her günkü hayattaki manalarına göre*" yorumlanmalıdır. Üçüncüsü, *"Akit tarafların devletler hukukunun umumi prensiplerine ve üçüncü devletlerle akdedilmiş andlaşmalara zıt bulunmıyan, makul niyetleri bulunduğu hususu daha başlangıçta kabul edildiğinden bir hükmün gölgeli olması halinde açık anlam, makul olmaması halinde makul olanı, umumen kabul edilmiş hukukun umumi prensiplerine aykırı olması halinde aykırı olmıyan anlamı tercih edilir."* Dördüncüsü, "*Andlaşmanın herhangi bir hükmü hakkında şüphe mevcut ise andlaşmanın bütününü nazarı itibara alınır, sadece lafzı değil, andlaşmanın gayesi, akdini gerektiren sebepler ve akdedildiği zamanki durumu gözetilir."* Beşincisi, *"Bir hükmün anlamı gölgeli ise taraflara en az külfet yükliyen anlam tercih edilir."* Altıncısı, *"Bir hükmü açıklamak üzere aynı taraflar arasında ve taraflardan biri ile üçüncü devletler arasında akdedilmiş andlaşmalara müracaat edilebilir."* Yedincisi, *"Andlaşma metni gereğince hükmün iki anlamı mevcut olabilirse hükmü teklif eden tarafın onu kabul eden tarafça hangi anlamı tercih ettiğini biliyorsa o anlam diğerine tekaddüm eder."* Sekizincisi, *"Milletlerarası mahkemeler…expressio unius est exclusio alterius ;(bir şeyin sarahaten belirtilmesi, diğer bir hususun hariç bırakıldığını ifade eder) maksimini tatbik etmişlerdir."* şeklindedir. Bkz. LÜTEM, İlhan, **Devletler Hukuku Dersleri Birinci Kitap**, Balkanoğlu Matbaacılık, 1959, s. 99-100.

[157] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 1964-I YILC 1, 275-291, 296-299, 318-319, 340-341.

belirli bir duruma veya metne bağlı olarak potansiyel yardımcı ve rehber ilkeler olarak işlev gördükleri sonucuna varmışlardır.[158]

Waldock'un ilk önerisine göre bir antlaşmanın hükümleri ve terimleri, yer aldığı antlaşmadaki bağlamları, bir bütün olarak antlaşmanın bağlamı ve uluslararası hukukun antlaşmanın yapıldığı tarihte yürürlükte olan diğer kuralları bağlamında onlara verilecek doğal ve olağan anlamına uygun şekilde iyi niyetle yorumlanacaktır. Önerinin ikinci fıkrasına göre ise bir terimin doğal ve olağan anlamı bir bütün olarak antlaşma bağlamında açıkça saçma veya mantıksız olan bir yoruma yol açıyorsa veya bir terimin anlamı belirsizse antlaşmanın bağlamı, konu ve amaçları ile bir sonraki taslak maddede belirtilen diğer yorum araçlarına başvurulacaktır.[159] Waldock'un sunduğu taslakta metnin anlamı hem başlangıç noktası hem de yorumun amacı olarak formüle edilmişken[160] Komisyon çalışması neticesinde "doğal" anlama atıf kaldırılmış, antlaşmanın konu ve amacına başvuru ilk fıkraya eklenmiştir. Böylelikle, metnin anlamı yorumun tek amacı olmaktan uzaklaşmıştır.[161]

Waldock'un altıncı raporu ise devletlerin taslak maddeler hakkındaki yorumlarını ve yanıt olarak gözlem ve önerilerini içermektedir.[162] Taslak maddeler üzerinde tartışılmış[163] ve nihai taslak maddeler Genel Kurul'a rapor edilmiştir.[164] Nihai taslak maddelerde iki temel özellik görülmektedir. Bunlardan birincisi, genel kural ile

---

[158] Waldock, *Third Report*, 54, para. 6; UN ILC, Report of the International Law Commission covering the work of its sixteenth session, 11 May-24 July 1964, Doc. A/5809 (1964-II) YILC 199, 200, para. 5.

[159] Waldock *Third Report*, 52.

[160] Waldock T*hird Report*, 52.

[161] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 275, para. 11-12. UN ILC, *Report of, 11May-24 July 1964*, s. 200.

[162] Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, Sixth Report on the Law of Treaties, Doc. A/CN.4/186 and Add.1-7, 1966-II YILC 51, 51.

[163] UN ILC, Summary Records of the Eighteenth Session, 1966-I (2) YILC 1, 183-211, 267-271; 328-329; 341, 346-347.

[164] UN ILC, Reports of the International Law Commission on the Second Part of Its Seventeenth Session and on Its Eighteenth Session, Doc. A/6309/Rev.l (1966-II) YILC 169, 169.

tamamlayıcı yorum araçları arasında kurulan hiyerarşi, ikincisi ise hazırlık çalışmalarının tamamlayıcı yorum araçları arasında kabul edilmesidir.[165]

Viyana Konferansı'nda UHK'nin yorum kuralları hakkındaki önerileri önemli tek bir değişiklik yapılarak kabul edilmiştir. Bu değişiklik, farklı dillerdeki geçerli metinler arasında 31 ve 32. maddelerin ortadan kaldıramadığı bir anlam farkı oluştuğunda, metni en iyi uzlaştıran manayı bulmak için antlaşmanın konu ve amacına yapılan atıf olmuştur.[166]

Viyana Konferansı sürecinde gündeme gelen tek bir önemli tartışma mevcuttur. Bu tartışma ABD'nin New Haven yaklaşımını izleyen ve genel kural ile tamamlayıcı yorum araçlarını birleştirerek kuralların düzenini değiştirmeyi amaçlayan önerisine ilişkindir.[167] Öneri, çok az destek görmüş ve reddedilmiştir. ABD'nin önerisine göre antlaşmanın metni tarafların paylaştıkları niyetlerin resmen cisimleşmiş hali olarak düşünülmelidir. Yorumlayan kişinin yapması gereken metin-dışı meseleleri kapsamlı şekilde soruşturmaktır. Önerilen Amerikan değişikliği, yoruma yardımcı tüm hususları tek bir maddede birleştirmektedir. Bununla birlikte antlaşma hükümlerinin "olağan" anlamına yapılan atfın silinmesi önerilmiştir. Antlaşma iyi niyetle yorumlanmalı ve hükümlerinin anlamı dokuz tanesi özel olarak belirtilen tüm ilgili faktörlerin ışığında belirlenmelidir. Bu dokuz faktör, taslak m. 28'deki (bugün VAHS m. 32) hususları da kapsayacak şekilde taslak m. 27'deki (bugün m. 31) orijinal içerikten küçük farklılıklarla ayrılmaktadır ve ayrıca taslak m. 27'den (bugün m. 31) farklı olarak bağlam tanımı yapılmamıştır. McDougal'a göre, öneri, "ortak niyet"in belirlenmesine yardımcı olabilecek tüm unsurları içermektedir. Yorumun amacı, antlaşma hükümlerinin anlamının tarafların niyeti ışığında belirlenmesi olarak düşünülmektedir

[165] JACOBS, s. 326.

[166] GARDINER, s. 79.

[167] GARDINER, s. 78-79.

ve bu amaçla yorumu yapan kimsenin tüm ilgili faktörleri tek aşamalı bir soruşturmada kullanması gerekmektedir.[168]

Sonuç olarak, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde ilk kez düzenlenen ve 1986 Viyana Devletlerle Uluslararası Örgütler veya Uluslararası Örgütlerle Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde tekrar edilen yorum kuralları, 19. yüzyıl sonu itibariyle geliştirilen, uluslararası yargı ve tahkim uygulamalarından çıkarılmış, genel kabul gören birkaç prensipten teşekkül etmektedir. Belirli bir doktrin veya bir yorum teorisini izlemeyen kurallar, pragmatik bir uzlaşı olarak formüle edilmiştir.[169]

1.1.4.Viyana Kuralları

Antlaşmaların yorumunu düzenleyen kurallar, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31, 32 ve 33. maddelerinde yer almaktadır. 31. madde, "Genel Yorum Kuralı" başlığını taşımaktadır. 32. maddede tamamlayıcı yorum araçları düzenlenmiştir. 33. madde ise iki veya daha fazla dilde tevsik edilmiş antlaşmaların yorumu meselesine özgülenmiştir. Sözü edilen kurallar aşağıdaki gibidir:

> "Kesim 3
>
> Antlaşmaların Yorumu
>
> Madde 31- Genel Yorum Kuralı
>
> 1. Bir antlaşma, antlaşmanın bütünü [context] içinde, hükümlerine konu ve amacının ışığında verilecek olağan anlama uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır.
> 2. Bir antlaşmanın yorumlanması amacı bağlamında, antlaşma metnine ilaveten giriş ve ekleri de içerecek şekilde aşağıdakileri kapsamalıdır:
>   a. Antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bütün taraflar arasında yapılmış olan antlaşmayla ilgili herhangi bir anlaşma;
>   b. Antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bir veya daha fazla tarafça yapılan ve diğer taraflarca antlaşmayla ilgili bir belge olarak kabul edilen herhangi bir belge.

---

[168] Öneri hakkında ayrıntılı açıklama ve UHK'nin nihai taslağı ile karşılaştırma için bkz. MERRILLS, J. G., "*Two Approaches to Treaty Interpretation*", AYBIL, Vol. 4, 1971, s. 64.

[169] VAHS'deki yorum kuralların kapsamlı bir eleştirisi için bkz. PEAT, Daniel/ WINDSOR, Matthew, s. 9-16.

3. Bu çerçeve ile birlikte şunlar da dikkate alınır:
   a. Taraflar arasında, antlaşmanın orumu konusundaki mutabakatı tespit eden antlaşmanın uygulanmasıyla ilgili olarak daha sonraki herhangi bir anlaşma,
   b. Tarafların, antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını tespit eden antlaşmanın uygulanmasıyla ilgili olarak daha sonraki herhangi bir uygulaması,
   c. Taraflar arasındaki ilişkilerde uygulanabilecek uluslararası hukukun konu ile ilgili bir kuralı.
4. Tarafların bir terime özel bir mana vermek istedikleri tespit edilirse o terime o mana verilir.

Madde 32- Tamamlayıcı Yorum Araçları

31. maddenin uygulanmasında ortaya çıkan manayı teyit etmek veya 31. maddeye göre yapılan yorumun,

a. Manayı tartışmalı veya anlaşılmaz bıraktığını,

b. Çok açık bir şekilde mantıksız veya makul olmayan bir sonuca götürdüğünü,

tespit etmek için antlaşmanın hazırlık çalışmaları dahil yapılma şartlarına tamamlayıcı yorum araçları bağlamında başvurulabilir.

Madde 33- İki veya Daha Fazla Dilde Tevsik Edilmiş Olan Antlaşmaların Yorumu

1. Bir antlaşma, iki veya daha fazla dilde tevsik edildiği zaman belirli bir metnin üstün tutulacağını metnin kendisi öngörmedikçe veya taraflar öyle kararlaştırmadıkça, görüş ayrılığı halinde her bir dildeki metin aynı şekilde geçerlidir.
2. Metnin tevsik edildiği dillerden başka bir dildeki bir antlaşma sureti, ancak antlaşmanın öngörmesi veya tarafların kabul etmesi halinde geçerli bir metin telakki edilir.
3. Antlaşma terimlerinin her bir geçerli metinde aynı manayı taşıdığı farz edilir.
4. Birinci paragrafa göre belirli bir metnin üstün tutulduğu durumlar saklı olmak üzere geçerli metinler arasında yapılan bir karşılaştırm, 31 ve 32. maddelerin uygulanmasının ortadan kaldırmadığı bir mana farkı ortaya koyarsa antlaşmanın konu ve amacı göz önünde tutulduğunda metni en iyiuzlaştıran mana benimsenecektir."[170]

VAHS'de yorum faaliyetini iki aşamalı bir süreç olarak değerlendiren[171] ve metne öncelik veren bir anlayış kabul edilmiştir.[172] Başlangıç noktası antlaşmanın metnidir.[173] Antlaşma metnini tarafların iradeleri vücuda getirmiştir ve metin tarafların niyetinin

[170] Çeviri için Aslan Gündüz'den yararlanılmıştır. GÜNDÜZ, s. 64.

[171] MERRILLS, s. 56.

[172] SINCLAIR, Ian, "*Vienna Conference on the Law of Treaties*", ICLQ, Vol. 19, 1970, s. 61.

[173] UN ILC, Report of the International Law Commission on the work of its eighteenth session, 4 May-19 July 1966 (1966-II) YILC 172, Doc. A/CN.4/SER.A/1966/Add.1, s. 220, para 11.

nihai ifadesidir. Antlaşmanın metni bütün olarak ele alınmalıdır. Antlaşmanın önsözü ve ekleri antlamanın bütünü içinde değerlendirilir. Bunlara ilaveten antlaşmanın bağlamı içindeki diğer belgeler m.31/2'de sayılmıştır. Viyana kurallarına göre ilk aşamada, hükümlerin olağan anlamını bulmak için m. 31'deki faktörler incelenmelidir.[174] 31. madde çerçevesinde anlam araştırılırken toplamda yedi faktörün dikkate alınması öngörülmüştür. Bunlar iyi niyet, antlaşmanın bağlamı, antlaşmanın konu ve amacı, sonraki anlaşmalar, sonraki uygulama, uluslararası hukukun ilgili kuralları ve terimin özel anlamıdır. Antlaşmanın bağlamı ise antlaşmanın metni, girişi, ekleri ve belirli anlaşmalar ve belgelerle sınırlı olarak tanımlanmıştır. Bu paragraf kapsamına girmeyen diğer belgeler ve hususlar m. 32 kapsamına girecek ve tamamlayıcı yorum aracı olarak değerlendirilebilecektir.

31. maddedeki genel yorum kuralı uygulandıktan sonra m. 32'deki tamamlayıcı yorum araçlarına ancak belirtilen durumlarda başvurulacaktır. Hazırlık çalışmaları, 32. madde kapsamında tamamlayıcı yorum araçlarından biri olarak örnek gösterilmiştir. 31. madde ile 32. madde arasındaki ayrım, UHK'nin ifadesiyle şu kabule dayanmaktadır: *"..metnin tarafların niyetlerinin gerçek ifadesi olduğu varsayılmalıdır; ve sonuç olarak yorumlamanın başlangıç noktası, tarafların niyetleri ile ilgili ab initio bir soruşturma değil, metnin anlamının açıklanmasıdır."*[175] 31. madde, metnin olağan anlamının bulunmasını öngörmekte ancak antlaşma hükümlerinin bir bütün olarak antlaşmanın bağlamının ve yine bu maddede belirtilen diğer faktörlerin ışığında yorumlanacağını düzenlemektedir.[176]

Literatürde genel kabul, yorum konusuna ilişkin Viyana kurallarının – VAHS m. 31, 32, 33- teamül hukuku niteliğinde olduğu ve VAHS'ye taraf olmayan devletleri de bağladığı yönündedir. 1991 yılında UAD, Viyana Sözleşmesi hazırlanmadan önce belirttiği anlaşmaların yorumlanmasına dair ilkelerine atıfta bulunmuş ve bu ilkelerin birçok açıdan mevcut uluslararası teamül hukukunun kodifikasyonu olarak düşünülebilecek Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 31. ve 32. maddelerinde

[174] MERRILLS, s. 56.

[175] UN ILC, *Report of,* 4 May-19 July 1966, 220, para. 11.

[176] MERRILLS, s. 57.

yansıtıldığını belirtmiştir.[177] Bu kararda UAD, antlaşmaların yorumuna ilişkin kuralları tanımakla birlikte öngördükleri sistemi tam anlamıyla ele almadığı yönünde eleştirilmektedir.[178]

Ertesi yıl El Salvador/ Honduras Davası'nda UAD'nin ilgili dairesinin çoğunluk görüşü, yine bu davada ad hoc yargıç olan Torres Bernárdez'in görüşünde, 31. maddenin tamamının bütünleşik bir kural olarak kullanılmadığı, bunun yerine yalnız birinci paragrafına ölçüsüz biçimde dayandığı yönünde eleştirilmiştir. Bu durum, başka mahkemelerin de kararlarında rastlanılabilen bir hatadır.[179]

UAD'nin VAHS'nin antlaşmaların yorumuna dair kurallarına atıf verirken birçok kararında 33. maddeyi zikretmediği görülmektedir. Bununla birlikte antlaşmanın yorumlanması meselesinde diller arasındaki farklılığın gündeme geldiği kararlarında 33. maddenin de uluslararası teamül hukukunu yansıttığını belirtmiştir.[180]

Viyana Konferansı'nda hiçbir devlet yorumla ilgili UHK taslak maddelerinin Viyana Sözleşmesi'nden çıkarılmasını önermemiştir. Bunun yanı sıra devletlerin önemli bir bölümü taslak maddeleri kabul etmiştir. Buna karşın devletlerin bir bölümü taslak maddeleri, var olan kuralların bir açıklaması niteliğinde görürken, diğer devletler kuralların yenilikçi olduğunu ifade etmişlerdir. Villiger, aktarılan nedenlerle, Viyana Konferansı'ndaki oybirliğinin, ilgili maddeler hakkında bir *communis opinio juris*'i doğrulamak için başlı başına yeterli olup olmadığının şüpheli olduğuna dikkat çekmektedir.[181]

UAD'nin yanı sıra diğer mahkemeler de yorum konusundaki Viyana kurallarının teamül hukuku niteliğinde olduğunu kabul etmektedir. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları

---

[177] Arbitral Award of 31 July 1989 (Guinea-Bissau v. Senegal), Judgment, 1991 ICJ Rep.53, para. 48.

[178] GARDINER, s. 15.

[179] GARDINER, s. 16.

[180] VAHS m. 33/3'e atıf veren Kasikili/ Sedudu Island (Botswana/ Namibia), 1999, ICJ Rep. 1045, 1062, para. 25; VAHS m. 33/4'e atıf veren LaGrand (Germany v. USA), 2001 ICJ Rep. 466, s. 502, para 101.

[181] VILLIGER, s. 425.

Mahkemesi (AİHM), Viyana Sözleşmesi'nin yorum kurallarını 1975'te, UAD'nin bu kuralları tanımasından daha önceki bir zamanda uygulamıştır.[182]

Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi de Viyana Sözleşmesi'nin yorumla ilgili maddelerinin terminolojisini ve yaklaşımını benimseyerek bu kuralların Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile 1994 Uygulama Anlaşması'nın yorumlanmasında geçerli olduğunu açıkça belirtmiştir.[183]

Uluslararası tahkim uygulamasında da bu kuralların teamül hukuku kuralı olduğu yönündeki UAD görüşü desteklenmiştir.[184] Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uyuşmazlık çözüm mekanizmaları da VAHS m. 31 ve 32'deki kuralların uluslararası teamül hukuku statüsü veya genel uluslararası hukuk statüsü kazandığını belirtmiştir.[185] DTÖ Temyiz Organı, henüz ilk davalardan birinde VAHS m. 31(1)'in (maddenin tümü yerine yalnız birinci paragrafının) genel kuralı oluşturduğunu belirtmişse de farklı davalarda 31. maddenin çeşitli kurucu unsurlarını alıntılamıştır.[186]

Viyana Sözleşmesi, genel kuralla uyumlu olduğu ölçüde diğer prensiplerin yorum sürecine dahil edilmesini engellememektedir. 31 ve 32. maddelerde sayılan hususlar, tüketici değildir. Bu maddeler yalnızca *"antlaşmaların yorumlanmasında genel kural teşkil eden nispeten az sayıdaki genel ilke"*yi ele almaktadır.[187] Dolayısıyla, belirli durumlarda başvurulması uygun olabilecek diğer ilkelerin ve maksimlerin bertaraf edilmesi amaçlanmamıştır. UHK, yoruma yardımcı olabilecek ihtiyari araç ve ilkelerin kodifikasyonu girişiminden "*belgelerin yorumlanması, kesin bir bilim değil bir ölçüde*

[182] Golder v. United Kingdom, ECtHR No 4451/70, Judgment of 21 February 1975, para 32.

[183] Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with Respect to Activities in the Area (Advisory Opinion), 2011 ITLOS Case No 17, para. 58.

[184] Arbitral Tribunal for the Agreement on German External Debt, (Belgium, France, Switzerland, UK and USA v. Federal Republic of Germany), 1980, 59 ILR 495, s. 529, para. 16.

[185] Japan- Taxes on Alcoholic Beverages II, Report of the Appelate Body, WT/DS8,10-11/AB/R (1996), Part D, 10-12. United States- Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services, Report of Appelate Body, (2005), WT/DS285/AB/R., para. 159.

[186] United States - Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Appelate Body (1996) WT/DS2/AB/R, 17.

[187] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July 1966*, 218-219, para. 5.

bir sanattır"[188] diyerek imtina etmiştir. Antlaşmaların devlet egemenliği lehine yorumlanmasını belirten sınırlı yorum ilkesi, etki doğurma ilkesi, istisnaların dar yorumlanması ilkesi, sözleşmelerin hazırlayan taraf aleyhine yorumlanması ilkelerinden bazılarının bugün uygulamasına rastlanmamaktadır. Antlaşmalar, genel kural çerçevesinde iyi niyetle, konusu ve amacına uygun olarak yorumlanırken aynı zamanda antlaşmanın etkili biçimde uygulanmasını sağlayacak yorumun tercih edilmesi, etki doğurma ilkesidir. Bu ilkeye etkililik ilkesi olarak da adlandırılabilmektedir. Bugün bu ilke, bazı yazarlarca antlaşmanın konu ve amacına uygunluk kapsamında değerlendirilmektedir.[189] Devletin egemenliğine ilişkin yükümlülüklerin dar yorumlanması gerektiği anlayışı ise bugün genel olarak kabul edilen bir ilke değildir.[190] Yorum kuralları arasında da yer almamaktadır.

Baskın görüş, Viyana kurallarının antlaşmanın metnine öncelik tanıdığı ve iki aşamalı bir sistemi kabul ettiği yönündedir. Metin, başlangıç noktasıdır. Bununla birlikte yalnız metne odaklanılması öngörülmemektedir. Antlaşmanın metninde aranan olağan anlam, antlaşmanın belirtilen bağlamı içinde ve açıkça zikredilen diğer hususlar nazara alınarak ortaya konulacaktır. VAHS'deki düzenleme, bağlam ve yorum araçlarının çeşitliliği ile antlaşmayı yorumlayan kişiyi, alternatifler arasında yapacağı bir seçime götürmektedir.[191] Çalışmada Viyana kuralları, maddelerin sırasına uygun olarak Genel Kural ve Tamamlayıcı Yorum Araçları başlıkları altında daha detaylı incelenecektir.

1.1.5.Uluslararası Antlaşmaların Yorumunda Genel Kural

Genel kural, VAHS'nin 31. maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde toplam dört paragraftan oluşmaktadır. Birinci paragrafta, "*Bir antlaşma, antlaşmanın bütünü [context] içinde hükümlerine [terms] konu ve amacının ışığında verilecek olağan anlama uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır.*" şeklindedir. Birinci paragrafta yoruma

[188] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July 1966*, 218, para. 4.

[189] DORR, s. 538-540.

[190] BERNHARDT, Rudolf, "*Interpretation and Implied (Tacit) Modification of Treaties Comments on Arts. 27, 28, 29 and 38 of the ILC's 1966 Draft Articles on the Law of Treaties*", ZaöRV, Vol 27, 1967, s. 504.

[191] MERRILLS, s. 59.

ilişkin üç ana unsur belirlenmiştir. Bunlar, lafız (*wording*), bağlam (*context*), konu ve amaçtır (*object and purpose*). İkinci paragraf, bağlamın (*context*) kapsamını belirlerken üçüncü paragraf antlaşmanın bağlamı içinde yorumlanması sırasında dikkate alınacak yorum araçlarını listelemektedir. Bu çalışmanın konusu olan antlaşmanın sonraki uygulaması da maddenin üçüncü paragrafında belirtilen yorum araçlarından bir tanesidir. İkinci ve üçüncü paragraflar, ifade ediliş biçimleri farklı olmakla birlikte ortak bir özelliğe sahiptir. Bu iki paragraf, birinci paragrafın öngördüğü yorumlama sürecine dahil edilecek unsurları belirtmektedir. 31. maddenin dördüncü paragrafı ise birinci paragrafta benimsenen "olağan anlam" kavramına istisna teşkil etmektedir. Buna göre eğer tarafların bir terime özel bir mana vermek istedikleri tespit edilirse terime o anlamın verilmesi gerekmektedir. Böylece 'Genel Kural' başlıklı 31. madde tek bir kuralı belirtmektedir. 31. maddede sayılanlar arasında ne kronolojik açıdan ne de hiyerarşik olarak bir sıralama söz konusu değildir.[192]

Dörr, birinci paragrafın üç ayrı prensibi, bir kuralda birleştirdiğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi iyi niyet ilkesidir. İkincisi antlaşmadaki terimlerin özel bir anlamındansa olağan anlamlarına başvurulmasını gerektirir. Son olarak üçüncü ilke olağan anlamın soyut olarak değil, antlaşmanın bağlamı (*context*) içinde ve konu ve amacının ışığında belirlenmesini gerektirmektedir.[193] Jacobs ise Viyana kurallarının benimsediği metinsel yaklaşımın mutlak olmadığını, çeşitli önemli kriterlere tabi olduğunu belirtmektedir. Buna göre 31. maddenin birinci paragrafı olağan anlamın iyi niyetle, bağlamı içinde ve antlaşmanın konu ve amacının ışığında belirlenmesini öngörmektedir. Metinsel yorum bu niteliklerle sınırlandırılırken söz konusu unsurların etkisinin sınırı ise antlaşmanın lafzıdır.[194]

Genel kuralın birinci unsuru, antlaşmanın terimlerine ve hükümlerine (*terms of the treaty*) olağan anlamlarının verilmesidir. Doktrinde Viyana Sözleşmesi'nin orijinal dilinde kullanılan "*terms*" ifadesi ile antlaşmada kullanılan kelime ve ifadeleri de içerecek şekilde, taraflarca yazılı hale getirilmiş olan şeylerin tümünün kast edildiği

[192] DORR, s. 541.

[193] DORR, s. 541.

[194] JACOBS, s. 338

belirtilmektedir.[195] Bir antlaşma yorumlanırken kelimelerin olağan anlamlarına uygun olacak şekilde anlaşılması gerektiği UAD uygulamasında yerleşik bir biçimde[196] kabul edilmektedir.[197] Bununla birlikte terimlerdeki yetersizlik bazen bir kelimenin farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmasını gerektirebilmektedir.[198] Bu durumda da olağan anlamların bulunması gerekmektedir. Uluslararası mahkemeler, sözcüklerin olağan anlamlarını tespit etmek için sözlüklere başvurulabilmektedirler.[199] Bir antlaşma teriminin dil bilgisel biçimine ilişkin bir değerlendirme, aynı zamanda belirli bir hükmün ifade edildiği zaman kipini de kapsamaktadır.[200]

Antlaşmaların yorumlanması, salt bir dil bilgisel analiz değildir. Genel kural, antlaşma hükümlerinin bağlamı içinde yorumlanmasını öngörmektedir. İlke, herhangi bir yorum teorisinden değil, bağlamları dışında kelimelere hiçbir anlam yüklenemeyeceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır.[201] Burada beliren asıl sorun, bağlamın genişliğidir. Antlaşmanın yorumu bakımından bağlamına nelerin dahil olduğu 31. maddenin ikinci paragrafında tüketici şekilde sayılmıştır. Bağlam (*context*), antlaşmanın başlığını, girişini, eklerini, antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bütün taraflar arasında yapılmış olan antlaşmayla ilgili herhangi bir anlaşmayı, antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bir veya daha fazla tarafça yapılan ve diğer taraflarca antlaşmayla ilgili bir belge olarak kabul edilen herhangi bir belgeyi de kapsamaktadır.[202] Pazarcı, bunlara bir antlaşmanın bağlantıları demekte ve bunları, antlaşma metninin içinde yer alan bütün hükümler, antlaşmanın oluşturduğu genel sistem,[203] antlaşmanın başlangıcı,[204] ve

---

[195] GARDINER, s. 163-164. DORR, s. 541.

[196] PAZARCI, s. 192.

[197] Örneğin, Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations, Advisory Opinion, 1950 ICJ Rep., 8. South West Africa (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa), Preliminary Objections, Judgment, 1962 ICJ Rep.319, s. 343.

[198] MERRILLS, s. 58.

[199] Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Preliminary Objection, Judgment, 1996 ICJ Rep. 803, para. 45. Kasikili/Sedudu Island, Judgment, para. 30.

[200] Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation), Preliminary Objections, 2011 ICJ Rep.70, para. 135.

[201] JACOBS, s. 334.

[202] 1969 VAHS, m. 31/2.

[203] Aerial Incident of 27 July 1955 (Israel v. Bulgaria), Peliminary Objections, Judgment, 1959 ICJ Rep. 127, 142.

bağlantılı antlaşmalar ve öteki bazı hukuki belgeler[205] olarak saymaktadır. İkinci paragrafın a ve b bendinde sayılarak bağlama dahil edilen belgeler, antlaşmanın bir parçası olmayıp onun dışındaki etmenlerdir. Bu belgeler, asıl antlaşmadaki mutabakatın dışında antlaşmanın geliştirilmesiyle ilgili[206] diğer belgelerdir:

> "a. Antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bütün taraflar arasında yapılmış olan antlaşmayla ilgili herhangi bir anlaşma;
>
> b. Antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bir veya daha fazla tarafça yapılan ve diğer taraflarca antlaşmayla ilgili bir belge olarak kabul edilen herhangi bir belge."

Viyana kurallarında antlaşmanın içinde yorumlanacağı bağlam, antlaşmanın metniyle sınırlanmamıştır.[207] Antlaşmanın giriş ve eklerinin yanı sıra antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bütün taraflar arasında yapılmış olan antlaşmayla ilgili herhangi bir anlaşma ve antlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bir veya daha fazla tarafça yapılan ve diğer taraflarca antlaşmayla ilgili bir belge olarak kabul edilen herhangi bir belge bağlama dahil kabul edilmiştir. Bu düzenlemede antlaşmanın yapılmasıyla bağlantılı olmadığı takdirde tek taraflı hukuki belgelerin hariç tutulduğu anlaşılmaktadır. Genel kural başlığını taşıyan 31. maddenin 2. paragrafında sayılan belgeler, tamamlayıcı yorum araçlarından farklı olarak antlaşma terimlerinin olağan anlamına ulaşma amacına yönelik bağlamın bir parçası olarak ele alınmaktadır.[208] İkinci paragrafta sayılan belgeler dışındakiler 32. maddeye uygun düştüğü ölçüde tamamlayıcı yorum araçları içinde değerlendirilebilecektir. Antlaşmaların yorumunda genel kurala göre antlaşmayı yorumlayan kişi, antlaşma içinde geçen bir ifadeyi anlamlandırırken antlaşmaya bir bütün olarak bakmalıdır.[209] Bu durum, bir antlaşmanın mantıksal

---

[204] 1969 VAHS m. 31/2; Chamizal Case (Mexico/United States), Award by the International Boundary Commission, (1911) XI RIAA 309, s. 324.

[205] 1969 VAHS m. 31/2 a ve b; Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority Schools), Judgment, PCIJ Series A, No. 15, 23; "Colombian-Peruvian Asylum Case (Colombia v. Peru), Judgment, 1950 ICJ Rep. 266, s. 276.

[206] DORR, s. 549.

[207] JACOBS, s. 335.

[208] JACOBS, s. 335.

[209] DORR, s. 543.

bütünlüğünün doğal sonucudur.[210] Belirli bir kelimenin bir kelime grubu veya cümle içindeki, belirli bir cümlenin paragraf içindeki, bir paragrafın madde içindeki veya bir dizi hüküm içindeki, bir maddenin antlaşmanın tüm yapısı ve sistematiği içindeki konumu değerlendirilmelidir.[211] Böylelikle antlaşmanın sistematik yapısı ile kullanılan kelimelerin olağan dilbilimsel anlamları eşdeğer önemde kabul edilmiştir.[212] Uygulamada antlaşmanın bütünü içinde yorum yapılırken örneğin bir terimin antlaşma içinde bir başka yerdeki kullanılışı ile farklı ifadelerin bir antlaşma içindeki kullanılışlarının da karşılaştırılabildiği görülmektedir.[213]

Viyana kurallarında hazırlık çalışmaları, tamamlayıcı yorum araçlarından kabul edilmiştir. Söz konusu ikinci paragrafta sayılan belgeler ise doğrudan genel kuralın içeriğinde zikredilmiş ve antlaşmanın içinde yorumlandığı bağlamına dahildir. Hazırlık çalışmaları ile bu belgeler arasındaki fark, bu belgelerin "*antlaşmanın akdedilmesiyle bağlantılı ol*"maları ve taraflarca antlaşmayla ilgili kabul edilmeleridir. Antlaşmanın tüm taraflarının antlaşmaya ilişkin yorumlayıcı araçlar üzerinde anlaşmaya vardıkları bir durum söz konusudur. Dolayısıyla bu paragrafta sayılan belgeler, otantik yorum aracı olma özelliğini haizdir.[214]

Genel kuralın birinci paragrafına göre antlaşmaların ayrıca konu ve amacının ışığında yorumlanması gerekmektedir. Bir antlaşmanın konu ve amacına göre yorumlanması özellikle teleolojik yaklaşımla ilişkilendirilse de diğer yorum yöntemleri de anlaşmanın amacına başvurmayı kabul ediyor görünmektedir.[215] Yorum yaklaşımları, bunların nasıl tespit edileceği konusunda farklılaşmaktadırlar. Sübjektif yaklaşım, tarafların niyetlerinin tespiti için hazırlık çalışmalarına yoğunlaşırken metinsel yaklaşım antlaşmanın konu ve amacının antlaşma metninden tespit edilmesini önermektedir. Teleolojik yaklaşıma göre ise antlaşmanın konu ve amacı tarafların antlaşmanın akdi

[210] PAZARCI, s. 193.

[211] DORR, s. 543.

[212] DORR, s. 543.

[213] GARDINER, s. 209. DORR, s. 544.

[214] DORR, s. 550.

[215] JACOBS, s. 335-336.

sırasındaki niyetlerinden ve antlaşmanın metninden bağımsızdır.[216] Jacobs, UHK çalışmalarını inceleyerek "*antlaşmanın konu ve amacının ışığında*" yorumlanması gerektiği ifadesinin Viyana kurallarının çerçevesi içinde teleolojik yaklaşımın benimsenmesi olarak değerlendirmektedir.[217] Bununla birlikte, Viyana kurallarında, konu ve amaç, yalnızca antlaşmanın yorumlanmasında genel bir yaklaşım olarak değil, olağan anlama ışık tutmanın bir aracı olarak işlev görmektedir.[218]

Bir antlaşmanın konu ve amacını belirlemenin çeşitli yolları bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Antlaşması gibi kimi antlaşmalar, amacı özellikle metin içinde belirlemektedir. Antlaşmanın giriş kısmı, genellikle tarafların antlaşmanın amaçlarını listeledikleri bir bölümü olmaktadır. Bunun yanı sıra sınır antlaşmaları gibi kimi antlaşma türlerinde ise antlaşmanın yapılış amacı çoğu durumda açık biçimde anlaşılabilmektedir. Antlaşmanın başlığı, giriş kısmı gibi yardımcı bazı unsurlar olmakla birlikte doktrinde antlaşmanın konu ve amacının tespiti için antlaşmanın tümünün değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir.[219] Birçok uluslararası antlaşmanın birden fazla amacı olabilmektedir. Buna karşın VAHS'deki formülasyonda "konu ve amaç" (*object and purpose*) ifadesi tekil bir formda kullanılmıştır. Uygulamada da antlaşmanın konu ve amacı arasında bir ayrım yapmaktan kaçınılmış ve "konu ve amaç" ifadesi birleşik olarak yaygın biçimde kullanılagelmiştir.[220] Dolayısıyla, bir bütün olarak antlaşmanın telosuna tek bir kapsayıcı kavram kullanılarak atıfta bulunulmaktadır.[221] Bir antlaşmanın tek bir amacı olduğunu kabul ederek o amaca etki tanımaya çalışmak, teleolojik yorumun uygulanmasını çoğu durumda imkânsız hale getirebilecektir. Bu nedenle birden fazla amacı bulunan antlaşmaların yorumunda lafız, dilbilgisi ve sistematik yorumla örtüşen amaçların dikkate alınması gerektiği ileri sürülebilir.[222]

---

[216] JACOBS, s. 336.

[217] JACOBS, s. 337.

[218] GARDINER, s. 211.

[219] GARDINER, s. 218.

[220] KLABBERS, Jan, "*Some Problems regarding the Object and Purpose of Treaties*", FYBIL, Vol. 8, 1997, s. 144.

[221] KLABBERS, Jan, "*Treaties, Object and Purpose*", MPEPIL, s. 151-155.

[222] DORR, s. 546.

Viyana kurallarında antlaşmanın konu ve amacına verilecek etkinin antlaşma metninin olağan anlamıyla sınırlandığı belirtilebilir.[223] Antlaşmanın konu ve amacı ışığında değerlendirme yapılması, genel kuralın bir parçasıdır ve uluslararası antlaşmalar yorumlanırken başvurulması zorunlu bir unsurdur.

Son olarak iyi niyet ilkesine kesin bir içerik verilmesi mümkün olmamakla birlikte ilkenin tamamen lafzi yorum veya aşırı teleolojik analizler sonucu ortaya çıkabilecek anlamları sınırlamak üzere temel makullük gereksinimini ifade ettiği belirtilmektedir.[224] İyi niyet rehber bir ilkedir ve tek bir bileşik işlem şeklinde tatbik edilecek genel kuralı her daim tamamlamaktadır.[225] Villiger, iyi niyet ilkesinden yola çıkarak yorum faaliyeti bakımından şu sonuçlara işaret etmektedir.: *"i. Antlaşmadaki terimler antlaşmaya anlam kazandırmak için kullanılmıştır,ii. Antlaşmanın tarafları dürüst, adil ve makul biçimde davranmalı, haksız çıkar sağlamaktan kaçınmalıdır, iii. Taraflarda yaratılan meşru beklentiler karşılanmalıdır, iv. Kaybedilen hak talep edilemez; v. Hakların kötüye kullanılması yasağı, tarafların kendi haklarını karşı tarafın zararına kullanmalarını engeller."*[226]

31. maddenin üçüncü paragrafı ise yorum sırasında antlaşmanın bağlamının yanı sıra dikkate alınacak diğer yorum araçlarını saymaktadır. Bunlar sırasıyla,

> " a. Taraflar arasında, antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatı tespit eden antlaşmanın uygulanmasıyla ilgili olarak daha sonraki herhangi bir anlaşma,
>
> b. Tarafların, antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını tespit eden antlaşmanın uygulanmasıyla ilgili olarak daha sonraki herhangi bir uygulaması,
>
> c. Taraflar arasındaki ilişkilerde uygulanabilecek uluslararası hukukun konu ile ilgili bir kuralı"dır.

[223] JACOBS, s. 338; DORR, s. 547.

[224] JACOBS, s. 334. DORR, s. 548.

[225] DORR, s. 548.

[226] VILLIGER, s. 425-426.

Bu paragraftaki a ve b bentleri antlaşmanın yorumu konusunda tarafların aralarındaki mutabakata odaklanırken c bendi uluslararası hukukun konuyla ilgili diğer kurallarına atıfta bulunarak sistematik yaklaşımı genel kuralın bir parçası haline getirmektedir.[227]

Üçüncü paragrafın a bendinde belirtilen "sonraki anlaşmalar", ikinci paragrafta sözü geçen ve bağlama dahil olan anlaşmalarla benzerlik taşımaktadır. Aralarındaki fark, buradaki anlaşmaların antlaşmanın akdinden "sonraki" olması ve sadece antlaşmayla değil, spesifik olarak "antlaşmanın yorumlanması veya hükümlerinin uygulanmasıyla" ilgili olmalarıdır.[228] Antlaşmanın tarafları arasında yapılan bu anlaşmalar, otantik yorum aracı niteliğindedir. Tarafların aralarındaki yorum konusundaki mutabakatlarını gösteren bu anlaşmaların yazılı ve antlaşma şeklinde yapılmaları ise zorunlu değildir.[229]

Antlaşmaların yorumunda dikkate alınacak ve antlaşmanın dışındaki unsurlardan biri de antlaşmanın "sonraki uygulaması"dır. Literatürde, tarafların antlaşmanın uygulanmasına ilişkin sonraki uygulamalarının antlaşma hükümlerinin taraflarınca nasıl anlaşıldığına ve yorumlandığına nesnel kanıt teşkil ettiği değerlendirilmektedir. Önemli bir yorum aracı olduğu düşünülmektedir. Sonraki uygulama da sonraki anlaşmalar gibi otantik yorum aracıdır çünkü antlaşmanın taraflarının yaptığı yorumdur. Dikkate alınabilmesi, antlaşma taraflarının yorum hususunda mutabakatının olmasına bağlıdır.

Üçüncü paragrafta düzenlenen son husus, "*Taraflar arasındaki ilişkilerde uygulanabilecek uluslararası hukukun konu ile ilgili bir kuralı*"dır. Bu bent, uluslararası hukuk sistemine bir bütün olarak atıfta bulunur. Yorum sırasında taraflar arasında geçerli diğer uluslararası hukuk kurallarının da ele alınmasını gerektirir. Bu hükmün amacı, antlaşmanın yorumu ile taraflar arasında geçerli diğer uluslararası hukuk kuralları arasında bir uyumluluk temin etmektir. Nitekim UAD, *Geçiş Hakkı* davasında *"Bir Hükümetten çıkan bir metnin, ilke olarak, mevcut hukuka uygun ve onu ihlal*

[227] DORR, s. 553.

[228] DORR, s. 553.

[229] GARDINER, s. 218.

etmeyen sonuçlar doğuracak şekilde yorumlanması gerektiği bir yorum kuralıdır."[230] demektedir. Bu bentte herhangi bir kısıtlama getirilmeksizin[231] uluslararası hukukun tüm kurallarından söz edilmektedir. Burada kullanılan ifadenin UAD Statüsü'nün 38 (1) maddesindeki kaynakları kapsadığına şüphe yoktur.

31. maddenin dördüncü ve son paragrafı ise "*Tarafların bir terime özel bir mana vermek istedikleri tespit edilirse o terime o mana verilir*." şeklinde düzenlenmiştir. Antlaşmaların yorumunda uygulanacak genel kurala göre antlaşmadaki kelimelere ve ifadelere olağan anlamlarının verilmesi kuraldır. Buna karşın tarafların o kelimeye veya ifadeye özel bir anlam vermek istedikleri durumda o mana kabul edilmelidir. Burada ispat yükü, o kelimeye özel bir anlam verildiğini öne süren taraf üzerindedir.[232] İspat araçları ise madde metninde düzenlenmemiştir. Böyle bir iddiayı ispat etmenin en yaygın yolu, anlaşmaya açık bir tanım maddesi eklenmiş olmasıdır. Ancak sözleşmede söz konusu terime ilişkin bir tanım bulunmaması halinde antlaşmanın tatbikinde tarafların mutabakatını gösteren uygulamalara başvurulabilir.[233]

Antlaşmaların yorumunda başvurulacak genel kural, tek bir yorum kuralı olarak VAHS'nin 31. maddesinde düzenlenmiştir. 31. maddede dört paragraf mevcuttur ve bu maddenin tamamı genel kuralı oluşturmaktadır. Bazı uluslararası yargı kararlarında veya literatürde sadece birinci paragraf hükmü, genel kural olarak alıntılanmış ve değerlendirilmiştir. Bu hatalı bir anlayıştır ve uluslararası yargı organları bu hatadan dönmüşlerdir. Birinci paragraf, antlaşmaların, antlaşmanın bütünü/ bağlamı (*context*) içinde, hükümlerine/ terimlerine (*terms*) antlaşmanın konu ve amacının ışığında verilecek olağan anlama uygun şekilde iyi niyetle yorumlanacağını belirtmektedir. İkinci paragraf, bağlamın kapsamına giren unsurları ve belgeleri saymaktadır. Üçüncü paragraf ise yine genel kuralın uygulanmasında dikkate alınacak antlaşmaya dışsal diğer unsurları belirlemektedir. Son paragraf ise olağan anlamın istisnasını oluşturur ve

[230] ICJ Right of Passage over Indian Territory (Portugal v. India) (Preliminary Objections) (1957), ICJ Rep. 125, 142.

[231] GARDINER, s. 262.

[232] DORR, s. 569.

[233] DORR, s. 569.

tarafların belirli bir terime özel bir anlam verdikleri tespit edilirse o terime o mananın verileceğini düzenlemektedir. Ayrıca, öğretide, genel kuralda açıkça belirtilen hususların yanı sıra antlaşmaların etki doğurmak için yapıldıklarını ifade eden etkililik ilkesinin de uluslararası mahkemelerce dikkate alındığı belirtilmektedir.[234]

1.1.6.Tamamlayıcı Yorum Araçları

VAHS'nin 32. maddesinde tamamlayıcı yorum araçları düzenlenmiştir. 31. maddeye göre yapılan yorumu teyit etmek için olabileceği gibi 31. maddeye göre yapılan yorumun anlamı tartışmalı veya anlaşılmaz bıraktığını ya da çok açık bir şekilde mantıksız veya makul olmayan bir sonuca götürdüğünü tespit etmek için antlaşmanın hazırlık çalışmalarına ve yapılma şartları dahil, tamamlayıcı yorum araçlarına başvurulabilecektir.

Bir antlaşmanın hazırlık çalışmaları, VAHS'de genel kuralın bir parçası değildir. Tamamlayıcı yorum araçları arasında sayılmıştır. Hazırlık çalışmaları[235], bir antlaşmanın taslak çalışmalarını, diplomatik müzakereleri ve konferansta düzenlenenler dahil her türlü hazırlık belgesini kapsamaktadır.[236] Hazırlık çalışmalarının kapsamına söz konusu antlaşma düşüncesinin resmen ortaya çıkmasından antlaşmanın yapılmasına kadar geçen süre içinde antlaşmanın hazırlığına ilişkin her türlü belge, yazışma, taraflar adına yapılmış açıklamalar, eleştiriler, uyarılar, anımsatmalar dahildir.[237]

Hazırlık çalışmalarına başvurulurken özellikle uzun süren konferanslarda temsilcilerin beyanlarında tutarsızlıklar görülmesi mümkündür. Yıllar süren hazırlık çalışmalarının

---

[234] PAZARCI, Hüseyin/ DENK, Erdem, **Uluslararası Hukuk**, 23. B., Turhan, 2024, s. 97; AKSAR, Yusuf, **Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk**, Seçkin, 2021, s. 120-122; LAUTERPACHT (1949), s. 48. Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania (Second Phase), Advisory Opinion, 1950 ICJ Rep. 221; Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/ Chad), Judgment, 1994 ICJ Rep. 6.

[235] Lauterpacht, VAHS'nin kabulünden önceki dönemde kaleme aldığı makalesinde hazırlık çalışmalarının uluslararası antlaşmaların yorumundaki önemini vurgulamıştır. Bkz. LAUTERPACHT, Sir Hersh, "*Some Observations on Preparatory Work in the Interpretation of Treaties*", HLR, Vol. 48, 1935, s. 573- 577.

[236] PAZARCI, s. 194.

[237] AYBAY/ ORAL, s. 103.

ve müzakerelerin ürünü olan çok taraflı antlaşmaların yorumunda hazırlık çalışmalarının değerlendirilmesi ciddi ölçüde titizlik gerektirmektedir.[238]

VAHS'de açıkça zikredilen bir diğer tamamlayıcı yorum aracı, antlaşmanın yapılma şartlarıdır. Bu ifadeden, antlaşmanın yapılmasına yol açan olaylar ve durumlar, siyasal, sosyal ve kültürel etmenleri de içerecek şekilde antlaşmanın oluşup resmen ortaya çıktığı ortamın tüm özellikleri anlaşılmaktadır.[239] Örneğin UAD, Ege Kıta Sahanlığı Davası'nda antlaşmayı yorumlarken antlaşmanın yapıldığı iki savaş arası dönemin tarihsel verilerini de göz önüne almıştır.[240]

32. maddede tamamlayıcı yorum araçları tüketici biçimde sayılmamıştır. Ayrıca bunlar arasında hiyerarşi veya öncelik sıralaması bulunmamaktadır. Bu kategoriye giren belgeler ve faktörler, genel kuralın bir parçası niteliğinde değildir, ilgili koşulların gerçekleşmesi halinde başvurulabilen tamamlayıcı yorum araçlarıdır. Literatürde, 32. maddede belirtilmiş olmamakla birlikte şunlar da tamamlayıcı yorum araçları arasında değerlendirilmektedir: i. Söz konusu antlaşmanın -varsa- daha önceki versiyonunun hazırlık çalışmaları, örneğin, UAD Statüsü'nü yorumlarken yerine geçtiği USAD Statüsü'nün hazırlık çalışmaları; ii. Sözleşmeye taraf devletlerin "çekince" niteliğinde olmayan "yorumlayıcı beyanları" *(interpretative declarations)*.[241]

31. maddenin ikinci paragrafında bağlam içinde sayılmayan belge ve işlemler ile üçüncü paragraftaki dikkate alınacak diğer unsurlar arasında kabul edilmeyen ancak metnin yorumuyla ilişkilendirilebilen diğer faktörler de 32. madde kapsamında değerlendirilebilecektir.

---

[238] AYBAY/ ORAL, s. 103.

[239] AYBAY/ ORAL, s. 103.

[240] Aegean Sea Continental Shelf (Greece v. Turkey), Jurisdiction of the Court, Judgment, 1978 ICJ Rep.3, 29-32.

[241] AYBAY/ ORAL, s. 103.

1.1.7.Viyana Konferansı Sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yorum Kuralları Hakkındaki Görüşleri

Türk Heyeti, UHK çalışmaları neticesinde ortaya çıkan ve Viyana Konferansı'na sunulan taslak maddeleri olduğu gibi kabul etmiştir. Konferans sırasında Türkiye'yi temsil eden Miras'ın sunduğu görüşler ise kayıtlara şu şekilde aktarılmıştır:

> "*51. Sayın MIRAS (Türkiye), Komisyonun maddelerinin yenilikçi (progressive) kurallar içerdiğini söylemiştir. Komisyon, tartışmalı yorumlama problemiyle ilgili tüm varsayımlarla ilgilenme yoluna gitmemiştir ve kendisini, uluslararası hukuk kuralları olarak addedilebilecek belirli temel ilkeleri formüle etmekle sınırlamıştır. Daha önceki 69, 70 ve 71. maddelere ilişkin yorumlarında, (onun) Hükümeti, Komisyonun metnini onayladığını ifade etmiştir.*
>
> *52. Yorum kuralları iyi niyet ilkesine dayalı olmalıdır. Antlaşma metni, kelimeler olağan anlamıyla okunacak şekilde tarafların niyetinin nihai beyanı olarak değerlendirilmelidir. Antlaşma metni belirsiz veya anlaşılması güç ise [ancak bundan] sonra hazırlık çalışmalarına başvurmalıdır*."[242]

Önemli bir husus, Türkiye'nin bu maddeleri mevcut teamül hukukunun bir ifadesi olarak görmemesi, uluslararası hukukun tedrici gelişimi içinde değerlendirmesidir. Türkiye iyi niyet ilkesinin yorum sürecinin temel ilkesi olduğunu ifade etmektedir ve dolayısıyla yorum faaliyetinin tamamında etkili olması gerektiğini yadsımamaktadır. İyi niyet ilkesine yorum sırasında başvurulacak diğer unsurlardan farklı yaklaşmaktadır.

Türk Heyeti, Viyana kurallarının -yalnızca belirli temel ilkeleri formüle ettiği için- yorum sürecinde dikkate alınabilecek diğer ilkeleri dışlamadığını teslim etmiştir. Tamamlayıcı yorum araçlarına başvurunun koşula bağlanmış olduğunu ve bu koşulun ne olduğunu da belirttiği dikkate alındığında Viyana kurallarının iki aşamalı bir sistemi benimsediğini kabul ettiği değerlendirilebilir. Ayrıca, metni devletlerin iradesinin nihai

---

[242] Official Records on the United Nations Conference on the Law of Treaties, Meetings of the Committee of the Whole (1969) 11, 182, < https://legal.un.org/diplomaticconferences/1968_lot/docs/english/sess_1.pdf>, (Erişim tarihi: 21.12.2021.

ifadesi olarak yorumun başlangıç noktası şeklinde değerlendirdiği yorumu yapılabilecektir. Son olarak metne anlam kazandırırken sözcüklerin olağan anlamlarının gözetilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir.

1.2.SONRAKİ UYGULAMA

1.2.1. Genel Olarak

Uluslararası antlaşmaların yorumu iç hukuk metinlerinden oldukça farklıdır. Bunun sebeplerinden biri de antlaşmaların yorumunda tarafların uygulamasına atfedilen roldür. Antlaşmaların yorumunu iç hukuk sözleşmeleriyle veya kanunlarla kıyaslayarak kavramak mümkün değildir. Bununla birlikte uluslararası antlaşmaların yorumu, kanunlardan daha çok iç hukuk sözleşmelerine yakındır.[243] Her ikisi de taraflarının ortak anlayışını somutlaştırmaktadır. Antlaşmanın sonraki uygulaması da tarafların antlaşmayı nasıl uyguladığına odaklanır. Bu çerçevede antlaşmanın taraflarınca nasıl anlaşıldığına ve yorumlandığına ilişkin objektif kanıt sunmaktadır.[244] Sonraki uygulama, özellikle antlaşmanın akdinden sonra uzun zaman geçmesi ve koşulların değişmesi durumunda antlaşmanın nasıl yorumlanması gerektiği konusuna ışık tutabilmektedir.[245]

Bir antlaşmanın taraflarının hukuki olarak antlaşmayı değiştirme ya da feshetme hakkına sahip oldukları önermesinden doğal olarak yorumlamaya da yetkili oldukları sonucuna ulaşılmaktadır.[246] Geleneksel anlayışta tarafların "antlaşmanın efendileri" (*masters of the treaty*) veya sahibi kabul edilmelerinden dolayı sonraki uygulamadan çıkarılan tutarlı ve tüm tarafların katıldıkları bir anlam, antlaşmanın gerçek/ otantik (resmi) yorumunu teşkil edecektir.[247] Bununla birlikte tutarlı bir uygulama içinde

---

[243] GARDINER, s. 253.

[244] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July 1966*, 221-222, para. 15.

[245] MOLOO, Rahim, "*When Actions Speaks Louder than Words: The Relevance of Subsequent Party Conduct to Treaty Interpretation*", Berkeley J Int'l L, Vol. 31, 2013, s. 40.

[246] SINCLAIR (1984), s. 136.

[247] DORR, s. 555.

hareket eden tarafların aynı sebeplerle antlaşmada uygulama yoluyla örtülü bir değişiklik yapabilecekleri de ileri sürülmektedir.[248]

Bir yorum aracı olarak sonraki uygulama, uluslararası yargı organlarının kararlarında köklü bir geçmişe sahiptir. Henüz 1922'de USAD, herhangi bir belirsizlik varsa doğru anlama ulaşmak amacıyla antlaşma kapsamında yapılan işlemleri değerlendirebileceğini belirtmiştir.[249]

VAHS'de antlaşmanın yorumunda bir araç olarak sonraki uygulamaya yer verilen tek düzenleme m. 31(3)(b)'dir. M. 31/(3)(b) kapsamına giren sonraki uygulama, m. 31(2)'deki araçlardan farklı olarak antlaşmanın bağlamı içinde sayılmamıştır. Sonraki uygulamanın, m. 31(3)'te sayılan diğer araçlarla birlikte yorum sırasında dikkate alınacağı belirtilmiştir. Geniş anlamıyla kullanıldığında 'sonraki uygulama' kavramı yalnız m. 31(3)(b) ile sınırlı değildir, m. 31(3)(b) kapsamına girmeyen sonraki uygulamalar da yorum sırasında tamamlayıcı yorum araçları olarak dikkate alınmaktadır.

Bu çalışmada ve literatürde yaygın olarak kısaca 'sonraki uygulama' şeklinde belirtilen m. 31(3)(b) hükmü, "*tarafların antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını tespit eden antlaşmanın uygulanması ile ilgili daha sonraki herhangi bir uygulama*" şeklindedir. Linderfalk bir olgunun (b) bendinde belirtilen tanıma uyması için dört koşulun karşılanması gerektiğini belirtmekte ve bu koşulları şu şekilde sıralamaktadır. Birincisi, olgunun bir 'uygulama' (*practice*) olarak kabul edilebilir olmasıdır. İkincisi, "antlaşmanın uygulanmasında" (*in the application of the treaty*) bir uygulama (*practice*) meselesi olmasıdır. Üçüncüsü, uygulamanın 'sonraki' (*subsequent*) olmasıdır. Son olarak dördüncüsü, "tarafların yoruma ilişkin mutabakatını sağlayan" (*which establishes*

[248] DORR, s. 555.

[249] Competence of the ILO in regard to International Regulation of the Conditions of the Labour of Persons Employed in Agriculture, Advisory Opinion, 1922, PCIJ Series B, No.2, 39.

the agreement of the parties regarding its interpretation) uygulama (*practice*) olmasıdır.[250]

Çalışmada bu dört koşul dikkate alınarak m. 31(3)(b)'de ifade edilen sonraki uygulamanın unsurları sırasıyla sonraki olması, uygulama niteliği, antlaşmanın uygulanmasında gerçekleşmesi ölçütü ve tarafların mutabakatını/ anlaşmasını sağlaması olarak belirlenmiştir.[251]

UAD, antlaşmaların yorumunu yaptığı kararlarında daha çok 31. maddenin ilk paragrafına dayanmışsa da üçüncü paragrafın teamül hukuku niteliğini de teyit etmiş ve bir yorum aracı olarak sonraki uygulamayı da kullanmıştır.[252]

Çalışmanın bu kısmında, öncelikle m. 31(3)(b)'de düzenlenen sonraki uygulamanın tarihçesi incelenecektir. Ardından otantik (gerçek) yorum aracı olması özelliği aktarılacaktır. Üçüncü olarak sonraki uygulamanın yukarıda belirtilen dört unsuru ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Sonrasında m. 31(3)(b) kapsamına girmeyen ve bu nedenle m. 32 anlamında tamamlayıcı yorum araçları çerçevesinde değerlendirilen sonraki uygulamalara ilişkin bilgi sunulacaktır. Bunların yanı sıra "sonraki uygulama"nın kimi özel görünümleri ve diğer kavramlarla ilişkisi değerlendirilecektir. Bu kapsamda, öncelikle uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumunda sonraki uygulama meselesi ele alınacaktır. Bir sonraki başlıkta sonraki uygulama aracı özelinde yorum ve antlaşmanın değiştirilmesi arasındaki ilişki ve son altbaşlıkta da sonraki uygulama ile evrimsel yorum arasındaki ilişki incelenecektir.

---

[250] LINDERFALK, s. 165.

[251] Katharina Berner, sonraki uygulamanın öğelerini objektif ve sübjektif olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Sonraki uygulamanın objektif bileşenini "antlaşmanın uygulanması ile ilgili sonraki uygulama" oluşturmaktadır. Subjektif kısım ise yorumlayıcının objektif kısmın antlaşmanın yorumlanmasına ilişkin mutabakatını oluşturduğunu göstermesini gerektirmektedir.

[252] Kasiliki/ Seduda Island (n 11), para. 48; Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipadan (Endonesia v. Malaysia, Judgment, 2002 ICJ Rep. 625, para. 37.

1.2.2.Yorum Aracı Olarak Sonraki Uygulamanın Tarihçesi

Uluslararası antlaşmaların yorumu konusunu ele alan Grotius, sonraki uygulamayı, yorum aracı olarak değerlendirmemiştir. Pufendorf, Wollf ve Vattel'in eserlerinde de bir yorum aracı olarak sonraki uygulamalara yer verilmemiştir. Literatürde sonraki uygulama yorum aracına dair değerlendirmeler, iradeci pozitivizmin uluslararası hukukun bağlayıcılığının asıl dayanağı kabul edildiği dönemde ortaya konulmuştur.

Güç dengesi prensibinin evrenselleştiği[253] 19. yüzyıl, devletlerin uluslarası hukukun ve özellikle de devletler arasındaki antlaşmaların dış politikalarını yürütebilmeleri ve siyasi konumlarını koruyabilmeleri bakımından önemini kabul ettikleri bir dönemdir. Sömürge politikaları da çok taraflı antlaşmalar yoluyla uygulanmıştır.[254] Bu dönemde uluslararası hukuk doktirini bakımından ise birbirine zıt anlayışlar ortaya konulmuştur: Bunlar, Phillimore'un natüralizmi; Weslake ve Hall'un 'Avrupa-merkezci' pragmatizmi; son olarak da kavramsal değeri en etkili ve en uzun soluklu olan Oppenheim'ın pozitivizmidir.[255]

Uluslararası antlaşmaların otantik (gerçek) yorumundan (*authentic interpretation*) Phillimore söz etmişse de onun otantik yorum anlayışı, Viyana kurallarında ortaya konan sonraki anlaşmalardan ve sonraki uygulamalardan büyük ölçüde farklıdır. Göz önüne aldığı tek otantik yorum biçimi, yeni bir antlaşma akdetmek yoluyla yapılan yorumdur.[256] Oppenheim, 1912'de kaleme aldığı eserinde tarafların yaptıkları yoruma ayrıca yer vermiştir. Oppenheim'a göre tarafların kendileri belirli bir anlamı tercih ettikleri takdirde alternatif bir yorum kabul edilemez. Oppenheim, taraflarca yapılan iki yorum biçimini birbirinden ayırt etmektedir. Buna göre taraflar, *"yorum üzerinde gayri resmi olarak anlaşabilirler ve anlaşmayı buna göre yürütebilirler veya ek bir yeni antlaşma yapabilirler ve orada önceki antlaşmanın diledikleri şekilde yorumlanmasını*

---

[253] ORAKHELASHVILI, Alexander, "On dokuzuncu Yüzyılda Uluslararası Hukukun Seyri", Çev. BEKİR, Nurhayat, içinde ORAKHELASHVILI, Alexander (Ed.), Uluslararası Hukuk Teori ve Tarih, Çev. Ed. UZUN, Ertuğrul, s. 611.

[254] ORAKHELASHVILI (2023), s. 629.

[255] ORAKHELASHVILI (2023), s. 611- 612.

[256] PHILLIMORE, s. 92.

şart koşabilirler".[257] Oppenheim'a göre bir taahhüdün veya hükmün anlamı belirsizse ve sözleşme taraflarından biri, bu taahhüdün uygulanması için bir dava ortaya çıkmadan önce, hükmün ne anlama geldiğini bildiriyorsa, diğer taraf veya taraflar, daha önce itiraz etmemiş ve muğlak hükmün otantik yorumunu güvence altına almak için gerekli adımları atmamışlarsa bu hükmün uygulanmasına ilişkin bir durum oluştuğunda farklı bir anlam üzerinde ısrar edemeyeceklerdir.[258] Böylelikle Oppenheim, sonraki uygulamayı taraflarca yapılmış otantik yorum olarak değerlendirmekte ve özel bir önem atfetmektedir.

Yirminci yüzyılın başlarında, tarafların davranışlarının anlaşmaların yorumlanmasını etkilemesi gerektiği fikri, Amerikan uluslararası hukuk düşüncesinde de ortaya çıkmıştır. Charles Cheney Hyde, sonraki uygulamalara bir yorum aracı olarak yer vermiştir.[259] Yine yirminci yüzyıl yazarlarından Ludwik Ehrlich, tarafların kendilerinin anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra anlaşmayı belirli bir şekilde yerine getirmelerinin tarihsel ve özellikle işlevsel yorumlamanın özel bir durumunu oluşturduğunu ifade etmektedir. Ehrlich, bu metodu pratik veya yarı-gerçek (*quasi-authentic*) yorum olarak adlandırmaktadır.[260]

Yirminci yüzyılda antlaşmalar hukukunu düzenlemeye yönelik devlet destekli veya özel girişimler de sonraki uygulamayı bir yorum aracı olarak değerlendirmiştir.[261] Antlaşmaların hizmet ettiği genel amaç ışığında yorumlanacağını düzenleyen 1935 Harvard Taslak Sözleşmesi'nin 19. maddesinde diğer faktörlerin yanı sıra "*antlaşma hükümlerinin uygulanmasında tarafların sonraki davranışları*"nın antlaşmanın hizmet etmesi amaçlanan genel amaçla bağlantılı olarak değerlendirileceği ifade edilmiştir. Sonraki uygulamanın koşulu olarak antlaşmanın taraflarının uygulamasını benimsemiştir.[262] UHE'nin antlaşmalar hukukunun kodifikasyonu amacıyla aldığı 1956

[257] OPPENHEIM, s. 583.

[258] OPPENHEIM, s. 583.

[259] HYDE, s. 55.

[260] EHRLICH, Ludvik, "L'interprétation des traités", RCADI, Vol. 24, 1928, s. 48'den aktaran BERNER, s. 33.

[261] BERNER, s. 34-41.

[262] Harvard Law School, s. 937.

yılındaki kararında ise antlaşma metnindeki terimlerin doğal ve olağan anlamının yorumda esas alınacağı ve antlaşmanın hükümlerinin bir bütün olarak bağlam içinde, iyi niyete uygun olarak ve uluslararası hukuk ilkeleri ışığında yorumlanacağı düzenlenmiştir. Yorum sırasında kullanılması tamamen mahkemenin takdirine bırakılan diğer yorumlama araçları arasında, hazırlık çalışmaları ve antlaşmanın amaçlarıyla birlikte sonraki uygulama da sayılmıştır. Sonraki uygulamanın formülasyonunda başkaca herhangi bir kriter belirtilmeksizin antlaşmanın uygulanmasında bir uygulama olarak ifade edilmiştir.[263]

1920'de Milletler Cemiyeti çerçevesinde ilk kez bir uluslararası mahkeme kurulmuştur. O zamana dek uluslararası uyuşmazlıklar yalnız hakemlikle çözülürken USAD, tarafsız bir yargı organı olarak kurulmuştur. USAD'ın kararlarında da uluslararası hukuk doktrininde ifade edilen "*bir hukuk kuralını yaratan doğal olarak onun anlamını belirleme hakkına sahiptir*" fikrine atıfta bulunulmuştur. Örneğin USAD, 6 Eylül 1923 tarihli Jaworzina Sorunu danışma görüşünde "*bir hukuk kuralının yetkili yorumunu yapma hakkının yalnızca onu değiştirme veya yürürlükten kaldırma yetkisine sahip kişi veya kuruluşa ait olduğu*" şeklindeki yerleşik ilkeyi vurgulamış ve "*ejus est interpretare legem cujus condere*" (*Kim kanun koymaya yetkili ise onu yorumlamaya da yetkilidir.*) şeklindeki geleneksel ilkeyi de alıntılamıştır.[264] Bununla birlikte USAD, sonraki uygulamayı çoğunlukla ikincil ve yardımcı bir yorum aracı olarak ele almıştır.[265] USAD, Tarımda Çalışan Kişilerin Çalışma Koşullarına İlişkin Uluslararası Düzenlemeye İlişkin ILO'nun Yetkisi Konusundaki danışma görüşünde "*belirsizlik varsa, doğru anlama ulaşmak amacıyla, antlaşma uyarınca gerçekleştirilen eylemi değerlendirebileceğini*" belirtmiştir.[266] Metinden çıkardığı ve açık olarak kabul ettiği anlamın teyidi için sonraki uygulamaya başvurmuştur. USAD, antlaşmanın sonraki

[263] Institute de Droit International, "Résolution sur I'nterprétation des traités", AIDI, 1956, s. 358-359'den İngilizce'ye çeviren BERNER, s. 37.

[264] *Question of Jaworzina*, Avisory Opinion, 1923, 37.

[265] NOLTE, Report 1, 180.

[266] *Competence of ILO*, Advisory Opinion, 1922, 39.

uygulamalarını ancak diğer yorum araçlarına başvurduktan sonra veya başvurulması halinde anlam belirsiz kalacaksa değerlendirmiştir.[267]

USAD'ın halefi olan UAD uygulamasında ise Viyana kurallarının kabulüne dek olan süreçte USAD'ın yaklaşımının takip edildiğini ifade edilebilir. UAD, Deniz Güvenliği Komitesinin Tüzüğüne ilişkin danışma görüşünde *'en büyük armatör ulusları'* ifadesinin anlamını belirlemede devletlerin tonaj gücüne dayanan bir standardın kabul edilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Buna karşın yorumlanmakta olan antlaşmanın 28(a) maddesinde 'tonaj' terimi geçmediği için bir devletin tonajının nasıl tanımlanacağı konusunda belirsizlik doğmuştur. UAD bu ifadenin yorumu için fiili uygulamaya başvurmuştur. Örgütün kendi uygulaması ile üye devletlerin uygulamalarını analiz etmiştir.[268] Bu inceleme sonunda, tarafların 28(a) maddesini hazırlarken düşünebilecekleri tek kriterin devletlerin kayıtlı tonajları olduğu sonucuna varmıştır.[269] UAD, 23 Aralık 1906'da İspanya Kralı Tarafından Verilen Tahkim Kararına İlişkin kararında da USAD uygulamasını takip etmiştir. Bu kararda bir antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi belirlemek için tarafların uygulamalarına başvurmuştur.[270] UAD, Korfu Boğazı davası'nda ise "*Tarafların sonraki tutumu, Özel Anlaşmaya girerek Mahkeme'nin tazminat miktarını belirlemesini engelleme niyetlerinin olmadığını gösteriyor*." diyerek tarafların sonraki tutumlarını, orijinal niyetlerinin kanıtı olarak kabul etmiştir.[271] Benzer bir çıkarım, UAD'nin, zorunlu yargı yetkisini kabul eden bir Bildiri'nin imzalandığı tarih ile onaylandığı tarih arasında kabul edilen bir yasaya dayandığı İran Petrol Davası'nda yapılmıştır. UAD bu davada, "*Mahkeme'nin görüşüne göre, bu madde, İran Hükümeti'nin Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini kabul ettiği zamandaki niyetinin kesin bir teyididir*." demiştir. Bu kararlarında USAD tarafından Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. paragrafının yorumlanmasında ifade edilen

---

[267] Competence of ILO, Advisory Opinion, 1922, 39; Competence of the ILO to Regulate, Incidentally, the Personal Work of the Employer (Advisory Opinion), 1926, PCIJ Series B, No 13, 19.

[268] Constitution of the Maritime Safety Committee of the Inter-Governmental Maritime Concultative Organization (Advisory Opinion), 1960, ICP Rep 150, 168.

[269] *Constitution of the Maritime Safety Committee*, Advisory Opinion, 1960, 169.

[270] Case Concerning the Arbitral Award Made by the King of Spain on 23 December 1906 (Honduras v. Nicaragua), 1960 ICJ Rep 192, 208.

[271] Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Merits, Judgment, 1949 ICJ Rep.4, 25.

"*Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki olaylar, yalnızca, bu antlaşmanın imzalandığı sırada Tarafların niyetlerine ışık tuttuğu ölçüde Mahkeme'yi ilgilendirebilir.*"[272] şeklindeki ilkeyi uyguladığı ve bunun ötesine geçmediği değerlendirilebilecektir.[273] UAD kararlarının incelenmesi neticesinde tarafların orijinal niyetlerinin araştırılmasına gerek duyulmayan hallerde sonraki uygulamalara başvurulmayacağı sonucuna da varılabilmektedir.

Viyana kurallarının kabulüne dek sürdürülen yaklaşımın bir özetini vermek gerekirse sonraki uygulama, yalnızca tarafların antlaşmanın kabulü esnasındaki niyetlerine ışık tutmak için kabul edilmiştir. Ya başka yollarla ulaşılan bir yorumu doğrulama amacıyla ya da diğer araçların açık ve net bir sonuç sağlayamadığı durumlarda ilaveten bir yorumlama aracı olarak işlev görmüştür.[274] Tersiyle ifade edilirse mahkemelere göre tarafların orijinal niyetleri açık olduğunda sonraki uygulamaya başvurulması gereksizdir. USAD'nin veya UAD'nin yaklaşımında sonraki uygulamanın yorum kuralının parçası olarak birincil aşamada bir yorumlama aracı olarak kullanılabileceğini gösteren herhangi bir emare yoktur. Dolayısıyla Viyana kurallarının sonraki uygulamayı birincil yorum araçları arasında sayması, Viyana Sözleşmesi'nin kabul edildiği tarihe dek süregelmiş olan yaklaşımdan bu açıdan farklıdır.

VAHS'nin hazırlık çalışmaları çerçevesinde antlaşmaların yorumlanmasına ilişkin ilk taslak, 1964'te hazırlanmıştır. Waldock tarafından hazırlanan taslak, uluslararası yargı kararlarını inceleyerek kimi kuralların varlığına ulaşan Fitzmaurice'in makalesi ile 1957 yılında UHE tarafından hazırlanan taslak maddelerden etkilenmiştir.[275] Waldock, antlaşmanın yorumlanması hakkında UHK'ye yaptığı orijinal önerisinde, sonraki uygulamayı, mevcut 32. maddede belirtilenlere benzer şekilde belirli koşullarda *'tarafların niyetlerinin diğer kanıtlarına veya göstergelerine*' atıfta bulunan taslak

[272] Interpretation of Article 3, Paragraph 2, of the Treaty of Lausanne, Advisory Opinion, 1925, PCIJ Series B, No 12, 24.

[273] JACOBS, s. 328-329.

[274] Harvard Law School, s. 966.

[275] Waldock *Third Report,* 54, para. 4.

maddenin metnine dahil etmiştir.[276] Komisyondaki tartışmaların ardından 1964 taslak maddelerinde "*Antlaşmanın uygulanmasında, yorumuyla ilgili tüm tarafların anlayışını açıkça ortaya koyan herhangi bir sonraki uygulama*"nın dikkate alınması öngörülmüştür.[277] 1966'da "*açıkça*" (*clearly*) kelimesiyle birlikte "*tüm*" (*all*) taraflara yapılan atıf kaldırılmıştır.[278] Bu değişiklikte ayrıca uygulamanın diğer taraflarca kabul edilmesinin açık olması gerekmediğini vurgulayan[279] "anlayış" (*understanding*) teriminin yerini ise "anlaşma" (*agreement*) teriminin alması kabul edilmiştir. Komisyon, sonraki uygulamayı yorumlayıcı bir anlaşmayla *(interpretative agreement)* benzer şekilde antlaşmanın otantik yorumu olarak değerlendirmiş ve genel kural içerisinde ayrı bir unsur olarak düzenlemiştir.[280]

1.2.3.Otantik Yorum Aracı Olması

Bir antlaşmanın taraflarının tümü tarafından kabul edilen yorum, otantik (gerçek) yorum (*authentic interpretation*) ya da resmi yorum (*official interpretation*) olarak adlandırılmaktadır.[281] Bir antlaşmanın otantik yorumu, tarafların birlikte kabul edecekleri yorumsal bildiriler, yorum mektupları veya özel anlaşmalarla yapılabilmektedir.[282]

Uluslararası hukukta otantik yorum, bir uluslararası antlaşmanın akdedilmesi sırasında veya sonrasında[283] yapılabilir. Ayrıca antlaşmanın uygulanması yoluyla gayri resmi olarak gerçekleştirilebileceği gibi yorum beyanı, protokol, ek bir antlaşma gibi daha resmi bir usulle[284] de ortaya konulabilmektedir. Literatürde, geleneksel olarak tüm

---

[276] Waldock, *Third Report*, 52.

[277] UN ILC, Revised Draft Articles, Doc. A/CN.4/L.107 and Add.l, (1966-II) YILC 112, Art. 69/3(b).

[278] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 June,* 222, para. 15.

[279] Waldock, *Sixth Report,* 98, para. 18

[280] GARDINER, s. 254.

[281] PAZARCI, s. 190.

[282] PAZARCI, s. 190.

[283] JENNINGS, Robert/ WATTS, Arthur, **Oppenheim's International Law**, Longman, 1996, s. 1268.

[284] JENNINGS/ WATTS, s. 1268.

tarafların ortak yorumunun bağlayıcı olduğunu ifade eden yazarlar[285] olmakla birlikte VAHS'deki yoruma ilişkin genel kuralın sistematiği karşısında bağlayıcılık taşıyıp taşımadığı bugün tartışmalıdır.

VAHS m.31(3)(a) ve (b)'de düzenlenen sonraki anlaşmalar ve sonraki uygulama, antlaşmaların taraflarının yorumu olması nedeniyle otantik yorum araçları olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle uluslararası mahkemeler, hakemlik veya özel durumlarda antlaşma organları tarafından yapılan yorumlardan farklıdır.

Uluslararası yargı veya hakemlik tarafından yapılan yorum, yargısal yorum (*judicial interpretation*) olarak adlandırılmaktadır. Yargı organları tarafından yapılan yorumun yalnızca o davaya taraf olan hukuk kişileri bakımından ve ilgili davaya ilişkin olarak bağlayıcı olduğu kabul edilmektedir.[286] Uluslararası örgütlerin organlarınca kurucu antlaşmaların ve ilgili hukuki belgelerin yorumlanması da antlaşma taraflarının yorumundan farklıdır. Bununla birlikte giderek uluslararası örgüt organlarına kurucu antlaşmalarda bağlayıcı yorum yapma yetkisi tanındığı gözlenmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda Genel Kurul'un içtüzüğünü yapma ve örgüte alınacak uluslararası memurları seçme koşullarını saptama yetkisi düzenlenmiştir. Bu belgelere ilişkin kesin yorum yapma yetkisi de Genel Kurul'a tanımış olmaktadır. Ayrıca, 22.7.1944 tarihli Bretton Woods Antlaşmaları ile Uluslararası Para Fonu Statüsü'nün yorumu ve Dünya Bankası statüsünün yorumu için Guvernörler Konseyi yetkili kılınmıştır.[287] Uluslararası örgüt bünyesinde ayrı bir organ oluşturulup bu organa bağlayıcı yorum yapma yetkisi kurucu antlaşma ile tanınmış olsa da bunların yorumları kavramsal olarak otantik yorum kabul edilmemektedir. Antlaşmanın otantik yorumunu yapabilecek olan yalnızca antlaşmanın taraflarıdır.

Tüm tarafların anlaşmasını tesis etmeyen ve VAHS m. 32 kapsamında değerlendirilen diğer sonraki uygulamalar ise bir antlaşmanın tüm taraflarınca kabul edilmediğinden "otantik" yorum olarak değerlendirilemeyecektir.

---

[285] JENNINGS/ WATTS, s. 1268; PAZARCI, s. 190.

[286] PAZARCI, s. 191.

[287] PAZARCI, s. 191.

Otantik yorum kavramının kökeni, Roma hukukuna dayanmaktadır. Roma hukuku, kanunu otantik bir şekilde yorumlama yetkisini, *imperialis potestas'*ın doğal bir parçası olarak resmen kabul etmiştir.[288] Bununla birlikte Roma hukukunda otantik yorumun benimsendiği dönem, hukuk yorumcularının bağımsız hukukçular olduğu Cumhuriyet dönemi veya imparatorların hukukçuları himayesi altına aldığı İmparatorluğun başları değildir. Yasaların yorumlanması imparatorun münhasır yetkisinin merkezine yerleşmesi, Justinianus döneminde gerçekleşmiştir. Buna göre "*herhangi bir şey belirsiz görünüyorsa, yargıçlar, yasayı koyacak ve yorumlayacak tek kişi olan en yüksek otorite tarafından açıklığa kavuşturulması için bunu İmparator'a havale etmelidir*."[289] Bizans İmparatoru Justinianus, yasayı yorumlamaya yetkili tek kişinin yasa koyucunun kendisi olduğunu ilan etmiş ve yasanın doğru yorumlanmasına ilişkin soruların yasa koyucunun kendisine sunulmasını emretmiştir. Yargıçlar bakımından öngörülen bu mecburiyet, uygulamaya pek elverişli olmadığı için kısa sürede kaldırılmıştır. Buna rağmen imparatorun kanunu otantik bir şekilde yorumlama yetkisi olduğu kuralı varlığını sürdürmüştür.[290] *Codex Iustinianus* kapsamında otantik yorum, kanun gücüne sahiptir. Bununla birlikte gelecekteki olayları düzenleyen kanunların aksine, otantik yorumlar geriye dönük olarak da uygulanmıştır.[291] Orta Çağ'da da Roma hukukunun otantik yorum kavramı, hukuku düzeltmek veya uyarlamak için kanon hukukunda varlık göstermiştir. Prusya ve savaş sonrası Alman hukuk sistemleri gibi bazı kıta Avrupası hukuk sistemleri de Roma hukukunun otantik yorum kavramını ödünç almışlardır.[292] 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında bazı devletler, yasaların yorumunu yapma yetkisinin yasa koyucuya ait olduğunu kabul etmişlerdir. Bunun sebebi, o dönemde kabul edilen yasamanın üstünlüğü anlayışıdır.[293]

---

[288] BERNER, Katherina, "*Authentic Interpretation in Public International Law*", ZaöRV Vol.76, 2016, s. 852.

[289] Codex Justinianus 1.17.2.21'den aktaran ENDICOTT, Timoth, "*Authentic Interpretation*", RatioJuris, Vol. 33, 2020, s. 12.

[290] BERNER (2016), s. 853.

[291] BERNER (2016), s. 853.

[292] BERNER (2016), s. 855. 1795 Prusya büyük kodifikasyonunda otantik yorumun düzenlenişinin çevirisi için bkz. ENDICOTT, Timothy, "*Otantik Yorum*", KÖKÜSARI, İsmail (Çev.), EBYÜ-HFD, C. 25, S. 2, 2021, s. 227.

[293] KÖKÜSARI, İsmail, "*Osmanlı- Tük Anayasal Tarihinde Yasama Yorumu ve Uygula*ması", Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi, C. 67(4), 2018, s. 808-809.

Otantik yorum konusunda tarihte yapılmış bazı açıklama ve tartışmalar, kavramı daha anlaşılır kılmaktadır. Thomas Aquinas'a göre otantik yorum, siyasi otoritenin temelleri ve sınırlarına ilişkin karmaşık bir teorinin unsurudur.[294] Aquinas, yorumlama yetkisinin kanun koyucuya ait olduğu genel ilkesini kabul etmiş ancak bu ilkeyi bir yargıcın adil

[294] Aquinas, "İnsan Hukukunun Gücü"ne dair olan meselede, bir yasaya tabi olan kişilerin yasanın lafzı dışına çıkıp çıkamayacağı sorusuna (IaIIae96- articulus VI) yanıtta ilk etapta şunları söylemiştir:

> "*1. Öyle görülüyor ki, bir yasaya tabi olan kişiler yasanın lafzı dışına çıkamazlar. Çünkü Augustinus De vera religione adlı kitabında 'İnsanlar yasaları yaparken onlar hakkında yargılamada bulunsa da [yasalar] bir kez yapıldıktan ve onaylandıktan sonra, artık onları yargılamamalı, onlara dayanarak yargılama yapmalıdırlar.' der. Fakat birisi hukukun lafzını görmezden geldiğinde ve böyle yaparak yasa koyucunun amacını saptadığını söylerse, görünüşte bu yasayı yargılamaktadır. Bu nedenle, yasa koyucunun amacını gözetme saikiyle de olsa, yasaya tabi olan kişinin onun lafzını göz ardı etmesi hukuka uygun değildir.*
>
> *2. Dahası, yasanın açıklaması yasayı yapmakla görevli kişilere aittir. Yasaya tabi olan kişiler ise yasa yapamazlar. Bu nedenle yasa koyucunun amacını yorumlamamalı, her zaman ona göre hareket etmeliler.*
>
> *3. her akıllı insan amacını nasıl açıklaması gerektiğini bilir. Yasayı yapanların akıllı oldukları kabul edilir. (...)"*[294]

Daha sonra ise

> "*Öte yandan, Hilary De Trinitate IV'te, 'Ne söylendiğinin manası neden söylendiğine bakılarak çıkarsanmalıdır, çünkü şeyler sözlere değil, sözler şeylere tabidir.' (De Trinitate 4 (PL 10:107) der. Bu nedenle yasanın yalnızca lafzı değil, yasa koyucuyu harekete geçiren neden göz önünde bulundurulmalıdır.*"[294] demektedir.

Soruna dair her iki bakış açısını da ortaya koyduktan sonra sonuç bölümünde ise şunları söylemiştir:

> "*Yukarıda da belirtildiği gibi, her yasa insanların ortak refahına yönelmiştir. Yasa niteliğine ve gücüne ancak bu şekilde haiz olabilir ve bu açıdan kusurlu ise bağlayıcı gücü yoktur. (...) Fakat sık rastlanan durum şudur: Belli bir yasanın gözetilmesi çoğu durumda ortak refah için faydalı olurken, bazı durumlarda oldukça zararlı sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, yasa koyucu her bir tekil olay için öngörüde bulunamayacağından, yasaları en sık görülen durumları göz önünde bulundurarak yapar ve dikkatini ortak iyiye yöneltir. Bu nedenle yasanın gözetilmesinin ortak refaha zarar vereceği durumlarda yasa gözetilmemelidir. (...)*
>
> *Fakat, eğer hukukun lafzına göre uygulanması anında karşılık verilmesi gere(ke)n acil bir tehlike içermiyorsa, o zaman neyin devlete yararlı olup neyin olmadığının açımlaması kişilere düşmez. (...)*
>
> *1. itiraza yanıt: Zorunluluk halinde yasanın lafzının ötesine geçen kişi yasayı değil, yalnızca yasanın lafzının gözetilmemesi gerektiğini düşündüğü durumu yargılamaktadır.*
>
> *2. itiraza yanıt: (Yasanın lafzından ziyade) yasa koyucunun amacını izleyen kişi yasayı yorumlarken bunu görevinin bir gereği olarak değil, yasa koyucunun amacına aykırı olarak zararlı bir durum oluşacağı için yapar.*
>
> *3. itiraza yanıt: Hiç kimse bütün durumları hesaba katacak kadar tamamen bilge değildir. (...) Dahası, yasa koyucu bütün durumları göz önünde bulundurabilecek olsaydı bile, hepsinden bahsetmek hepsini sıralaması uygun olmazdı. (...)"*[294]

Bkz. DİLAVER, Berrak Burçin, "*St. Thomas Aquinas: Yeni Bir Dönemin Felsefesini Kurmak*", içinde ÜYE, Saim/ ÖZDEMİR, Nadire/ İSPİR, Zeynep/ KAYA, F., YILDIZ, E. Ç. (eds), Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar- VIII, 2019.

karar vermesiyle ve ayrıca yasa koyucunun varsayılan niyeti tarafından yasanın sözlerinden ayrılmanın haklı veya hatta gerekli olduğu durumlarda ortaya çıkan yargı yorumlarıyla uyumlu görmüştür.[295]

Tarihsel süreç içinde, otantik yorumun gündeme geldiği önemli bir durum, İngiltere'de yaşanmıştır. İngiltere'de mutlakıyetçi Stuart Kralları, yorumlamanın kendi yetkilerinde olduğunu düşünmeye başlamışlardır. 17. yüzyıl İngiltere'sinde siyasetin iç savaşa doğru kaymasıyla otantik yorum fikri tamamen sorgulanmıştır. Otantik yorum üzerine çatışma, Kral I. James ile Sir Edward Coke arasında ortaya çıkmıştır. Kral, "*Kanun'un yazarı olan Kral'ın Kanun'un yorumcusu olduğunu*" ve Tanrı'nın İngiliz krallarına mutlak bir ayrıcalık verdiğini iddia etmiştir.[296] Coke ise kralın yargı yetkisini yargıçlara devretmesi gerektiğini öne sürmüştür. Coke'un düşünce tarzı ancak Muhteşem Devrim'den[297] (1688 Devrimi) sonra Parlamentonun zaferinin bir etkisi olarak gerçekleşebilmiştir.[298] Ortaya çıkan netice, kralın yasama gücünü parlamento lehine ve yorum yetkisini de yargıçlar lehine kaybetmesi olmuştur. Bu yetkiler, kralın şahsından ayrılmıştır.[299]

Otantik yorum, kanun koyucu tarafından yapılan yorumu belirtmek üzere kullanılan çok eski teknik bir terimdir. Burada temelde yatan düşünce, yalnızca kanunu yapan otorite tarafından yapılan yorumun gerçek ve bağlayıcı olduğudur. Otantik yorum, geleneksel olarak iki ayırt edici özelliğe sahiptir. İlk olarak, yorumlanan normu yaratan varlıktan kaynaklanır. İkinci olarak ise yorumlanan normla aynı hukuki değere sahiptir.[300]

'Otantik yorum' kavramı, tartışmalı doğasına rağmen 19. yüzyılda uluslararası kamu hukuku alanına girmiştir.[301] Uluslararası hukuk doktrini, başlangıçta 'otantik yorum'

---

[295] ENDICOTT, s. 13-14.

[296] ENDICOTT, s. 14.

[297] Muhteşem Devrim'in ardından İngiltere Parlamentosu, "Bill of Rights (Hakların belgesi)" ismi verilen bir kanun çıkartmış, böylelikle, İngiltere Krallığı yeniden "anayasal monarşi" düzenine dönmüştür.

[298] ENDICOTT, s. 15.

[299] ENDICOTT, s. 15.

[300] BERNER (2016), s. 846-847.

[301] BERNER (2016), s. 857.

kavramını Roma hukukundaki kökenlerinden yararlanarak benimsemiştir. Robert Phillimore, 'otantik yorum'u, "*kanunu yapanın kendisi tarafından verilen açıklama*" olarak tanımlamıştır.[302] 50 yıl sonra Oppenheim ise otantik yorumu uluslararası hukukun irade prensibiyle ilişkilendirerek[303] Roma'daki köklerinden ayırmıştır.[304]

1969'da Viyana Sözleşmesi'nin kabulüne kadar olan süreçte uluslararası kamu hukukunda otantik yorumun niteliği bugünden farklı bir şekilde ifade edilmiştir. Roma hukukundaki kökleriyle de bağlantılı olarak yasa koyucunun kendisi tarafından yapılan bağlayıcı yorum olarak anlaşılmış ve benimsenmiştir.[305] Bununla birlikte VAHS'nin hazırlık çalışmalarının da gösterdiği gibi otantik yorum aracı olarak sonraki uygulamanın hukuki bağlayıcılığı haiz olduğu düşüncesi, bugün geçerliğini yitirmiştir.

Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları sırasında Waldock'un antlaşmaların yorumuna ilişkin önerilerinde 'otantik yorum' ve 'otantik yorum araçları' şeklinde iki farklı ifade kullanılmıştır. Waldock, birinci olarak 'otantik yorum araçları' kavramını geniş bir anlamda, tüm birincil yorumlama araçlarını tamamlayıcı olanlarla karşılaştırmak amacıyla kullanmıştır. Bu çerçevede, antlaşmaların hazırlık çalışmalarının otantik yorum araçlarından olmadığını belirtmiştir.[306] Benzer şekilde, UHK, *"27. ve 28. maddelerde [bugün m. 31 ve 32] otantik ve tamamlayıcı yorum araçları arasında yapılan ayrımın hem haklı hem de arzu edilir olduğunu*" ifade etmiştir.[307]

Waldock ikinci olarak ise, sonraki anlaşmaların ve sonraki uygulamanın yorumsal değerini ve ardındaki mantığı göstermek amacıyla 'otantik yorum' kavramını daha dar bir anlamda kullanmıştır. Waldock, "*Sonraki uygulama, tutarlı olduğunda ve tüm tarafları kapsadığında, tarafların yorumun kendileri üzerinde bağlayıcı olduğunu*

[302] PHILLIMORE, s. 92.

[303] OPPENHEIM, s. 582.

[304] BERNER (2016), s, 858.

[305] BERNER (2016), s. 861.

[306] Waldock *Third Report*, s. 58.

[307] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 June 1966*, 220.

düşündüklerini gösterdiğinde, antlaşmaya yüklenecek anlam konusunda belirleyici gibi görünecektir. Bu durumlarda, antlaşma yorumunun bir unsuru olarak ve zımni bir anlaşmanın oluşumunda bir unsur olarak sonraki uygulama örtüşür ve uygulamadan türetilen anlam, anlaşma ile kurulan 'otantik yorum' haline gelir. Ayrıca, taraflarca benimsenen yorum, bazen olduğu gibi, terimlerin doğal ve olağan anlamından saparsa, yorum ile bir antlaşmanın sonraki uygulamalarla değiştirilmesi arasındaki çizgide bulanıklık olabilir."[308] demektedir. Ancak daha sonra tartışmalar sırasında sonraki uygulamayı dikkatli bir şekilde "otantik yorumun kanıtı" olarak tanımlamış ve "*ilgili tüm Devletler tarafından kabul edilen uyumlu bir sonraki uygulamanın, daha sonraki bir yorum anlaşmasına benzer şekilde otantik bir yoruma yaklaşacağını*" belirtmiştir.[309]

Sonraki süreçte UHK, "*bir antlaşmanın yorumlanmasıyla ilgili olarak tarafların anlayışını belirleyen sonraki uygulamanın, yorumlayıcı anlaşmaların yanı sıra otantik bir yorumlama aracı olarak 3. paragrafa dahil edilmesi gerektiğini değerlendirir"*miştir.[310] Böylelikle UHK'nin sonraki uygulamayı tamamlayıcı yorum araçları arasından çıkarıp birincil araçlar arasında ve bugünkü m. 31 kapsamında kabul etmesiyle hem UHK hem de Waldock sonraki yorumlayıcı anlaşmalara ve sonraki uygulamaya otantik yorum araçları olarak atıfta bulunmuş olmaktadır. UHK, tarafların ortak iradesinin, anlamın belirlenmesinde antlaşmanın imzalanmasından sonra da özel bir öneme sahip olduğunu kabul etmiştir.[311]

Sonraki uygulamanın otantik yorum araçları arasında olduğu literatürde de kabul edilmektedir. Bununla birlikte otantik yorumun ne anlama geldiği ve bağlayıcı olup olmadığı hakkında uzlaşı bulunmamaktadır. Kimi yazarlar, sonraki uygulamanın, hukuki olarak bağlayıcı olduğunu ileri sürmektedirler.[312] Örneğin Villiger, "*m.31/3(a)*

---

[308] Waldock, *Third Report*, 60.

[309] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 296.

[310] UN ILC, *Report of, 4 May – 19 July*, 222.

[311] UN ILC, Report of the International Law Commission, Sixty-fifth session (6 May–7 June and 8 July–9 August 2013) Doc. A/68/10, 21.

[312] VILLIGER, Mark E., '*The Rules on Interpretation: Misgivings, Misunderstandings, Miscarriage? The 'Crucible' Intended by the International Law Commission',* içinde CANIZZARO, Enzo (Ed**), The Law of Treaties Beyond the Vienna Convention**, Oxford University Press, 2011, s. 105; GARDINER, s. 32; DORR, s. 553-554, para. 72-75.

ve (b), tüm tarafların anlaşma hükümlerinin yorumlanması konusunda anlaşmanın dışında kalan yollarla hemfikir oldukları otantik yorum biçimlerini temsil etmektedir. Sonuç olarak, tarafların antlaşma hükümlerine ilişkin otantik yorumu yalnızca güvenilir olmakla kalmaz, aynı zamanda bağlayıcı bir güce de sahiptir. Çeşitli olağan anlamlardan hangisinin uygulanacağını belirleyerek, taraflar arasında 'doğru' yorumu ex hypothesi sağlamaktadır."[313] demektedir.

Sonraki davranış yorumsal değerini tarafların anlaşmasından alsa da bu anlaşmanın sonraki uygulamaya bağlayıcı güç kazandırdığı iddiası kabul edilebilir değildir.[314] Viyana Sözleşmesi, taraflarının alternatif yorum kuralları üzerinde anlaşmasını yasaklamamakla birlikte genel yorum kuralı, birincil yorum araçlarının tek bir bileşik işlem şeklinde ele alınmasını öngörmekte ve yorum araçları arasında bir hiyerarşi ilişkisi kurmamaktadır. Viyana kurallarının geçerli olduğu durumda, sonraki uygulamanın bağlayıcı bir güce sahip olduğu ve bu nedenle *a priori* tüm diğer yorum araçlarını geçersiz kıldığı görüşü savunulabilir değildir. Bu nedenle bazı yazarların ileri sürdüklerinin aksine, bir antlaşmanın yorumlanması konusunda tarafların mutabakatını sağlayan sonraki anlaşmalar ve sonraki uygulamaların hukuken bağlayıcı olduğu kabul edilmemektedir.[315] Nitekim UHK'nin sonraki anlaşmalar ve sonraki uygulama hakkındaki Çalışma Grubu da "*31/3(a) ve (b) maddeleri uyarınca tarafların sonraki anlaşmalarının ve uygulamalarının otantik yorum araçları olarak karakterinin… bu araçların mutlaka nihai veya yasal olarak bağlayıcı bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmediğini"* belirtmektedir.[316]

VAHS m. 31(3)(a) ve (b) hakkında olmak üzere varılan sonuç, antlaşma taraflarının isterlerse bir antlaşmanın yorumlanması konusunda bağlayıcı bir anlaşmaya varma imkanlarını dışlamamaktadır. İlgili antlaşmanın kendisinin öngördüğü durumda bunu

---

[313] VILLIGER (2009), s. 429.

[314] BERNER (2017), s. 145.

[315] FOX, Hazel, "*Article 31(3)(a) and (b) of the Vienna Convention and the Kasikili/Sedudu Island Case*" in FITZMAURICE, Malgosia/ ELIAS, Olufemi/ MERKOURIS, Panos (Eds), **Treaty Interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties- 30 Years on**, Martinus Nijhoff, 2010, s. 61-62; A/68/10, s. 21.

[316] UN ILC, *Doc A/68/10*, 21.

yapmak pekâlâ mümkündür. Antlaşmada düzenlenmiş olmaksızın da antlaşmanın tarafları böyle bir yola başvurabileceklerdir. Literatürde, böyle bir belgenin hukuki neticeleri tartışmalıdır. Örneğin, NAFTA m. 1131(2) uyarınca Serbest Ticaret Komisyonu tarafından yayımlanan yorumlayıcı notların hukuki değeri ve bağlayıcılığı literatürde tartışılmaktadır. NAFTA m. 1131(2), "*[hükümetler arası] Komisyon tarafından bu Antlaşmanın bir hükmünün yorumlanması, bu Bölüm uyarınca kurulan bir Mahkeme için bağlayıcı olacaktır*." ifadesini içermektedir. Antlaşma tarafı devletler tarafından hazırlanan bu notların tahkim mahkemeleri üzerinde bağlayıcı olması kabul edilmiştir.[317] Viyana kurallarından sapılarak ve ilgili antlaşmada düzenlenerek Serbest Ticaret Komisyonu'nun yorumlayıcı notlarına bağlayıcı değer kazandırılmıştır.

Sonuç olarak uluslararası antlaşmaların taraflarının benimsedikleri yorum otantik yorum olarak ifade edilmektedir. Genel kuralın bir bileşeni olarak dikkate alınması gereken sonraki uygulama da otantik yorum aracı olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın yorum konusundaki genel kuralın sistematiği içinde sonraki anlaşmalar veya sonraki uygulamalar diğer yorum araçlarına üstün olmadığı gibi bağlayıcı da değildir. Otantik yorum kavramı, uluslararası antlaşmaların yorumu konusunda geleneksel tanımıyla değil yalnızca antlaşma taraflarının yaptığı yorum olarak anlaşılmalıdır.

1.2.4.Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m. 31(3)(b) Hükmü Kapsamında Sonraki Uygulamanın Unsurları

1.2.4.1.'Sonraki' Terimi

Viyana Sözleşmesi m. 31(3)(b) hükmünde antlaşmanın sonraki uygulamasından söz edilmektedir. İfadede geçen 'sonraki' terimi, zamanda bir başlangıç noktasını gerektirir. Buna karşın Viyana Sözleşmesi'nde sonraki teriminin anlamlandırılabilmesi bakımından zamanda belirli bir noktaya referans verilmemeiş ve sonraki terimi tanımlanmamıştır. Bu terimin anlamlandırılabilmesi bakımından başlangıç noktası olarak antlaşma metninin kesinleştirildiği, imzalandığı, onaylandığı veya yürürlüğe

[317] KAUFMANN- KOHLER, Gabrielle, "*Interpretive Power of the Free Trade Commission and the Rule of Law*" içinde GAILLARD, Emmanuel/ BACHAND, Frédéric (Eds), **Fifteen Years of NAFTA Chapter 11 Arbitration**, Juris, 2011.

girdiği tarih de dahil olmak üzere pek çok farklı zamandan hangisine işaret ettiği VAHS m.31(3)'te belirtilmemiştir.

Literatürde, 'sonraki' terimini anlamlandırmak için m. 31(2)'ye başvurulması ve ikinci paragraf ile üçüncü paragraf arasındaki ayrımdan yararlanılması önerilmektedir.[318] Viyana Sözleşmesi, m. 31(2) kapsamında antlaşmanın bağlamına dahil olan belgeler sayılmaktadır. Bu paragrafta düzenlenen araçlar için zamandaki referans noktası "*antlaşmanın yapılması*"[319] (*conclusion of treaty*) olarak belirlemiştir. Bu çalışmada, Pazarcı'nın çevirisi takip edilerek antlaşmaların yapılması ifadesi kullanılacaktır. Literatürde, genel kuralın sistematiği içinde, ikinci paragraftaki araçlar antlaşmanın yapılmasıyla ilgiliyken üçüncü paragraftaki sonraki anlaşma ve sonraki uygulamanın antlaşmanın yapılmasından sonra gerçekleştirilmiş olmaları gerektiği öne sürülmektedir.[320] Uluslararası hukukta antlaşmaların akdinde başvurulan usuller, imza, onay ve katılma olarak sayılabilir.[321]

Sunulan çerçevede eğer sonraki teriminin antlaşmanın yapılmasından sonraki uygulamalara işaret etmek üzere kullanıldığı kabul edilirse bir antlaşmanın yapılması ile ne kastedildiğinin belirlenmesi gerekmektedir. 'Antlaşmanın yapılması' kavramı, VAHS'de defalarca kullanılmasına karşın tanımlanmamıştır.[322] Bu nedenle terimin anlamının, öncelikle içinde yer aldığı her bir hükmün içeriğinde ve bağlamında araştırılması gerekmektedir.[323]

Viyana Sözleşmesi'nin II. Kısmının başlığı *"Antlaşmaların Yapılması ve Yürürlüğe Girmesi" (Conclusion and Entry into Force of Treaties*) şeklindedir. Bu başlık ve

---

[318] BERNER (2017), s. 119.

[319] "Conclusion of treaties" teriminin "antlaşmaların yapılışı" şeklindeki çevirisi için bkz. PAZARCI, s. 117.

[320] VILLIGER (2009), s. 431.

[321] GÖLÜBOL, Mehmet, "*Çok-Taraflı Anlaşmaların Aktinde İmza, Tasdik ve Katılma Hususlarında Yeni Gelişmeler*", Ankara Üni SBF Dergisi, C. 11, S. 2, 1956, s.107-124; KILIÇÇI, Sedat, **Milletlerarası Anlaşmaların Onaylanması**, Başnur Matbaası, 1968.

[322] VIERDAG, Egbert, "The Time of The 'Conclusion' of a Multilateral Treaty: Article 30 of the Vienna Convention on the Law of Treaties and Related Provisions", BYIL, Vol. 59, 1989, s. 75.

[323] VIERDAG, s. 83.

içeriği, bir antlaşmanın yapılmasının yürürlüğe girmesiyle aynı olmadığını, daha ziyade yürürlüğe girmeden önce gerçekleştiğini göstermektedir.[324] VAHS'nin "*Yürürlüğe girmeden önce antlaşmanın konu ve amacını ortadan kaldırmama yükümlülüğü*" başlıklı 18. maddesi ile "*Geçici uygulama*" başlıklı 25. maddesi bu yorumu doğrulamaktadır. Buna karşın antlaşmaların yürürlüğe girmesi hariç tutulsa dahi antlaşmaların yapılması ile anlaşma metninin hazırlanması, imzalanması veya onaylanmasından hangisine atıfta bulunulduğu sorusu henüz yanıtlanmamış olmaktadır.[325] Bunun yanı sıra VAHS m.11'de bir antlaşmayla bağlanma rızasını açıklama yolları, m.12'de imza ile açıklanan bağlanma rızası, m. 13'te bağlanma rızasının antlaşma teşkil eden belgelerin teati edilmesiyle açıklanması, m. 14'te bağlanma rızasının onaylama, kabul veya tasviple açıklanması, m.15'te ise bağlanma rızasının katılmayla açıklanması düzenlenmiştir. Devletlerin bir antlaşmayla bağlı olmayı kabul etmelerinin çeşitli yollarını tek tek düzenleyen ve açıklayan 11 ila 15. maddelerdeki düzenlemelerde hali hazırda var olan bir antlaşmadan söz edildiği görülebilmektedir. Dolayısıyla bağlanma rızasının açıklanmasından önce de antlaşmanın zaten var olduğu değerlendirilebilecektir.[326]

Berner'e göre, antlaşmaların yapılması teriminin bağlamı içindeki olağan anlamı kesin bir sonuca götürmemektedir. Dolayısıyla anlamı tespit edebilmek için Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmalarına başvurmaktadır. Antlaşmaların yapılması ve yürürlüğe girmesine ilişkin hükümleri ilk kez hazırlayan Özel Raportör Sir Gerald Fitzmaurice'in söz konusu kavramlar arasında yaptığı ayrıma dayanarak bir antlaşmanın yapıldığı anı, antlaşma metninin kesinleştirildiği ve devletlerin bu metni bağlı kalacakları metin olarak gördükleri an ya da dönem olarak kabul etmektedir.[327]

Literatürdeki hâkim görüşe göre bir uluslararası hukuk işlemi olarak antlaşmaların yapılması, uluslararası hukuk tarafından düzenlenmiştir ve bu hususta kurallar teamül hukukundan kaynaklanmaktadır. Temel kural, devletin bağlanma rızasını açıklamasının

[324] BERNER (2017), s. 120.

[325] BERNER (2017), s. 120.

[326] BUGA, s. 50-51.

[327] BERNER (2017), s. 120.

bir antlaşmanın yapılması için gerekli bir unsur olmasıdır.[328] Geleneksel doktrine bağlı yazarlar, antlaşmaların yapılmasının onay işlemine dayandığını ancak bunun istisnaları da olabildiğini kabul etmektedirler. Buna karşın bir antlaşmanın yapılması için onaylama işleminin uluslararası hukukun aradığı bir kıstas olmadığını ilk kez öne süren G. Fitzmaurice, bu görüşünü desteklemek için üç gerekçe sunmaktadır. Birincisi, devletlerin akdettikleri antlaşmalara onaylandıktan sonra yürürlüğe gireceğine ilişkin hüküm koymaları ve bu tutumun sürekliliğidir. İkincisi, onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesini istedikleri antlaşma görüşmeleri için yetkilendirdikleri memurların yetki belgesinde onaylama hakkının saklı tutulduğunun belirtilmesi ve bu uygulamanın da sürekli olmasıdır. Üçüncü bir neden ise devlet başkanları ve hükümet başkanları tarafından imzalanan antlaşmalar için onay prosedürünün gerekli görülmediği örneklerin bulunmasıdır.[329] Acer ve Kaya da uluslararası antlaşmaların yapılmasını, antlaşma metninin içeriğinin kesinlik kazanması olarak kabul etmektedirler.[330] Çelik ise antlaşmalar uluslararası hukuk işlemleri oldukları için yapılmalarının da uluslararası hukukça düzenleneceğini belirtmektedir. Bununla birlikte geçmişten bu yana uluslararası hukukun meseleyi devletlerin antlaşma akdetmeye yetkili organlarının belirlenmesi olarak ele aldığını ve bunun tayini noktasını ulusal hukuklara bıraktığını belirtmektedir.[331]

Costelloe ve M. Fitzmaurice ise bir antlaşmanın akdedilmesinde bir aşama olarak rıza kavramı ile bir antlaşmadan doğan belirli bir yükümlülüğün bir devleti bağlamasının koşulu olarak rıza düşüncesi arasında ayrım yapmaktadır.[332] Bağlanma rızası, imza, bir antlaşmayı oluşturan belgelerin değişimi, onay, kabul veya uygun bulma ya da katılma yoluyla ifade edilebilir. Bir rıza ifadesi, yalnızca antlaşmanın rızanın bu tür herhangi bir

---

[328] SUR, s. 27.

[329] FITZMAURICE, Gerald, "*Do Treaties Need Ratificatio*n?' BYIL, XV, 1934, s. 113; ÇELİK, *Cilt 1,* 149-162.

[330] ACER, Yücel/ KAYA, İbrahim, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı İngilizce Özetli**, 14. B, Seçkin, 2024, s. 84.

[331] ÇELİK, s. 161-62.

[332] COSTELLOE, Daniel/ FITZMAURICE, Malgosia, "*Lawmaking by treaty: Conclusion of treaties and evolution of treaty regimes in practice*" içinde BROLMANN, Catherine/ RADI, Yannick (Eds), **Research Handbook on the Theory and Practice of International Lawmaking,** Edward Elgar Publisher, 2016, s. 113.

yolla ifade edilebileceğini öngördüğü ölçüde veya müzakereci devletlerin rızanın bu ilgili yollardan biriyle ifade edilebileceği konusunda mutabık kaldıkları takdirde geçerlidir.[333]

İki taraflı antlaşmaların aksine çok taraflı antlaşmalar söz konusu olduğunda antlaşmanın yapıldığı tek bir anı belirlemek zor görünmektedir. Genellikle çok taraflı bir antlaşma belirli sayıda onay belgesinin alınmasıyla yürürlüğe girmektedir. Antlaşmaların yapılmasının bir koşulu olarak devletlerin rızasının ifadesi onay, kabul belgelerinin sunulması veya yapılmış bir antlaşmaya sonradan katılma şeklinde, dolayısıyla zaman içinde farklı anlarda gerçekleşebilmektedir.[334] Bununla birlikte bazı belgeler açısından bu yöntemlere başvurulmaksızın antlaşmaların yapılıp yapılamadığı da gündeme getirilebilir. Örneğin, UAD, Ege Denizi Davası'na atıfta bulunarak Katar ve Bahreyn Arasındaki Deniz Sınırlandırılması ve Bölgesel Sorunlar davasında, toplantı tutanaklarının devletler arasında yazılı olarak akdedilmiş ve uluslararası hukuka tabi bir uluslararası anlaşma teşkil edip etmediğini belirlemek için, '*her şeyden önce onun fiili şartlarını ve düzenlendiği özel şartları dikkate al[ın]acaktır*' demektedir.[335]

Costelloe ve M. Fitzmaurice, antlaşmaların yapılmasına ve antlaşmaların zaman içindeki değişimine ilişkin başta IMO hakkında olmak üzere mevcut uygulamayı incelemektedirler. Antlaşma yapmayla ilgili katı kural ve yapılardan uzaklaşıldığını, böylelikle uluslararası alanda daha hızlı yasa yapımı eğilimi olduğunu göstermektedirler.

Gerçekten de uluslararası hukuk, antlaşmaların yapımı ve bağlanma rızalarının açıklanması konusunda devletlere serbestlik tanımaktadır. Bu nedenle çok taraflı, kapsamlı ve yasa yapıcı antlaşmalar, her ne kadar daha yaygın olarak onaylama prosedürünü gerektiriyorsa da bu durum ilgili antlaşmanın tarafı devletlerin tercihine dayandığı için onay prosedürünün antlaşmaların yapılmasında kural olarak

[333] COSTELLOE/ FITZMAURICE, s. 114.

[334] COSTELLOE/ FITZMAURICE, s. 115.

[335] Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain), Jurisdiction and Admissibility, 1994 ICJ Rep 112, 121.

gösterilmesine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Sonraki uygulamaların, yorumlanmakta olan antlaşmanın öngördüğü sistem dikkate alınarak antlaşmanın imzalanmasından itibaren gerçekleştirilen ve bu antlaşmanın uygulaması niteliğinde olan eylem ve işlemleri kapsadığı kabul edilmelidir.

Uygulamaya bakıldığında ise kimi durumlarda m.31(2) ile m. 31(3)'teki faktörler arasında ayrım yapmak zor olabilmektedir. Nolte'ye göre 31. madde anlamında bir uygulamanın sonraki olması için kronolojik olarak antlaşmanın yapılmasından sonra olması zorunlu değildir. İlgili uygulama, antlaşmaya tabi olduğu sürece antlaşmanın imzalanmasıyla eş zamanlı olarak da gerçekleştirilebilmektedir.[336] Nitekim İran-ABD İddiaları Hakem Mahkemesi'nde ABD'nin Cezayir Accordu'na katıldığı sırada ABD Başkanı'nın verdiği İcra Emri eş zamanlı olmasına rağmen m. 31(3)(b) anlamında sonraki uygulama olarak nitelendirilmiştir.[337]

Sonuç olarak, hem m.31(2) hem de m.31(3)'teki unsurlar genel kuralın bir parçasıdır ve yorum sırasında dikkate alınır. Bununla birlikte bu iki paragrafta sayılan belge ve yorum araçlarının niteliği birbirinden farklıdır çünkü ikinci paragraftaki belgeler antlaşmanın bağlamını oluşturur. İkinci paragrafın formülasyonunda "*antlaşmanın yapılmasıyla bağlantılı*" anlaşma ve belgelerden söz edilmektedir. Bu sebeple üçüncü paragraftaki yorum araçları olan sonraki anlaşma ve sonraki uygulamaların antlaşmanın yapılmasından sonra gerçekleştirilmeleri gerektiği literatürde ifade edilmektedir. Gerek VAHS'de gerekse uluslararası teamül hukukunda antlaşmaların yapılmasının taraflarının ilgili antlaşmayla bağlanma iradelerini açıklamalarıyla gerçekleştiği kabul edilmektedir. Antlaşmanın tarafları ilgili antlaşmanın yalnız imza işlemi ile yapılacağını kabul edebileceği gibi çok taraflı antlaşmalarda onaylama prosedürü de benimsenmiş olabilir. Bu husus antlaşma metninden anlaşılacaktır ve tamamen taraflarının takdirindedir. Buna göre örneğin, iki taraflı ve imza prosedürünün yeterli olduğu kabul edilen bir antlaşma bakımından antlaşmanın yapıldığı an imzalandığı an olmaktadır. Bununla birlikte uluslararası yargı kararlarında ve literatürde antlaşmanın uygulaması

[336] NOLTE, *Second Report,* 303.

[337] Islamic Republic of Iran and United States of America, Partial Award No 529-A15-FT (6 May 1992), 28 Iran- US CTR 112, 129.

niteliğini sağlayan uygulama ve davranışların antlaşmanın yapıldığı tarihte gerçekleşse dahi m.31(3)(b) çerçevesinde değerlendirilebileceği kabul edilmiştir.

Literatürde, sonraki uygulamanın antlaşmanın yorumunu etkileyebileceği en son anın belirlenmesi de tartışılmıştır. Uygulama, *prima facie* antlaşma feshedildikten sonra antlaşma ile ilişkisini yitirecektir. 31. maddenin düzenleniş biçimi de antlaşmanın yürürlükte olduğunu varsayacak şekilde "antlaşmanın uygulanmasında" gerekliliğini öngörmektedir.[338] Antlaşmanın sona ermesinden sonra gerçekleştirilen uygulamalar, m.31(3)(b) kapsamına girmeyecektir.

1.2.4.2.Uygulama Kavramı

Viyana Sözleşmesi, m. 31(3)(b) kapsamındaki "uygulama" (*practice*) kavramına bir tanım getirmemektedir. Çalışmanın bu kısmında 'uygulama'nın anlamı araştırılacak, literatürdeki dar ve geniş yorumları aktarılacak, hangi eylem ve işlemlerin "uygulama" kavramı içinde değerlendirilebileceği, uygulamanın yorumlanan antlaşmaya taraf devletlere atfedilebilir olmasının gerekip gerekmediği incelenecek ve son olarak uluslararası hukuk kişilerinin uygulamalarından örnekler değerlendirilecektir.

1.2.4.2.1.Uygulama Teriminin Anlamı

VAHS, genel kural içindeki sonraki uygulama yorum aracı bakımından 'uygulama' terimine bir tanım getirmemektedir. VAHS'nin 31(3)(b) maddesindeki vurgu, uygulama teriminin içeriğine odaklanmamaktadır. Daha ziyade uygulamanın özellikleri ve nitelikleri detaylandırılmış ve sayılmıştır.[339] Antlaşmaların yorumu açısından uygulama, sonraki olmasının yanı sıra "*antlaşmanın uygulanması ile ilgili olmalı*" ve "*tarafların antlaşmanın yorumu konusundaki anlaşmasını sağlamalı*"dır. Bununla birlikte bu

[338] BUGA, s. 52.

[339] LINDERFALK, 165.

özellikler, taraflar arasındaki anlaşmanın gerçekleştiğinin nasıl kanıtlanabileceğini de açıklamamaktadır.[340]

Uygulama (*practice*), uluslararası hukukta yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Uluslararası hukukun kaynaklarından olan uluslararası teamül hukuku, "*hukuk olarak kabul edilen genel bir uygulamanın (general practice) kanıtı olarak uluslararası teamül*" şeklinde tanımlanmaktadır.[341] Antlaşmaların yorumu bakımından ise tarafların belirli bir hükmün anlamı olarak neyi kabul ettiğini ortaya çıkaran özel bir uygulama söz konusu olacaktır.[342] Bununla birlikte litaratürde uygulamanın genel uluslararası hukuktaki uygulama tanımıyla benzerlik gösterdiği kabul edilmektedir.[343]

Teamül kavramının özüyle ilişkili olarak uygulamayı oluşturan eylem ve işlemlerin tekrarlanması aranmaktadır.[344] Zira teamül kuralının varlığından söz edebilmek için öncelikli olarak teamüli bir davranışın varlığı gereklidir.[345] Bununla birlikte sonraki uygulama bakımından tekrar koşulunun aranıp aranmayacağı konusunda literatürde farklı görüşler mevcuttur.

Literatürde terimin hem geniş hem de dar yoruma izin verdiği ifade edilmektedir.[346] Geniş yorumun önde gelen savunucusu Wolfram Karl'a göre uygulama, "*aktif olduğu ölçüde pasif ve aynı zamanda tekrarlanan veya izole, tekil herhangi bir davranış*

---

[340] GARDINER, s. 255.

[341] UAD Statüsü m. 38/1.

[342] GARDINER, s. 255.

[343] GARDINER, s. 255. Farklı "uygulama" kavramlarının karşılaştırılması için bkz. CHAZOURNES, Laurence Boisson de "*Subsequent Practice, Practices, and 'Family Resemblance': Towards Embedding Subsequent Practice in its Operative Milieu*", içinde NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 53-54.

[344] Teamülün maddi unsuru için üç koşul birlikte aranmaktadır. Geçmiş örneklerin genel tekrarı, bu örneklerin sabitliği ile yeknesaklığı ve süresi. Bkz. ÖKTEM, Emre, **Uluslararası Teamül Hukuku**, Beta, 2013, s. 61.

[345] ÖKTEM, s. 61.

[346] BERNER (2017), s. 121-122.

biçimini" kapsamaktadır.[347] Daha dar bir yorumu savunan Gardiner'a göre ise antlaşmaların yorumu bakımından "uygulama", "*ister çifte vergilendirme sözleşmesi tarafından yönetilen bir konuda verginin tahsili olsun ister Birleşmiş Milletler'deki klasik veto durumunda olsun bir antlaşmanın uygulanmasında sistematik veya tekrar tekrar yapıldığı gösterilebilen şey*"dir.[348] Geniş yorum bakımından tekrar unsuru aranmaz ve yalnız bir defa ve sadece bir taraf devlet tarafından gerçekleştirilmiş olsa da sonraki uygulama kapsamında antlaşmanın yorumu sırasında dikkate alınabilir. Buna karşın dar yorumu benimseyen ikinci görüşe göre antlaşmanın yorumunda dikkat alınacak uygulamanın mutlaka tekrarlanmış olması aranmalıdır. Tekrarlanması, bir anlamda bu uygulamanın yerleşmiş olduğunu gösterecektir.

Berner'in tespitine göre, tek bir eylemi 'uygulama'nın anlamı dışında kabul edenler aslında terimin özüne vurgu yapmaktadırlar ve teamül kavramıyla ilişkilendirerek anlamaktadırlar.[349] Berner ise bu görüşe karşı çıkmaktadır. Ona göre, tekrarlanan uygulama, tarafların anlaşmasını sağlayacak ve bu anlaşmanın tespitini kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte, VASH'deki formülasyonda tarafların anlaşmasını sağlamak için tek bir eylemin de yeterli olabileceğini belirtmektedir. Çünkü bu olasılık, madde metninde *a priori* hariç tutulmamıştır. Özellikle iki taraflı antlaşmalar söz konusu olduğunda tek bir tarafın eylemi de dikkate alınabilmelidir. Görüşünün temelini, 'uygulama'nın kendisinde tarafların anlaşmasını sağlamanın bulunması gereken bir nitelik olmadığı düşüncesi oluşturur. Uygulamanın geniş anlamıyla anlaşılması gerektiğine dair bir diğer argümanı da uluslararası teamül hukukuyla yaptığı karşılaştırmaya dayandırmaktadır. Buna göre, uluslararası teamül hukukundaki hâkim görüş "*uluslararası teamül hukuku kuralının oluşumu için bir uygulama veya tek bir olaydaki birkaç emsal hukuk yaratamaz*" şeklindeyse de sıklık ve süre ile ilgili gereklilikler, bu alanda da mutlak olarak kabul edilmemektedir.[350] Konuyla ilgili çalışan UHK Çalışma Grubu raporunda da *"sıklık derecesinin uygulamayı oluşturan eylemin*

---

[347] KARL, Wolfram, **Vertag und spätere Praxis im Völkerrecht- Zum Einfluss der Praxis auf Inhalt und Bestand völkerrechtlicher Verträge**, Springer, 2012, s. 112-114'den aktaran BERNER (2017), s. 121.

[348] GARDINER, s. 254-255.

[349] SINCLAIR (1984), s. 137. GARDINER, s. 254. VILLIGER (2009), s. 431.

[350] BERNER (2017), s. 124.

ortaya çıktığı durumların sıklığına göre tartılması gerektiği" belirtilmiştir.[351] Literatürde ifade edildiği gibi VAHS metni, uygulamanın mutlaka tekrar etmesini ve tarafların tümü veya çoğunluğu tarafından gerçekleştirilmesini şart koşmamıştır. Bu sebeple geniş yorumun kabulü gerekmektedir. Bununla birlikte tek bir taraf devletin tek bir eyleminin tarafların antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını gösterdiğini ispat etmek bir hayli güç olacaktır.

Uygulama kavramına ilişkin bir diğer mesele, davranış ve işlemlerin birbirleriyle tutarlı ve uyumlu olması hakkındadır. Literatürde yazarlar tutarlılık ve uyumluluk konusundaki görüşlerini farklı şekillerde formüle etmiş olsalar da bir dereceye kadar tutarlılığı önemsedikleri ve bunun örtülü olarak tekrar unsurunu da içerdiği belirtilebilir. Örneğin, Villiger, "*davranışın rastgele değil tutarlı*"[352] olması gerektiğini belirtirken Sinclair, davranışın "*uyumlu, yaygın ve tutarlı*"[353] olmasını vurgulamıştır. Sinclair'in ilgili ifadesi tartışmaların odağındadır. Zira Dünya Ticaret Örgütü Temyiz Organı, Japonya-Alkollü İçecekler davasında m.31(3)(b) hükmü özelinde uygulama kavramını tanımlama girişiminde bulunmuş ve verdiği tanım için Sinclair'e atıf vermiştir. Bu karada "*Genel olarak, bir antlaşmanın yorumlanmasında sonraki uygulamanın özünde, tarafların anlaşmanın yorumuna ilişkin mutabakatını ima eden ayırt edilebilir bir örüntü oluşturmaya yeterli olan eylemlerin veya beyanların 'uyumlu, ortak ve tutarlı' bir dizisi olarak kabul edil*"diği belirtilmektedir.[354] Sinclair'in sıklıkla atıf yapılan ve 'uyumlu, ortak, tutarlı' formülasyonunu içeren cümlesinin tamamı ise şu şekildedir: "*Sonraki uygulamanın değeri ve önemi, doğal olarak ne ölçüde uyumlu, yaygın ve tutarlı olduğuna bağlı olacaktır*." SinClair'in sonraki uygulamanın mutlaka bu koşullara sahip olması gerektiğini ifade ettiğini söylemek güçtür. Bu özelliklerin yorum sırasında sonraki uygulamanın etkisini ve ağırlığını artıracağını ifade ettiğini düşünmek daha makul görünmektedir. Bununla birlikte bu cümlenin sonrasında "*"Bir uygulama [A practice], genel olarak tek bir olay veya eylem ya da birkaç bireysel uygulama tarafından dahi oluşturulamayan bir dizi olgu veya eylemdir."* demektedir. Sinclair,

[351] UN ILC, Second Report on Identification of Customary International Law, 22 May 2014, Doc A/CN.4/672, s. 39.

[352] VILLIGER (2009), s. 431.

[353] SINCLAIR (1984), s. 137-138.

[354] *Japan- Alcoholic Beverages*, 1996, s. 12-13.

sonraki uygulamanın tanımlanması bakımından uyumlu, yaygın ve tutarlı olmayı şart koşmasa da tekrar unsurunu aramaktadır.

Sonraki anlaşmalar ve sonraki uygulama hakkındaki UHK Çalışma Grubu'nun Nolte'nin birinci raporuna dair kabul ettiği ilk metinde, m. 31(3)(b) ile m. 32 arasındaki ayrımın sonraki uygulamanın belirli sıklıkta tekrarlanan eylemleri gerektirip gerektirmediği veya antlaşmanın bir defalık uygulamasının yeterli olup olmadığı sorusunu yanıtlamamıza yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Hemen ardından eğer bir yorum aracı olarak sonraki uygulama tarafların olası bir anlaşmasından (*possible agreement*) ayırt edilirse geniş anlamıyla sonraki uygulama (m. 32 anlamında) için sıklığın gerekli bir unsur olmadığı belirtilmiştir.[355] Bu ifadeler, üstü örtülü olarak m.31(3)(b) kapsamındaki sonraki uygulamanın tarafların anlaşmasını sağlaması bakımından tekrarlanması gerektiğini belirtmektedir. Yine de konuyu aydınlatmak için yeterli görünmemektedir.

Nolte, hazırladığı ikinci raporunda ise bu konuya ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. UAD'nin ve diğer birçok uluslararası mahkemenin *'uyumlu, ortak ve tutarlı'* formülünü benimsemediğini kaydetmiştir.[356] Bununla birlikte UHK'nin Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları sırasındaki ifadesini hatırlatmıştır. Buna göre *"sonraki uygulamanın değeri, terimlerin anlamı konusunda tarafların ortak anlayışını ne kadar gösterdiğine bağlı olarak değişmektedir.*" UHK Çalışma Grubu tarafından kabul edilen taslak sonuçlarda da Sinclair'in formülü kullanılmamış, bunun yerine "*Bir yorum aracı olarak sonraki anlaşmalar ve sonraki uygulamanın ağırlığı*" başlıklı taslak sonuç 9'da,

> "*1. 31. maddenin 3. paragrafı kapsamında bir yorum aracı olarak sonraki bir anlaşmanın veya sonraki uygulamanın ağırlığı, diğerlerinin yanı sıra, açıklığına ve özgüllüğüne bağlıdır.*

[355] UN ILC, *A/68/10*, 41.

[356] NOLTE, *Second Report*, 21-24.

> *2. [Buna] Ek olarak, 31. maddenin 3 (b) paragrafı uyarınca sonraki uygulamanın ağırlığı, diğerlerinin yanı sıra, tekrarlanıp tekrarlanmadığına ve nasıl tekrarlandığına bağlıdır."* ifadeleri tercih edilmiştir.[357]

Söz konusu taslak sonuca ilişkin açıklamasında UHK, öncelikle Nolte'nin raporunda hatırlattığı, UHK'nin Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları sırasında ortaya koyduğu ifadesinin geçerliğini bugün de sürdürdüğünü belirtmiştir. Buna ek olarak, literatür hakkında kapsamlı bir değerlendirmede bulunulmuştur. UHK'ye göre Sinclair veya Yaseen, bu özellikleri sonraki uygulamanın oluşma şartları olarak kabul etmemişlerdir. Villiger ise bir koşul olarak tutarlılığa yer verse de daha çok anlaşma unsurunu vurgulamaktadır. UHK tutumunu şu ifadeleri kullanarak açıkça ortaya koymuştur: "*Uygulamada, tek seferlik bir uygulama, genel bir kural olarak, bir antlaşmanın yorumlanması konusunda taraflar arasında bir anlaşma sağlamak için genellikle yeterli olmayacaktır, ancak, 31. maddenin 3 (b) paragrafı uyarınca sonraki uygulama, herhangi bir tekrar gerektirmemektedir."*[358]

Villiger, tutarlılığı uygulamanın değişmez bir koşulu olarak görmekte, Sinclair ise yukarıda aktarıldığı gibi bir eylemin tek başına uygulama oluşturamayacağını açıkça belirtmektedir. Bunun yanı sıra uygulamayı, bir dizi olgu veya eylem olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla, UHK Çalışma Grubu'nun bu yazarlara dair yorumlarına katılmak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte uluslararası yargı kararlarında uygulama kavramının tekrar unsuru bakımından eşiğin düşük tutulduğunu belirtmek mümkündür.[359] Örneğin, Kasikili/Sedudu Adası davasında UAD, sonraki uygulama bakımından önceki kararlarıyla da uyumlu olarak ayrıca bir tanım veya koşul getirmemiş, tarafların sunduğu çeşitli idari ve diplomatik belgeleri incelemiş ve bu inceleme neticesinde sunulan belgelerin tarafların aralarında bir anlaşma bulunmadığını

---

[357] UNGA, Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2018 [on the report of the Sixth Committee], Doc. A/RES/73/202, 4.

[358] UN ILC, Report of the International Law Commission Sixty-sixth session (5 May–6 June and 7 July–8 August 2014) Doc. A/69/10, 196.

[359] *Kasikili/ Sedudu Island*, Judgment, 1999, para. 47-50, 63; Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/ Chad), Judgment, 1994 ICJ Rep. 6, para. 66-71. Diğer mahkeme örnekleri için bkz. Nolte, *Second Report*, 21-24.

kanıtladığı sonucuna varmıştır.[360] Bu kapsamda, iki taraflı antlaşmalar bakımından yalnız bir tarafın aktif olarak gerçekleştirdiği uygulamasının da yorum sırasında dikkate alınabildiği görülmektedir.

Sonraki uygulamanın tanımlanması bakımından 'sıklık' unsurunun aranıp aranmadığı konusunda bir tartışma bulunmamaktadır. Doktrinde farklı görüşler olmakla birlikte VAHS'nin lafzı ve uluslararası yargı kararlarına bakılarak sonraki uygulama için tekrar koşulunun aranmadığı da belitilebilir. Bununla birlikte ister yalnız bir tarafa ait eylemler olsun ister tüm tarafların eylemleri söz konusu olsun, sonraki uygulama olarak başvurulacak olguların çelişkili olmaması gerektiği açıktır. Bu anlayış, Viyana Sözleşmesi'nin lafzı ve hazırlık çalışmalarıyla da uyumlu görünmektedir.

1.2.4.2.2.Uygulamanın Kapsamı

1.2.4.2.2.1.Uygulama Kapsamındaki Eylem ve İşlemler

Hangi eylem ve işlemlerin 'uygulama' oluşturabileceğinin sınırlı bir listesinin sunulması mümkün değildir. Bununla birlikte Crawford'ın uluslararası teamülün maddi kaynaklarını tüketici olmayacak şekilde saydığı listesinden sonraki uygulama için de faydalanmak mümkündür. Buna göre diplomatik yazışmalar, politika beyanları, basın bültenleri, hükümetlerin hukuk danışmanlarının görüşleri, hukuki sorularla ilgili resmi kılavuzlar (örneğin askeri hukuk kılavuzları), yürütme kararları ve uygulamaları, askeri kuvvetlere verilen emirler (örneğin angajman kuralları), devletlerin ulusal mevzuatı, uluslararası mahkemelerin ve ulusal yargı organlarının kararları, uluslararası örgütlerin organlarının uygulamaları maddi kaynaklar arasında gösterilebilmektedir.[361] Sonraki uygulama bakımından ek bir koşul, fiili uygulamanın antlaşma hükmü ile ilgili olarak alınan bir pozisyona ilişkin olmasıdır.[362]

---

[360] *Kasikili/Sedudu Island*, para. 61-63.

[361] CRAWFORD, James, **Brownlie's Principles of Public International Law**, Oxford Universtiy Press, 2012, s. 24.

[362] GARDINER, s. 255.

UAD, bugüne dek geniş bir yelpazedeki davranış biçimlerini sonraki uygulama kapsamında değerlendirmiştir. Örneğin, devletlerin iç mevzuatına[363], diplomatik yazışmalara[364] ve bir devletin diğerinin davranışları karşısında sessiz veya hareketsiz kalmasına[365] atıfta bulunmuştur. Yine uluslararası bir örgütün veya örgüt üyelerinin sessizliğini veya hareketsizliğini değerlendirmiş, ayrıca uluslararası örgütlerin organlarının kararlarını[366], düzenlemelerini, tartışmalarını ve eylemlerini de incelemiştir.[367]

Devlet temsilcilerinin diplomatik konferanslardaki soyut beyan ve oylamalarının sonraki uygulama kapsamında olup olmadığı tartışmalı bir husustur. Literatürde, devlet temsilcilerinin ifadelerinin sonraki uygulama sayılması lehine bir dizi kanıt sunulmuştur.[368] Bunlardan ilki, devlet uygulamasına dahil olduğu geleneksel olarak kabul edilen hukuk danışmanlarının görüşleri ve diplomatik notaların da hukuk hakkında soyut beyanlar içermeleridir. İkinci olarak günümüzde Birleşmiş Milletler başta olmak üzere uluslararası örgütlerin devletlerin görüşlerini belirttiği önemli forumlar haline gelmiş olmaları ve yapılan toplantıların kayıtlarına herkesçe erişilebilmesidir. Bu tür forumlara, diplomatik konferansları da eklemek mümkündür.[369]

Literatürde mutabakat muhtıralarının[370] (*MoUs*) da sonraki uygulama olarak kabul edildikleri belirtilmektedir.[371] Örneğin, Kosta Rika- Nikaragua davasında ad hoc Yargıç

---

[363] Anglo-Iranian Oil Co. Case (U.K. v. Iran), 1952, s. 106-107.

[364] *South West Africa*, Judgment, 1966, 134; Legal Consequences for States of the Continued Presense of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, 1971 ICJ Rep. 16.

[365] *Corfu Channel*, Judgment, 1949, 25.

[366] Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion, 1962 ICJ Rep. 151, 159-160, *South West Africa*, Judgment, 1966, 134, *Namibia Opinion*, 1971, 40.

[367] MCGINLEY, Gerald P., '*Practice as a Guide to Treaty Interpretation*', Fletcher F., 9, 1985, s. 211, 212-213.

[368] BUGA, s. 25.

[369] VILLIGER (2009), s. 6.

[370] Mutabakat muhtıraları hakkında bkz. BAYRAK, Muhammed Enes, "*Uluslararası Hukukta Bağlayıcılık Meselesi: Mutabakat Muhtırası*", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 3, 2021, s. 1623- 1957.

[371] BUGA, s. 26; CREMA, s. 25.

Guillaume, görüşünü şekillendirirken iki devletin Turizm Bakanlarınca 1994'te yapılan mutabakat zaptına dayanmıştır.[372] Aynı davada UAD, bunların sonraki uygulama olarak değeri konusunda sessiz kalmıştır.[373] Iron Rhine davasında ise 2000 yılında yapılan mutabakat zaptı, antlaşmaların yorumlanmasında kullanılmış ancak nihai yoruma söz konusu mutabakat zaptı tek başına dayanak teşkil etmemiştir.[374]

1.2.4.2.2.2. Uygulamanın Antlaşma Taraflarına Atfedilebilirliği

VAHS m. 31(3)(b) hükmünün lafzı, sonraki uygulamayı belirli aktörlerin davranış ve eylemleriyle sınırlandırmadığı gibi herhangi bir aktörün uygulamasını da dışlamamaktadır. VAHS metninde sonraki uygulama kapsamındaki eylem ve işlemlerin kime ait olması gerektiği sorusunun yanıtı yoktur. İlgili hüküm, "*herhangi bir uygulama*"dan söz etmektedir.

Hüküm, öğretide iki farklı şekilde yorumlanmaktadır. Bunlardan birincisi, yalnızca yorumlanan antlaşmaya taraf devletlere atfedilebilen uygulamaları kapsar. Diğer görüşe göre uygulama sadece antlaşma taraflarına atfedilebilen davranışla sınırlı değildir.[375] Birinci görüşe göre uygulama, ya bir taraf devletin organlarınca gerçekleştirilmelidir ya da davranışları taraf devlete atfedilebilen diğer aktörlerin eylem veya işlemi olmalıdır. Bu çerçevede devlet uygulaması, devletin tüm erklerinden kaynaklanabileceği gibi mutlaka merkezi hükümete ait olması gerekmemektedir.[376] İkinci görüşe göreyse m. 31(3)(b) kapsamındaki uygulama kavramı, uluslararası örgütlerin, antlaşmaya taraf olmayan devletlerin yanı sıra bireylerin veya özel hukuk tüzel kişilerin uygulamalarını da içermektedir.

Öğretide ve UHK Raporu'nda hâkim görüş, sonraki herhangi bir davranışın bir taraf devlete atfedilebilir olması gerektiği şeklindedir. Literatürde bazı yazarlarsa ayrıntılı bir

---

[372] Dispute Regarding Navigational and Related Rights (Costa Rica v. Nicaragua), Declaration of Judge ad hoc Guillaume, 2009 ICJ Rep.290, para. 16.

[373] CREMA, s. 25.

[374] Iron Rhine Arbitration, Belgium v Netherlands, Award, ICGJ 373 (PCA 2005), para. 157.

[375] BERNER (2017), s. 125.

[376] GARDINER, s. 257.

açıklama vermeksizin "*bir antlaşmanın tüm uygulayıcıları[nın] uygulamanın potansiyel yaratıcıları*" olduğunu belirtmektedir.[377] Kimi yazarlar da ilke olarak uygulamayı sözleşme taraflarına atfedilebilecek uygulama olarak kabul etmekte ama bunun yanı sıra uygulamanın uluslararası örgütler tarafından da üretilebileceğini kabul etmektedirler.[378]

İkinci görüşü savunan Berner, her şeyden önce VAHS'nin 'tarafların uygulaması'ndan söz etmediğini belirtmektedir. Berner'e göre belirleyici olan uygulamanın tarafların anlaşmasını oluşturup oluşturmadığıdır. Belirli bir uygulamayı tarafların iradesine bağlayan bu öznel bileşendir. İkinci olarak VAHS m.31(3)(b) hükmünün konu ve amacı tarafların ortak anlayışına dayalı olarak antlaşma hükümlerinin anlamının belirlenmesine yardımcı olmaktır. Aktarılan gerekçelerle Berner, hâkim görüşün aksine olarak m. 31(3)(b) hükmünün kapsamına giren sonraki uygulamayı yalnızca antlaşmaya taraf devletlere atfedilebilir olmakla sınırlandırmamaktadır.[379]

UHK Çalışma Grubu'nun taslak sonuçlarında ise daha dar bir anlayış kabul edilmiştir. Özel Raportör Nolte'nin raporunda devletdışı aktörler hakkındaki taslak sonuç önerisi *"Sosyal uygulama (social practice) da dahil olmak üzere Devletdışı aktörlerin sonraki uygulamaları, sonraki Devlet uygulamasında yansıtıldığı veya benimsendiği müddetçe antlaşmanın yorumlanması amacıyla veya bu tür Devlet uygulamasının kanıtı olarak dikkate alınabilir."* şeklindedir.[380] Buna karşın UHK Çalışma Grubu, daha dar bir yorumu tercih etmiştir. UHK'nin taslak sonucu şu şekildedir:

> *"1. 31 ve 32. maddeler kapsamındaki sonraki uygulama, uluslararası hukuk kapsamında antlaşmanın bir tarafına atfedilebilecek bir antlaşmanın uygulanmasındaki herhangi bir davranıştan oluşabilir.*

[377] LINDERFALK, s. 166.

[378] DORR, s. 558.

[379] BERNER (2017), s. 126-127.

[380] NOLTE, Georg, Special Rapporteur, First Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to Treaty Interpretation (2013) Doc. A/CN.4/660, s. 55.

> *2. Devletdışı aktörler de dahil olmak üzere diğer davranışlar, 31 ve 32. maddeler kapsamındaki sonraki uygulamayı oluşturmaz. Bununla birlikte, bu tür bir davranış, bir antlaşmanın taraflarının sonraki uygulamalarını değerlendirirken ilgili olabilir."*[381]

Taslak sonucun ilk paragrafı, antlaşmanın uygulanmasında kimlerin davranışının 31 ve 32. maddeler uyarınca sonraki uygulama teşkil edebileceğini tanımlarken ikinci paragrafı hangi davranışların sonraki uygulamayı oluşturmayacağını ancak sonraki uygulamaları değerlendirirken dikkate alınabileceğini ifade etmektedir. Buna göre m.31(3)(b) kapsamındaki sonraki uygulamayı oluşturabilecek davranışlar antlaşma taraflarına atfedilebilir uygulamalar olmak zorundadır.

"*Uluslararası hukuk kapsamında antlaşmanın bir tarafına atfedilebilecek herhangi bir davranış"* ifadesinde kullanılan dil, devletlerin uluslararası hukuka aykırı eylemlerden sorumlulukları hakkındaki 2 (a) maddesinden ödünç alınmıştır.[382] Buna göre, "*herhangi bir davranış*" terimi, bir devletin organlarının davranışlarıyla sınırlı değildir, aynı zamanda uluslararası hukuka göre bir anlaşmanın bir tarafına atfedilebilecek eylem veya ihmal şeklindeki tüm davranışları da kapsamaktadır.[383]

UHK Çalışma Grubu, uygulamanın mutlaka antlaşma taraflarına atfedilebilir olması gerektiğini kabul etmekteyse de literatür ve uluslararası yargı kararları aksi yönde örnekler sunmaktadır. Bu örnekler, ileride uluslararası örgütlerin uygulamaları ve uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumunun tartışılacağı altbaşlıklarda ele alınacak ve detaylı şekilde tartışılacaktır.

---

[381] UN ILC, A/68/10, 41.

[382] UN ILC, A/68/10, 42.

[383] UN ILC, A/68/10, 42.

1.2.4.2.2.3.Uygulamayı Gerçekleştiren Aktörler ve Uygulamalarından Örnekler

1.2.4.2.2.3.1. Devlet Uygulaması

Bir davranışın devlet uygulaması olup olmadığı, devletlerin sorumluluğuna ilişkin kurallara göre değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, devlet uygulamaları, Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler'de formüle edilen atfedilebilirlik kurallarına göre belirlenmektedir.

Devlet, eylemde bulunan, yaşayan, canlı bir insan veya fail değildir. Dolayısıyla hangi eylemlerin devlete atfedilebileceği uluslararası sorumluluk kurallarına göre belirlenmektedir. Devletler, organ veya temsilcileri aracılığı ile hareket etmektedirler. Devlet organlarının devletin üç temel işlevini yerine getirmek üzere kurulmuş yasama, yürütme ve yargıdan oluştuğu genel kabul görmektedir.[384] Prensip olarak devlet uygulaması, devletin organlarının tümünden kaynaklanabilmektedir. Devletin sorumluluğu bakımından söz konusu üç organ arasında bir ayrım yoktur.

Devletlerin sorumluluğu bakımından yasama faaliyeti, bir yasanın çıkarılmış olması, mevcut bir yasanın kaldırılmamış olması ya da belirli bir durumu düzenleyen bir yasanın çıkarılmamış olması şeklinde ortaya çıkabilir.[385] Devletin bir antlaşmaya taraf olma sürecinde anayasal gereklilikleri sağlamak üzere yapılan yasama tasarruflarında yorum konusunda pozisyon alınabileceği gibi ortaya çıkan yorum sorunlarına mevzuatta açıkça da yer verilebilmektedir.[386]

Ulusal mahkemelerin kararlarının genellikle uygulama oluşturabileceği kabul edilmekle birlikte bir mahkeme kararının gerçekten devletin yorum konusundaki pozisyonunu temsil ettiğinden emin olunması için antlaşmaları yorumlama konusunda nihai yetkinin hangi mahkemede olduğunu bilmek önem arz etmektedir.[387] Eski Yugoslavya için

---

[384] PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap**, 7. B., Turhan, 2023, s. 162.

[385] UZUN, Elif, **Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, 2. B., Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 81.

[386] GARDINER, s. 257.

[387] GARDINER, s. 259.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve UAD, ulusal yargı kararlarının devlet uygulamasının kaynakları arasında olduğunu kabul etmektedir.[388]

Yürütmenin eylemlerinden kaynaklanan sorumluluk konusunda ise kolluk kuvvetlerinin, silahlı kuvvetlerin, istihbarat görevlilerinin ve diğer idari memurların eylemlerinin devletin sorumluluğunu doğurduğuna ilişkin uluslararası hakem kararları bulunmaktadır.[389] Yürütme organlarının eylemleri merkezi hükümetlerle sınırlı değildir. Devlet otoritesi ile görevlendirilen herhangi bir organ veya memur antlaşmanın getirdiği yükümlülükler veya yetkilerle ilgili bir davranış sergiliyorsa ilgili uygulamayı gerçekleştirebileceği kabul edilmektedir.[390]

Uluslararası sorumluluk hukukunda alt düzey devlet görevlilerinin de işledikleri eylemlerden dolayı sorumluluğu birkaç istisna dışında istikrarlı şekilde devlete atfedilmiştir.[391] Sadece üst düzey yetkililer değil aynı zamanda koşullara bağlı olarak ve içtihatta da teyit edildiği üzere antlaşmayı uygulamakla yetkilendirilmiş alt düzey devlet görevlilerinin uygulamaları da sonraki uygulama olarak değerlendirilebilmektedir.[392] Nitekim UAD, Vatandaş Hakları davasında yerel gümrük memurlarının uygulamalarını dikkate almıştır.[393] UAD yaklaşımını Kasikili/Sedudu Adası davasında daha ileri taşımış ve adanın yerel bir kabilenin üyeleri tarafından "uzun süredir, karşı çıkılmaksızın" kullanılmasının belirli koşullar altında m. 31(3)(b) anlamında sonraki uygulama oluşturabileceğini değerlendirmiştir.[394] UAD, adadaki Masubia varlığının aralıklı olduğu, kimseyi rahatsız etmediği ve buna müsamaha gösterilmiş olduğunu

---

[388] Prosecutor v. Akayesu, Judgment, Case No ICTR-96-4-T (2 September 1998), para. 503, 542. Jurisdictional Immunities of the State, (Germany v. Italy: Greece Intervening), Judgment of 3 February 2012, ICJ Reports 99, para. 73. Georg Nolte, Fourth Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties (2016), Doc. A/CN.4/694, para. 112.

[389] UZUN, s. 82.

[390] GARDINER, s. 257. Devletlerin uluslararası silahlı çatışmalar sırasında sorumluluğu hakkında ayrıca bkz. PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap**, Turhan, 2020, s. 343- 345.

[391] UZUN, s. 86.

[392] NOLTE, Introductory Report on Treaties over Time, s. 198; BUGA, s. 33.

[393] Rights of Nationals, s. 211.

[394] *Kasikili/Sedudu Island*, para. 73-74.

belirtmiş ancak bu durum 1890 Antlaşması'nın yorumuyla bağlantılı olmadığı için sonraki uygulama teşkil etmeyeceği sonucuna varmıştır.[395]

Bazı yazarlar, sonraki uygulamanın yalnızca taraf devletlerin uygun şekilde yetkilendirilmiş organlarının eylemlerinden kaynaklanması gerektiğini savunmaktadır.[396] UAD'nin Preah Vihear Tapınağı Davası'ndaki kararı bu görüşü destekler görünmektedir. Bu davada, Tayland bazı sınır haritalarının haritacılık konusunda yetkisi ve gerekli uzmanlığı olmayan alt düzey yetkililer tarafından onaylandığı için ilgili uygulama teşkil etmediğini iddia etmiştir. Buna karşın UAD, bu argümanın kabul edilemez olduğunu, Siyamlı yetkililerin bu haritaları sadece alt düzey yetkililere göstermişlerse, açıkça bu riski kendilerinin aldığını ifade etmiştir. Ayrıca konunun geçmişi incelendiğinde haritaların yüksek rütbeli kişiler tarafından görüldüğünü de belirtmiştir.[397] Bununla birlikte UAD, "*Mahkeme, bu tür yerel eylemlerin, merkezi Siyam makamlarının haritadaki sınır hattına ilişkin tutarlı ve değişmez tutumunu geçersiz kıldığını ve olumsuzladığını düşünmekte zorlanmaktadır*." diyerek[398] yerel makamların uygulamalarını tek başına yeterli görmemiştir. Bu hususta, eğer antlaşmanın uygulanması konusunda yetkilendirilmiş organ ve kişiler, alt-düzey memurların eylemlerini açık veya örtülü biçimde kabul etmiş görünmekteyse bu kişilerin davranışlarının da sonraki uygulama yaratabileceği kabul edilmektedir.[399]

1.2.4.2.2.3.2. Uluslararası Örgütlerin Uygulamaları

VAHS m. 31(3)(b)'de sonraki uygulamanın kime ait olması gerektiği düzenlenmemiştir. Sonraki uygulamanın devletlere atfedilebilen uygulamalarla sınırlı olmadığı, uluslararası örgütlerin uygulamalarının da sonraki uygulamaya kaynaklık edebileceği literatürde pek çok yazar tarafından kabul edilmektedir.[400] Örneğin Dörr, devletlerin

---

[395] *Kasikili/Sedudu Island*, para. 74-75.

[396] HAFFNER, Gerhard, "*Subsequent Agreements and Practice: Between Interpretation, Informal Modification and Formal Amendment*" içinde Georg Nolte (ed) **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 112.

[397] Temple of Preah Vihear, s. 25

[398] Temple of Preah Vihear, s. 30.

[399] Nolte, Introductory Report on Treaties over Time, s. 199.

[400] MCGINLEY, 212-213.

antlaşma yoluyla bu antlaşma kapsamındaki faaliyetlerin yürütülmesini uluslararası örgütün bir organına veya uluslararası bir kuruluşa bıraktığı durumlarda, bu işlevlerin yerine getirilmesinin kendi başına "sonraki uygulama" oluşturabileceğini ifade etmektedir.[401] Bu durumun özellikle uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmaları ve örgüt organların yetkileri ve işleyişleriyle ilgili hükümlerin yorumlanması açısından önemli olduğunun altını çizmektedir.[402]

Uluslararası hukuk kişiliğine sahip olan uluslararası örgütler, uluslararası antlaşmalara doğrudan taraf olabilmektedirler. Bu durumda şüphesiz uluslararası antlaşmanın uygulanmasıyla ilgili tutum ve davranışları antlaşmanın sonraki uygulaması olarak kabul edilecektir. Bununla birlikte uluslararası örgütlerin uygulamaları veya uluslararası örgütlerin çatısı altındaki uygulamalar, yalnız uluslararası örgütlerin tarafı oldukları antlaşmaların uygulanmalarıyla sınırlı değildir.

Literatürde uluslararası örgütler bağlamında birbirinden farklı iki tür uygulama olduğu kabul edilmektedir. Bu uygulamalardan birincisi, kurucu antlaşmaya taraf devletlerin örgüt bünyesinde ve örgüt çatısı altındaki uygulamaları; ikincisi ise örgütün 'kendi' uygulamasıdır.[403] Örgütün kendi uygulaması, "*örgüt kurallarının bir parçası olarak örgütün yerleşik uygulamasına*" atıfta bulunan 1986 Viyana Devletlerle Uluslararası Örgütler veya Uluslararası Örgütlerle Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 2(1)(j) maddesinde de ayrıca belirtilmiştir. Bununla birlikte UAD önüne gelen uyuşmazlıklara ilişkin verdiği kararlarında henüz bu ayrımı açıkça kabul etmemiştir. Bu iki tür uygulamayı birbirinden ayırmak örneğin devletlerin örgütün genel kurulu veya konferansının bir parçası olarak hareket ettiği durumlarda zor olabilmektedir.[404] Her iki uygulama türü de mahkeme kararlarında kurucu anlaşmaların yorumlanması için dikkate alınmıştır.

[401] DORR, s. 558.

[402] DORR, s. 558.

[403] BUGA, s. 36.

[404] BUGA, s. 36.

Gardiner'a göre devletlerin antlaşma yoluyla kimi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi konusundaki yetkiyi bir uluslararası örgüte verdiği durumlarda, bu faaliyetlerin yürütülme biçimi ilgili antlaşma bakımından uygulama teşkil edebilecektir ancak böyle bir uygulamanın taraflar arasında antlaşmanın yorumu konusunda mutabakatı sağlayıp sağlamadığı da mutlaka araştırılmalıdır.[405] Gardiner, uluslararası örgüt uygulamalarının sonraki uygulama olarak kabul edilmesi konusunda dikkate alınabilecek faktörlerin konuyla ilgili olarak hareket eden organın yetkilerini, örgütün diğer herhangi bir organın söz konusu organı kontrol etme potansiyelini ve antlaşmaya taraf devletlerin örgütün faaliyetlerine katılma biçimini de içerdiğini değerlendirmektedir. Bu faktörler göz önüne alınarak uluslararası bir örgütü kuran antlaşmadaki yetkilerin ve işlevlerin yorumlanmasıyla bağlantılı olarak örgütün sonraki uygulaması ile uluslararası örgütlerin daha genel olarak sonraki uygulamanın yorumlayıcı işlevine herhangi bir katkısı arasında ayrım yapılmalıdır.[406]

Bir örgütün kurucu antlaşması hakkındaki örgütün kendi uygulamasının bu antlaşmanın tarafı olan devletlere atfedilebilirliğinin mümkün olup olmadığı da literatürde tartışılmış bir diğer husustur. Bir görüş, uluslararası örgüt uygulamasının üyelerinin iradesinden bağımsız olduğu ve bunlara atfedilemeyeceği yönündedir. Literatürde ayrıca uluslararası örgütlerin özerk ancak aynı zamanda egemen devletlerin ürünü oldukları ve devletlerin uygulamalarının kurumsal perdenin arkasından dahi önemini sürdürdüğü ifade edilmektedir.[407] Uluslararası örgütlerin kendisini kuran devletlerden bağımsız olarak tüzel kişiliğe sahip olduğu gerçeği karşısında sözü edilen uygulama, yalnızca uluslararası örgütün uygulaması olarak nitelendirilmelidir ve kurucu antlaşmanın tarafı devletlere atfedilmelerini sağlayabilecek bir uluslararası hukuk kuralı yoktur.[408] Uygulama yalnızca uluslararası örgüte atfedilebilir olmakla birlikte yine de antlaşmanın yorumunda sonraki uygulama olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalıdır. Bu kapsamda, örgüt uygulamasının kurucu antlaşmaya taraf devletler

[405] GARDINER, s. 281.

[406] GARDINER, s. 281.

[407] BUGA, s. 37.

[408] Aynı yönde daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. QUAYLE, Peter, "*Treaties of a Particular Type: The ICJ's Interpretative Approach to the Constituent Instruments of International Organizations*", LJIL, Vol.29, 2016, s. 866.

arasında mutabakatı sağlayabilecek nitelikte olup olmadığı gündeme getirilmektedir. Bu hususta, literatürde kimi yazarlarca tarafların kurucu antlaşmayı onaylayıp o örgüte üye olmayı kabul ettiklerinde karar alma mekanizmalarını da kabul ettikleri varsayılmakta ve bu sebeple örgüt uygulamasının m. 31(3)(b) anlamında 'sonraki uygulama' olarak nitelendirilebileceği ileri sürülmektedir.[409] Buna karşın Arato, örgütün kendi uygulamasına bu denli bir etki verilmesi halinde, örgüt organlarının örgütün gelişimi konusunda söz sahibi olacaklarını ve bu hususstaki yetkiyi kurucu antlaşmanın tarafı devletlerin elinden almış olacağını, böylece örgütün kendi uygulamasının bir tür uluslararası hukuk yapımı niteliğinde olacağını ileri sürmüştür.[410]

UAD, Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğu danışma görüşünde uluslararası örgüt uygulamasının sonraki uygulama olarak kabul edilebileceğini zımnen de olsa onaylamış görünmektedir. Bu durum yazarların ve yargıçların eleştirisini tetiklemiştir.[411] Bu kararda kurucu antlaşmaların yorumlanması esnasında "*kurucuları tarafından kendisine verilen hedefler, işlevlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesiyle ilgili zorunluluklar ve kendi uygulamaları özel ilgiyi hak edebilecek"* unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Kararda, mevcut koşullar altında, uygulamanın, DSÖ üyeleri arasında bir 'anlaşma oluşturmak için' nükleer silah kullanımının yasallığıyla yeterince ilgili olmadığı değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Buga'ya göre bu kararın *a contrario* okuması, farklı koşullar altında örgüt uygulamasının yorumlama konusunda 'tarafların mutabakatını' sağlayabileceğini göstermektedir.[412]

Sonraki uygulamanın katı okunmadığı bir örnek, Antarktika'daki Balina Avcılığı davasında bazı UAD yargıçlarının Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu'nun

[409] BUGA, s. 38.

[410] ARATO, Julian, *"Treaty Interpretation and Constitutional Transformation*", YaleJIL, Vol.38, 2013, s. 355.

[411] BUGA, s. 39.

[412] BUGA, s. 40.

üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen kararlarının, m. 31(3)(b) şartlarının dışında kalmasına karşın yine de ilgili olabileceği görüşünde olmalarıdır.[413]

Uluslararası örgütlerin uygulamalarının antlaşmaların yorumlanması bakımından sonraki uygulama oluşturabileceği konusunda literatürde pek çok yazar görüş bildirmektedir.[414] Tarafların yorum konusundaki mutabakatını sağlamak koşulu ile uluslararası örgütlerin uygulamalarının m. 31(3)(b) içinde değerlendirilmesi mümkündür. Uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumunda sonraki uygulama konusu ise ileride ayrı bir altbaşlıkta daha detaylı incelenecektir.

1.2.4.3.Antlaşmanın Uygulanmasında Ölçütü

Yorumlama, genellikle metnin 'anlamını belirleme' süreci olarak tanımlanırken antlaşmanın uygulanması, belirli bir durumda bu anlamdan çıkan sonuçların tespitini gerektirmektedir.[415] Schwarzenberger'in ifadesiyle, "*Yorum, taraflarca varılan bir uzlaşmanın hukuki niteliğini ve etkilerini belirleme sürecidir. Buna karşılık uygulama, somut bir olayda böyle bir yorumun sonuçlarını belirleme sürecidir*."[416] Böylelikle uygulama, mutlaka yorumlamayı da gerektirmektedir.

Bu ölçüt, VAHS m. 31(3)(b) kapsamındaki sonraki uygulama ile onunla aynı derecede etkiye sahip olmayan diğer sonraki gelişmeler arasındaki ayrımı sağlamaktadır.[417] Diğer sonraki gelişmeler de yorumda tamamlayıcı yorum araçları içinde dikkate alınabilir ancak genel kuralın bir parçası olan sonraki uygulama ile aynı etkiye ve öneme sahip değildir. Böylelikle bu ölçüt, antlaşmanın uygulanmasında sonraki uygulamalar ile diğer sonraki gelişmeleri birbirinden ayırt etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, Wintershall v. Argentina tahkiminde Arjantin'in üçüncü devletlerle yaptığı iki taraflı yatırım antlaşmalarının, uygulanmakta ve yorumlanmakta olan antlaşmanın uygulamasında

---

[413] Seperate Opinion of Judge ad hoc Charles worth, para. 4, Seperate Opinion of Judge Xue, para. 12.

[414] MCGINLEY, s. 212-213; LINDERFALK, s. 166; CHAZOURNES, s. 57. DORR, s. 558, GARDINER, s. 281.

[415] BUGA, s. 56-57.

[416] SCHWARZENBERGER, s. 7.

[417] BUGA, s. 58.

gerçekleşmemiş olması, bunların değerlendirme dışında bırakılmasına neden olmuştur.[418]

Antlaşmanın uygulanmasında ölçütünün sağlanabilmesi için söz konusu uygulamanın mutlaka yorumlanmakta olanla aynı hükme ilişkin olması gerekmemektedir. Bu ölçüt bakımından uygulamanın bir bütün olarak yorumlanmakta olan antlaşmanın uygulanmasında gerçekleşmesi yeterlidir.[419] Yorumlanmakta olan antlaşma, uygulamanın ilgili olduğu antlaşmayla aynı olmalıdır. Uygulanmakta olan tek bir antlaşma olması ise şart değildir. Bir antlaşmayla ilgili olan uygulamanın aynı zamanda başka bir antlaşmanın yorumuyla ilgili olması da mümkündür.[420]

Bir uygulamanın antlaşmayla ne kadar özel olarak ilgili olduğu, m. 31(3)(b) anlamında hukuki değerini etkilemektedir.[421] Uygulamanın doğrudan anlaşmanın yorumuyla ilgili görülmediği bir örnek, Gürcistan- Rusya davasıdır. Bu davada anlaşmazlığın varlığını kanıtlamak için Gürcistan tarafından UAD'ye birçok belge sunulmuştur. UAD, *inter alia*, temaslarda 'ırk ayrımcılığı' veya 'etnik temizlik' terimlerinden açıkça bahsedilmediği için belgelenen uygulamayı 'hukuki önemi' olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.[422] UAD, uygulamanın 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ile yeterince yakından ilişkili olduğunu düşünmemiş ve yetkisizliğine karar vermiştir.

'Antlaşmanın uygulanmasında' ölçütü, bu nitelikte olmayan uygulama türleri ile karşılaştırılarak daha iyi anlaşılabilmektedir. İlk olarak, yorumlanmakta olan antlaşmanın kasıtlı ihlalleri sonraki uygulama kapsamı dışındadır. Kasıtlı ihlalde bulunan aktörlerin aynı zamanda antlaşmayı uygulamış oldukları kabul

---

[418] Wintershall Aktiengesellschaft v. Argentine Republic, Award, 2008, ICSID Case No. ARB/04/14, para. 128, <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0907.pdf, (18.05.2025).

[419] GARDINER, s. 232.

[420] BUGA, s. 57.

[421] NOLTE, *Second Report*, 6, para. 10.

[422] *Georgia v. Russian Federation*, Preliminary Objections, Judgment, 2011, 70. SIMMA, Bruno, "*Miscellaneous Thoughts on Subsequent Agreements and Practice"*, in NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice,** Oxford University Press, 2013, s. 46-47.

edilmemektedir.[423] Gabčikovo- Nagymaros Project davasında,[424] tarafların anlaşmayı ihlal eden sonraki eylemleri ve ihmalleri, 'anlaşmanın uygulanmasındaki' sonraki uygulamalar olarak değerlendirilmemiştir. Bununla birlikte antlaşmanın yorumunu etkileyen belirli bir fiili durumun yaratılmasına katkıda bulundukları kabul edilmiştir.[425] UAD, davada söz konusu antlaşmanın her iki tarafça da yıllardır tam olarak uygulanmadığını belirlemiş ancak 1989'dan bu yana gelişen fiili durumun antlaşmanın amacına ulaşmak için antlaşma ilişkisi bağlamına yerleştirilebileceğini belirtmiştir.[426]

Literatürde tesadüfi uygulamanın (*accidental practice*) da hariç tutulması gerektiği belirtilmektedir.[427] Tesadüfi uygulama kavramı, davranışlarının bir antlaşma kapsamına girdiğini -bilinçaltında dahi- bilmeyen aktörlerden kaynaklanan olguları ifade etmektedir.[428] '*Antlaşmanın uygulanmasında*' ortaya çıkmayan diğer sonraki gelişmeler, m. 32 çerçevesinde tamamlayıcı yorum araçları içinde ele alınabilecektir.[429]

1.2.4.4.Anlaşma Unsuru

VAHS m. 31(3)(b) hükmüne göre sonraki uygulama, antlaşmanın yorumu konusunda tarafların mutabakatını sağlamalıdır. Bu koşul, kısaca 'anlaşma unsuru' olarak da ifade edilmektedir.

Öğretide sonraki uygulamayı karakterize eden en önemli unsurun 'tarafların anlaşmasını' tesis etmesi olduğu değerlendirilmektedir. M. 31(3)(b) uyarınca otantik (gerçek) yorum aracı olarak sonraki uygulama ile m. 32 kapsamında tamamlayıcı yorum aracı olarak

---

[423] KOHEN, Marcelo, "*Keeping Subsequent Agreements and Practice in Their Right Limits*" içinde NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 37.

[424] ABDULAHZADE, Cavid, "*Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'*

ne İlişkin Değerlendirmeleri", MHB, C. 25-26, 2005, s. 1- 22.

[425] BUGA, s. 59.

[426] Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1997 ICJ Rep. 7, para. 133-134.

[427] BERNER, *Subsequent Agreements,*

[428] BERNER, *Subsequent Agreements,*

[429] BUGA, s. 59.

diğer sonraki uygulamaları birbirinden ayıran en önemli unsur, ilgili antlaşmanın yorumu konusunda tarafların mutabakatı/anlaşmasıdır.[430]

Bu kapsamda dört temel soru tespit edilebilir. Birincisi, sözü edilen mutabakatın/anlaşmanın tüm taraflar arasında geçerli olmasının gerekip gerekmediğidir. İkincisi, söz konusu anlaşmanın hukuki niteliği ve taşıması gereken özelliklerin neler olduğudur. Üçüncüsü, anlaşmanın gerçekleşmesi için uygulamaya tüm tarafların aktif katılımının gerekip gerekmediğidir. Son olarak da tarafların anlaşmasını, antlaşmayı yorumlayan organ ve kişilerin nasıl tespit edebileceğidir. Bu son soru bakımından öğretideki bir görüşe göre, uygulama, zımni bir anlaşmanın varlığının kanıtı olmaktadır.[431] Söz konusu anlaşmanın varlığı için tarafların açık rızalarının aranmasının gerekip gerekmediği, örtülü bir anlaşmanın yeterli olup olmadığı, bazı tarafların uygulamaları karşısında diğer tarafların sessiz kalmalarının rızaları olduğu şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağı cevabı aranan sorular olacaktır.

Sonraki uygulamaya ilişkin VAHS hükmü, hazırlık çalışmaları sırasında birkaç kez değişikliğe uğramıştır. Waldock'un ilk taslağında sonraki uygulama tamamlayıcı yorum araçları arasında değerlendirilmiş ve "*tarafların antlaşma ile ilgili sonraki uygulamaları*" olarak formüle edilmiştir.[432] Bu yaklaşım dönemin uluslararası yargı kararlarıyla uyumludur. Buna karşın daha sonra revize edilen ve Komisyon'un 769. Oturumuna sunulan taslakta ise sonraki uygulama genel kuralın bir parçası haline getirilmiş ve "*antlaşmanın uygulanmasında, yorumlanmasıyla ilgili olarak tüm tarafların ortak anlayışını tesis eden sonraki herhangi bir uygulama*" olarak düzenlenmiştir.[433] Sonraki süreçte, bu düzenlemedeki "*tüm*" kelimesi çıkarılmıştır. Komisyon ayrıca, 'tarafların anlayışı' ifadesinin mutlaka 'tarafların bir bütün olarak ortak anlayışı anlamına geldiği kanaatindedir. Viyana Konferansı'nda ise 'anlayış' (*understanding*) ifadesi, 'anlaşma' (*agreement*) kelimesiyle değiştirilmiştir.[434] Söz

[430] NOLTE, *Second Report*, 24.

[431] BERNER (2017), *s*, 129.

[432] Waldock, *Third Report*, 52.

[433] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 309.

[434] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, Session 1, 169, para. 60.

konusu değişiklikler dışında ifade ana hatlarıyla korunmuştur. '*Tüm*' kelimesinin çıkarılmış olmasındaki amaç, kuralda değişiklik yaratmak değildir. Komisyon, söz konusu değişikliği yalnızca tarafların uygulamayı kabul etmeleri için bireysel olarak uygulamaya katılmış olmaları gerektiği şeklinde yanlış anlaşılması ihtimalinin önüne geçmek için yapmıştır.[435] Madde hükmünün kabul edilen son hali değerlendirildiğinde, ifadenin sonraki uygulama için tüm tarafların uygulamaya katılmalarının gerekli olmadığı fakat tarafların tümünün antlaşmanın yorumu konusunda mutakabatını/anlaşmasını gerekli kıldığı kabul edilmektedir.[436] Sonraki uygulamanın genel kural dahilinde dikkate alınabilmesi, sonraki uygulamanın işaret ettiği yorumun antlaşmanın tüm taraflarınca kabul edilmesine bağlıdır.

Tarafların yorum konusundaki anlaşmaları unusuru, Antarktika'daki Balina Avcılığı davasında ele alınmıştır. UAD, bu kararında Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu (International Whaling Commission-IWC) kararlarının bu kararlar Sözleşme'ye taraf olan tüm devletlerin desteği olmadan ve özellikle Japonya'nın mutabakatı olmadan kabul edildiği için m. 31(3)(b) anlamında sonraki uygulama teşkil etmediğine karar vermiştir.[437]

Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları esnasında gündeme gelen bir diğer konu da antlaşmaya taraf olan bazı devletler arasında geçerli bir anlaşmanın varlığı durumudur. Waldock, tüm tarafların anlaşmasını sağlayan uygulamanın yanı sıra ayrıca başka bir uygulama biçimini daha kabul etmiştir. Bu diğer sonraki uygulama biçimi yalnızca bazı tarafların anlaşmasını sağlayan uygulamadır. Waldock'a göre bu ikincisi daha az bir ağırlığa sahiptir ve tüm tarafların anlaşmasını sağlayan uygulamadan farklı bir derecede yer almalıdır. Komisyon sözü edilen 'aşağı' uygulamaya yapılan atfı kabul etmemiştir.[438]

---

[435] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July 1966*, 222, para. 15.

[436] BERNER (2017), s. 130.

[437] Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening), Judgment, 2014 ICJ Rep.226, para. 83.

[438] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 314.

İkinci bir husus, söz konusu anlaşmanın niteliğine ve özelliklerine ilişkindir. Crawford'a göre, m. 31(3)(a) ile (b) hükmünde geçen anlaşma (*agreement*) kelimelerinin anlamları arasında fark olduğunu kabul etmek için hiçbir gerekçe yoktur.[439] Viyana Sözleşmesindeki 'anlaşma' terimi ve bu terimin anlaşmalara ilişkin uluslararası teamül hukukundaki kullanımı, belirli bir formalite derecesini gerektirmemektedir. Viyana Sözleşmesi m. 31(3)(b) kapsamında bir 'anlaşma' için herhangi bir şekil şartı öngörülmediği kabul edilmektedir.[440] Ayrıca Birleşmiş Milletler Şartı'nın 102. maddesi uyarınca böyle bir anlaşmanın tescil edilmesi şartı da yoktur.[441]

VAHS m. 31(3)'teki 'anlaşma' teriminin tarafların bu suretle antlaşmaya ek olarak veya ondan bağımsız olarak var olan herhangi bir yasal yükümlülük üstlenmelerini veya yaratmalarını gerektirmediği kabul edilmektedir.[442] Diğer bir deyişle anlaşma unsuru bir gereklilik olmakla beraber anlaşmanın bağlayıcı olması gerektiği düşünülmemektedir.

Üçüncü bir konu ise uygulamaya tüm tarafların aktif katılımının gerekip gerekmediğidir. Çok taraflı anlaşmalar söz konusu olduğunda tarafların sadece bir kısmı uygulamaya aktif olarak katılırken geri kalanı pasif kalsa da 'tüm' tarafların rızasının varlığı sağlanabilmektedir.[443] Taraflardan bazılarının uygulamaya aktif olarak katılmaması, anlaşma unsurunun gerçekleşmesine engel değildir. Bu kıstasa bir kriter daha öneren Buga'ya göre uygulamaya katkıda bulunan tarafların oranı yanında katılan tarafların ilgi düzeyi ve anlaşmalarının nasıl kurulduğu da önem taşımalıdır.[444]

Son husus, tarafların anlaşmasının yorumcu tarafından tespit edilmesidir. Tarafların anlaşması yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle yazılı veya açık bir biçimde

---

[439] CRAWFORD, James, "*A Consensualist Interpretation of Article 31(3) of the Vienna Convention on the Law of Treaties*", içinde NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 30.

[440] NOLTE, *Second Report*, 26.

[441] AUST, Antony, "*The Theory and Practice of Informal International Instruments*", ICL, Vol.35, 1986, s. 789-790.

[442] Case Concerning a Dispute Between Argentina and Chile Concerning the Beagle Channel, Award, 1977, XXI-II RIAA 53, 187.

[443] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July 1966,* 222.

[444] BUGA, s. 62.

gerçekleşmemektedir. Bu nedenle yorumcunun taraflar arasındaki bu anlaşmayı, antlaşma hakkındaki çeşitli uygulamaları dikkate alarak tespit etmesi gerekecektir. Daha önce de belirtildiği gibi uygulama, anlaşmanın kanıtı olarak işlev görmektedir.

Berner, taraflar arasındaki anlaşmanın tespiti için iki aşamalı bir yöntem önermektedir. Buna göre ilk adımda yorumcu, yorumladığı antlaşmanın uygulanmasındaki uygulama parçalarını tespit etmeli ve ikinci adımda her bir uygulamayı ayrı ayrı ve tüm uygulama parçalarını birlikte değerlendirerek tarafların anlaşmasını sağlayıp sağlamadıklarını belirlemelidir.[445]

UAD'nin Kasikili/Sedudu Adası davasındaki ifadelerini yorumlayan Crema'ya göre ise UAD bu kararında m. 31(3)(b) hükmünü son derece dar ve aynı zamanda doğru yorumlamıştır. UAD'nin literatürde sıklıkla atıf yapılan ve değerlendirilen ifadesi şu şekildedir: VAHS m. 31(3)(b)'de düzenlenen sonraki uygulamayı "*oluşturmak için en az iki kriterin karşılanması gerekirdi: Birincisi, Ada'nın Masubia tarafından işgal edilmesinin, Caprivi yetkililerinin 1980 Antlaşması tarafından belirlenen sınırın Chobe'nin güney kanalını takip ettiği inancına bağlı olduğudur. İkincisi, Bechuanaland yetkilileri bundan kesin olarak haberdardır ve bunu Antlaşma sınırının onaylanması olarak kabul etmişlerdir."*[446] Kararı yeniden formüle eden Crema'ya göre UAD, *"...sonraki uygulama[nın], bir antlaşmanın taraflarının, yetkilileri aracılığıyla, antlaşmanın uygulanmasında ortak bir davranışta bulunmaları ve bu tür bir eylemin, sonuçlarının bilincinde olarak kasıtlı olarak gerçekleştirilmesi durumunda düşünülebil"*eceğini ortaya koymuş olmaktadır.[447] Crema, davranışların hukuki etkilerinin bilinerek ve bu etkileri doğurmaları yönünde bir kastla gerçekleştirildiğinde sonraki uygulamayı oluşturabileceğini belirtmektedir. Uygulamanın gerçekleştirilmesindeki bu farkındalık ile niyet veya kasıt, anlaşma unsurunun bir kriteri olarak görülmektedir. Anlaşma unsuru için, tarafların anlaşmanın yorumlanması veya

[445] BERNER (2017), s.

[446] *Kasikili/Sedudu Island*, para. 74.

[447] CREMA, s. 17.

uygulanmasına ilişkin pozisyonlarının örtüşmesi yeterli değildir. Taraflar kendi aldıkları pozisyonların ortak olduğunun da farkında olmalıdır.[448]

Antlaşmanın kurulmasında bir diğer husus tarafların sessizliğinin[449] ve ihmalinin hukuki değeridir. Sessizlik veya ihmal belirli koşullar altında anlaşmanın oluşmasını sağlayabilmektedir. UHK de bu durumu kabul etmiştir.[450] Bununla birlikte pasif davranış, aksi kanıtlanmadıkça otomatik olarak rızanın varlığını göstermemektedir.[451] Bu durum, *qui tacet consentire videtur si loqui debuisset ac potuisset* (*sessiz kalan, gerekirse ve konuşabiliyorsa rıza gösterir*) şeklinde ifade edilmektedir. UAD ise bu durumu "*sessizlik de konuşabilir, ancak yalnızca diğer devletin davranışı bir yanıt gerektiriyorsa*" şeklinde ifade etmiştir.[452] Bu durum niyetin farkındalığı kavramıyla yakından bağlantılıdır. Söz konusu farkındalık, sessizliğin etkilerine dair bir farkındalık yanında bir tepkiyi gerektiren pratiğe dair bir farkındalığı da kapsamaktadır.[453]

Tarafların tepki verebilmeleri için öncelikle bu uygulamalardan haberdar olması gerekecektir. Bu hususta örneğin ulusal mevzuat bakımından bir devletin diğer bir devletin tüm yasaları veya bu yasaların nasıl yürütüldüğü konusunda bilgili olması beklenemeyecektir.[454] Nitekim UAD, Pulau Ligitan ve Pulau Sipadan Üzerinde Egemenlik davasında, söz konusu antlaşmanın onaylanmasına izin veren yasa tasarısına eşlik eden bir haritayı, VAHS m. 31(3) uyarınca sonraki bir anlaşma veya sonraki uygulama olarak görmemiştir.[455] Diğer yandan UAD, Belirli Masraflar Danışma Görüşü'nde, BM uygulaması devletlerin bunu bildiği varsayıldığı, itiraz etmeleri için

[448] NOLTE, *Second Report,* s. 27.

[449] Uluslararası hukukta sessizlik hakkında bkz. ÖZKERİM GÜNER, Neslihan/ ERHAN BULUT, Zeynep, "*Uluslararası Hukukta Sessizlik*", SÜHFD., C. 32, S. 3, 2024, s. 1731-1776.

[450] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July*, 222, para. 15.

[451] VILLIGER (2009), s., 431-432.

[452] Sovereignty over Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks and South Ledge (Malaysia/Singapore), Judgment, 2008 ICJ Rep. 12, para. 121.

[453] BUGA, s. 64.

[454] BUGA, s. 64.

[455] Para. 59-61.

fırsatları bulunduğu ve kamuoyuna duyurulduğu için rızanın var olduğunu değerlendirmiştir.[456]

Bir anlaşmanın kurulmasında sessiz kalınmasının rolü hakkında sıkça atıf yapılan Piréah Vihéar Tapınağı davasında, tapınağı sınır çizgisinin Kamboçya tarafındaki konumda gösteren, Fransız topografya görevlileri tarafından Siyam yetkililerinin talebi üzerine hazırlanmış, Siyam Hükümetine usulüne uygun olarak iletilmiş ve aleniyet kazandırılmış bir harita[457] hakkında değerlendirme yapılmıştır. Mahkeme, davanın özel koşullarının Siyam makamlarının tepkisini icap ettirdiğini ve böyle bir tepkinin makul süre içinde verilmediğini tespit etmiş, bu iki husus kararının gerekçesini oluşturmuştur. Böylelikle Tayland'ın bir başka devletin uygulamasına ve haritadaki duruma rıza gösterdiğine karar vermiştir.[458] Mahkeme, Siyam makamlarının rızalarının gerçekliğini bozan herhangi bir hatanın varlığını artık ileri süremeyeceklerini belirtmiştir.[459] Buga, bu kararın literatürde eleştirilmiş olduğunu kaydetmekte ancak bu eleştirilerin yazarların büyük çoğunluğunun desteğini alamadığını belirtmektedir.[460]

Bir diğer önemli karar, Beagle Channel davasında verilmiştir. Bu davada, Şili'nin belirli adalar üzerinde yargı yetkisi kullanımı anlamına gelen eylemlerinin, Arjantin'in bu eylemlere tepki göstermediği için ilgili sonraki uygulama olarak sayılamayacağı yönündeki Arjantin iddiası değerlendirilmiştir. Mahkeme, Şili'nin yargılama faaliyetlerinin ilgili antlaşmadan bağımsız olarak hak yaratma niyetiyle gerçekleşmediğini belirtmiştir. Mahkemeye göre, bu eylemler, kamunun bilgisine açıktır ve Arjantin tarafından iyi bilinmektedir. Dolayısıyla bu koşullar altında

[456] *Certain Expenses*, Advisory Opinion, 175.

[457] Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Preliminary Objections, Judgment, 1961 ICJ Rep. 17, 20.

[458] *Temple of Pireah Vihear*, s. 23.

[459] *Temple of Pireah Vihear*, s. 27.

[460] BUGA, s. 66.

Arjantin'in sessizliği, mevcut davranışların antlaşmanın belirli bir yorumunu doğru kıldığı sonucuna varmayı sağlamıştır.[461]

Konunun değerlendirildiği bir diğer dava ise Kamerun ve Nijerya arasındaki kara ve deniz sınırlandırmasına ilişkin uyuşmazlıktır. UAD, normalde halk sağlığı, eğitim, güvenlik, adaletin sağlanması gibi hizmetlerin egemenliğin bir uygulaması niteliğinde olduğunu kabul etmiş ancak Kamerun burada daha önceden yetki sahibi olduğu için Kamerun'un bu egemen yetkilerinin Nijerya'ya geçmesine rıza gösterip göstermediğinin tespit edilmesini gerek görmüştür.[462] Bu davadan yapılabilecek çıkarım, sınırlandırma antlaşmalarının yorumunda egemenliğe sahip olan devletin, diğer devletin uygulamalarına sessiz kalmasının egemenliğin bu uygulamaları gerçekleştiren devlet lehine tesis edilmesi için yeterli olmadığıdır. Kamerun ve Nijerya arasındaki davada verilen karar, son derece isabetli görünmektedir. Objektif statü yaratan antlaşmalar, ülkesel yetkiye ilişkin antlaşmalar ve sınır antlaşmalarında sonraki uygulamanın değeri ve etkisi tezin ikinci bölümünde tartışılacaktır.

Sonraki anlaşmalar ve sonraki uygulama konusunda görev yapan UHK Çalışma Grubu ise 10. Taslak Sonuç'ta anlaşmayı şu şekilde tarif etmiştir:

> "*1. 31. maddenin 3. paragrafının (a) ve (b) bentleri kapsamındaki bir anlaşma, bir antlaşmanın yorumlanması konusunda tarafların bildiği ve kabul ettiği ortak bir anlayışı gerektirir. Böyle bir anlaşma yasal olarak bağlayıcı olabilir, ancak dikkate alınması için, bağlayıcı olması gerekli değildir.*
>
> *"2. 31. maddenin 3. paragrafının (b) bendi kapsamında bir anlaşmanın kurulması için sonraki uygulamaya aktif olarak katılması gereken taraf sayısı değişebilir. Bir veya daha fazla tarafın sessiz kalması, koşullar bir*

[461] *Beagle Channel Case*, Award, 1977, 53.

[462] *Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening*, Judgment, 2002, para. 67.

tepki [verilmesini] gerektirdiğinde sonraki uygulamanın kabulü anlamına gelebilir."

UHK Çalışma Grubu'nun uluslararası yargı kararlarından varılan neticeleri yeniden formüle ettiği tespit edilebilir. Anlaşma unsuru, diğer sonraki durumları ve tamamlayıcı yorum aracı olarak başvurulan diğer sonraki uygulamaları, otantik yorum aracı olan ve VAHS m.31(3)(b)'de düzenlenen sonraki uygulamadan ayırmakta başvurulan en önemli kıstastır.

1.2.5. Tamamlayıcı Yorum Aracı Olarak Sonraki Uygulamalar

VAHS m. 32 hükmü, antlaşmanın hazırlık çalışmaları ve yapılma koşullarından açıkça söz etmekle birlikte tamamlayıcı yorum araçlarının sınırlı bir listesini sunmamaktadır. VAHS m. 31(3)(b)'deki tüm koşulları sağlamayan diğer sonraki uygulamalar, tamamlayıcı yorum araçları olarak dikkate alınabilmektedir.

VAHS m.32 kapsamında dikkate alınabilecek diğer sonraki davranışlar, özellikle, tüm tarafların antlaşmanın yorumu konusunda bir anlaşmaya varmadığı sonraki uygulamaları içermektedir.[463] Tüm taraflar arasında anlaşmanın kurulmadığı ancak bazı taraflar arasında kurulduğu durumlarda sonraki davranışlara başvurulabilmesi mümkün olmaktadır. Anlaşmanın uygulanmasıyla sıkı bir şekilde ilgili olmayan ancak yine de onun yorumunu etkileyen uygulamaları da içerebilmektedir.[464] Bir diğer husus da VAHS m.31(3)(b)'de yer alan uygulamanın anlaşmanın 'yorumlanması' ile ilgili olması şartı, m.32 kapsamında aranmamaktadır.[465]

Tüm tarafların mutabakatını gerektirmeyen bu sonraki uygulama şekli, başlangıçta Komisyonun yorumunda şu şekilde anılmıştır:

[463] BERNER (2017), s. 135-136.

[464] BUGA, s. 76.

[465] UN ILC, A/68/10, 37.

> "*Ancak, genel olarak, bir yorum unsuru olarak tek bir tarafın veya sadece bazı tarafların uygulaması, tüm tarafları kapsayan ve anlaşmanın anlamına ilişkin ortak anlayışlarını gösteren uyumlu bir uygulamadan oldukça farklı bir düzlemdedir. İkinci türden sonraki uygulama, tarafların antlaşmanın yorumlanması konusunda anlaştıklarını kanıtlar ve yorumlayıcı bir anlaşmaya benzer. Bu nedenle Komisyon, bir antlaşmanın yorumlanması konusunda tüm tarafların ortak anlayışını tesis eden sonraki uygulamanın, yorumlayıcı anlaşmaların yanı sıra otantik bir yorum aracı olarak 3. paragrafa dahil edilmesi gerektiğini değerlendirmiştir. Öte yandan, Devletlerin bir antlaşmanın uygulanmasındaki [application] uygulamaları [practice], yalnızca 70. maddede belirtilen 'ilave' yorumlama araçlarından biri olarak dikkate alınabilir."*[466]

'Diğer' sonraki davranışların tamamlayıcı yorum aracı olarak potansiyel ilgisi, Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları sırasında tartışılmıştır. Waldock'un antlaşma yorumuna ilişkin ilk taslak makaleleri, sonraki uygulamayı yalnızca ilave bir yorumlama aracı olarak ele alırken[467], tüm tarafların anlaşmasını tesis eden sonraki uygulama, daha sonra birincil yorumlama aracı haline getirilmiştir.[468] Bunun yanında Waldock yalnızca bazı tarafların sonraki uygulamalarının *'özellikle çok taraflı anlaşmalar söz konusu olduğunda çok önemli olabileceği'* konusunda ısrar etmesine karşın[469] UHK, bu tür 'diğer' uygulamaları gereğinden fazla vurgulamaktan veya gereksiz yere meşrulaştırmaktan kaçınmak için, tamamlayıcı yorum araçları bakımından '*bireysel tarafların uygulaması'*na yapılan referansı silmiştir.[470]

Tüm tarafların mutabakatını tesis etmeyen bu tür sonraki uygulamalar, bir antlaşmanın tüm tarafları tarafından yapılmış "otantik" bir yorumu oluşturmadığı için yorum açısından aynı ağırlığa sahip olmayacaktır.[471] UHK Çalışma Grubu, 'diğer' sonraki

---

[466] UN ILC, *Report of, 11 May- 24 July 1964*, 204, para. 13; UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July 1966*, 221-222, para. 15.

[467] WALDOCK, *Third Report*, 52.

[468] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 1964, 313.

[469] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 1964, 314, para. 74.

[470] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 1964, 314, para. 72

[471] UN ILC, A/68/10, s. 23.

davranışların ağırlığının, diğerlerinin yanı sıra, belirli bir uygulamaya katılan ve 'etkilenen devletlerin' sayısına bağlı olduğu sonucuna varmıştır.[472]

'Diğer' sonraki uygulamalar, Viyana Sözleşmesi'nin kabulünden bu yana, uluslararası mahkemeler ve diğer yargı organları tarafından yorum aracı olarak kabul edilmiş ve dikkate alınmıştır.[473] Örneğin, Kasikili/Sedudu Adası davasında, UAD, taraflardan biri tarafından görevlendirilen teknik bir uzman tarafından hazırlanan ve her zaman dahili bir belge olarak kalan raporun, 31. madde uyarınca tarafların mutabakatını sağlayan sonraki uygulamayı temsil etmemekle birlikte, mahkemenin diğer yorum yollarıyla ulaştığı sonuçları 'yine de destekleyebileceğini' değerlendirmiştir. Kasikili/Sedudu Adası davasında, UAD, tarafların aralarındaki sözleşmeye ilişkin sonraki uygulamalarını anlaşmanın yorumuna ilişkin anlaşmalarını oluşturduğu gösterilememesine karşın dikkate almıştır.[474]

AİHM, Loizidou- Türkiye davasında, yaptığı yorumun "*Akit Tarafların sonraki uygulamalarıyla teyit edildiğini*" belirtmiştir. "*Sözleşme'nin 25 ve 46. maddelerinin bölgesel veya esaslı kısıtlamalara izin vermediğine dair Akit Taraflar arasında pratik olarak evrensel bir anlaşmaya işaret eden bir uygulamanın kanıtı*" bulunduğunu ifade etmiştir.[475]

DTÖ uyuşmazlık çözüm organları da m. 31(3)(b)'nin koşullarını karşılayan 'sonraki uygulama' ile anlaşmanın uygulanmasında anlaşmanın yorumlanması amacıyla ilgili kabul edilen diğer sonraki uygulama biçimleri arasında ayrım yapmaktadır.[476]

---

[472] UN ILC, A/69/10, s. 197.

[473] UN ILC, A/68/10, s. 37.

[474] *Kasikili/Sedudu Island*, para. 79-80.

[475] Case of Loizidou v. Turkey (Application no. 15318/89), (Preliminary Objections), (23 March 1995), para. 80.

[476] United States- Section 110(5) Copyright Act, Panel Report, (2000) WT/DS160/R, para. 6.55, dn.68.

1.2.6. Uluslararası Örgütlerin Kurucu Antlaşmalarının Yorumunda Sonraki Uygulama

Uluslararası örgütlere ilişkin hukuk kurallarının düzenlendiği alan uluslararası örgütler hukuku olarak anılmakla birlikte biçimleri ve işlevleri fark etmeksizin uluslararası örgütler, antlaşmalar hukukuyla da ilgilidir. Uluslararası örgütlerin çoğu antlaşma ile oluşturulmakta ve bu 'kurucu enstrüman', uluslararası örgütün işlevlerini ve yetkilerini oluşturmak, düzenlemek ve aynı zamanda sınırlarını belirlemek için gerekli temeli sağlamaktadır. Uluslararası örgütler, akdi oluşumlardır ve hukuki bir işlem üzerine inşa edilmektedir.[477] Kurucu antlaşma, genel olarak bir veya daha fazla organı olan ve onu oluşturan devletlerden farklı bir iradeye sahip bir kurum kuran ve devletler arasında yapılan bir anlaşma olarak tanımlanmaktadır.[478] Uluslararası örgütleri kuran ve bunu yaparken işlevleri ve yetkilerini detaylandıran kurucu antlaşma, bunun yanında taraf devletler için asli haklar veya yükümlülükler de yaratabilmektedir.[479] Örneğin, Birleşmiş Milletler Şartı, BM'yi oluşturur, ancak aynı zamanda tarafları m. 2(4)'te yer alan kuvvet kullanma yasağı gibi belirli kurallarla bağlamaktadır.

Viyana Sözleşmesi'nin 5. maddesi, uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarıyla ilgilidir. Söz konusu madde kurucu anlaşmaların ayrı bir kategori oluşturduğunu belirtmektedir. 5. maddeye göre, "*Bu Sözleşme, bir milletlerarası örgütün kurucu belgesi olan herhangi bir antlaşmaya ve bir milletlerarası örgüt çerçevesinde kabul edilen herhangi bir antlaşmaya, örgütün herhangi bir ilgili iç tüzük hükmüne halel gelmemek üzere uygulanır*."[480] 5. madde, Sözleşme'nin normal olarak uygulanacağı antlaşmalara uluslararası örgütlerin kurucu belgelerini eklemeyi amaçlamamaktadır,

[477] TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı/ ÖZARSLAN, Bahadır Bumin, **Uluslararası Örgütler Hukuku**, Adalet, 2016, s. 24.

[478] BROLMANN, Catherine, "*Specialized Rules of Treaty Interpretation: International Organizations*" in HOLLINS, Duncan (ed), **The Oxford Guide to Treaties**, Oxford University Press, 2012, s. 3.

[479] BROLMANN, s. 3.

[480] VAHS m. 5, GÜNDÜZ, s. 59.

hüküm devletler arasındaki tüm antlaşmaların, "antlaşma aksini öngörmedikçe" Sözleşmenin kurallarına tabi olduğu genel kuralını teyit etmekte ve vurgulamaktadır.[481]

5. madde, kural olarak antlaşmaların yorumlanmasıyla ilgili 31 ila 33. maddeler de dahil olmak üzere, Viyana Sözleşmesi kurallarının uluslararası örgütlerin kurucu belgeleri olan antlaşmalara uygulanabilirliğini teyit etmektedir.[482] Uluslararası Adalet Divanı, Silahlı Çatışmada Nükleer Silahların Bir Devlet Tarafından Kullanımının Hukukiliği hakkındaki danışma görüşünde bunu doğrulamıştır. Buna göre uluslararası örgütlerin kurucu belgeleri, çok taraflı antlaşmalardır ve bunlara antlaşmaların yorumlanması hakkındaki kurallar uygulanmalıdır.[483] UAD ayrıca, BM Şartı'nı yorumladığı önceki durumlarda, genel olarak uygulanan ilke ve kuralları izlediğini çünkü BM Şartı'nın, belirli özel niteliklere sahip olmasına rağmen çok taraflı bir antlaşma olduğunu belirtmektedir.[484]

Bununla birlikte UAD, "*Ancak uluslararası örgütlerin kurucu belgeleri de belirli türden anlaşmalardır; amaçları, tarafların ortak amaçları gerçekleştirme görevini kendilerine emanet ettikleri, belirli bir özerkliğe sahip yeni hukuk özneleri yaratmaktır. Bu tür anlaşmalar, diğerlerinin yanı sıra, sözleşmesel ve aynı zamanda kurumsal olan karakterleri nedeniyle, belirli yorum sorunları ortaya çıkarabilir; bu kurucu antlaşmaları yorumlamak için yaratılan organizasyonun doğası, kurucuları tarafından kendisine verilen hedefler, işlevlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesiyle ilgili zorunluluklar ve kendi uygulamaları, özel ilgiyi hak eden unsurlardır.*"[485] diyerek uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumuna dair farklılığa işaret etmiştir. UAD bu kararıyla Viyana Sözleşmesinin bakış açısının uluslararası tüzel kişiliğe sahip

---

[481] SCHMALENBACH, Kirsten, "*Article 5. Treaties Contituting International Organizations and Treaties Adopted Within an International Organization*", içinde DORR, Oliver/ SCHMALENBACH, Kirsten (eds), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary**, Springer, 2012, s. 89.

[482] GARDINER, s. 247.

[483] Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, 1996 ICJ Rep. 66, para. 19.

[484] *Certain Expenses*, 157.

[485] *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 1996, para. 19.

devlet dışı bir varlık yaratma ve kontrol etme kabiliyetine sahip anlaşmalar olarak kurucu belgelerin belirli yorumlayıcı mülahazalarını tüketmediğini ima etmektedir.[486]

5. madde uyarınca, bir uluslararası örgütün kurucu belgesinde yer alan daha özel "ilgili yorum kuralları", Viyana Sözleşmesi kapsamındaki genel yorum kuralına göre önceliklidir.[487] Bununla birlikte uygulamada ancak birkaç kurucu antlaşmanın yoruma ilişkin açık kurallar içerdiği bilinmektedir. 'İlgili yorum kuralları'nın mutlaka uluslararası örgütün kurucu belgesinde açıkça formüle edilmesi gerekmemektedir, bunlar 'uluslararası örgütün yerleşik uygulamasının' bir parçası da olabilmektedir.[488]

Kurucu antlaşmaların ayrı bir antlaşma kategorisi olarak kavramsallaştırılması, özel bir yorumlayıcı uygulamaya yol açmıştır. Uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumunda VAHS m.31 anlamında üç esas öne çıkmaktadır. Bunlar, olağan anlam, antlaşmanın konu ve amacı, son olarak da sonraki uygulamadır.[489] Kurucu anlaşmaların yorumlanmasında iki eğilim bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, metne teleolojik bir yaklaşımdır, diğeri ise antlaşma taraflarının uygulamalarına nazaran örgütün uygulamalarına verilen özel önemdir.[490] Antlaşmanın konu ve amacı, üstü örtülü yetkiler (*implied powers*) kurumuyla ilişkilidir.[491] UAD, genel olarak, uluslararası kuruluşların kararlarını, bu kuruluşların yorumlayıcı uygulamalarının birincil değilse de temel kaynaklarından biri olarak görmektedir.[492] Muhalif azınlıkların ve çekimserlerin durumunu veya açık olarak rıza verilmiş olup olmamasını pek değerlendirmeye almamış ve organ kararların aksine olan önemli fiili uygulamaları da görmezden gelmiştir.[493]

---

[486] QUAYLE, s. 854.

[487] Nolte, A/CN.4/683, s. 10.

[488] PETERS, Christopher, "*Subsequent Practice and Established Practice of International Organizations: Two Sides of the Same Coin*?", GoJIL, Vol. 3, 2011, s. 617- 642.

[489] AKKUTAY, Berat Lale, "*The Interpretation of the Constitutions of International Organizations*", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, 2008, s. 377.

[490] BROLMANN, s. 6-7.

[491] AKKUTAY, s. 379-380.

[492] MCGINLEY, s. 215.

[493] MCGINLEY, s. 216.

Uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumu meselesi, literatürde daha çok UAD kararları üzerinden ele alınmaktadır. Nolte de bu yaklaşımı izleyerek mahkeme kararlarını örneklemiş ve davranış biçimlerine göre kategorize etmiştir. Nolte, bu davranışları üç kategoride ifade etmektedir. Bunlardan birincisi m. 31(3)(b) ve 32 uyarınca uluslararası örgütlerin kurucu belgelerine taraf olanların sonraki uygulamaları, ikincisi uluslararası kuruluşların organlarının uygulamaları ve üçüncüsü tarafların sonraki uygulamalarının uluslararası örgüt organlarının uygulamaları ile bir kombinasyonudur.[494] UAD, diğer yargı organları ve devletler, her üç davranış biçiminin de uluslararası örgütlerin kurucu belgelerinin yorumlanmasıyla ilgili olabileceğini kabul etmiştir.[495]

UAD, VAHS'nin 31(3)(b) maddesinin uluslararası örgütlerin kurucu belgelerine uygulanabileceğini kabul etmektedir. Silahlı Çatışmada Bir Devletin Nükleer Silah Kullanımının Hukukiliğine Dair danışma görüşünde, uluslararası örgütlerin kurucu belgelerini belirli tür antlaşmalar olarak tanımladıktan sonra, DSÖ Anayasası'nın yorumu açısından yaptığı açıklamada kendi içtihadından farklı kararlara atıfta bulunarak DSÖ Tüzüğü'ne göre, yanıtlanması istenen sorunun Örgütün 'faaliyetleri kapsamında' ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemek amacıyla da sonraki uygulamanın dikkate alınacağını belirtmiştir.[496] UAD, DSÖ'de nükleer silah kullanımının yasallığı sorusu gündeme gelir gelmez, muhalefet olmaksızın kabul edilen WHA46.40 sayılı Kararın, örgüt üyeleri arasında, anlaşma oluşturan bir uygulama olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.[497] Bu nedenle, bir organın belirli bir kararının "örgüt üyeleri arasında anlaşma sağlayan bir uygulama" teşkil edip etmediğini değerlendirirken UAD, 31(3)(b) maddesini alıntılayarak tarafların yorum konusundaki anlaşmalarını gösteren sonraki uygulamanın yorumlanmakta olan antlaşmayla ilişkisini vurgulamıştır.

[494] Georg Nolte, Special Rapporteur, Third Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties, Doc. A/CN.4/683 (2015), 12.

[495] Nolte, *Third Report*, 12.

[496] *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 1996, para. 19.

[497] *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 1996, para. 27.

Kamerun ve Nijerya arasındaki Kara ve Deniz Sınırı davası, UAD'nin uluslararası bir örgütün kurucu belgesinin yorumunda tarafların sonraki uygulamalarına vurgu yaptığı bir başka karardır. UAD, "*Üye Devletler, başlangıçta anlaşma metinlerinde öngörülmeyen bazı görevleri de Komisyona emanet etmişlerdir*" [498] şeklindeki gözlemden hareketle, "*Antlaşma metinlerinden ve yukarıdaki 64 ve 65. paragraflarda incelenen [tarafların] uygulamalarından, Çad Gölü Havzası Komisyonu'nun yetkilerini belirli bir coğrafi alanda kullanan uluslararası bir kuruluş olduğu; uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin meselelerin bölgesel düzeyde çözüme kavuşturulmasını amaçlamadığı ve bu nedenle Şart'ın VIII. Bölümü'nün kapsamına girmediği"* sonucuna varmıştır.[499]

Madde 31(3)(b) kapsamında tarafların mutabakatını tesis eden sonraki uygulamaların yanı sıra, uluslararası bir örgütün kurucu belgesinin uygulanmasında tarafların diğer sonraki uygulamaları da o antlaşmanın yorumlanmasıyla ilgili olabilir. Diğer çok taraflı anlaşmalar gibi uluslararası kuruluşların kurucu belgelerine ilişkin ikili veya bölgesel anlaşmalar veya uygulamalar gerçekleştirilebilmektedir. Bu tür ikili anlaşmalar, çok taraflı kurucu belgenin yalnızca sınırlı sayıda tarafı arasında akdedilmiş olmaları nedeniyle, 31(3)(a) maddesi uyarınca sonraki anlaşmalar değildir. Bununla birlikte bu türden ikili veya çok taraflı antlaşmalar, kurucu belgenin yorumlanmasına ilişkin olabilirler. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nü (ICAO) kuran 1944 Chicago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, bu duruma örnek kabul edilmektedir. Çok taraflı kurucu bir anlaşma çerçevesinde yapılan ikili anlaşmalar sonraki uygulama niteliğindedir.[500]

Diğer bir durum olarak UAD, açık bir şekilde, örgüt üyelerinin uygulamasına veya uygulamanın örgüt üyeleri tarafından kabulüne hiç atıfta bulunmaksınızın kararının gerekçesinde doğrudan uluslararası örgütün organlarının uygulamalarına değinmiştir. UAD özellikle, uluslararası örgütün "kendi uygulamasının" yorumlama sürecinde "özel ilgiyi hak edebileceğini" belirtmiştir. Örneğin, Genel Kurulun Birleşmiş Milletlere

[498] *Cameroon and Nigeria*, Preliminary Objections, Judgment, 1998, para. 65.

[499] *Cameroon and Nigeria*, Preliminary Objections, Judgment, 1998, para. 67.

[500] Nolte, *Third Report*, 15.

Kabule İlişkin Yetkisi hakkındaki danışma görüşünde şunları belirtmiştir: "*4. maddenin Örgüt'ün kabul konularındaki karar yetkisini verdiği organlar, metni tutarlı bir şekilde Genel Kurul'un ancak Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi temelinde kabul etmeye karar verebileceği anlamında yorumlamışlardır*." UAD, kararını bu uygulamayı gerekçe göstererek vermiştir. Bu kararın ilgili olduğu mesele, BM Şartı'nın üyeliğe kabule ilişkin hükmü ve bu maddede düzenlenen prosedürdür. Dolayısıyla UAD, kurucu antlaşma temelinde ilgili organların yetkisini ve uygulamasını dikkate almıştır.

Birleşmiş Milletlerin Ayrıcalık ve Muafiyetlerine İlişkin Sözleşme'nin VI. maddesi, Bölüm 22'nin, Uygulanabilirliği görüşünde UAD, Birleşmiş Milletler'in uygulamalarına atıfta bulunmuştur. Bu kapsamda BM uygulaması olarak değindiği husus örgütün organlarının eylemleridir.[501] Ayrıca, IMCO danışma görüşünde de UAD bir yorumlama aracı olarak "*Örgüt'ün Sözleşmeyi yerine getirirken izlediği uygulama*"ya atıfta bulunmuştur.[502]

Birleşmiş Milletler'in Bazı Masrafları hakkındaki danışma görüşünde, UAD şunları ifade etmiştir: "*Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin giderlerin yıllık bütçe kararlarına dahil edilmesi Genel Kurul'un tutarlı bir uygulamasıdır. Genel Kurul, 1947 yılından bu yana her yıl, 'barış ve güvenliğin korunması' ile ilgili olarak ortaya çıkan 'öngörülemeyen ve olağanüstü giderler' için ileriye dönük karşılık ayırmıştır*."[503] "*Mahkeme, yıldan yıla, UNEF'in harcamalarının Genel Kurul tarafından, Şart'ın 17. maddesinin 2. paragrafı anlamında Örgüt'ün giderleri olarak ele alındığı sonucuna varmıştır*."[504] Bu kararda UAD ayrıca yorum yetkisi ve organların yorumları hakkında şunları kaydetmiştir: "*Şartı yorumlamak için nihai yetkiyi Uluslararası Adalet Divanı'na vermek için Şart'ın hazırlanması sırasında yapılan öneriler kabul edilmemiştir; Mahkemenin sunmakta olduğu görüş, tavsiye niteliğinde bir görüştür. Bu nedenle 1945'te öngörüldüğü gibi, her organ en azından ilk etapta kendi yargı yetkisini*

[501] Applicability of Article VI, Section 22, of the Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, Advisory Opinion, 1989 ICJ Rep. 177, para. 48.

[502] Constitution of the Maritime Safety Committee of the Inter-Governmental Maritime Consultative Organization, Advisory Opinion, 1960 ICJ Rep. 150, s. 169.

[503] *Certain Expenses*, Advisory Opinion, 1962, 160.

[504] *Certain Expenses*, Advisory Opinion, 1962, 175.

belirlemelidir. Örneğin, Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yönelik bir karar kabul ederse ve bu karardaki bir yetki veya yetkiye uygun olarak, Genel Sekreter mali yükümlülükler üstlenirse, bu miktarların Örgütün giderleri olduğu varsayılmalıdır."[505] BM'nin Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi organlarının aksine bugün birçok uluslararası örgüt ve organları, kurucu antlaşmanın yorumu konusunda kesin karar verme yetkisine sahip değildir. Buna karşın bazı yazarlar, UAD'nin örgüt organlarının uygulamalarına değer atfetmesinin uluslararası örgütler hukukunun genel ilkesini yansıttığını öne sürmüştür.[506]

Bir üçüncü olasılık ise örgüt organlarının uygulamalarının ve bu örgüte taraf devletlerin sonraki uygulamalarının bir kombinasyonunu dikkate almaktır.[507] Uluslararası Adalet Divanı, Namibya danışma görüşünde, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 27(3) maddesindeki "mutabakat oyları" teriminin yorumunda öncelikle ilgili organın uygulamasına ve daha sonra üye devletler tarafından "genel olarak kabul edilmiş" olduğu gerçeğine dayanmıştır. Bu davada, Birleşmiş Milletler Şartı'nın *'Güvenlik Konseyi'nin diğer tüm konulardaki kararlarının daimî üyelerin ortak oyu da dahil olmak üzere dokuz üyenin olumlu oyu ile alınmasını*' gerektiren 27(3) maddesinin yorumlanmasıyla ilgili olarak Güvenlik Konseyi'nin uygulaması dikkate alınmıştır. 1946'dan itibaren, Güvenlik Konseyi'nde değişmeyen bir uygulama olarak daimî bir üyenin gönüllü olarak çekimser kalması, bir kararın alınmasını engellediği düşünülmediğinden, bu hüküm anlamında 'mutabakat' oyu ile eşdeğer kabul edilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı, Güney Afrika'nın Namibya'da Devam Eden Varlığının Devletler İçin Hukuki Sonuçları üzerine 21 Haziran 1971 tarihli danışma görüşünde, Güney Afrika'nın Güvenlik Konseyi'nin 1970 tarihli ve 284 sayılı Kararının kararın oylanmasında Güvenlik Konseyi'nin iki daimî üyesi çekimser kaldığı için geçersiz olduğu yönündeki Güney Afrika argümanını kesin olarak reddetmiştir. Bu kararında UAD şunları kaydetmiştir: "*Bununla birlikte, Güvenlik Konseyi'nin uzun bir süreyi kapsayan çalışmaları, Başkanlık kararlarının ve Konsey üyelerinin, özellikle de daimî üyelerin aldıkları tutumların, gönüllü çekimserlik*

---

[505] *Certain Expenses*, 168.

[506] KLABBERS, Jan, **An Introduction to International Institutional Law**, 2nd edn, Cambridge University Press, 2011, s. 90. Nolte, *Third Report,* 17.

[507] NOLTE, *Third Report,* 19.

uygulamasını tutarlı ve tek biçimli bir şekilde, kararların kabulüne bir engel teşkil etmediği şeklinde yorumladığına dair bol miktarda kanıt sunmaktadır. Bir üye çekimser kalmakla, önerilen şeyin onaylanmasına itirazını ifade etmez; Daimî üyelerin oybirliğini gerektiren bir kararın alınmasını önlemek için, bir daimî üyenin sadece olumsuz oy kullanması yeterlidir. Güvenlik Konseyi'nin izlediği ve 1965'te Şart'ın 27. maddesinin değiştirilmesinden sonra değişmeden devam eden bu prosedür, Birleşmiş Milletler üyeleri tarafından genel olarak kabul edilmiş ve bu Örgütün genel bir uygulamasını kanıtlamaktadır."[508] Bu davada UAD, uluslararası örgütün bir veya daha fazla organının uygulamasını ve uygulamanın üye devletler tarafından genel kabulünü eşit derecede vurgulamış ve bu iki unsurun birleşimini "*örgütün genel uygulaması*" olarak nitelendirmiştir.[509] UAD, bu yaklaşımını İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda İnşa Edilen Duvarın Hukuki Sonuçları hakkındaki danışma görüşünde de sürdürmüştür.[510]

Benzer şekilde Antarktika'daki Balina Avcılığı davasında, Uluslararası Adalet Divanı, Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu'nun tavsiyelerine atıfta bulunarak, bu tür tavsiyelerin "*konsensüs veya oybirliği ile kabul edildiğinde, Sözleşme'nin yorumlanmasıyla ilgili olabileceği*"ni açıklığa kavuşturmuştur.[511] Bu davada UAD "*Avustralya ve Yeni Zelanda, dayandıkları tavsiye niteliğindeki kararların ve Yönergelerin yasal önemini abartmaktadır. İlk olarak, birçok IWC kararı Sözleşme'ye taraf olan tüm Devletlerin desteği olmaksızın ve özellikle Japonya'nın mutabakatı olmaksızın kabul edilmiştir. Dolayısıyla, bu tür belgeler, madde VIII'in bir yorumuna Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31. maddesinin 3. paragrafının sırasıyla (a) ve (b) bentleri anlamında sonraki anlaşma veya antlaşmanın yorumlanmasına ilişkin olarak taraflar arasında bir anlaşma oluşturan sonraki uygulama olarak kabul edilemez.*" değerlendirmesinde bulunmuştur.

---

[508] ICJ Rep. (1971), s. 22.

[509] Nolte, *Third Report*, s. 20.

[510] Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, 2004 ICJ Rep. 136, 149.

[511] *Whaling in the Antarctic*, Judgment, 2014, para. 46.

Nolte'ye göre, bazı yazarlar 'örgütün davranışı' ile 'tarafların davranışı' arasında bir ayrım çizmenin gerekli olduğunu düşünseler de sonraki uygulamaların her iki biçimini bir arada değerlendirme olasılığının dışlanmaması gerekmektedir.[512]

Uluslararası örgüt uygulamalarının sonraki uygulama olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği hususunda literatürde görüş birliği yoktur. Örneğin Sinclair, Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı'nın 27. maddesi 3. paragrafının yorumu konusundaki uygulamasını sonraki uygulamaya iyi bir örnek olarak değerlendirmektedir.[513] Yine benzer şekilde Dörr de uluslararası örgütlerin organlarının uygulamalarını sonraki uygulama başlığı altında ele almakta ve kabul etmektedir. Bununla birlikte literatürde aksi yönde görüşler ve değerlendirmeler de mevcuttur.

Brölmann, örgütün uygulamasının sözleşme taraflarının "sonraki uygulamaları" ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamakta ve kesin bir ayrım yapmaktadır. Bunun nedenini uluslararası kuruluşların kendi kurucu anlaşmasını uygulamalarının, sözleşme taraflarının 'iradesinden' veya niyetinden bağımsız olarak kuruluşun kendisine atfedilmesi gerekliliği olarak göstermektedir.[514] Örneğin Peters da VAHS m. 31(3)(b) uyarınca tarafların sonraki uygulamaları ve uluslararası bir örgütün kurallarına karşılık gelen yerleşik uygulama arasında ayrım yapmakta ve bu iki kavramı birbiriyle karşılaştırmaktadır. Bu iki kavramın arasındaki farklılığı şu şekilde ifade etmektedir: "*Sonraki uygulama sözleşmeye dayalı bir niteliğe sahipken ve bir anlaşmanın taraflarının rızasına dayalı iken, yerleşik uygulama örf ve adet hukukuna ve örgütün ikincil hukukuna dayanmaktadır … VAHS madde 31(3)(b)'de kodifiye edildiği şekliyle sonraki uygulama, kurucu belgelerin önceden var olan hükümlerinin yorumlanmasına hizmet ederken, yerleşik uygulama, uluslararası bir örgütün hukukuna eklenen bağlayıcı yasal (teamüli) kurallara yol açar*."[515]

[512] NOLTE, *Third Report*, 21.

[513] SINCLAIR, 137.

[514] BROLMANN, 10.

[515] PETERS, 633.

Literatürde bazı yazarlar ise uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmaları yorumlanırken daha amaç odaklı bir yorum anlayışı benimsenerek bu antlaşma türünün VAHS kurallarından tümden kurtarılması gerektiğini belirtmektedirler.[516] Uluslararası örgüt organlarının görev ve yetkilerini belirlerken başvurulan ve uygulamadaki en etkin doktrinlerden biri olan üstü kapalı yetkiler kuramı da esasında teleolojik yoruma dayanmaktadır.[517]

Uluslararası örgütlerin yerleşik uygulaması ile sonraki uygulama farklı kavramlar olmakla birlikte VAHS madde 31(3)(b)'de kullanılan ifade, uluslararası örgütlerin organlarının uygulamasının dikkate alınmasını dışlamamaktadır. Tarafların anlaşması organların uygulaması ile de kurulabilmektedir. Bu durumda uygulamayı yapanın antlaşmaya taraf devletler olması gerekmemektedir ve uluslararası örgüt organlarının kararları aracılığıyla gerçekleşen uygulama da tarafların anlaşmasını sağlamak koşulu ile sonraki uygulamayı oluşturabilmektedir. Bununla birlikte uluslararası yargı kararlarının ortaya koyduğu bir gerçeklik, kurucu antlaşmaya taraf devletlerin rızası aranmaksızın örgüt organlarının kararlarının tek başına yoruma kaynaklık etmesidir. Bu hususta Brölmann'ın görüşü daha açıklayıcı görünmektedir. Kurucu antlaşmaların yorumu söz konusu olduğunda sonraki uygulamadan farklı olarak örgütün yerleşik uygulamasının dikkate alındığını ve bunun gerekçesinin VAHS m.5 hükmü olduğunu kabul etmek uygun düşmektedir.

1.2.7. Sonraki Uygulama Bağlamında Antlaşmanın Yorumu ve Değiştirilmesi

Öğretide, antlaşmaların taraflarının uyumlu ve tutarlı sonraki uygulaması yoluyla değiştirilebileceği öne sürülmüştür. Bunun gerekçesi, bir yasayı koyan her kimse onu değiştirmeye de onun yetkili olduğu şeklindeki hukuk ilkesidir. Teknik ifadesiyle sonraki uygulamanın otantik yorum aracı olmasıdır. Kimi yazarlar bu durumu, tarafların bu hususta anlaşmış olması koşuluyla antlaşmaların değiştirilmiş olduğu neticesine

[516] Hatta VAHS'nin yorum kuralları hakkında deli gömleği ifadesi kullanılmaktadır. KLABBERS (2011), 87.

[517] KLABBERS (2011), s. 87.

vardırmakta ve bunu uluslararası teamül hukuku kuralı olarak kabul etmektedirler.[518] Bu ihtimali gündeme getiren bir diğer gerekçe ise bazı durumlarda sonraki uygulama olarak gerçekleştirilen işlem veya eylemlerin neden olduğu yorumun metnin lafzıyla önemli ölçüde bağdaşmaz oluşudur.

NAFTA örneği, bu tartışmanın çeşitli boyutlarını görünür kılmaktadır. NAFTA m. 1105(1)[519]'de antlaşmaya taraf Devletlerin uluslararası yatırımların korunmasında adil muamele yükümlülüğü bulunduğu düzenlenmiştir. NAFTA Serbest Ticaret Komisyonu'nun (FTC) 31 Temmuz 2001 tarihinde yayımladığı[520] bağlayıcı yorum kararına dek birbiriyle çelişen yorumlar yapılmış, söz konusu yorum kararı ile NAFTA kapsamında adil ve eşit muamele yükümlülüğünün uluslararası asgari standart esasından daha yüksek bir koruma düzeyine işaret etmediği kabul edilmiştir. ABD, bir davada, FTC Yorumunun, VAHS m. 31(3)(a) kapsamında 'sonraki anlaşma' olduğunu ve mahkeme tarafından NAFTA'nın belirli hükümlerini yorumlarken dikkate alması gerektiğini ileri sürmüştür.[521] Uluslararası teamül hukukunda yer alan yabancılara yönelik asgari muamele standardının ihlal edildiğinin ispat yükü oldukça ağır olmaktadır. Yatırımcı, genel ve tutarlı devlet uygulamasını ve bununla birlikte bu uygulamanın hukuk olduğu inancıyla gerçekleştirildiğini kanıtlamak durumundadır. Böylelikle ortaya konulacak teamül hukuku kuralının ev sahibi devletçe ihlal edildiğini ispat yükü altındadır. Öğretide 2001 yılında alınan yorum kararının antlaşmanın

---

[518] SINCALIR (1984), s. 138; GARDINER, s. 243-245; VILLIGER (2009), s. 432; DORR, s. 555; ODENDAHL, Kerstin, "*Article 39 General Rule Regarding the Amendments of Treaties*" içinde DORR Oliver/ SCHMALENBACH, Kirsten (eds), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary**, Springer, 2012, s. 702; THIRLWAY, Hugh, "*The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960-1989*: supplement 2006- part Three", BYIL, Vol. 77, 2006, s. 65; BUGA, s. 107; MURPHY, Sean D., *'The Relevance of Subsequent Agreement and Subsequent Practice for the Interpretation of Treaties'* içinde NOLTE, Georg (ed) **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, 89-90; HAFFNER, s. 115-117.

[519] İlgili hükmün resmi metindeki ifadesi şu şekildedir: "*Each Party shall accord to investments of investors of another Party treatment in accordance with international law, including fair and equitable treatment and full protection and security*".

[520]Notes of Interpretation of Certain Chapter 11 Provisions, NAFTA Free Trade Commission, July 31, 2001, <http://www.naftaclaims.com/commissionfiles/NAFTA_Comm_1105_Transparency.pdf.> (24.12.2024).

[521] Methanex Corporation v. USA, Final Award of the Tribunal on Jurisdiction and Merits, UNCITRAL, 2005, 9, https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0529.pdf (25.12.2021).

değiştirilmesi niteliğinde olduğunu savunan yazarlar olmuştur.[522] Bunun sebebini iki koruma düzeyi arasında fark olması ve yorum kararıyla benimsenen anlayışın yatırımcı için antlaşmanın orijinal metninde yazandan daha az koruma sağlaması olarak okumak mümkündür. Ancak literatürde asıl ifade edilmek istenen bunun hukuka aykırı bir değişiklik girişimi olduğudur. Otantik yorum açısından asıl sorun, yorum, antlaşmanın akdinden sonra yapılmakla birlikte tadilin aksine etkisinin geriye yürümesidir.[523] Bu örnek, belirtildiği gibi sonraki anlaşma kavramıyla ilgilidir. Bununla birlikte otantik yorum araçlarının kullanımı halinde yorum ile antlaşmanın değiştirilmesi müesseselerinin yarışmasını iyi bir şekilde betimlediği için başvurulmuştur. Yorumlayıcı kararın akabinde birçok mahkeme direkt FTC'nin bu kararını tatbik etmiştir. Buna karşın Sir Robert Jennings sunduğu ikinci görüşünde, bu yorum kararının "madde 1105(1)" metniyle veya herhangi bir uluslararası hukuk yorum kanonuyla uzlaştırılamaz olduğunu belirtmiştir. Gerçekten üç hükümetin konumu buysa, o zaman mahkeme "yorumu" bağlayıcı etkisi bulunmayan bir tadil girişimi olarak ele almalıdır"[524] demektedir. Başka bir tahkimde bir mahkeme ise bu işlemi gerçekten de "tadil" olarak nitelendirmiştir.[525] Mahkeme, NAFTA'nın hazırlık çalışmalarını ve tarafların orijinal niyetlerini araştırarak antlaşma hükmünün uluslararası teamül hukukundaki kuralı içermediği ve bu sebeple yorum değil tadil olduğu sonucuna varmıştır.[526]

Bu başlıkta öncelikle uluslararası antlaşmaların değiştirilmesi konusunda Viyana Sözleşmesi'nde yer alan kurallar ile uluslararası teamül hukukundaki durum

---

[522] BROWER, Charles H. "*Why the FTC Notes of Interpretation Constitute a Partial Amendment of NAFTA Article 1105*" , Va.J.Int'l L, 46, 2006, s. 347.

[523] Klasik olarak yorumun antlaşmanın manasını belirlediği kabul edildiğinden asıl antlaşma gibi başından itibaren yürürlük kazanmaktadır. Zeki Mesud Alsan, *Yeni Devletler Hukuku Cilt 1*, (Fakülteler Matbaası, 1955), 620.

[524] Methanex Corporation v. United States, (Second Opinion of Professor Sir Robert Jennings, Q.C., 2001, 6 < https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0983.pdf> (02.01.2022).

[525] Pope & Talbot Inc. v. The Government of Canada (Award on Damages of 31 May 2002, para. 47, <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0686.pdf> (26.12.2021); verilen örneğin uluslararası yatırım hukuku bakımından ayrıntıları için bkz. PUIG, Sergio, "*The Role of Procedure in the Development of Investment Law: The Case of Section B of Chapter 11 of NAFTA*" içinde BROWN, Chester/ MILES, Kate (eds), **Evolution in Investment Treaty Law and Arbitration**, Cambridge University Press, 2011.

[526] *Pope & Talbot v. Canada*, para. 46.

incelenecek, ardından sonraki uygulama kavramı ile antlaşmaların değiştirilmesi arasındaki ilişki çeşitli boyutlarıyla değerlendirilecektir.

VAHS'nin IV. Bölümü (madde 39-41) antlaşmanın içeriğini değiştirmeye yönelik tadil (*amendment*) ve değişiklik (*modification*) olmak üzere yaygın olarak kullanılan iki yöntemi düzenlemiştir. VAHS'nin kabul edildiği dönemde kullanılan terimler bu ikisi ile sınırlı olmadığı gibi antlaşmaların değiştirilmesi konusunda yeknesak bir devlet uygulaması da bulunmamaktadır. VAHS'nin 39 ve 40. maddelerinde kullanılan tadil terimi, bir antlaşmanın hükümlerini değiştirmek için taraf devletlerin tümü arasında yapılan resmi bir anlaşmayı ifade etmek üzere kullanılmıştır.[527] 41. maddede yer alan değişiklik terimi ise belirli taraf devletler arasında, karşılıklı ilişkilerinde çok taraflı bir antlaşmanın hükümlerini değiştirmeyi amaçlayan karşılıklı bir anlaşmayı ifade etmektedir.[528] Uygulamada -VAHS'deki terminolojiye sadık kalınarak ifade edildiğinde- bir değişiklik diğer tüm taraf devletlere açık olabilmekte ve taraf devletlerin kabul etmeleri halinde, amaçlanan değişiklik nihai olarak bir tadile dönüşebilmektedir.[529] Böylelikle değişiklik ve tadil arasındaki ayrım, taraf devletlerin yalnızca başlangıçtaki niyetlerine atıfta bulunmaktadır ve nihai olarak sahip oldukları yasal etkiye bağlı değildir.[530]

VAHS'nin 39 ve 40. maddeleri, antlaşmaların tadilini düzenlemektedir. 39. maddede bir antlaşmanın taraf devletler arasındaki bir anlaşmayla değiştirilebileceğine ilişkin genel ilke ortaya konulmuştur. Literatürde 39. maddenin bir yandan devletlerin kendi değişiklik prosedürleri üzerinde anlaşmalarına izin verirken diğer yandan anlaşmaların istikrarını da sağladığı ifade edilmiştir.[531] Tadil için geleneksel olarak oybirliği aranmaktadır, buna karşın VAHS m. 39 hükmü buna bir istisnayı düzenlemektedir.[532]

---

[527] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July,* 232, para. 3.

[528] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July,* 232, para. 3.

[529] ODENDAHL, s. 699.

[530] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July,* 233, para.6.

[531] ODENDAHL, s. 700.

[532] SUR, s. 78.

Yazarların çoğunluğu, kuralın düzenlendiği tarihte tek tip bir devlet uygulaması olmadığı için hükmün halihazırda var olan bir uluslararası teamül hukuku kuralını ifade etmediği konusunda hemfikirdirler.[533] Bununla birlikte bazı yazarlar içeriğinin geniş çapta tanınması nedeniyle kuralın bugün uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası haline geldiğini savunmaktadırlar.[534] Buna karşın bazı yazarlar ise 39. maddenin sadece ilk cümlesinin, yani, bir antlaşmanın taraflar arasındaki anlaşma ile değiştirilebileceği hükmünün teamül hukukunu yansıttığını kabul etmektedirler.[535]

Bir antlaşmanın tadili, taraf devletler arasında yapılacak bir anlaşmayı gerektirmektedir. Bununla birlikte anlaşmanın şeklinin belirlenmesi tarafların takdirine bırakılmıştır. En yaygın uygulaması "protokol" adı verilen yazılı anlaşmalar yapılması şeklindedir. Söz konusu tadil sözlü anlaşmalarla da gerçekleştirilebilecektir.[536] UHK, genellikle yazılı bir anlaşmanın yapılması söz konusu olduğundan Kısım II'deki kuralların tadil anlaşmasına uygulanmasını düzenlemiştir. Bununla birlikte Kısım II'deki kurallar yalnız yazılı anlaşmalara uygulandığı için sözlü veya örtülü anlaşmalar söz konusu olduğunda bu hükme başvurulamayacaktır. Kısım II'deki kurallara başvurulması, tamamlayıcı niteliktedir. Eğer değiştirilecek antlaşma nasıl değiştirileceğine ilişkin bir düzenlemeye sahipse Kısım II'deki kurallar uygulanmayacaktır. Eğer çok taraflı antlaşmaların değiştirilmesi söz konusuysa buna ilişkin prosedür ise 40. maddede düzenlenmiştir. Son bir husus olarak, antlaşmada bulunan ve tadile ilişkin olan hüküm, m. 39'un tamamına karşı öncelikle uygulanmaktadır. Bir diğer deyişle 39. madde, bu hükümler karşısında tamamlayıcı niteliktedir.[537]

40. madde ise çok taraflı anlaşmaların tadiline ilişkin kuralları içermekte ve prosedürü adım adım belirlemektedir. 1. paragraf, 40. maddenin kapsamına ilişkin olmakla birlikte 2. ve 3. paragraflar, tadil prosedürünü *stricto sensu* düzenlemektedir. 2. ve 3. paragraflarda düzenlendiği şekliyle, tadil prosedürü, antlaşmanın değiştirilmesine ilişkin

[533] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July,* 232, para. 2; VILLIGER (2009), s. 515.

[534] VILLIGER (2009), s. 516.

[535] SANDS, Philippe, "*Article 39 (1969)*" içinde CORTEN, O./ KLEIN, P.(eds), **The Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary**, Oxford University Press, 2011, para.18,19.

[536] SANDS, para. 33; Aust, 264.

[537] ODENDAHL, s. 706.

öneri ile başlamakta, diğer taraf devletlerin müzakere ve antlaşmanın yapılması sürecine katılma hakları ile devam etmekte ve tadil edilen antlaşmaya taraf olmaya hak kazanan devletlerin tanımlanması ile sona ermektedir.[538] 40. maddenin 4. ve 5. paragrafları, tadil anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonraki hukuki durumla ilgilidir ve devletler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. 4. paragraf orijinal antlaşmaya taraf devletlere ayrılmış olmakla birlikte 5. paragraf değiştirilmiş antlaşmaya taraf olan devletlere ilişkin kuralları içermektedir.[539]

40. maddenin 1. paragrafı, 40. maddenin kapsamını düzenlemektedir. 40. madde, yalnızca söz konusu çok taraflı anlaşmanın bir değişiklik maddesi içermemesi durumunda başvurulacak tamamlayıcı bir düzenlemedir.[540] II. Dünya Savaşı sonrasında kabul edilen pek çok antlaşma kendi içinde değiştirilmesine yönelik hüküm içermektedir.[541] Çok taraflı antlaşmalarda yer alan bu hükümler kimi zaman çok detaylı[542] olabildikleri gibi kimi zaman da belirsizlikler[543] içerebilmektedir. Bazı hükümler, antlaşmanın tümünün değiştirilmesine yönelik olabilirken bazıları belirli hükümlerin, ilke ve temel kuralların değiştirilmesine yönelik daha teknik nitelikte olabilmektedir.[544] Antlaşmanın değiştirilmesine ilişkin bu kurallar, kimi zaman

---

[538] ODENDAHL, Kerstin, "*Article 40 Amendment of Multilateral Treaties*" içinde DORR, Oliver/ SCHMALENBACH, Kirsten (eds**), Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary** Springer, 2012, s. 710.

[539] ODENDAHL (2012b), s. 710.

[540] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July,* 233, para. 7.

[541] FITZMAURICE, Malgosia, "*Amendment/Modification/Revision of Treaties Motion as Change*", içinde FITZMAURICE, Malgosia/ MERCOURIS, Panos (eds), **Treaties in Motion: The Evolution of Treaties from Formation to Termination**, Cambridge University Press, 2020, s. 237.

[542] 1996 Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty, m. VII, <https://www.ctbto.org/fileadmin/content/treaty/ treaty_text.pdf>, (Erişim tarihi: 14.10.2021)

[543] 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, m. 26/2, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>, (Erişim tarihi: 14.10.2021). Atıf yapılan madde şu şekildedir:

"*1. Herhangi bir Taraf Devlet, herhangi bir zamanda, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne yazılı bir bildirimde bulunmak suretiyle, bu Sözleşme'nin gözden geçirilmesine ilişkin bir talepte bulunabilir.*

2. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, varsa, böyle bir taleple ilgili olarak atılacak adımları kararlaştırır."

[544] ADEDE, A. O., "*Amendment Procedures for Conventions with Technical Annexes: The IMCO Experience"*, VaJIL, 17, 1977, s. 201.

çoğunluk esasını kabul etmekle birlikte[545] kimi zaman da bir tarafa uygulanabilmesi için o tarafın açık onayını[546] gerektirebilmektedirler. Bu hükümlerle ayrıca antlaşmayı değiştirme yetkisinin uluslararası örgütlerin bir organına verilmesi[547] de söz konusu olabilmektedir.

2. paragrafa göre, tadil prosedürü öneri ile başlamaktadır. Hüküm, öneriyi kimin yapmaya yetkili olduğuna dair bir düzenleme içermediğinden literatürde herhangi bir taraf devletin veya organın öneride bulunabileceği kabul edilmektedir.[548] Öneri, tüm akit devletlere bildirilmelidir. Bildirimin yapılmasıyla birlikte tüm akit devletler tadil prosedürüne katılma konusunda hak sahibi olmakta ancak bir yükümlülük altına girmemektedir.[549] Böylelikle çok taraflı bir anlaşmanın tadili, tüm akit devletlerin değişiklik prosedürüne dahil olmaması durumunda da gerçekleşebilmektedir. 40. maddenin 3. paragrafında ise antlaşmaya taraf olmaya yetkili olan her devletin tadil edilen antlaşmaya da taraf olmaya yetkili olduğu belirtilmiştir. 4. paragrafta ise 2. paragrafa paralel olarak çok taraflı antlaşmaların tadili için tüm tarafların rızasının gerekmediği düzenlenmektedir. Buna göre tadil anlaşması, halihazırdaki antlaşmaya taraf olup da tadil anlaşmasına taraf olmayan herhangi bir devleti bağlamayacaktır. Bir devlet değişiklik prosedürüne katılma hakkına sahip olmakla birlikte değişiklik anlaşmasına taraf olup olmamakta da serbesttir. Bununla birlikte diğer akit devletler arasında bir tadil anlaşmasının gerçekleşmesini ve uygulanmasını engelleyememektedir.[550] 4. paragraf, antlaşmaların çatışmasına ilişkin VAHS m. 30(4)'ün bir görünüm biçimidir. Bu hükümde sonraki antlaşmanın tarafları önceki antlaşmanın taraflarının tamamını kapsamadığı zaman bu devletler arasındaki ilişki

[545] 1993 Agreement to Promote Compliance with International Conservation and Management Measures by Fishing Vessels on the High Seas, m. XIII/4, <https://www.fao.org/3/x3130m/x3130e00.htm#b14>, (Erişim tarihi: 14.10.2021).

[546] 2000 United Nations Convention against Transnational Organized Crime, m. 39/5, < https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf>, (Erişim tarihi: 14.10.202).

[547] United Nation Charter, m. 108. Atıf yapılan 108. madde şu şekildedir: "*Bu antlaşmada yapılacak değişiklikler, Genel Kurul üyelerinin üçte iki çoğunluğu tarafından kabul edilip Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin tümünü kapsamak üzere Birleşmiş Milletler üyelerinin üçte ikisi tarafından her birinin anayasa kuralları gereğince onaylandığı zaman, tüm Birleşmiş Milletler üyeleri için yürürlüğe girer.*"

[548] ODENDAHL (2012b), s. 713.

[549] VILLIGER (2009), s. 523.

[550] ODENDAHL (2012b), s. 715.

düzenlenmektedir. Buna göre her ikisine de taraf olanlar arasında önceki antlaşma sonraki antlaşmayla bağdaştığı ölçüde uygulanırken her iki antlaşmaya taraf olan bir devletle sadece bir antlaşmaya taraf olan devlet arasındaki ilişkilere sadece her ikisinin de taraf olduğu antlaşma uygulanacaktır.[551] Diğer bir deyişle, antlaşmanın tadili durumunda bir yanda değişikliği kabul eden ve diğer yanda kabul etmeyen taraf arasında antlaşmanın orijinal hâli geçerli olacaktır. 40. maddenin 5. paragrafı ise tadil anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra anlaşmaya taraf olan devletlerle ilgilidir. Yeni akit devletler, antlaşmanın değişiklik yapılmış haline veya orijinal haline taraf olmakta ve bunu bildirmekte özgürdürler.[552] Eğer böyle bir seçim yapmamışlarsa 5. paragraf uygulanacaktır.[553] Buna göre yeni taraf olan bu devletler tadil edilmiş antlaşmanın tarafı olacaklardır. Bununla birlikte tadil anlaşması ile bağlı olmayan herhangi bir taraf bakımındansa orijinal antlaşmanın tarafı kabul edileceklerdir.

VAHS'de antlaşmaların tadilini içeren 39 ve 40. maddelerden sonra 41. maddede antlaşmaların bazı taraflar arasında değiştirilmesi (*modification*) düzenlenmiştir. Tarafların çatışan çıkarları nedeniyle ve özellikle çok sayıda tarafı olan çok taraflı anlaşmaların tadili, son derece zor ve ağır işleyen bir süreç olmakta, öyle ki kimi zaman olanaksız olabilmektedir.[554] Böyle durumlarda akit devletlerden bazıları antlaşmayı sadece kendi aralarında geçerli olmak üzere değiştirmeyi amaçlayabilmektedirler. Bu durumda *inter se* bir anlaşma söz konusu olmaktadır.

VAHS'nin 39, 40 ve 41 maddeleri birbiriyle bağlantılıdır. 40 ve 41. maddeler uygulamada kimi zaman kısmen örtüşebilmekte ve aralarındaki ayrım teoride olduğu kadar net olmamaktadır.[555] Bununla birlikte 40 ve 41. maddeler arasındaki ayrım, devletlerin niyetine ilişkindir.

---

[551] 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, m. 30(4).

[552] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July,* 234, para. 13.

[553] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July,* 234, para. 12.

[554] ODENDAHL, Kerstin, "*Article 41 Agreements to Modify Multilateral Treaties between Certain of the Parties Only*" DORR, Oliver/ SCHMALENBACH, Kirsten (eds), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary**, Springer, 2012, s. 719.

[555] ODENDAHL (2012c), s. 720.

41. maddenin kaleme alındığı sırada, antlaşmaların sadece bazı taraflar arasında değiştirilmesi konusunda uygulanan teamül hukuku kuralları ve içtihat bulunmadığı saptanmaktadır. Literatürde, 41. maddenin mevcut bir teamül hukuku kuralını kodifiye etmediği konusunda görüş birliği bulunmaktadır.[556] Bununla birlikte Villiger, maddenin içeriğinin günümüzde teamül hukuku kuralı haline geldiğini belirtmektedir[557] Odendahl ise uygulamada çok taraflı antlaşmaların bazı taraflar arasında değiştirilmesinin antlaşmada yer almadıkça istisnai olduğunu belirtmektedir.[558]

41. maddede değişikliğin söz konusu olabileceği iki durum belirtilmiştir. İlk olasılık, antlaşma tarafından böyle bir değişiklik ihtimalinin öngörülmesidir. İkinci olasılıkta ise değişiklik, antlaşma tarafından yasaklanmamıştır ve belirlenen diğer koşullar sağlanıyordur.

Literatürde 41. maddede yer alan kuralların tamamlayıcı nitelikte olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır.[559] 41. madde 40. maddeden farklı olarak değişikliğin usulünü ayrıntılı olarak düzenlememektedir. Bildirim zorunluluğu, usule ilişkin tek koşuldur ve 2. paragrafta belirtilmektedir. 41. maddenin en önemli noktası, ilgili antlaşmanın değişikliğin kabul edilebilirliğine ilişkin herhangi bir düzenleme içermemesi durumunda yerine getirilmesi gereken koşulları belirleyen 1. paragrafının b bendidir.[560]

41. maddenin 1. paragrafında belirtilen antlaşmaların en yaygın örneği, antlaşmadaki yükümlülükleri iyileştiren değişikliklere izin veren hükümler olmaktadır. Örneğin, 1963 Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin[561] 73. maddesinin 2. paragrafında bu sözleşmede tarafların kendi aralarında antlaşma hükümlerini teyit eden,

---

[556] SINCLAIR (1984), s. 14; VILLIGER (2009), s. 538; ODENDAHL (2012c), s. 722.

[557] VILLIGER (2009), s. 538.

[558] ODENDAHL (2012c), s. 722-723.

[559] AUST (2000), s. 272; VILLIGER (2009), s. 533; ODENDAHL (2012c), s. 723.

[560] ODENDAHL (2012c), s. 723.

[561] 1963 Vienna Convention on Consular Relation, m. 73/2, <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

tamamlayan, genişleten veya kuvvetlendiren bir başka anlaşma yapmalarına engel bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu türden hükümlerin yer aldığı antlaşmaların her durumda 41. maddenin 1. paragrafı kapsamına girip girmeyeceği literatürde tartışılmıştır. Antlaşmanın bu türden sınırlayıcı ifadeler içermesi durumunda izin vermediği değişikliklerin yasaklandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumlarda 41. maddenin uygulanabilmesi söz konusu değildir.[562] 41. maddenin 1. paragrafının b bendi de yalnızca antlaşma söz konusu değişikliği yasaklamamışsa ve sessiz kalmışsa uygulanabilmektedir.[563] 41. maddenin 1. paragrafının b bendinde ilgili antlaşmada yasaklanmamış olmanın yanında iki koşul öngörülmüştür. Değişiklik, diğer tarafların antlaşma kapsamındaki haklarından yararlanmalarını veya yükümlülüklerini yerine getirmelerini etkilememeli ve kendisinden sapılması halinde bir bütün olarak antlaşmanın konu ve amacının etkin bir şekilde yerine getirilmesiyle bağdaşmayacak bir hükümle ilgili olmamalıdır. Bu şartlar kümülatiftir.[564] İlk şart, bir antlaşmanın üçüncü bir devlet için rızası olmaksızın ne hak ne de yükümlülük yaratabileceğini bildiren VAHS m. 34'ün bir uygulaması niteliğindedir.[565] İkinci koşul ise antlaşmanın konu ve amacının gerçekleştirilmesine engel olabilecek değişikliklerin mümkün olmadığını belirtmektedir.

VAHS hükümlerinin düzenlendiği sırada antlaşmaların değiştirilmesine yönelik kurallar ve terimlerin kullanımı hakkında yeknesak bir devlet uygulaması bulunmamaktadır.[566] Bugün gelinen noktada ise bu hükümlerin teamül hukukunu yansıttığı kabul edilmektedir. Özetle uluslararası hukukta antlaşma hükümlerinin değiştirilmesinin temel koşulu, değişikliğin tarafların rızalarıyla yapılmasıdır.[567] Hem iki taraflı hem de çok taraflı antlaşmalarda kural oybirliği olmakla birlikte[568] çok taraflı antlaşmaların giderek

[562] ODENDAHL (2012c), s. 724.

[563] ODENDAHL (2012c), s. 724.

[564] VILLIGER (2009), s. 534.

[565] ODENDAHL (2012c), s. 725.

[566] Final Draft, Commentary to Art. 35, s. 232, para. 2. VILLIGER (2009), s. 15.

[567] PAZARCI (2021), s. 209.

[568] PAZARCI (2021), s. 209.

artan oranda oyçokluğuyla değiştirilebileceklerine ilişkin hükümler içerdikleri görülmektedir.[569]

Öğretide ve devlet uygulamasında antlaşmaların değiştirilmesinden söz edildiğinde genel olarak iki olasılığın gündeme geldiği kabul edilmektedir.[570] İlk olasılık antlaşmanın belirli hükümlerinin yenileriyle değiştirilmesi işlemidir. Bu durumda değiştirme veya tadilden (*modification ya da amendment*) söz edilmektedir.[571] İkinci bir olasılık ise değişikliğin antlaşmanın tümüne yönelik olmasıdır. Bu duruma ise gözden geçirme (*revision*) denilmektedir.[572] Bununla birlikte belirtilen terimler, birbiri yerine de kullanılabilmektedir. UHK, terminolojik ayrışma kesin olmadığı için hem tek bir hükmün hem de tüm antlaşmanın değiştirilmesini kapsayacak şekilde "tadil" terimini tercih etmiş[573] ve 41. maddede değişiklik (*modification*) terimini kullanmıştır.

Antlaşmaların değiştirilmesi konusundaki devlet uygulamalarının çeşitliliği nedeniyle UHK anlaşmaların değiştirilmesine ilişkin kapsamlı bir kod oluşturmak yerine değişiklik süreciyle ilgili temel kuralları formüle etmiştir.[574] VAHS'nin 39-41. maddeleri, *pacta sunt servanda* ilkesine uygun olarak önceliği antlaşma metnine tanımaktadır ve tamamlayıcı niteliktedir.

Olağan olarak antlaşma hükümlerinin değiştirilmesinde yeni bir hükmün açıkça eskisinin yerini alması söz konusu olmakla birlikte sonraki uygulama yoluyla antlaşmaların örtülü bir şekilde değiştirilmeleri olasılığı da literatürde ve yargı kararlarında kabul edilmektedir.[575]

---

[569] BM Antlaşması, m. 108.

[570] PAZARCI (2021), s. 209.

[571] PAZARCI (2021), s. 209.

[572] PAZARCI (2021), s. 209.

[573] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July 1966,* 232, para. 3.

[574] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 1964, (Waldock); M. FITZMAURICE, *Amendment*, 185.

[575] Temple of Preah Vihear, 1962, s. 32; Interpretation of the air transport services agreement between the United States of America and France, 22.12.1963, s. 60.

VAHS'nin hazırlık çalışmaları incelendiğinde değişiklik belgesinin sahip olması gereken şekle ilişkin tartışmalar sırasında, "yazılı şekil" dışında kimi araç ve yöntemlerin de mümkün olduğunun kabul edildiği görülmektedir. Bir antlaşmanın değiştirilebileceği diğer üç alternatifi belirleyen taslak madde 68 oluşturulmuştur. Antlaşmalarda değişiklik (*modification*) yapılabilmesine ilişkin bu üç olasılık şu şekilde belirlenmiştir: (i) sonraki anlaşma yoluyla (taslak madde 68(a); (ii) sonraki uygulama yoluyla (taslak madde 68(b)) ve (iii) yeni bir teamül hukuku kuralının ortaya çıkması yoluyla (taslak madde 68(c)).

UHK, daha sonraki süreçte taslak madde 68(a)'yı aynı konu VAHS'nin 30. maddesinde ele alındığı için gereksiz görerek taslaktan çıkarmıştır.[576] Antlaşmaların sonraki teamül hukuku kuralı ile değiştirilmesine yönelik taslak madde 68(c) de benzer bir akıbete uğramıştır. Öncelikle antlaşmaların yeni bir teamül hukuku kuralının ortaya çıkması yoluyla değiştirilmesi meselesinin zamanlararası hukuka ilişkin taslak madde kapsamında değerlendirilmeye bırakılmasının daha iyi olacağı düşünülmüştür.[577] Ayrıca, sorunun teamül hukuku normları ile antlaşma normları arasındaki ilişkiyi belirten genel konunun bir parçasını teşkil ettiği ve bu ilişkinin tek bir maddede yalnızca bir yönüyle ele alınmayacak kadar karmaşık olduğu belirtilmiştir.[578] Bununla birlikte zamanlararası hukuk doktrini ise bir ayağı (bir kuralın varlığının belirlenmesi) VAHS'nin 30. maddesi tarafından sağlandığı, diğer ayağı da (bir kuralın sürekli tezahürünün belirlenmesi) 31. madde kapsamında olduğu gerekçesiyle VAHS düzeninde ayrı bir madde olarak düzenlenmemiştir. Son olarak zamanlararası hukuk doktrini, karmaşık bir mesele olduğundan 30 ve 31. madde kapsamlarından da çıkarılmıştır.[579] Fitzmaurice'in ifadesiyle mesele bir maddeden diğerine aktarılırken nihayetinde bir yerlerde kaybolmuştur.[580] 68. madde taslağının (a) ve (c) paragraflarının aksine antlaşmaların sonraki uygulama yoluyla değiştirilebileceğini öngören (b) paragrafı, UHK tartışmalarından Viyana Konferansı'na aktarılabilmiştir. Taslak madde

[576] UN ILC, *Reports of, 4 May- 19 July 1966,* 236.

[577] UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 1964, 121 (Waldock).

[578] UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July 1966,* 236.

[579] FITZMAURICE (2020), s. 217.

[580] FITZMAURICE (2020), s. 217.

68(b) bakımından önemli bir endişe, "*sonraki uygulamalar yoluyla bir antlaşmanın yorumlanması ve değiştirilmesi arasındaki çizginin bazen bulanık olabileceği*" şeklinde gündeme gelmiştir.[581] Bununla birlikte, UHK'nin bazı üyeleri iki sürecin farklı olduğunu ve Viyana Sözleşmesi'nde bu şekilde ele alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.[582] UHK, ikili anlaşmalar söz konusu olduğunda sonraki uygulamanın orijinal anlaşmayı değiştiren yeni bir anlaşmanın kanıtı mı yoksa anlaşmanın otantik (gerçek) yorumu mu olduğunu ayırt etmenin zor olabileceğini kabul etmiştir. Kullanılan örnekler Preah Vihear Tapınağı davası (uygulamanın otantik bir yorum olarak kabul edildiği) ve Hava Taşımacılığı Hizmetleri Anlaşması (antlaşmanın uygulama tarafından değiştirildiği düşünülen) olmuştur.[583]

M. Fitzmaurice'e göre uluslararası antlaşmaların tadilinde geçerli bir usul olan örtülü tadil, devlet uygulaması yoluyla gelişmiştir. Belirli sayı veya orandaki üye devletin onayının gerekmesi veya bağlanmak için açık rızanın aranması gibi klasik tadil yaklaşımlarından sapma göstermektedir. VAHS öncesi dönemde ortaya çıkmış ve VAHS sonrası süreçte geliştirilmiştir.[584] Sands de uluslararası antlaşmaların örtülü anlaşmalar yoluyla tadili olanağını kabul etmiştir. Diğer bazı yöntemlerin yanı sıra tadil, taraf devletlerin tek tip uygulamasından çıkarılabilmektedir.[585]

Örtülü tadilin en yaygın örneği, antlaşmada bir organ veya taraflardan oluşacak konferansın gelecekte tadil yapmak üzere yetkilendirilmiş olmasıdır.[586] Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi ve Uluslararası Balina Avcılığının Düzenlenmesi Sözleşmesi örtülü değişiklik mekanizmaları içeren sözleşmelerin en bilinen örneklerindendir. Antlaşmalarda örtülü tadil prosedürü, Uluslararası Denizcilik

---

[581] UN ILC, *Report of, 11 May–24 July 1964*, 173, 198; UN ILC, Summary Records of the Sixteenth Session, 1964, 122.

[582] UN ILC, *Report of, 11 May–24 July 1964*, 198; UN ILC, *Report of, 4 May- 19 July 1966*, 300.

[583] UN ILC, *Report of, 11 May–24 July 1964*, 198; Waldock, *Sixth Report,* 87–91; UN ILC, *Report of, 4 May–19 July 1966*, 236.

[584] FITZMAURICE (2020), s. 193.

[585] SANDS, s. 972.

[586] HATHAWAY, Oona A./ NIX, Haley/ SANGHVI, Saurabh/ SOLOW, Sara, "*Tacit Amendments*" (Yale LawSchool, 15 November 2011, s. 9, <https://law.yale.edu/system/files/documents/pdf/cglc/TacitAmend me nts.pdf>, (Erişim: 01.01.2022),

Örgütü'nün himayesinde yürütülen bir dizi denizcilik antlaşmasının parçası olarak 1970'lerde daha yaygın hale gelmiş, süreç içinde çevre, silah kontrolü ve diğer alanlarla ilgili çok taraflı anlaşmalarda yer almıştır.[587]

Hathaway, Nix, Sanghvi ve Solow, makalelerinde uluslararası kuruluşların kullanımı yoluyla örtülü tadil prosedürlerini üçe ayırarak incelemişlerdir.[588] Bunlardan birincisi, antlaşma değişikliklerinin, anlaşmayı güncellemekle görevli uluslararası kuruluşta temsil edilen tüm tarafların oybirliğiyle onayını gerektiren rejimlerdir. Örneğin, Açık Semalar Antlaşması, antlaşmanın uygulanabilirliği ve etkinliği için (anlaşma kapsamında yıllık kotaların belirlenmesi dahil) iyileştirmeler yapabilen ve teknik veya idari nitelikteki küçük konuları uygulayabilen bir Açık Semalar Danışma Komisyonu oluşturmuştur.[589] Bununla birlikte, Açık Semalar Danışma Komisyonu'nun harekete geçebilmesi için "*herhangi bir Taraf Devletin bir karar alınmasına veya bir tavsiyede bulunulmasına herhangi bir itirazının olmaması*" olarak tanımlanan konsensüsün gerçekleşmesi gerekmektedir.[590]

İkincisi, uluslararası komitelerin veya konferansların tüm tarafların rızası olmaksızın değişiklikleri kabul edebildiği, ancak taraf devletlerin değişikliklerden vazgeçebildiği rejimlerdir. Örneğin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi, "yalnızca idari ve teknik konularla" sınırlı olmak üzere bazı eklerin örtülü olarak değiştirilmesine olanak tanımaktadır.[591] Bu prosedüre göre bu türden değişiklikler Yürütme Konseyi'ne teklif edilebilir. Yürütme Konseyi onaylarsa ve 90 gün içinde hiçbir taraf itiraz etmezse değişiklik kabul edilmiş olmaktadır.[592] Balina Avcılığının Düzenlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme, Uluslararası Deniz Trafiğinin Kolaylaştırılması Sözleşmesi, Uluslararası Sivil Havacılık

---

[587] HATHAWAY/ NIX/ SANGHVI/ SOLOW, s. 9.

[588] HATHAWAY/ NIX/ SANGHVI/ SOLOW, s. 10.

[589] Treaty on Open Skies, m. X(5), <https://www.osce.org/files/f/documents/1/5/14127.pdf>, (Erişim tarihi: 18.10.2021).

[590] Treaty on Open Skies, m. X(2).

[591] Convention on the Prohibition of Development, Production, Stockpiling, and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, m. XV(4).

[592] Convention on the Prohibition of Development, Production, Stockpiling, and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, m. XV/5(d).

Sözleşmesi, literatürde bu türden düzenlemelerin diğer örneklerinden birkaçı olarak sunulmaktadır.

Üçüncüsü, bir komisyonun veya konferansın, oybirliği olmadan herkesi bağlayabilecek değişiklikler yaptığı rejimlerdir. Örneğin Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları Bakanlar Konferansı tarafından tadil edilebilmektedir.[593] Bir diğer örneği ise sadece Montreal Protokolü olarak da bilinen Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü'dür. Bu protokole göre tarafların toplandığı konferanslar, üçte iki çoğunlukla bazı eklerde değişiklik yapabilmektedir.[594]

Antlaşmaların tadili veya değiştirilmesi yalnız içerdiği unsurlar değil aynı zamanda antlaşmaların yaşam döngüsündeki diğer bazı kurumlardan farklılaşmasına göre de incelenmektedir.[595] Burada tezin kapsamı açısından asıl olarak üzerinde durulması gereken konu antlaşmaların değiştirilmesi ile antlaşmaların yorumu arasındaki ayrımdır.

Antlaşmaların değiştirilmesi ve yorumu ilişkisi hakkında literatürde hâkim olan görüş, yorumun tadil ve değişiklikten farklı bir hukuki kurum olması yanında aralarındaki sınırın genellikle bulanık olduğu şeklindedir. Literatürde yorum faaliyetinin antlaşmanın değiştirilmesine dönüştüğü anın belirlenmesinin güçlüğü vurgulanmaktadır. Bu güçlük tarihsel olarak VAHS'nin hazırlık çalışmaları sırasında taslak madde 68(b) ve daha sonra Viyana Konferansı sırasında taslak madde 38'le ilgili olarak tartışılmıştır. Taslak maddenin hazırlık süreci UHK'nin yaklaşımını ortaya koyarken Viyana Konferansı katılan devletlerin görüşlerini yansıtması bakımından özel bir öneme sahiptir. Belirtilmelidir ki UHK, antlaşmaların sonraki uygulama yoluyla değiştirilebilmesini, VAHS'nin hazırlık çalışmaları sırasında kabul etmiş, taslak madde bu sayede Viyana Konferansı'na taşınmıştır.

---

[593] Agreement Establishing the World Trade Organization, m. X, <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf>, (Erişim tarihi: 18.10.2021).

[594] The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, m. 2(9)(c), https://ozone.unep.org/treaties/montreal-protocol/montreal-protocol-substances-deplete-ozone-layer, (Erişim tarihi: 18.10.2021).

[595] FITZMAURICE (2020), s. 193.

Viyana Konferansı başladığında taslak madde 38'in metni "*Bir antlaşma, hükümlerini değiştirmek için tarafların anlaşmasını tesis eden antlaşmanın uygulanmasındaki sonraki uygulamalarla değiştirilebilir*." şeklindedir.[596] Bu taslak madde, Viyana Konferansı'nda tartışmaya yol açmış, devletlerin çoğu itirazda bulunmuştur. Kimi devletler, bir antlaşmanın değiştirilmesinin resmi değişiklik prosedürünün izlenmesi ile gerçekleştirilebileceğini öne sürmüştür.[597] Ayrıca, gayrı resmi bir değişiklik olasılığının tanınması halinde anlaşmaların ve anlaşma ilişkilerinin istikrarının tehlikeye girebileceği ve *pacta sund servanda* ilkesini zayıflatacağını belirtmişlerdir.[598] İleri sürülen bir diğer argüman, sonraki uygulamalarla antlaşmalarda yapılan gayri resmi değişikliklerin iç hukuklarda anayasal sorunlara yol açabileceği olmuştur.[599] Örneğin, Fransa, pek çok ülkede geçerli olan yetkide paralellik ilkesini hatırlatmış ve ulusal hukuk düzeni bakımından antlaşmaların kabulü ile değiştirilmesinin aynı usule tabi olması gerekeceğini belirtmiştir.[600] Bazı devletler ise yorum ile değişiklik arasında bir ayrım yapmak zor olduğu için taslak maddenin gerçekten gerekli olup olmadığını sorgulamışlardır.[601] Son olarak, anlaşmanın tüm taraflarının mutabakatı olmaksızın değişikliklerin yapılabileceği[602] ve alt kademelerde yer alan devlet yetkililerinin uygulama yoluyla devletlerin kontrolü dışında değişiklikler üretebilecekleri[603] konusundaki endişeler dile getirilmiştir.

Bazı devletlerse uluslararası hukukun iç hukuk kadar biçimci olmadığı görüşünde olmuştur.[604] Antlaşmaların sonraki uygulamalarla yapılan gayri resmi değişikliklerinin daha önce yargı organları tarafından kabul edildiği[605] ve anayasalar bakımından sorun

[596] UN ILC, *Report of, 4 May–19 July 1966*, s. 236.

[597] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 208, para. 63.

[598] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 210, para. 75.

[599] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 208, para. 58.

[600] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 208, para. 63.

[601] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 207, para. 57.

[602] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 208, para. 73

[603] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 209, para. 68.

[604] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 211, para. 9.

[605] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 214, para. 51.

yaratmadığını savunmuşlardır.[606] Diğer bir argüman ise, eğer tüm taraflar antlaşmayı orijinal anlamından sapan bir şekilde uygulama konusunda anlaşırlarsa, *pacta sund servanda* ilkesi ihlal edilmiş olmayacaktır.[607] Bazı temsilciler ise taslak 38. maddeyi uluslararası hukukun önceden var olan bir kuralı veya ilkesi olarak değerlendirmiştir.[608] Öğretide bu son görüşü dile getiren yazarlar bulunmaktadır. Sands, genellikle devletlerin bir antlaşma metniyle örtüşmeyen sonraki uygulamalarının antlaşma değişikliği aracı olarak kabul edildiğini belirtmekte ve bu duruma UAD'nin Namibya Görüşü'nü emsal göstermektedir.[609]

Taslak madde 38'in kaldırılmasına ilişkin değişiklik oylamaya sunulmuş ve bu öneri, 26 çekimser oyla birlikte 15'e karşı 53 oyla kabul edilmiştir. 38. maddenin silinmesi için oy kullanan devletler, dünya üzerindeki tüm bölgeleri temsil etmekte, siyasi veya başka bir kıstasa göre gruplanmamaktadır.[610] Türkiye Cumhuriyeti de silinmesi yönünde oy kullanmıştır.[611] Türk Heyeti'nin görüşü kayıtlarda şu şekilde yer almaktadır:

> *"27. Sayın MIRAS (Türkiye), Türk Anayasası uyarınca, usulüne uygun olarak yürürlüğe giren uluslararası anlaşmaların kanunlaştığını söylemiştir; bu nedenle Türk heyeti, antlaşmaların sonraki uygulamalarla değiştirilmesini öngören 38. maddenin muhafazasını destekleyemezdi. Dahası, maddenin mevcut bir uluslararası hukuk kuralını belirttiğini düşünmemiştir. Yorumda atıfta bulunulan tahkim davası, bu tür hükümlerin kabul edilmesini hiçbir şekilde haklı göstermemektedir.*
>
> *28. Buna ek olarak, madde gerekli değildi[r]. 27. maddenin 3(b) paragrafı, antlaşmaların yorumlanmasında sonraki uygulama unsurunu getirerek yeterli*

[606] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 214, para. 57.

[607] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 214, para. 51; 213, para. 49.

[608] Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties, 212, para. 33; 214, para. 51; 211, para. 22; 213, para. 48.

[609] SANDS, para. 30.

[610] KOHEN, s. 36-37.

[611] Report of the Committee of the Whole on its work at the first session of the Conference, Doc. A/CONF.39/11, 158.

esneklik sağlamıştır; bu esneklik, sonraki uygulamanın antlaşmanın kendisini değiştirebileceğini kabul edecek kadar ileri götürülmemelidir. Bunun yanı sıra, sözleşme tarafları açısından amaçlanan esnekliğe aykırı olan 38. madde, esnek bir uygulamanın antlaşmanın bir değişikliği olarak değerlendirilmesini önlemek için antlaşmaların uygulanmasında sarsılmaz bir tutum benimsenmesine neden olabilir.

29. Bu nedenle Türk heyeti, 38. maddenin kaldırılmasına yönelik dört öneriyi desteklemiştir."[612]

Türk Heyeti, antlaşmaların uygulama yoluyla değiştirilebileceğinin kabul edilmesini ilk olarak iç hukuku bakımından sorunlu görmüştür. Zira Türkiye'de usulüne uygun şekilde yürürlüğe konulan antlaşmalar kanun hükmündedir ve ülke sınırları içinde yürütme ve yargı makamları tarafından kanunlar gibi uygulanmaktadır. Herhangi bir prosedür ve resmi bir süreç işlemeksizin bu metinlerde uygulama yoluyla -yazısız biçimde- her an değişiklik yapılabilmesi sakıncalı görülmüştür. İkinci olarak bu düzenlemenin mevcut bir uluslararası hukuk kuralını yansıtmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Türk Heyeti, m. 31(3)(b) hükmünün yorumlanan metne sıkı sıkıya bağlılığı hafiflettiğini, devletlere uygulama yoluyla antlaşmanın yorumunda metnin kabulünden sonra da hareket imkânı sağladığını ve böylelikle uluslararası antlaşmaların yürütülmesinde gerekli ve yeterli esnekliğin tanınmış olduğunu öne sürmektedir. Antlaşmaların tarafı ve aynı zamanda uygulayıcısı olan devletlere yorum konusunda tanınan esneklik, antlaşmanın değiştirilmiş olduğunu kabul aşamasına vardırılmamalıdır. Çünkü Türk Heyeti'nin görüşüne göre sonraki uygulamanın antlaşmanın değişmesi sonucuna götürdüğünü kabul etmek bu esnekliğe aykırı düşmektedir. Devletler, uygulamaları yoluyla antlaşmanın değişebileceğinden çekinerek titiz davranma gereği duyarak sürekli tek tip bir uygulama yapmak ihtiyacı hissedebilirler. Böyle olduğunda Türk Heyeti'ne göre m. 31(3)(b) de sağlanan esnekliğe taban tabana zıt bir netice doğacaktır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti, hem bu hükmün uluslararası teamül hukuku niteliğini kabul etmemiş hem de böyle bir kuralın varlığı diğer devletlerce tanınacak olsa dahi içeriğine itiraz etmiştir.

[612] Official Records on the United Nations Conference on the Law of Treaties, Meetings of the Committee of the Whole, 211.

Viyana Konferansı'ndan sonra yazarlar, taslak madde 38'in reddedilmesinin, tarafların sonraki uygulamalarıyla bir antlaşmayı değiştirmenin uluslararası hukukta mümkün olup olmadığını tartışmışlardır. Çoğunlukla, müzakereci devletlerin bu soruyu Sözleşme'de ele almak istemedikleri ve bu tutumun antlaşmaların sonraki uygulamalarla değiştirilmesini engellemediği sonucuna varmışlardır. Bazı yazarlar ise bunun uluslararası hukukta zaten var olan bir teamül hukuku kuralı olduğunu kabul etmişlerdir.[613]

Konuya ilişkin öne çıkan ve literatürde değerlendirilen bir yargı kararı, UAD'de görülen Seyrüsefer ve İlgili Haklara İlişkin Uyuşmazlık davasıdır. UAD, kararında "*Tarafların Viyana Sözleşmesi'nin 31(3)(b) maddesi anlamında sonraki uygulamalarının, zımni bir anlaşma temelinde başlangıçtaki niyetten sapmaya yol açabileceği*"ni belirtmiştir.[614] UAD'nin bu ifadesiyle m. 31(3)(b) kapsamındaki sonraki uygulamanın bir antlaşmayı değiştirme etkisine sahip olabileceğini kabul edip etmediği tartışmaya açıktır. UHK ise sonraki anlaşma ve sonraki uygulamalara dair çalışmasında geçici olarak kabul edilen taslak sonuç 3'te, diğer yorum araçları gibi, sonraki anlaşmaların ve sonraki uygulamanın, "*Anlaşmanın akdedilmesi üzerine tarafların varsayılan niyetinin kullanılan bir terime zaman içinde değişebilen bir anlam vermek olup olmadığının belirlenmesine yardımcı olabile*"ceğini belirtmiştir.[615] UHK taslak sonuç 7 hakkındaki yorumundaysa "*sonraki uygulama yoluyla bir antlaşmanın değiştirilmesi veya tadil edilmesi olasılığının genel olarak tanınmadığını*" belirtmektedir.[616] Ayrıca uluslararası mahkemelerin böyle bir olasılığı tanımaktan kaçındığını da eklemektedir.[617] Devletlerin bu Çalışma Grubu'nun ulaştığı taslak sonuçlar hakkındaki görüşleri ise devletlerin uygulaması bakımından şüpheleri ortadan kaldıracak ölçüde aydınlatıcıdır. Nolte, bu metinleri derlemiş ve konuya ilişkin şu sonuca varmıştır. Öncelikle, taslak sonuç 7'den yukarıda aktarılan ifadeyi hiçbir devlet, kabul edilemez bulmamıştır. İkinci olarak çoğu

[613] BUGA, s. 108-109.

[614] Costa Rica v. Nicaragua, Judgment, 2009, para. 64.

[615] UN ILC, A/68/10, 24.

[616] UN ILC, A/69/10, 186.

[617] UN ILC, A/69/10, 188-192.

devlet, ya bu cümleyi açıkça kabul etmiş ya da tarafların sonraki uygulamalarıyla bir antlaşmayı değiştirme olasılığına karşı katı veya olumsuz bir tutum sergilemişlerdir.[618]

Berner, Viyana Konferansı sonunda bir antlaşmanın sonraki uygulamalarla da değiştirilebileceğini açıkça kabul eden taslak madde kaldırıldığı için iki sorunun gündeme geldiğini belirtmektedir. Birinci olarak Viyana Sözleşmesi, bir antlaşmanın sonraki uygulama ile değiştirilebilme olasılığını kategorik olarak dışlamakta mıdır? İkinci olarak sonraki uygulama ile yapılan değişiklik m.31(3)(b) tarafından içerilmekte midir?[619] Berner, Viyana Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları incelendiğinde sözleşmenin sonraki uygulama yoluyla değiştirilme olasılığının kategorik olarak dışlanmadığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra VAHS, bir antlaşmanın yorumu ile değiştirilmesi kurumlarını birbirinden ayrı düzenlemekte ve böylelikle iki kurumun birbirinden ayrı ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Berner'e göre sonraki uygulamanın bir antlaşmayı değiştirmesi mümkünse de bu durum m. 31(3)(b) çerçevesinde değerlendirilmemelidir.[620]

Berner'ın tespitleri büyük ölçüde doğru görünmektedir. VAHS'de antlaşmaların sonraki uygulama ile değiştirilmesini düzenleyen bir hüküm bulunmamaktadır. Metnin hazırlık çalışmaları ise literatürdeki pek çok yazarın da belirttiği gibi bu ihtimalin imkânsız veya uluslararası hukukça yasaklanmış olduğunu göstermemektedir. Antlaşmaların sonraki uygulamayla değiştirilebilmesi nadiren gerçekleşse ve UHK'nin deyimiyle bir sonuç çıkarmaya elverişsiz olsa da uluslararası yargı kararlarında kabul edilmiştir. Bununla birlikte m. 31(3)(b) kapsamında olan bir sonraki uygulamanın zorunlu olarak antlaşma metnini değiştirmekle sonuçlanacağını çünkü bunun teamül hukuku kuralı olduğunu kabul etmek hukuka uygun değildir. Zira gerek devlet uygulamasına bakıldığında gerekse devletlerin Viyana Konferansı'nda dile getirdikleri endişeler göz önüne alındığında hem genel uygulama hem de *opinio juris* unsurunun oluşmadığı ifade edilmelidir.

---

[618] NOLTE, Georg, Special Rapporteur, Fifth Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties, Doc. A/CN.4/715 (2018), 19-20.

[619] BERNER (2017), s. 131.

[620] BERNER (2017), s. 133.

Uluslararası hukuk, geleneksel olarak devletlerin iradelerine dayalıdır ve bu görüşü yansıtan pek çok kural mevcuttur. Bunlardan bir tanesi, antlaşmalar hukukunun temelinde yer alan *pacta sund servanda*dır. Diğer bir önemli kural da antlaşmaların kural olarak yalnızca taraflarını bağlamasıdır. Benzer biçimde antlaşmaların yapılması ve değiştirilmesi de devletlerin serbestçe tasarrufta bulunarak iradelerini açıklamalarıyla gerçekleşmektedir. Antlaşmaların değiştirilmesi hakkında VAHS'de yer alan kurallar da yukarıda açıklandığı gibi tamamlayıcı niteliktedir ve öncelik tarafların tercihine verilmiştir. Bunun yanı sıra devlet uygulaması ve uluslararası yargı kararlarında örtülü tadil olanağının kabul edildiği örnekler de bulunmaktadır. Açıklanan gerekçelerle Devletlerin aralarında akdettikleri bir antlaşmanın sonraki uygulama yoluyla değiştirilmesini kabul etmelerinin önünde bir engel bulunmamaktadır.

Bazı yazarların ileri sürdüğü gibi antlaşmaların, taraflarının sonraki uygulamalarıyla değişmesi bir hukuk kuralı olduğu gerekçesiyle benimsenip bu yolla devletler için yeni yükümlülükler yaratılabileceği kabul edilecek olsa dahi yukarıda Türkiye'nin bu kuralın oluşumuna itiraz ettiği tespit edilmiştir. Türkiye aleyhine olmak üzere böyle bir kuralın varlığının öne sürülmesi halinde ısrarlı itirazcı devlet olup olmadığını değerlendirmek için tüm açıklama, işlem ve eylemlerini incelemek ve bu hususta tutumunu net bir biçimde belirlemek gerekecektir.

1.2.8. Sonraki Uygulama ve Evrimsel Yorum

UAD'nin Namibia Danışma Görüşü'nde de belirttiği üzere antlaşmalar, bağıtlandıkları tarihten sonraki gelişmelerden de etkilenirler ve bunlardan bağımsız olarak yorumlanamazlar.[621] Uluslararası hukukta yorumlama sürecinin zaman içinde hangi ana atıfta bulunduğu, diğer bir deyişle antlaşma hükümlerinin anlamının hangi zamanda oluştuğu konusunda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bunlardan birincisi statik yaklaşım, diğeri ise dinamik yaklaşımdır.

Aynı zamanda çağdaşlık ilkesi olarak da adlandırılan statik yaklaşıma göre bir antlaşmanın hükümlerinin antlaşmanın yapıldığı andaki mevcut dilin kullanımının

[621] ICJ Reports 1971, s. 31, para. 53.

ışığında sahip oldukları veya yüklenebilecekleri anlama göre yorumlanması gerekmektedir.[622] Bunun karşısında, bir antlaşmanın anlamının yorumlandığı zaman belirlenmesini öngören sıklıkla 'evrimsel' yorum olarak da adlandırılan dinamik yaklaşım mevcuttur.

Waldock'un Üçüncü Raporu'nda antlaşmaların yorumlanması ve uygulanmasında zaman faktörünü düzenlemeyi amaçlayan bir hüküm yer almıştır. Bu taslak hüküm aşağıdaki gibidir:

> "*Bir antlaşma, antlaşmanın hazırlandığı sırada yürürlükte olan hukuk ışığında yorumlanmalıdır.*
>
> *1. paragrafa tabi olarak, bir antlaşmanın uygulanması, antlaşmanın uygulandığı tarihte yürürlükte olan milletlerarası hukuk kurallarına tabidir.*"

Yorumun zamansal yönü UHK'de tartışılmış ancak nihayetinde kabul edilen metinden çıkarılmıştır. VAHS'nin 31-33. maddeleri konuyu açıkça düzenlememektedir.

Her iki zamansal anlayış da uluslararası yargı uygulamasında bulunmaktadır. Bununla birlikte uluslararası yargı pratiği, temel bir kural olarak ve zamanlararası hukuk (*inter-temporal law*) doktrininin özel bir uygulaması olarak statik yaklaşımı izliyor görünmektedir.[623] Statik yaklaşım, UAD tarafından çeşitli vesilelerle uygulanmış, örneğin anlaşmanın akdedildiği sıradaki dilsel kullanımları[624] veya tarafların o andaki niyetleri[625] incelenmiştir. Dinamik yaklaşım kuralın bir istisnası olarak tarafların içeriğinin zaman içinde değişmesini beklediği ve bu nedenle, muhtemelen anlamlarının yorumlama sırasında geçerli olan koşullar ışığında verilmesini amaçladıkları jenerik terimleri yorumlamak için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, UAD tarafından ilk kez Namibya görüşünde "*medeniyetin kutsal emaneti*" (*sacred trust of civilisation*) ifadesi

---

[622] FITAZMAURICE (1957), s. 212.

[623] DORR, s. 533. Zamanlararası hukuk doktrininin en ünlü eleştirisiJessup tarafından yapılmıştır. Eleştirilerin değerlendirilmesi için bkz. BJORGE, Eirik, The Evolutionary Interpretation of Treaties, Oxford University Press, 2014, s. S. 150- 154.

[624] *Rights of US Nationals in Morocco*, 189; *Costa Rica v. Nicaragua*, para.55-56.

[625] *Cameroon v. Nigeria*, Judgment, 2002, para. 59.

için ve ardından Ege Denizi Kıta Sahanlığı davasında "*ülkesel statü*"yü (*territorial status*) formüle etmek için uygulanmıştır. 2009 yılında ise UAD "*Tarafların bir antlaşmada jenerik terimler kullandıkları durumlarda, taraflar, terimlerin anlamının zaman içinde değişebileceğinin mutlaka farkında olmalıdır ve antlaşmanın çok uzun bir süre için akdedildiği veya "sürekli devam ettiği" durumlarda tarafların, genel bir kural olarak, bu terimlerin gelişen bir anlama sahip olmasını amaçladıkları varsayılmalıdır*"[626] diyerek dinamik yöntemi İspanyolca "*ticaret*" (*commercio*) terimine uygulamıştır.

Namibya danışma görüşünde, UAD'den, Güney Afrika'nın bölgeyi yönetme yetkisi 1966'da sona erdikten sonra, Güney Afrika'nın Namibya'daki varlığının devam etmesinin hukuki sonuçlarını netleştirmesi istenmiştir. Bunu yapmak için UAD'nin Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesinin 1. paragrafını yorumlaması gerekmiştir. UAD, "*modern dünyanın zorlu koşulları*", "*bu tür halkların refahı ve gelişimi*" ve "*kutsal emanet*" terimlerinin "*durağan değil, tanım gereği evrimsel*" olduğuna karar vermiştir.[627] UAD, "*bir belgenin yapıldığı sırada tarafların niyetlerine göre yorumlanmasının birincil gerekliliği*"ne dikkat çekmiş ve tarafların aksine delillerin yokluğunda evrimi "*kabul etmiş sayılması*" gerektiğine hükmetmiştir.[628] UAD, "*kutsal emanetin nihai amacının ilgili halkların kendi kaderini tayin etmesi ve bağımsızlığı olduğu*" sonucuna varmış olmakla birlikte[629] Sözleşme hazırlandığında bağımsızlık hakkı bir gerçeklik olmadığı gibi belki de hiç düşünülmemiştir.

Ege Denizi davasında ise Yunanistan, UAD'den kıta sahanlığı sınırına ilişkin uyuşmazlık hakkında karar vermesini talep etmiştir. UAD, bu davada Yunanistan'ın 61. Genel Senet'e katılım belgesindeki bir çekincenin yorumlanmasına dayanarak karar verme yetkisi bulunmadığına hükmetmiştir. Bu çekince, "*uluslararası hukuka göre Devletlerin yalnızca ulusal yargı yetkisine giren sorunlarla ilgili anlaşmazlıkları ve özellikle Yunanistan'ın limanları ve iletişim hatları üzerindeki egemenlik haklarıyla*

[626] *Costa Rica v. Nicaragua*, para. 66.

[627] *Namibia Opinion*, para. 53.

[628] *Namibia Opinion*, para. 53

[629] *Namibia Opinion*, para. 53

ilgili anlaşmazlıklar dahil olmak üzere ülkesel statüsüyle ilgili anlaşmazlıkları" kapsam dışı bırakmıştır.[630] Yunanistan'ın ileri sürdüğü savlarından biri, Genel Senet taslağı 1928 yılında hazırlandığında ve Yunanistan 1931'de buna katıldığında, "*kıta sahanlığı fikrinin kendisince hiç bilinmemesi*" olmuştur.[631] UAD, bu görüşü kabul etmemiştir. "*Ülkesel statü*"nün anlamı için "*hukukun gelişimini takip etme*"nin "*amaçlandığına*" dair bir "*karine*" oluşturmuştur.[632] UAD, bu varsayılan niyetin taslağın hazırlandığı sırada veya katılım sırasında açıkça kabul edilip edilmediğini ayrıca inceleme ihtiyacı hissetmemiştir.

Kosta Rika ve Nikaragua arasındaki 1858 tarihli bir anlaşmanın yorumuyla ilgili Seyrüsefer ve İlgili Haklara ilişkin Uyuşmazlık davasında ise sadece İspanyolca olarak hazırlanan bir anlaşmanın yorumlanması gündeme gelmiştir. Söz konusu anlaşmada, Kosta Rika'ya iki ülke arasındaki sınırdan geçen San Juan Nehri üzerinde "*con objetos de comercio*" seyrüsefer hakkı tanınmıştır. Nikaragua, '*con objetos de comercio*'nun 'ticaret mallarıyla' şeklinde anlaşılmasını ve yalnızca fiziksel malların taşınması olarak yorumlanmasını istemiş ve *'comercio'* terimiyle ilgili olarak, 1858'de yalnızca fiziksel malların taşınmasını içerdiğini ve bu orijinal anlamın geçerli olması gerektiğini savunmuştur. Kosta Rika ise doğru yorumun, seyrüsefer özgürlüğünü çok daha geniş bir faaliyet yelpazesine genişleten "*ticaret amaçları için*" olduğunu savunmuştur. UAD, bu ikinci yorumu kabul etmiştir.[633] UAD, "*bir antlaşmanın, tarafların ortak niyeti olarak belirlenenler ışığında yorumlanması gerektiği*" ve niyetin "*antlaşmanın yapılması sırasındaki"* niyet olduğunu kabul etmiştir.[634] "*Tarafların antlaşmayı imzalarken niyetlerinin, kullanılan terimlere -ya da bunlardan bazılarına- bir kerede sabit olmayan, gelişebilecek bir anlam ya da içerik vermek olduğu ya da öyle olduğu varsayılabileceği durumlar"* olduğuna dikkat çekerek "*tarafların antlaşmanın akdedildiği sıradaki niyetlerinden ayrılmamak için… antlaşmanın uygulandığı her bir*

[630] *Aegean Sea*, para. 48.

[631] *Aegean Sea*, para. 77.

[632] *Aegean Sea*, para. 77.

[633] *Costa Rica v. Nicaragua*, para. 56.

[634] *Costa Rica v. Nicaragua*, para. 63.

durumda terimlerin kazandığı anlamın dikkate alınması gerektiğini"[635] belirtmiş ve Ege Kıta Sahanlığı davasına atıfta bulunmuştur.[636]

Evrimsel yorum kavramı gelişmeye devam etse de[637] onun da belirli koşulları olduğu kabul edilmektedir. Öğretide evrimsel yorumun ortaya çıktığı iki duruma işaret edilmektedir. Bunlardan birincisi antlaşmada evrimleşmeye müsait kapsayıcı bir terimin kullanılması, ikincisi ise antlaşmanın konu ve amacının evrimsel nitelikte olmasıdır.[638] İlk ihtimal, özel terminolojinin kullanımından 'evrimsel niyet'i çıkartmaktır. 'Ticaret' (*commerce*), 'doğal kaynaklar' (*natural resources*) veya 'ülkesel statüyle ilgili anlaşmazlık' (*dispute relating to territorial status*) gibi kapsayıcı terimler buna örnektir. İkinci olarak ise tarafların kendilerini aşamalı bir gelişim programına adamaya niyetli olup olmadıklarına dair göstergeler için antlaşmanın konu ve amacı araştırılabilmektedir. Iron Rhine tahkimi buna örnektir.[639] Ayrıca insan haklarına dair antlaşmaların tüm insanlığın ortak çıkarına yönelik temel hakları koruma amaçları, yükümlülüklerinin bütünsel doğası ve yarı anayasal nitelikleri nedeniyle, genellikle doğaları gereği evrimsel oldukları kabul edilegelmiştir.[640] AİHS'ye 'yaşayan' ('gelişen' veya dinamik) bir araç olarak yaklaşım, 1978 Tyrer - Birleşik Krallık davasından bu yana AİHM içtihadında mevcuttur.[641] AİHM uygulamasına bakıldığında "evrimsel yorum" yöntemi, antlaşmanın düzenlediği organların uygulamaları, tarafların uygulamaları veya diğer uluslararası belgelere atıflar aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir.[642] Tyrer/ İngiltere ve Loizidou/ Türkiye davalarında, AİHM, sırasıyla, bir yanda sonraki uygulama ile diğer yanda evrimsel yorum arasında ayrım

---

[635] *Costa Rica v. Nicaragua*, para. 64.

[636] *Costa Rica v. Nicaragua*, para. 65.

[637] ARATO, Julian, "*Subsequent Practice and Evolutive Interpretation: Techniques of Treaty Interpretation over Time and Their Diverse Consequences*", LPICT, Vol. 9, 2010, s. 466.

[638] ARATO (2010), s. 467-468.

[639] *Iron Rhine Arbitration*, para. 80.

[640] Report of the Study Group of the International Law Commission Finalized by Martti Koskenniemi, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From the Diversification and Expansion of International Law, A/CN.4/L.682, para. 130.

[641] Tyrer v. United Kingdom (Appl. No. 5856/72) Judgment, 1978, Series A no. 26, para. 31.

[642] FITZMAURICE, Malgosia, "*The Whaling Convention and Thorny Issues of Interpretation*" içinde FITZMAURICE Malgosia/ TAMADA, Dai (eds), **Whaling in the Antarctic: Significance and Implications of the ICJ Judgment,** Brill/ Nijhoff, 2016, s. 88.

yapmıştır.[643] Bununla birlikte Öcalan/ Türkiye davasında, Büyük Daire, ulusal ceza politikasındaki ölüm cezasının genel olarak kaldırılması şeklindeki sonraki uygulamanın 2. maddenin 1. fıkrasında öngörülen istisnayı ortadan kaldırmak ve dolayısıyla 3. maddenin evrimsel yorumunun kapsamına ilişkin metinsel bir sınırı kaldırmak için taraf devletlerin anlaşmasını tesis etmek olarak alınabileceğini bildirmiştir.[644] Böylelikle AİHM, sonraki uygulama ile evrimsel yorumun birlikte tatbikine bir örnek oluşturmuştur.

Evrimsel yorum konusu, Uluslararası Hukukun Parçalanması Üzerine UHK Çalışma Grubu'nun Nihai Raporu'nda da ele alınmakta ve antlaşma dilinin evrimsel yorum gerektirebileceği durumlar sayılmaktadır. Bunlar, sonraki teknik, ekonomik veya yasal gelişmelerin dikkate alınmasını öngören kavramlar, hukukun daha ileri düzeyde geliştirilmesi için yükümlülük oluşturan veya çok genel nitelikte olan ya da değişen koşulları hesaba katmasının amaçlanmış olduğunun kabul edilebileceği kadar genel terimlerle ifade edilen kavramların kullanımıdır.[645]

Evrimsel yorum süreciyle bağlantılı yaygın bir niteleme, bir antlaşmanın "*yaşayan bir ağaç*" olmasıdır.[646] Yaşayan bir ağaca benzer şekilde, bir antlaşma da orijinal taslağı hazırlayanların hiç öngörmediği durumlara ve sorunlara uyum sağlamak için genişlemekte ve büyümektedir.[647] Bu çerçevede AİHM'e göre AİHS, yaşayan bir metindir ve amacı insan haklarının etkin şekilde uygulanmasını sağlamaktır. AİHM, AİHS bakımından yaşayan enstrüman (*living instrument*) ve otonom yorum kavramını (*autonomous interpretation*) 1970'li yılların sonlarından itibaren kabul etmektedir.[648]

---

[643] BUGA, s. 98.

[644] Öcalan v. Turkey, ECtHR, (Application no. 46221/99), Grand Chamber Judgment, 2005, para. 163.

[645] Fragmentation Report, para. 478.

[646] FITZMAURICE, Malgosia/ MERCOURIS, Panos, "*Treaty Interpretation and Its Rules*" in FITZMAURICE, Malgosia/ MERCOURIS, Panos (eds**), Treaties in Motion The Evolution of Treaties from Formation to Termination**, Cambridge University Press, 2020, s. 141-142.

[647] FITZMAURICE/ MERCOURIS, s. 142.

[648] ULUTAŞ, Ahmet, "*Avrupa Konseyi Perspektifinden Uluslararası Sözleşmelerin Yorumunda Açıklayıcı Raporların Anlam ve Değeri*", Adalet Dergisi, S. 70, 2023/1, s. 448.

Evrimsel yorum, sonraki uygulama ile benzer şekilde antlaşmaların zaman içinde hayatta kalmasını ve çağdaş gerekliliklere uyarlanmasını sağlamaktadır.[649] Evrimsel yorumda ilke olarak tarafların antlaşmayı sonraki uygulamalar da dahil olmak üzere yeni gelişmelere izin verecek şekilde yorumlamak ve uygulamak isteyip istemediklerini belirlemek için orijinal niyetlerine bakılmaktadır.[650] Evrimsel yorumun tarafların asıl niyetlerine odaklanması, evrimsel değişimler tarafların niyetlerinden bağımsız olarak belirlendiği için bir hukuk kurgusu olarak gösterilmiştir.[651] Evrimsel yorum, literatürde bazı yazarlarca amaca yönelik yorumlama yönteminden türetilen bir dinamik antlaşma yorumu biçimi olarak kabul edilmekte ve temel olarak 'konu ve amaç' ile ilgili VAHS madde 31(1) ve diğer 'ilgili uluslararası hukuk kuralları' ile ilgili madde 31(3)(c)'ye dayandırılmaktadır.[652]

Bununla birlikte evrimsel yorumun da sınırları bulunduğu kabul edilmektedir. Evrimsel yorum, her zaman VAHS m. 31'de belirtilen genel yorum kuralına uymalıdır. Bu sınır, yorumlanan hükmün metnine, bağlamına ve tarafların niyetine atıfta bulunularak uluslararası mahkemeler tarafından kabul edilmiştir.[653]

Sonraki uygulama, yalnızca, tarafların antlaşmayı belirli bir şekilde yorumlama yönündeki niyetlerini kanıtlayan ve herhangi bir antlaşmanın yapılmasından sonraki uygulama olarak söz konusuyken evrimsel yorum, tarafların antlaşmanın hukuki veya fiili sonraki gelişmelerle bağlantılı evrimsel bir karaktere sahip olmasını amaçladığına dair antlaşma metninde emareler olduğunda geçerlidir.[654] İki kavram kıyaslandığında birincisinde tarafların orijinal niyetlerine ek olarak sonraki iradelerinin, ikincisinde ise sadece antlaşmanın akdi sırasındaki niyetlerinin belirleyici olduğu söylenebilir.

---

[649] BUGA, s. 93.

[650] Aegean Sea Continental Shelf Case, para. 74-75.

[651] CREMA, s. 22.

[652] Fragmentation Report, para. 478.

[653] FITZMAURICE/ MERCOURIS, s. 142.

[654] ARATO (2010), s. 452.

Arato, sonraki uygulama ile evrimsel yorumu ortaya çıkardıkları neticeler itibariyle de karşılaştırmaktadır. Bir yorumun sonraki uygulamaya dayandığı durumlarda, gelecekteki yorumlar veya yeniden yorumlar, tarafların anlayışını kanıtlayan yeni bir davranışa bağlı olacaktır. Antlaşmayı gelecekte yeni bir yorum oluşturacak şekilde uygulayıp uygulamayacakları tarafların kontrolündedir. Bununla birlikte bir antlaşmanın veya antlaşma hükmünün evrimsel olduğunun belirlenmesi, gelecekte evrimsel kalacağı iddiasını da taşımaktadır. Böylelikle antlaşma dinamik kalacak ve anlamı tarafların iradesine dışsal olan hukuki ve fiili koşulların gelişimine bağlı olacaktır.[655]

İki kavramın arasındaki önemli bir farklılık da hukuki etkisine ilişkindir. Buna göre evrimsel yorum, bir hükmün içeriğini önemli ölçüde değiştirse bile sonraki uygulamadan farklı olarak değişiklik olarak anlaşılmamaktadır. Buna karşın sonraki uygulama, tarafların hem orijinal hem de güncel niyetlerini aydınlatabilmekte ve öğretide ve uluslararası yargıda antlaşmanın değiştiğinin kabul edildiği de olmaktadır.

Evrimsel yorum ve sonraki uygulama kavramlarının aynı anda uygulanabilir olduğu ve dolayısıyla karşı karşıya geldiği bir örnek, 2009 yılındaki Kosta Rika ile Nikaragua arasındaki davadır. Yukarıda daha önce de belirtildiği gibi bu davada UAD, comercio teriminin doğası gereği evrimsel olduğuna ve uygulama sırasındaki çağdaş anlamı ışığında *ipso facto* yorumlanması gerektiğine karar vermiştir.[656] UAD'ye göre bunun nedeni, comercio'nun, sonsuza kadar yürürlükte kalması amaçlanan bir antlaşmada yer alan oldukça genel bir terim olmasıdır.[657] Bunun tersine Yargıç Skotnikov, bir sınır anlaşmasına sadece genel bir terimin dahil edilmesinin, tarafların anlaşmanın zaman içinde gelişebileceğine dair niyetlerinin kanıtı olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ve UAD'nin vardığı sonucun egemenlik üzerindeki sınırlamaların varsayılmaması gerektiği ilkesine aykırı olduğunu belirtmiştir.[658] Yargıç Skotnikov'a göre antlaşmanın

[655] ARATO (2010), s. 480.

[656] *Costa Rica v. Nicaragua*, para. 70

[657] *Costa Rica v. Nicaragua*, para. 67-68.

[658] Dispute Regarding Navigational and Related Rights, (Costa Rica v. Nicarargua), Judgment, Separate Opinion of Judge Skotnikov, 2009, ICJ Rep. 283.

akdi sırasında, Kosta Rika'ya tanınan hakların zamanla Nikaragua'nın San Juan nehri üzerindeki kontrolünü daha da sınırlandıracak şekilde genişleyebilmesinin amaçlandığı varsayılmamalıdır.[659] Yargıç Skotnikov, antlaşmadaki *comercio* kelimesinin anlamının 1858'den bu yana sonraki uygulama nedeniyle değiştiğini tespit etmiştir. Kosta Rika nehri en az on yıl boyunca turizm amacıyla Nikaragua yetkililerinin herhangi bir itirazı olmaksızın kullanmış, Nikaragua sadece Kosta Rika gemilerindeki turistlerin Nikaragua vizesi almalarını talep etmiştir. Yargıç Skotnikov'a göre, tarafların ortak sonraki uygulaması, *comercio*'nun hizmet ticaretini de kapsadığı göstermektedir.[660] Bu davada UAD, sonraki uygulamaya da değinmiş olmakla birlikte[661] kararını evrimsel yoruma dayandırmış ve sonraki uygulama hakkında ayrıntılı bir değerlendirmeye gitmemiştir. UAD'nin her iki kavrama başvurabilmesi için gerekli koşullar oluşmuş, ancak UAD yalnızca evrimsel yoruma başvurmuştur.

Evrimsel yorum ile sonraki uygulama arasındaki ilişkilere bakıldığında ilk olarak bir terim veya anlaşmanın 'evrimsel' olması gerektiği sonucuna sonraki uygulama aracılığıyla ulaşılabildiği de görülmektedir. Örneğin Ege Denizi davasında UAD, "ülkesel statü"ye ilişkin yorumunu BM ve devlet uygulamasına atıfta bulunarak onaylamıştır.[662] İkinci bir ilişki, bu iki kavramın aynı davada uygulanmalarının gündeme gelmesidir. Bunun örnekleri ise yukarıda aktarılan Öcalan Davası ve Seyrüsefer ve İlgili Haklara ilişkin davadır.

UHK, "Antlaşmaların Yorumlanmasında Sonraki Anlaşma ve Sonraki Uygulama" konusundaki çalışmasında sonraki uygulama ile evrimsel yorum ilişkisi hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. UHK, Taslak Sonuç 8'de "*Anlaşma şartlarının zaman içinde değişebilecek şekilde yorumlanması: Sonraki anlaşmalar ve 31 ve 32. madde kapsamında sonraki uygulama antlaşmanın akdedilmesinde tarafların varsayılan niyetinin, kullanılan bir terime zaman içinde değişebilecek bir anlam vermek olup*

[659] *Costa Rica v. Nicaragua*, Separate Opinion of Judge Skotnikov, para.2.

[660] *Costa Rica v. Nicaragua*, Separate Opinion of Judge Skotnikov, para. 10.

[661] *Costa Rica v. Nicarargua*, Judgment, 2009, para. 64.

[662] *Aegean Sea*, para. 74-75.

olmadığının belirlenmesine yardımcı olabilir." demiştir.[663] Literatürde, bu ifadeye sorunun herhangi bir çözümüne her davanın olguları temelinde ve her zaman tarafların niyetlerine atıfta bulunarak karar verilmesi gerektiğini doğru bir şekilde belirlediği yorumu getirilmiştir.[664] UHK, ayrıca "*Taslak Sonuç 8, genel olarak antlaşmaların yorumlanmasına daha çağdaş veya daha evrimsel bir yaklaşımın uygunluğu sorununa ilişkin bir pozisyon almamaktadır. . . Ancak sonuç, evrimsel bir yaklaşımın benimsenip benimsenmeyeceği konusunda belirli bir durumda bir sonuca varma konusunda dikkatli olunması gerektiğini belirttiği şeklinde anlaşılmalıdır. Bu amaçla, Taslak Sonuç 8, olağan antlaşma yorumlama sürecinin bir parçası olarak, bir terimin anlamının zaman içinde değişip değişemeyeceği hakkındaki değerlendirme için yorumcuya yararlı göstergeler sağlayabilecek yorum araçları olarak sonraki anlaşmalara ve sonraki uygulamalara işaret etmektedir."*[665] demiştir.

Evrimsel yorum bakımından uluslararası yargı kararlarında önemle vurgulanan husus, tarafların antlaşmayı akdettikleri sırada kullandıkları kavramın zaman içinde içeriğinin değişeceğini öngörmüş olup olmadıklarıdır. Tarafların orijinal niyetlerine bakıldığı söylenebilirse de UAD, Ege Denizi Kıta Sahanlığı davasında böyle bir niyetin Yunanistan tarafından açıkça ortaya konulmuş olup olmadığını araştırmamıştır. Böyle bir araştırmayı gerekli görmediği yorumu yapılabilecektir. UAD hem evrimsel yoruma hem de sonraki uygulamaya başvurabileceği Kosta Rika- Nikaragua davasında ise sonraki uygulamaya değinmekle birlikte evrimsel yoruma başvurmuştur. Bunu bilinçli bir tercih olarak okumak gerekmektedir çünkü tarafların sonraki uygulamalarının Divan'ın gözünden kaçtığını öne sürmek mümkün değildir. Bu kararda, Divan'ın tarafların metnin akdi sırasındaki niyetlerine öncelik tanıdığı düşünülebilir. Ayrıca, jenerik terimlerin zaten evrim geçirecekleri baştan kabul edildiği için bu terimlerin yorumunda ayrıca sonraki uygulamaya başvurma gereği duyulmadığı da öne sürülebilir.

[663] Resolution Adopted by the Genaral Assembly on 20 December 2018.

[664] FITZMAURICE/ MERCOURIS, s. 134-135.

[665] UN ILC, Draft conclusions on subsequent agreements and subsequent practice in relation to the interpretation of treaties with commentariess, Doc. A73/10, 2018-II(2) YILC 16, 67.

Dörr'ün kaydettiği gibi UAD, statik yaklaşımı kural, dinamik yaklaşımı tarafların metnin akdi sırasındaki varsayımsal niyetleri temelinde istisna olarak kabul etmektedir. Buna karşın evrimsel yorum kavramıyla özdeşleştirilen mahkeme AİHM'dir. AİHM'in sonraki uygulamalara da başvurarak evrimsel yorum yöntemini tatbik ettiği görülmektedir.

2.BÖLÜM

MONTRÖ SÖZLEŞMESİ'NİN SONRAKİ UYGULAMALARI VE İSTANBUL KANALI PROJESİ

2.1.TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE TÜRK BOĞAZLARININ HUKUKİ STATÜSÜ

2.1.1. Tarihsel Sürecin Önemi ve Dönemlere Ayırma

Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan ve Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ile Marmara Denizi'nden oluşan su yolu, yüzyıllardır Türk Boğazları olarak isimlendirilmektedir. Türk Boğazlarının tarihsel süreç içinde hukuki statüsünün nasıl düzenlendiğini ve geçiş rejimindeki değişiklikleri görmek bugünkü rejimi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ndeki kurallar ile Türkiye'nin uygulamalarını daha iyi kavramayı sağlayacaktır.

Türk Boğazlarının tarihsel geçmişini ele alırken yazarların görüşleri dönemlere ayırma noktasında farklılaşabilmektedir. Yüksel İnan, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti dönemini birbirinden ayırmaktadır. Daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ni üç devreye ayırmıştır. Bunlar, tek taraflı tasarrufla düzenlenme devresi (1453-1809), ikili antlaşmalarla düzenlenme devresi (1809-1841) ve çok taraflı antlaşmalarla düzenlenme devresidir. Yüksel İnan'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğazlar ve Karadeniz'de mutlak egemenliği ve münhasır düzenleme yetkisi 1809'da Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Anlaşmasıyla son bulmuştur.[666]

Feridun Cemal Erkin ise Boğazların geçiş rejimi bakımından tarihsel süreci, dört döneme ayırmaktadır. Buna göre birinci dönem 1453 ile 1841 yılları arasındaki

[666] İNAN, Yüksel, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, B. II, Turhan, Ankara 1995, s. 9.

Türkiye'nin kayıtsız egemenliğidir. İkincisi, 1841-1914 yılları arasındaki tarafsızlaştırma rejimi, üçüncüsü 1918-1936 yılları arasındaki uluslararasılaştırma dönemi ve son olarak 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin akdedilmesiyle başlayan ve devamındaki süreçtir. Dolayısıyla Erkin, Türkiye'nin kayıtsız egemenliği devrinin 1841 yılına dek sürdüğünü kabul etmektedir.[667] Seha L. Meray da Türk Boğazlarına ilişkin yaptığı dönemlemede 1841 yılına dek Osmanlı Devleti'nin mutlak hakimiyeti olduğunu bildirmektedir.[668]

Bu çalışmada, gerek Montrö Boğazlar Sözleşmesi öncesindeki sürecin gerekse de Montrö Sözleşmesi'nin uygulamasının ele alınması bakımından dönemleme önem arz etmektedir. Tarihsel süreçte Türk Boğazları başlığı ile kast edilen günümüzde geçerli olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kabulünden önceki dönemdir. Bu çerçevede tarihsel süreçte Türk Boğazlarının hem geçiş rejimini hem de bu rejimin Türkiye tarafından uygulanmasına ilişkin meseleleri ele alabilmek bakımından kronolojik olarak önemli dönüm noktalarına atıfta bulunulacaktır. Bu kapsamda Montrö Boğazlar Sözleşmesi öncesini ifade eden Türk Boğazlarının tarihsel süreci, (i) Osmanlı İmparatorluğu Dönemi; (ii) Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Boğazları; (iii) Lozan Konferansı ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk Boğazları olarak üçlü bir ayrım benimsenerek aktarılacaktır.

2.1.2.Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

2.1.2.1.Boğazlardan Geçişi Düzenleme Yetkisinin Tek Taraflı Tasarrufla Osmanlı Devleti Tarafından Kullanıldığı Dönem

1453 yılında Osmanlı Devleti, İstanbul'u fethetmiş, böylelikle Çanakkale Boğazı'nın yanı sıra İstanbul Boğazı'nı da egemenliği altına almıştır. 1484 yılında ise Karadeniz, tüm kıyıları Osmanlı Devleti'ne ait olan bir "iç deniz" haline gelmiştir. 1453'te

---

[667] ERKİN, Feridun Cemal, **Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 19.

[668] MERAY (1960), s. 335

başlayan ve 1809'a dek süren bu dönemde Boğazlardan geçiş ve Karadeniz'e ulaşım tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'nin tasarruflarıyla düzenlenmiştir.[669]

Bu devrede geçerli olan ilke, Boğazların ve Karadeniz'in yabancı devletlerin gerek ticaret gerekse savaş gemilerine kapalılığı olmuştur. Bu ilke "İmparatorluğun kadim kaidesi" olarak da anılır.[670] Genel ilke kapalılık olmakla birlikte 1535 yılında Fransızlara, 1579 yılında İngilizlere ve 1612 yılında Hollandalılara ticaret gemilerini Boğazlardan serbestçe geçirmelerine olanak tanıyan kapitülasyonlar verilmiştir.[671] Kapitülasyonlar, Padişahın tek taraflı izni manasına geldiğinden genel ilkenin varlığını sürdürdüğünü kabul etmek gerekir.[672] Sözü edilen kapitülasyonlar haricinde Boğazlar ve Karadeniz'in yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerine kapalılığı ilkesi, 1774 yılına dek sürmüştür. Bu nedenle Erkin, Boğazlar üzerinde "Türkiye'nin Kayıtsız Egemenliği" dediği dönemi 1774 yılını baz alarak ikiye ayırarak incelemektedir.[673] Çünkü 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıkmıştır ve "Boğazlar Meselesi" artık doğmuştur.[674]

1774 yılında Osmanlı Devleti, Rusya ile "Küçük Kaynarca Anlaşması"[675]nı yapmış ve bu anlaşma ile Rus ticaret gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınmıştır. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Boğazlardan geçişi düzenleme konusundaki tek taraflı yetkisini yitirmeye başladığı yeni bir döneme kapı aralamıştır. Nitekim bu antlaşmadan önce 1699 yılında yapılan Karlofça Anlaşması, literatürde Osmanlı Devleti'nin askeri gücü ve etkinliğinin giderek azalmasının başlangıç noktası kabul edilmektedir. 1768-1774 yılları arasında süren Osmanlı-Rus Savaşını sonra erdiren Küçük Kaynarca Anlaşması ile Boğazlardan geçiş ilk kez bir uluslararası antlaşmaya konu edilmiştir. Bu antlaşmada Boğazlar Rus ticaret gemilerine açılmış olmakla birlikte savaş gemilerine

---

669 İNAN, s. 7.

670 İNAN, s. 7.

671 MERAY (1960), s. 428.

672 ÖZMAN, Aydoğan, **Deniz Hukuku I**, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s. 383.

673 ERKİN, s. 20.

674 ERKİN, s. 22.

675 Antlaşma metni için bkz. ERİM, Nihat, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, C. I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara 1953, s. 121-137.

ilişkin bir ifade geçmemektedir. Dolayısıyla Boğazlar savaş gemilerine kapalı kalmıştır.[676] Ayrıca Rusların Karadeniz'e inmesi, Karadeniz'i Türk gölü olmaktan çıkarmışsa da uluslararası bir deniz statüsüne de kavuşturmamıştır.[677] Boğazların kontrolü halen Osmanlı'nın elindedir ve Boğazlar ticaret ve savaş gemilerinin geçişine kapalıdır.

1798 yılında ise Napolyon'un Mısır seferi sırasında Osmanlı İmparatorluğu Ruslarla "İstanbul Anlaşması"nı yapmış ve bu anlaşmanın gizli maddeleriyle Karadeniz müttefik olması sıfatıyla yalnız Rus savaş gemilerine açılmıştır.[678] 1805'te yine Osmanlı ile Rusya arasında yapılan "İttifak Anlaşması"[679]nın gizli maddeleriyle de bu husus teyit edilmiştir.[680] Böylelikle Rusya hem Boğazlardan geçiş hakkı elde etmiş hem de Boğazların diğer devletlere kapatılmasını sağlamıştır. Bu maddeler uyarınca Rus donanması tarihte ilk kez Boğazlardan geçmiştir.[681] Erkin, bu ve bundan sonraki gelişmeleri ele alırken savaş gemileri için geçiş yasağı kuralının, ilke olarak, Lozan Barış Antlaşması'nın akdine dek geçerliliğini koruduğunu değerlendirmektedir.[682] Boğazlardan yabancı savaş devletlerinin Karadeniz'e geçmesinin yasak oluşu, Osmanlı'nın kadim kaidesidir. Yabancı devletler, Karadeniz'le yaptıkları ticareti de mallarını Türk gemilerine yükleyerek Boğazlardan geçirmek suretiyle devam ettirmişlerdir.[683]

2.1.2.2.Türk Boğazlarından Geçişin İkili Antlaşmalarla Düzenlendiği Dönem

"Kale-i Sultaniye Anlaşması"[684]nın Boğazlardan geçişi Osmanlı Devleti'nin tek taraflı tasarrufuyla belirlediği dönemi sona erdirdiği ve Boğazların rejiminde bir dönüm

---

[676] MERAY (1960), s. 336.

[677] BELİK, Mahmut, **Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü**, Sermet Matbaası, İstanbul 1962, s. 7.

[678] MERAY (1960), s. 336.

[679] ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, C. I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları),** Ankara 1953, s. 221-232.

[680] MERAY (1960), s. 336.

[681] İNAN, s. 9.

[682] ERKİN, s. 20.

[683] BELİK (1962), s. 7-8.

[684] ERİM, s. 235-240.

noktası olduğu kabul edilmektedir.[685] Osmanlı İmparatorluğu, bu antlaşmayı, 1806 yılında Rusya ile Balkanlar'da başlayan savaşa devam edebilmek için 5 Ocak 1809'da İngiltere ile akdetmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bu antlaşmayla barış zamanında Boğazları yabancı devletlerin savaş gemilerine açmamayı taahhüt etmiştir. Böylelikle savaş gemilere zaten uygulanmakta olan kapalılık ilkesi uluslararası bir yükümlülük olarak ilk kez düzenlenmiştir.[686] Bununla birlikte bu tarihten önce geçerli olan Boğazların yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi, İmparatorluğun sadece bir iç kaidesidir.[687]

1815 yılına gelindiğinde ise Avrupa'da Mukaddes İttifak[688] kurulmuştur. Bu ittifak içindeki Rusya, Osmanlı'dan alacağı topraklarla genişlemek amacını benimsemiş, bu amacına ulaşabilmek için Balkanlardaki Ortodoksları ayaklandırmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya 6 Temmuz 1827 tarihli "Londra Anlaşması"yla Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Yunanistan kurulmasına karar vermişlerdir. Bu anlaşmayı Osmanlı'ya kabul ettirmek içinse Rusya savaş başlatmıştır. Savaş, 14 Eylül 1829'da "Edirne Anlaşması"[689]yla son bulmuştur. Bu anlaşma ile "Kale-i Sultaniye Anlaşması"ndan farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu ile barış halinde bulunan tüm devletlerin ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş serbest kılınmıştır. Yabancı devletlerin ticaret gemilerinin barış zamanında Boğazlardan serbest geçiş hakkı ilk kez bu anlaşmayla kabul edilerek uluslararası hukuktan kaynaklanan bir yükümlülük halini almıştır.[690] Bu tarihe dek Osmanlı yaptığı ikili anlaşmalarla veya kapitülasyonlarla Fransa, Hollanda, İngiltere ve Rusya'nın ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermiştir. Buna karşın Edirne Anlaşmasıyla Boğazların tüm devletlerin ticaret gemilerine açıklığı prensibi benimsenmiştir.[691]

---

[685] BELİK (1962), s. 9.

[686] ÇELİK, s. 125.

[687] BELİK (1962), s. 9.

[688] Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarları tarafından Eylül 1815'te antlaşmayla kurulan siyasi birliktir.

[689] ERİM, s. 279-286.

[690] İNAN, s. 10.

[691] BELİK (1962), s. 10.

1830 yılına gelindiğinde Rusya, bu tarihe dek uyguladığı Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama politikasını değiştirmiş ve yeni politikasını Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyarak yerine güçlü bir devletin kurulmasını engellemek olarak belirlemiştir. 1831 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı üzerine II. Mahmut'un yardım çağrısını Rusya olumlu karşılamış ve bu yardımın karşılığı olarak iki devlet arasında 8 Temmuz 1833'te "Hünkâr İskelesi Anlaşması"[692] yapılmıştır. Bu antlaşmayla devletler arasında ittifak kurulmuş olmakla birlikte gizli maddeyle de Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın talep etmesi halinde Çanakkale Boğazı'nı Rusya lehine olmak üzere diğer tüm devletlerin savaş gemilerine kapatacağını kabul etmiştir. Hünkâr İskelesi Anlaşması, Boğazlarda geçerli genel rejimi değiştirmemiştir. Buna karşın bu anlaşmanın yapılmış olması Boğazlardan geçiş rejiminin bundan sonraki süreçte çok taraflı antlaşmalarla belirlenmesine neden olmuştur.[693]

2.1.2.3.Türk Boğazlarında Geçerli Olan Rejimin Çok Taraflı Antlaşmalarla Düzenlendiği Dönem

1839 ila 1841 yılları, Mısır sorununun ikinci safhası kabul edilmektedir. Osmanlı'nın yenilgisi üzerine bu defa Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vererek müdahale hazırlığında olduklarını iletmişlerdir. 15 Temmuz 1840'ta, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya ve Osmanlı arasında "Mısır Meselesi Hakkında Anlaşma"[694] imzalanmıştır. Bu anlaşmaya Boğazlar konusunda konulan bir hükümle Boğazların barış zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesi teyit edilmiştir.[695] Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi, bu antlaşma ile Avrupa Kamu Hukuku'nun bir prensibi olmuştur.[696]

Sözü edilen dönemde Osmanlı Devleti'nin zayıflığının açık bir biçimde görülmesi, Avrupalı devletlerin aralarındaki ilişkilerde Boğazlar meselesine önem kazandırmıştır. Boğazlar, güç dengesinde önemli bir unsur olmuştur. Bazı devletler, Boğazların

[692] ERİM, s. 297-299.

[693] İNAN, s. 12.

[694] ERİM, s. 303-308.

[695] İNAN, s. 13.

[696] BELİK (1962), s. 10.

egemenliğinin Rusya veya İngiltere gibi güçlü bir devletin eline geçmesindense Osmanlı'nın egemenliğinde kalmasının daha yerinde olduğunu düşünmüşlerdir. Sözü edilen 'güç dengesi', Boğazların uluslararası çok taraflı bir antlaşmayla düzenlenmesinin temel sebebi olmuştur.[697]

Uluslararası ilişkilerde Boğazlara verilen bu önem, Boğazlardan geçiş rejiminin ortak bir sorun olarak ele alınmasını ve çok taraflı bir uluslararası antlaşmayla düzenlenmesini sağlamıştır. 13 Temmuz 1841'de Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve Osmanlı arasında "Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi"[698] imzalanmıştır. Bu sözleşme, taraflarının yanı sıra diğer devletlerin de katılımına açık tutulmuştur. Bu ilk çok taraflı antlaşma ile Boğazların barış zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı olacağı, bu antlaşmanın tarafı olan tüm devletlerce bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir. Bağlayıcı uluslararası bir kural yaratılmıştır. Bu kuralın anlamı, Osmanlı barış içinde olduğu sürece Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e geçemeyeceği ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin de Karadeniz'e giremeyeceğidir. Bu yükümlülük, diğer devletlerin yalnız Osmanlı Devleti'ne karşı değil birbirlerine karşı da taahhüdüdür.[699] Savaş zamanında ise Osmanlı Devleti takdir yetkisini kullanacaktır.[700] Ayrıca, elçilerin Boğazlardan geçişine Padişahın bir ferman ile izin verebileceği düzenlenerek kapalılık ilkesine bir de kuraldışılık getirilmiştir. Kısaca ifade edilirse barış zamanında Boğazlar savaş gemilerine kapalı, ticaret gemilerine ise açıktır.[701]

Bu sözleşme üç açıdan önemlidir. İlk olarak Boğazların barış zamanındaki rejimi uluslararası bir statü kazanmıştır. İkinci olarak, bu tarihten sonra belirlenen statünün değişmesi bu sözleşmeye taraf devletlerin akdedeceği yeni bir antlaşmayla söz konusu olabilecektir. Son olarak bu sözleşmeyle kabul edilen, Boğazların barış zamanında tüm devletlerin ticaret gemilerine açıklığı ve savaş gemilerine kapalılığı rejimi, I. Dünya

[697] İNAN, s. 13.

[698] ERİM, s. 311-313.

[699] BELİK (1962), s.11.

[700] İNAN, s. 14.

[701] BELİK (1962), s. 11.

Savaşı'na dek Boğazlarda geçerli rejim olmuştur.[702] İngiltere, Boğazlardan donanmasını geçiremeyecektir, ancak Boğazlara hali hazırda çok uzaktır, Rusya ise çok yakındır. Bu nedenle bu kuralın getirilmesini uygun görmüştür.[703] Rusya ise bu antlaşmayı kabul etmiştir çünkü Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndaki yükümlülüklerinden kurtulacak bununla birlikte sağladığı menfaatlerden yararlanmaya devam edecektir.[704]

1856 yılında yapılan "Paris Anlaşması", 1871'de imzalanan "Karadeniz Hakkında Londra Anlaşması" ve 1878'de akdedilen "Berlin Anlaşması"nda da Boğazlardan geçişle ilgili hükümler yer almıştır. Bununla birlikte 1841'de akdedilen Londra Boğazlar Sözleşmesi, bu tarihten sonra Boğazlardan geçiş rejimini belirleyen temel antlaşma olmuştur.

Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya, Sardunya ve Osmanlı arasında yapılan Paris Anlaşması[705], Londra Boğazlar Sözleşmesi'nde belirtilen kuralı tekrarlamış ancak bunun yanı sıra Karadeniz'i de tarafsızlaştırmıştır. Buna göre Osmanlı ve Ruslar, Karadeniz kıyılarında askeri tersane kuramayacak ve bulunduramayacaktır. Bunun anlamı, Boğazlarda geçerli olan kapalılık rejiminin Karadeniz'e genişletilmesidir.[706] Bununla birlikte Karadeniz'in tüm milletlerin ticari gemilerine açık olacağı düzenlenmiştir.

1870 Harbi'nde Fransa yenilmiş, Rusya bu durumdan yararlanarak tarafsızlığa ilişkin hükmü kaldıracağını duyurmuştur.[707] Rusya'nın Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasıyla ilgili hükmünün kaldırılması talebi ve buna ilişkin tek taraflı fesih kararı, başta uluslararası hukuka aykırı görülerek yoğun şekilde itirazla karşılaştıysa da nihayetinde diğer devletlerce de kabul edilmiştir. 1871'de Osmanlı, Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere, İtalya ve Rusya yeniden masaya gelerek 1856 Paris Anlaşması'nın

[702] İNAN, s. 14-15.

[703] BİLSEL, Cemil, "*Dünya Barış Buhranında Boğazlar*", İÜHFD, Vol. 5, S. 3, 1939, s. 5.

[704] BİLSEL (1939), s. 5.

[705] ERİM, s. 341-353.

[706] ERKİN, s. 30.

[707] BİLSEL (1939), s. 5.

Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasıyla ilgili hükmünü kaldırmak ve aynı zamanda "Rusya ile Paris Anlaşması"nı sona erdirmek üzere "Karadeniz Hakkında Londra Anlaşması"nı imzalamışlardır. Bu anlaşma da 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi ile tesis edilen Boğazların barış zamanında bütün devletlerin ticaret gemilerine açıklığı ve savaş gemilerine kapalılığı kuralını teyit etmiştir. Aynı zamanda bu anlaşmanın 2. maddesi, Babı-Ali'nin 1856 Paris Anlaşmasının hükümlerinin icrasını korumak için gerekli görmesi halinde Padişahın barış zamanında dost ve ittifak halinde olduğu devletlerin savaş gemilerine de Boğazları açabilme yetkisini tanımıştır. Bu istisnanın nasıl yorumlanacağı meselesi daha sonra antlaşmanın tarafları arasında ihtilafa neden olmuştur. Bu hükmü, Karadeniz'in tarafsızlığının ortadan kaldırılmasının doğuracağı kimi sonuçları, Avrupalı devletler lehine dengelemek maksadıyla Osmanlı'ya verilen bir taviz olarak okumak mümkündür.[708] Karadeniz'in tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olacağı yönündeki kural ise korunmuştur. I. Dünya Savaşı'na dek bu ahdi durum devam etmiştir.[709]

Rusya, sonraki yıllarda kendi lehine olmak üzere Balkanlarda yaşayan halkları bağımsız devlet kurmaları yolunda desteklemeye devam etmiş, Bosna-Hersek'te 1 Ağustos 1875'de başlayan isyan, Balkanları sarmış, Rusya İstanbul'u ele geçirmek gayesi ile 1877'de Osmanlı'ya karşı savaş başlatmıştır. Savaşın neticesinde, Rusya lehine hükümler içeren "Ayastafanos Anlaşması"[710] imzalanmış ancak bu anlaşma yürürlüğe girememiştir. Rusya lehine Balkanlarda, Doğu Anadolu'da ve Boğazlarda avantajlar içeren anlaşmaya Avrupalı devletler itiraz etmişlerdir. Nihayet, bu anlaşmanın gözden geçirilmesi maksadıyla Berlin Kongresi toplanarak 13 Temmuz 1878'de "Berlin Anlaşması"[711] yapılmıştır. Bu anlaşma da 1856 Paris Anlaşması ve 1871 Londra Anlaşmasına atıfta bulunarak 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesiyle belirlenmiş olan Boğazların barış zamanında tüm yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı olacağı kuralını yinelemiştir. Böylelikle Rusya'nın Boğazların rejiminde kendi lehine yaratmak

[708] ERKİN, s. 33.

[709] BİLSEL (1939), s. 6.

[710] ERİM, s. 387- 400.

[711] ERİM, s. 403-424.

istediği durum önlenmiş, *statu quo* korunmuştur.[712] Bunun yanı sıra bu anlaşma için yapılan görüşmeler, 1871 Londra Anlaşması'nın 2. maddesine ilişkin olarak İngiltere ve Rusya Heyetleri'nin verdikleri beyanlarla ortaya çıkan iki farklı yorumu olduğunu göstermiştir. Sözü edilen madde hükmü şu şekildedir: *"Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın, 31 Mart 1856 Sözleşmesiyle tespit edilen kapalı tutulması prensibi yürürlüktedir ve Bâbı-Âlinin, 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması hükümlerinin icrasını korumak için lüzum görmesi halinde, Majeste Sultan Hazretlerinin barış esnasında Boğazları dost ve müttefik devletlerin harp gemilerine açması yetkisi de mahfuzdur."*[713] Lord Slisbury, *"...Boğazların kapatılması konusunda Krallık Hükümeti'nin vecibeleri, Majeste Sultan Hazretlerinin yürürlükteki antlaşmalara uygun egemen kararlarına riayet etmek hususunda Majestelerine karşı taahhüdüne inhisar etmektedir."* derken Kont Şuvalov, *"Boğazların kapatılması bir Avrupa prensibidir ve bu hususta 1841, 1856 ve 1871'de akdedilip bu defa Berlin Antlaşması ile de teyit edilen hükümler, yürürlükteki antlaşmaların lafız ve ruhuna göre, bütün büyük devletler için yalnız Sultan'a değil, bu antlaşmalara imzasını koymuş olan bütün devletlere karşı da bağlayıcıdır."* demiştir.[714] Burada iki farklı yorum ortaya çıkmaktadır. Rusya, Boğazların kapalılığı kuralını savunmakta ve yabancı devlet filolarının Karadeniz'e geçemeyeceğini belirtirken İngilizler Karadeniz'e geçişin Sultan'ın iradesine tabi olduğunu öne sürmüştür. Rusya, Karadeniz'de başka hiçbir devletin donanmasının bulunmasını istememektedir. İngiltere ise Karadeniz'in tarafsız statüsü ortadan kaldırıldığı için bunun yerine Padişahın da bunda menfaat görerek İngilizlerin Karadeniz'e geçişine olanak tanıyacağını düşünmektedir. Berlin Kongresi'nde bu yorum ihtilafına çözüm getirilememiştir. Kural olarak 1841'de kabul edilen rejimin geçerli olduğunu ama sözü edilen 2. maddeyle de 1856 Paris Anlaşması'nın hükümlerinin icrası maksadıyla sınırlı olmak üzere Osmanlı Padişahına yetki tanındığı kabul edilmelidir. Yorum farklılığından doğan bu mesele, 20 yüzyılın başına dek çözümsüz kalmıştır.[715]

---

[712] İNAN, s. 19.

[713] Çeviri için bkz. ERKİN, s. 32.

[714] ERKİN, s. 36.

[715] ERKİN, s. 36-37.

1895 senesinde Ermeni isyanı sırasında sözü edilen maddenin uygulanması ve yorumu konusu yeniden ortaya çıkmıştır. Büyük devletler menfaatlerini korumak maksadıyla karakol gemilerini göndermişlerdir. Bu gemilerin Boğazlardan geçişi, devletlerin oybirliğiyle verdikleri rızaya dayanan Sultan iradesiyle gerçekleşmiştir. Erkin, bu devletlerin oybirliğiyle verdikleri rızaya dayanılması nedeniyle bu olayda Rus görüşünün galip geldiğini değerlendirmektedir.[716] Çünkü verilen izin, yalnız Osmanlı Padişahı'nın iradesine dayanmamaktadır. 1902'de vuku bulan dört Rus muhribi olayı ise konuyu yeniden gündeme getirmiş, bu defa Ruslar ve İngilizlerin görüşlerini tam zıt yönde değiştirdikleri görülmüştür. Boğazların kapalılığı kuralını Büyük devletlerin garantisi altında gören İngiltere olmuş, bu düşünceye karşı çıkansa Rusya olmuştur.[717] Çünkü Rusya, bu süreçte Karadeniz'de donanmasını geliştirmiş ve Boğazlardan geçerek uzak doğuda faaliyet göstermek amacındaydı ve İngiltere Japonya ile müttefikti. Nitekim Rus-Japon harbi gerçekleşmiş ve bu esnada iki Rus gemisi Sultan'ın izniyle Boğazlardan geçmiştir. Geçiş esnasında ticari bayrak çekilmişken Akdeniz'e varıldığında gemiler yeniden savaş gemisi haline getirilmiştir. Bu durum İngiltere'nin protestosuna yol açmıştır.[718]

Rusya'nın Boğazlar hakkında bir diğer girişimi ise 1911 Türk- İtalya Harbi sırasında olmuştur. Rusya, Osmanlı'ya Boğazlar'dan Rus savaş gemilerinin geçiş serbestisini tanıması karşılığında Boğazlar'ın yalnız Osmanlı'ya aidiyetini kabul etme teklifinde bulunmuşsa da büyük devletleri görmezden gelen bu teklif gerçekleşmemiştir.[719]

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları, dünyadaki diğer önemli boğazların da çok taraflı uluslararası antlaşmalarla düzenlendiği bir dönem olmuştur. Danimarka Boğazları 14 Mart 1857 tarihli Kopenhag Antlaşması ile, Magellan Boğazı 23 Temmuz 1881'de Buenos Aires Antlaşması ile, Cebelitarık Boğazı Fransa ve İngiltere arasında 8 Nisan 1904'te gerçekleştirilen bir bildiri ve 27 Kasım 1912'de Fransa ve İspanya arasında

[716] ERKİN, s. 38.

[717] ERKİN, s. 39.

[718] ERKİN, s. 39-40.

[719] ERKİN, s. 41.

imzalanan antlaşma ile düzenlenmiştir. Tüm bu antlaşmalarda ilgili boğazlarda tüm devletlerin ticaret ve savaş gemileri için geçiş serbestliği kabul edilmiştir.[720]

2.1.3.Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Sırasında Türk Boğazları

Birinci Dünya Savaşı'na dek çok taraflı bir uluslararası antlaşma olan 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile belirlenen düzen geçerli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başladığında henüz tarafsız olan Osmanlı birkaç hafta içinde Almanya ile ittifak anlaşması yapmıştır. Bu süreçte, İngiltere hükümeti kendisine ısmarlanan ve bedellerinin büyük kısmı ödenmiş olan iki gemiyi Osmanlı Devleti'ne teslim etmekten imtina etmektedir. Bu gemilerin teslim edilmeyeceği, 2 Ağustos 1914'te Türkiye'ye iletilmiştir.[721] Cezayir limanlarını bombalayan ve İngiliz donanması tarafından takip edilen Göben ve Breslau isimli iki Alman savaş gemisi ise 11 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı'ya sığınmıştır. Bu olayın öncesinde 4 Ağustos 1914'te Boğazlarda ticaret gemilerinin geçişleri için yerel kılavuzları zorunlu tutmuş olan Osmanlı, daha sonra 29 Eylül- 1 Ekim 1914'te yapılan düzenlemelerle Boğazları deniz trafiğine tamamen kapatmıştır.[722] Bu tarihte Osmanlı halen savaşa girmediği için bir görüşe göre bu gemilerin Boğazlardan geçmesine izin vererek 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ve bunu teyit eden 1856 ve 1871 anlaşmalarını da ihlal etmiştir.[723] İtilaf devletleri bu olay nedeniyle Osmanlı'yı protesto etmiş, Osmanlı cevap olarak bu gemileri, İngiliz Hükümetince satışı durdurulan iki savaş gemisinin yerine Almanya'dan satın alındığını beyan etmiştir. Bu gemiler, şekli olarak satınalma işlemleri yapılarak 16 Ağustos 1914'te "Yavuz" ve "Midilli" adlarıyla Osmanlı donanmasına katılmışlardır.[724] Ancak gemiler Alman subayların komutasında kalmıştır.[725]

---

[720] TOLUNER, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Dersleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1996, s. 153-154.

[721] SÖNMEZOĞLU, Faruk, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 49-50.

[722] SÖNMEZOĞLU, s. 51.

[723] İNAN, s. 19.

[724] SÖNMEZOĞLU, s. 50.

[725] ERKİN, s. 47.

Savaşın ilerlediği süreçte Ekim 1914'te ise aralarında sözü edilen iki savaş gemisinin de bulunduğu Osmanlı donanması, Karadeniz'deki manevraları sırasında İstanbul (Karadeniz) Boğazı açıklarında Rus donanması ile çatışmaya girmiştir. Bu olaydan sonra Osmanlı donanması, Odesa ve Sivastopol'ü de bombalamıştır. Alman Amiral Souchon, saldırının Rus donanması tarafından yapıldığını rapor etmiş, Osmanlı olayın barış yoluyla halli için Rusya'ya teklifte bulunmuşsa da Rusya bu öneriyi kabul etmemiştir. İtilaf Devletlerinin tümü Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir.[726] Böylelikle Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletlerinin yanında olarak I. Dünya Savaşı'na girdiği kabul edilmiştir.[727]

Boğazlardan geçişi barış zamanı bakımından düzenleyen uluslararası yükümlülükler, bu gelişme neticesinde ortadan kalkmış, savaş zamanı bakımından geçerli olduğu kabul edilen Osmanlı Devleti'nin Boğazlarla ilgili rejimi tek taraflı belirleme yetkisi devreye girmiştir. Böylelikle I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti savaşta olduğundan Boğazları istediği gemilere açma konusunda takdir yetkisini haiz olmuştur.[728]

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri bakımından Boğazlara hâkim olma sorunu gündeme gelmiştir. Rusya, İtilaf Devletlerinden İstanbul şehrini ve Boğazını, İzmit Körfezine dek Anadolu topraklarını, Marmara Denizi'ndeki adaları, Çanakkale Boğazı dışındaki İmroz ve Bozcaadayı, Marmara Denizi ile Çanakkale Boğazının batı kıyılarını talep etmiştir. Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'a ilişkin çıkarlarının önceliğini kabul ettiğini resmen bildirmiş olmalarına rağmen[729] İngiltere ve Fransa donanmaları, 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardır.[730] 4 Mart 1916'da yapılan İngiliz - Fransız - Rus anlaşması ile bu iki devlet, İstanbul şehrini ve Türk Boğazlarını Ruslara vermeyi kabul etmişlerdir.[731] 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'na girerek Boğazları denizden geçme girişiminde bulunmuşlardır. Bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanınca

[726] ERKİN, s. 47.

[727] İNAN, s. 20.

[728] İNAN, s. 20.

[729] SÖNMEZOĞLU, s. 60.

[730] SÖNMEZOĞLU, s. 55.

[731] BİLSEL (1939), s. 6.

önce geri çekilmişler, 25 Nisan 1915'te karaya çıkarma yapmışlardır.[732] Çatışma mevzi savaşına dönmüş, bu teşebbüs 1916 yılı başında başarısız olmuştur.[733]

11 Mart 1917'de Petersburg'da ihtilal çıkmış, Çarlık yıkılmış yerine Muvakkat Hükümet gelmiştir. Ancak 7 Kasım 1917'de Bolşevikler iktidarı ele geçirdiklerinde İstanbul ve Boğazlardaki eski taleplerden vazgeçtiklerini ilan etmişlerdir.[734] Bu olay, Komünist Rusya ile Türkiye arasında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sovyet Rusya için savaşı bitiren antlaşma 3 Mart 1918'de akdedilen Brest Litovsk'tur. Bu antlaşmada Boğazlar hakkında bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca Sovyet Rusya Çarlık Rejiminin akdettiği antlaşmaları da hükümsüz kıldığından bu süreçte Rusya ile Türkiye arasında Türk Boğazlarına ilişkin geçerli bir akit bulunmamaktadır.[735] Amerika Birleşik Devletleri ise I. Dünya Savaşı'na 1917'de dahil olmuş, Amerikan Başkanı Wilson, 8 Ocak 1918'de Kongre'ye gönderdiği mesajında barışın koşulları olarak belirlediği 14 maddeyi sunmuştur. Merkezi Devletler ve Osmanlı, bu maddeleri kabul ettiklerini bildirmişlerdir.[736] I. Dünya Savaşı sona ererken İngiltere, Boğazların uluslararası bir statü altına konulması gerektiğini savunmuş, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson ise görüşünü "*Çanakkale Boğazı devamlı surette açık tutulacak ve uluslararası garantiler altında bütün milletlerin gemileri ve ticaretleri için serbest bir geçit teşkil edecektir*" şeklinde ifade etmiştir. Bu ifade, Wilson İlkeleri'nin 12. maddesinde yer almaktadır.[737]

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni[738] imzalamıştır. Mütareke koşullarının birincisi,

---

[732] İNAN, s. 20. TUKİN, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, No: 914, 1947, s. 364-365, ARMAOĞLU, Fahir**, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Alkım, 2012, s. 114-116.

[733] SÖNMEZOĞLU, s. 55.

[734] ERKİN, s. 52.

[735] BİLSEL (1939), s. 7.

[736] ERKİN, s. 52.

[737] ERKİN, s. 52.

[738] ERİM, s. 519-524. Ayrıca bkz. MERAY, Seha L/ OLCAY, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 3-8.

"*Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın açılması ve Karadeniz'e geçiş sağlanması. Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin Müttefiklerce işgal edilmesi"*dir. Bu koşul, Boğazlar ve İstanbul'un İtilaf Devletleri'ne geçmesi sonucunu doğurmakla birlikte Boğazların açılmasıyla ilgili kısmı, Wilson ilkelerine uygun şekilde yazılmıştır.[739] Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte İtilaf Devletlerinin ama daha ziyade İngiltere'nin[740] işgali altındaki Boğazlar, uluslararası ulaşıma açılmış, böylelikle Mondros Mütarekesi, Boğazların I. Dünya Savaşı öncesindeki uluslararası statüsünü devam ettirmiştir.[741] 30 Ekim 1918'de imzalanan silah bırakışmasından sonra söz konusu mütarekeye aykırı düşecek şekilde Yunanistan'a İzmir'e askeri çıkarma yapma imkânı tanınmıştır. Bu olayı, Mustafa Kemal Atatürk'ün direnme çağrısı ve Türklerin meskûn olduğu bölgelere sahip olma hakkını ifade eden "Misak-ı Milki"nin ilanı izlemiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Müttefikler, 20 Mart 1920'de İstanbul'u askeri işgal altına almışlardır.[742] Atatürk, bu dönemde Boğazların ulusal güvenliğini ve emniyetini sağlayacak biçimde olmak üzere Boğazlardan serbest geçişe ilişkin Wilson'un 12. ilkesini kabul etmektedir.[743] Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlenen ilkelerin Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından kabul edilmiş hali olan 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli'nin 4. maddesinde ise Türk Boğazlarından geçiş rejiminin diğer devletlerle birlikte alınacak kararla düzenleneceği kabul edilmiştir.[744] Zira, 20. yüzyılın başında dünyadaki önemli boğazlardan geçiş rejimi hakkında benimsenen görüş, geçiş serbestliğidir. İnönü'nün daha sonra Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylanması sırasında belirtiği üzere Misak-ı Milli'de bu esasın kabul edilmesi, aslında hukukun bir gereği olarak düşünülmüştür ve fedakârlık olarak görülmemelidir.[745]

20 Nisan 1920 tarihinde toplanan San Remo Konferansı'nda galip devletler, Boğazların rejiminin ana hatları hakkında uzlaşmışlardır. Hazırlanan "Sevr Barış Anlaşması" 10 Ağustos 1920'de imzalanmış ancak hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Sevr Barış

[739] ERKİN, s. 52.

[740] ERKİN, s. 52.

[741] İNAN, s. 21.

[742] ERKİN, s. 53.

[743] ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, Vesika 220, s. 1179.

[744] SOYSAL, İsmail, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası Cilt I**, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981, s. 132-133.

[745] BİLSEL, Cemil, **Lozan Cilt II**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 550.

Anlaşması'nın 37 ila 61. maddeleri Boğazlara ilişkindir.[746] Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz (İstanbul) Boğazını kapsayacak şekilde Boğazların, barış ve savaş zamanında bayrak farkı gözetilmeksizin bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin yanı sıra askeri ve sivil uçaklarına da açık olması öngörülmüştür.[747] Bu suların ablukaya alınması, bu bölgede savaşa ve düşmanca eylemlere başvurulması yasaktır.[748] Bu yasağın istisnası, Milletler Cemiyeti Meclisince barışın korunması amacıyla verilen kararların yerine getirilmesi amacıyla girişilecek zorlama önlemleri olarak düzenlenmiştir.[749] Kabul edilen serbest geçişi sağlamak üzere 'Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına karar verilmiştir.[750] Komisyonun görev alanı, Çanakkale ve Karadeniz (İstanbul) Boğazlarının girişlerinin üç mil açığındaki alandan itibaren bu iki alan arasında kalan sulardır. Bununla birlikte yetkilerini gerekirse kıyıda da kullanabileceği düzenlenmiştir.[751] Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyılarının Yunanistan'a verilmesi öngörüldüğünden Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin Boğazlardaki yetkilerini bu komisyona devredeceği düzenlenmiştir.[752] Komisyonun bağımsız olacağı, kendine ait bir bayrağı ve bütçesi olacağı belirtilmiş[753], gerektiğinde kendine özel bir polis gücü oluşturabileceği de kabul edilmiştir.[754] Komisyonun üyeleri, Milletler Cemiyeti'ne üye oldukları takdirde Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'nin[755] göstereceği temsilciler olacaktır.[756] Bu devletlerden Osmanlı, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya temsilcilerinin birer, diğer devletlerin ikişer oy hakkı bulunacağı kabul

---

[746] Sevr Anlaşması hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. BİLSEL, Cemil, **Lozan Birinci Cilt**, Sosyal Yayınlar, 1998, s. 274- 348.

[747] Sevr Anlaşması, m. 37/1.

[748] Sevr Anlaşması, m. 37/2.

[749] Sevr Anlaşması, m. 37/2.

[750] Sevr Anlaşması, m. 38/1.

[751] Sevr Anlaşması, m. 39.

[752] Sevr Anlaşması, m. 38/1 ve 2.

[753] Sevr Anlaşması, m. 42.

[754] Sevr Anlaşması, m. 48.

[755] Türkiye ifadesinin bazı çevirilere sonradan eklenerek önceki çevirinin düzeltilmesi hakkında bkz. MERAY/ OLCAY, s. 88.

[756] Sevr Anlaşması, m. 40.

edilmiştir.[757] Bu rejim, adaların ve Boğazların her iki kıyısında silahsızlandırılmış bölgelerle tamamlanmıştır.[758] Ancak silahsızlandırılan bu bölgelerde İngiltere, Fransa ve İtalya asker bulundurma hakkına sahiptir.[759] Sevr Anlaşması'nın kaderi Türkiye ile Yunanistan arasında devam eden savaş tarafından belirlenmiştir. [760]

Bu süreçte 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye- Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" (Moskova Antlaşması) imzalanmıştır. Sovyetler, Misak-ı Milli sınırları içerisindeki Türkiye'yi ve temsilcisi olarak Ankara Hükümeti'ni tanımıştır. Sovyet Rusya Boğazlar'da Türkiye'nin egemenliğini kabul etmiş ancak Boğazların statüsünün sadece Karadeniz'e kıyıdaş devletlerce belirlenmesi kararlaştırılmıştır.[761]

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması'ndan iki yıl sonra 26 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal genel taarruz emrini vermiş, Yunan Başkumandanı ordusunun büyük bir kısmıyla birlikte esir alınmış, Kurtuluş Savaşı Türkiye'nin zaferi ile neticelenmiştir. 22 Eylül 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmış, Türk Birlikleri 9 Ekim'de halkın alkışlarıyla İstanbul'a girmiştir. 28 Ekim 1922'de Müttefik Devletler Türkiye'yi Lozan'da gerçekleşecek barış konferansına davet etmişlerdir. 1 Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisince oybirliği ile Sultan Vahdettin'in tahttan indirilmesi ve 16 Mart 1920'den itibaren Osmanlı'nın akdettiği bütün antlaşma ve sözleşmelerin yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir. Sultan, bir İngiliz gemisine binerek ülkeyi terk etmiştir.

2.1.4.Lozan Konferansı ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk Boğazları

I. Dünya Savaşı'nda Boğazların oynadığı rol, Rusya'nın yıkılması, Romanya'nın ezilmesi ve savaşın en az iki yıl fazla sürmesine neden olmak şeklinde

[757] Sevr Anlaşması, m. 40.

[758] Sevr Anlaşması, m. 177 ve 178.

[759] Sevr Anlaşması, m. 178.

[760] İNAN, s. 23.

[761] SÖNMEZOĞLU, s. 134. BİLSEL (1939), s. 8.

değerlendirilmektedir.[762] Boğazlar aynı zamanda büyük bir savaşa sahne olmuştur. Boğazları geçmek için gerek denizde gerekse karada başlatılan girişimler başarısız olmuştur. Bu savaş, bugün Çanakkale Zaferi Destanı olarak anılmaktadır. Boğazlar o güne değin taşıdığı önem nedeniyle savaş sonrasında da önemli bir propaganda unsuru olmuştur.[763] Kurtuluş Savaşı sonrası barış düzenini kuran Lozan Barış Anlaşması[764]'nın yapıldığı gün, 24 Temmuz 1923'te aynı zamanda "Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename"[765] de imzalanmıştır.

Boğazlar meselesi en geniş şekilde Lozan'da görüşülmüştür. Bu anlamda Bilsel, Montrö'nün onun bir devamı niteliğinde olduğunu belirtmektedir.[766] Lozan Barış Konferansı'na Türk, İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Yunan, Romen ve Sırp-Hırvat-Sloven (kısaca Yugoslav) temsilciler katılmış, Lozan Barış Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Devletleri arasındaki ilişkiyi tesis etmiştir. Sovyetler Birliği ise Lozan Barış Konferansı'na taraf olmamakla birlikte Türkiye'nin isteği üzerine sadece Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmıştır.[767] Lozan Konferansı, 11 Kasım 1922–24 Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Boğazlar meselesi, Konferansın birinci devresinde konuşulup bitirilmiş, ikinci devrede yalnız Rusya'nın imzalayıp imzalamayacağı değerlendirilmiştir.[768]

Lozan'da Boğazlar'a ilişkin üç temel görüş çarpışmıştır. Bunlar sırasıyla Müttefik Devletlerin görüşü, SSCB'nin görüşü ve Türkiye'nin görüşüdür. Konferans sırasında Müttefik Devletlerin görüşlerini ortaya koyan İngiltere olmuştur. İngiltere, maksadın kendilerine özel bir menfaat sağlamak değil, konunun kalıcı unsurlarını göz önünde bulundurarak istikrarlı bir yol aramak olduğunu belirtmiştir. Bu unsurlar biri, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin bu sularda birinci derecede ilgisi olmasıdır. Bir

---

[762] BİLSEL, Cemil, **Türk Boğazları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s. 12-13.

[763] BİLSEL (1948), s. 13.

[764] MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Takım II C. 2**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, 1973.

[765] MERAY (1973), 54.

[766] BİLSEL (1948), s. 11.

[767] GÜRSEL, Haluk F., **Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri**, İstanbul 1968, s. 192.

[768] BİLSEL (1998), s. 298.

diğeri, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nın iki uluslararası deniz arasında dünya ticareti için kullanılan uluslararası bir su yolu olduğudur. Üçüncüsü ise Türkiye'nin payitaht ve Hilafet makamının bu deniz yolu kıyılarında olmasıdır.[769] Müttefiklerin görüşe göre[770] Karadeniz bir uluslararası denizdir. Bu sebeple de Boğazlar gerek barış gerekse savaş durumunda bütün devletlerin savaş ve ticaret gemilerine daima açık olmalıdır. Buna ilaveten Boğazlar ve kıyıları, askersiz bir statüye kavuşmalı, Boğazlardan serbest geçiş, kurulacak bir uluslararası komisyonun yetkisine verilerek güvence altına alınmalıdır. Sevr Anlaşması'ndan farklı olarak bu defa Türkiye'nin Boğazlardaki güvenliğinin ve egemenlik haklarının ise özel bir güvence sistemiyle sağlanması önerilmiştir.[771] Ayrıca, İngiltere I. Dünya Savaşı öncesinde Boğazların barış zamanında tüm savaş gemilerine kapalılığını savunurken bu görüşünü değiştirmiş ve Sovyet Rusya'yı Karadeniz'de göz altında tutmak maksadıyla Boğazlardan serbest geçiş hakkını talep etmiştir.[772] İngiltere'nin bu politikasının ardında Hint yolunu güvenli tutma düşüncesi yatmaktadır.[773]

Sovyetler Birliği ise Boğazların Türkiye'nin egemenliğinde olmasını savunmuştur. Buna göre Boğazlar ister savaş zamanı olsun ister barış, Türk gemileri hariç diğer tüm devletlerin savaş gemilerine ve askeri uçaklarına kapatılmalıydı. Sovyet Rusya, Çarlık Rejiminin Akdeniz'e inme politikasından vazgeçmiş ancak Karadeniz'in kapalılığını ve bu sulara yabancı savaş gemilerinin girmesini önleyen bir düzen tesis edilmesini istemiştir.[774]

Türkiye temsilcisi İsmet İnönü, Boğazlardan geçişin kural olarak serbest olmasını ancak savaş gemilerinin tonaj ve sınıf bakımından kısıtlanmasını önermiştir. Boğazlardan serbest geçişin Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki güvenliğine zarar vermemesi

[769] BİLSEL (1998), s. 363-364.

[770] BİLSEL (1998), s. 358-364.

[771] İNAN, s. 27.

[772] İNAN, s. 27.

[773] BİLSEL (1998), s. 359.

[774] İNAN, s. 27-28.

gerektiğini savunmuştur. Bununla uyumlu olarak Boğazların askersiz hale getirilmesi ve Boğazlar Komisyonu kurulması fikrini reddetmiştir.

Lozan Barış Konferansı, İsmet İnönü'nün İngiliz görüşlerini reddetmesi üzerine 5 Şubat 1923'te kesilmiş, daha sonra 23 Nisan 1923'te yeniden başlamıştır. Türkiye, bu safhada verilen bazı ödünlere karşılık olarak İngiliz görüşünü benimsemiştir. Bu tutum değişikliği, Türkiye'nin ideolojik olarak Sovyet Rusya'dan uzaklaşması olarak değerlendirilmekle birlikte Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulmasında katkı sahibidir.[775] Boğazların rejimi meselesi artık tartışılmadığı için Sovyetler Birliği bu safhaya davet edilmemiştir.

"Lozan Barış Anlaşması"[776], 24 Temmuz 1923'te Türkiye, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp- Hırvat- Sloven (Yugoslavya) ve Yunanistan tarafından imzalanmıştır. Anlaşmanın 23. maddesinde, *"Bağıtlı Yüksek Taraflar, Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihle yapılmış olan Sözleşmede öngörüldüğü üzere, Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varmışlardır. [Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihle yapılmış] bu Sözleşme, Yüksek Taraflar bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır."* denilmektedir.

"Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename"[777] yaygın olarak "Lozan Boğazlar Sözleşmesi" olarak anılmaktadır. Bu sözleşmeye, Türkiye, Fransa, İngiltere, Bulgaristan, İtalya, Japonya, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan taraftır. Bulgaristan ve Rusya, Lozan Barış Anlaşması'na taraf olmadıkları halde Karadeniz'de kıyıları bulunması nedeniyle bu sözleşmeye taraftırlar. Bu sözleşme, taraf olan devletlerin yanı sıra başka devletlerin de katılımına açıktır.

---

[775] İNAN, s. 29; GÖNLÜBOL, Mehmet/ SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Türk Dış Politikası (1919-1938)**, Milli Eğitim Basımevi, 1963, s. 56.

[776] MERAY (1973), s. 1-53.

[777] MERAY (1973), s. 54-64.

Sözleşmenin hükümleri, Sovyet Rusya'nın talepleri ile örtüşmediği halde Rusya uluslararası toplum tarafından tanınmak gayesiyle bu sözleşmeyi imzaladıysa da onaylamamıştır.[778] Sovyetler Birliği'nin bu sözleşmeyi onaylamamasının tek hukuki neticesi, "Boğazlar Komisyonu"na katılamaması olmuştur.[779]

Belik, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ana hatlarını dört cümlede ifade etmektedir. Sözleşmede geçiş serbestliği ilkesi benimsenmiş, ancak ticaret gemileri ile savaş gemileri ayrı rejimlere tabi tutulmuştur. Boğazlar Bölgesi askersizleştirilmiştir. Boğazlar rejimi bağımsız bir uluslararası komisyonun kontrolüne verilmiştir. Son olarak rejim, uluslararası teminat altına alınmıştır.[780]

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ilk maddesinde "Boğazlar genel terimi" tanımlanmakta, geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesinin ayrıntıları ise 2. maddesinin ekinde düzenlenmektedir. Sözleşmede getirilen düzende gemiler ikiye ayrılmaktadır. Buna göre birinci kategori, "*hastane gemilerini, yatları, balıkçı gemilerini ve askeri nitelikte olmayan uçakları da kapsamak üzere ticaret gemileri"*dir. Diğer kategori ise "*yardımcı gemileri, asker taşıt gemilerini, uçak gemilerini ve askeri uçakları da kapsamak üzere savaş gemileri*"dir. Gemiler iki kategoriye ayrıldıktan sonra her bir başlık altında barış zamanı ve savaş zamanı geçerli olacak rejim ayrıntılı şekilde kurallara bağlanmıştır.

Ticaret gemileri barış zamanında bayrak ve yükleri ne olursa olsun gece ve gündüz Boğazlardan serbestçe geçebilecektir. Geçiş sırasında sağlık yükümlülüklerine uymaları gerekmekle birlikte kılavuz hizmeti almaları ihtiyaridir. Ticaret gemileri için savaş zamanında Türkiye tarafsız ise aynı şekilde tam serbestlik söz konusudur. Türkiye'nin böyle bir durumda aksi yönde tedbir alması yasaklanmıştır. Kılavuz hizmeti yine isteğe bağlıdır. Türkiye'nin savaşan olduğu durumda ise tarafsız gemiler ve askeri olmayan tarafsız uçaklar bakımından eğer bunlar savaş kaçağı, düşman birlikleri ya da düşman uyrukları taşıyarak düşmana yardım etmiyorsa yine serbestlikten yararlanacaklardır. Bununla birlikte Türkiye'nin bu gemileri ve uçakları denetleme ve arama yetkisi

[778] İNAN, s. 30.

[779] İNAN, s. 31.

[780] BELiK (1962), s. 14.

bulunmaktadır. Düşman gemilerine karşı ise devletler hukukunda geçerli tedbirleri uygulamak bakımından Türkiye yetkilidir. Düşman gemilerine karşı her türlü tedbiri uygulama hakkı bulunmakla birlikte bu tedbirlerin tarafsız gemilerin geçişini engellememesi gerekmektedir.

Savaş gemileri ise barış zamanında bayrağı fark etmeksizin, hiçbir işlem veya resim, harç vb. alınmaksızın gece ve gündüz geçiş serbestliği hakkına sahip olmakla birlikte bu durum kimi kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Buna göre "*Bir devletin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçirebileceği en büyük kuvvet, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin, geçiş sırasında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olamayacaktır; bununla birlikte, Devletler, Karadeniz'e her zaman ve durumda, her biri 10.000 tonu geçmeyen üç gemiyi aşmayacak bir deniz kuvveti göndermek hakkını saklı tutmaktadırlar."* Bu hüküm, Karadeniz'de bu denize kıyısı olan devletler ile kıyısı olmayan devletlerin askeri güçleri arasında bir denge sağlama amacı gütmektedir. Lord Curson'a göre Boğazların savaş gemilerine kapalılığı kuralı kabul edilecek olursa bu kural, Karadeniz'i bir Rus gölüne çevirecektir.[781] Türkiye'nin konferansta Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denizde aynı anda bulundurabilecekleri kuvvetlerin azami miktarının belirlenmesine yönelik önerisi ise kabul edilmemiştir. Bilsel'e göre Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin en büyük eksiklerinden biri budur. Çünkü böyle bir sınırlama yapılmamış olması bu defa Karadeniz'i kıyıdaş olmayan devletlerin hâkimiyetine sokmaktadır.[782] Sovyet Rusya, önce bu sözleşmeyi imzalamamış, daha sonra konferans bittikten sonra akdetmiş ancak onaylamamıştır. Bunun nedeni müttefikler tarafından Rus donanmasının birkaç misli kuvvetin her zaman Karadeniz'e sokulabilmesini kabul etmek istememesidir.[783] İleride Montrö Sözleşmesi'nde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri gemilerin miktarı ve bunun azami süresi ayrıca düzenlenmiştir. Savaş gemilerinin barış zamanında geçişi bakımından yer alan düzenleme, Boğazlardan geçen gemilerin sayısı nedeniyle Türkiye'nin bir sorumluluğu olmadığı ifadesiyle devam etmektedir. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin deniz kuvvetlerinin gücünü

[781] BİLSEL (1939), s. 8.

[782] BİLSEL (1939), s. 10.

[783] BİLSEL (1948), s. 39.

saptama görevi Boğazlar Komisyonu'na aittir ve Boğazlar Komisyonu Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlardan geçişini sağlamak bakımından belirlediği kuvvet miktarına ilişkin bilgilendirmeyi yapmakla görevlendirilmiştir. Türkiye ile barış halinde bulunan devletlerin denizaltılarının da Boğazlardan serbestçe geçme hakkı kabul edilmiş anca su yüzünden seyretmek zorunluluğu getirilmiştir. Eğer Türkiye savaş zamanında tarafsız ise yine savaş gemileri ve uçakları, bayrakları ne olursa olsun gece ve gündüz Boğazlardan geçiş serbestisine sahiptir. Türkiye'nin savaşan olmadığı fakat Karadeniz'de bir savaşın vuku bulduğu bir durumda Türkiye'ye kendi güvenliğini sağlamak ve korumak için herhangi bir tedbir alma imkânı tanınmamıştır.[784] Bu hükümlerin düzenlenişi, Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaş durumunda Boğazların da tarafsız olması gerektiğinin kabul edildiği şeklinde yorumlanabilecektir. Böyle bir durumda Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi aynı barış zamanındaki gibidir. Bununla birlikte bir sonraki paragrafta, "*bu kısıtlamalar, savaşan bir Devletin, Karadeniz'de savaşanlık haklarına zarar verecek şekilde uygulanmayacaktır*." ifadesine yer verilmiştir. Söz konusu tarafsız statü nedeniyle savaşan devletlerin Boğazlarda yakalama, denetim ve arama yapamayacakları da açıkça düzenlenmiştir. Savaş zamanında eğer Türkiye savaşan ise tarafsız savaş gemileri için barış zamanındaki düzen aynen geçerli olacaktır. Düşman gemi ve uçaklarına ilişkin Türkiye'nin alacağı tedbirlerin tarafsız gemilerin geçişine engel olmaması gerekmektedir. Tarafsız askeri uçakların Boğazlardan geçişte karşılaşabilecekleri riskleri üstlenerek geçmeleri mümkündür ancak bunlar niteliklerinin anlaşılması maksadıyla denetlenebileceklerdir. Son olarak askeri olsun veya olmasın uçakların Boğazlar üzerinden uçuş izni, Boğazların dar geçitlerinde 15 kilometreye kadar bir toprak şeridi üstünde uçuş serbestliğini ve zorunlu iniş halinde ise Türkiye'nin karasularına veya kıyılarına iniş yapma imkanını kapsadığı açıkça düzenlemiştir. Ayrıca Boğazlardan transit geçiş yapacak savaş gemilerinin kural olarak geçiş için gerekli olan zamandan daha uzun bir süre Boğazlarda kalamayacakları ifade edilmiştir. Bu Ek'te yer alan düzenlemelerin Türkiye'nin ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin kendi liman ve havaalanlarını ziyaret edecek gemiler ve uçaklar bakımından düzenleme yapma hakkına halel getirmediği düzenlenmiştir.

[784] İNAN, s. 34.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 3. maddesi, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak üzere alınacak tedbirlerin bu sözleşmenin 4 ila 9. maddelerinde düzenlendiğini, bu tedbirlerin Boğazların sularına, kıyılarına, Boğazlarda bulunan veya Boğazlara yakın adalara da uygulanacağını hükme bağlamıştır. 4. madde, Çanakkale ve Karadeniz Boğazı'nın bu sözleşmede sınırlandırıldığı haliyle -içeriye doğru 15-20 kilometre olacak şekilde[785]- kıyıları, İmralı Adası dışındaki bütün Marmara Denizi adaları ve Ege Denizi'nde Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adalarının askerden arındırılacağını düzenlemektedir. İstisnai olarak İstanbul ve çevresinde 12.000 kişilik bir garnizonun bulundurulmasına izin verilmiştir. Boğazlar Bölgesinin askerden arındırılması, Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtladığı gibi güvenliğini de riske atmaktaydı.[786]

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 10. maddesi ise "Boğazlar Komisyonu" kurulacağını hükme bağlamıştır. Komisyon, uluslararası bir komisyon olacak, yetkilerini Boğazların suları üzerinde kullanacaktır. Türk temsilcisinin başkanlığı altında Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf devletlerin temsilcilerinden oluşacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ile Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin bu sözleşmeye taraf olmaları halinde komisyonda üye bulundurma hakkı olacaktır. 14. maddede, Komisyonun görevi, savaş gemileri ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi uygulanıp uygulanmadığını gözlemlemek olarak belirlenmiştir. Bu görev, haber alma ve istatistiki bilgi toplamak olarak ifade edilebilir.[787] Komisyon, himayesinde görev yaptığı Milletler Cemiyeti'ne her yıl rapor sunacaktır.

Boğazlarda silahsızlanma ve savaş gemilerinin geçiş serbestisine ilişkin hükümlerin yarattığı güvenlik endişelerini gidermek üzere bazı hükümler de kabul edilmiştir. 18. maddede "*Geçiş serbestisine ilişkin hükümlere bir aykırılık işlenirse, ya da beklenmez bir saldırı ve savaş eylemleri yüzünden, gemilerin Boğazlarda gidiş-geliş serbestliği ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek olursa, Bağıtlı Yüksek Taraflar ve her halde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya, bu konuda Milletler Cemiyeti'nin kararlaştıracağı bütün tedbirlere başvurarak, bu eylemleri elbirliği ile*

[785] İNAN, s. 36.

[786] İNAN, s. 38.

[787] İNAN, s. 39.

önleyeceklerdir."[788] Milletler Cemiyeti Konseyi'nin oybirliği ile karar alamaması halinde bu güvence sistemi işleyemeyecektir.[789]

Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar konusunda Lozan hükümlerini kabul etmesinin en temel nedeni, Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenlik sisteminin işleyeceğine ve uluslararası alanda silahsızlanma girişimlerinin başarılı olacağına duyulan inanç olmuştur.[790] Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış Türkiye için en önemli mesele Misak-ı Milli'de öngörülen sınırların kabul ettirilmesi ile kapitülasyonları kaldırmaktır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi, bu şartlar altında imzalanmış ancak kısa bir süre sonra bu hükümlerin değiştirilmesinin yolu aranmaya başlanmıştır.[791] Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Sevr ile kıyaslandığında egemenlik bakımından önemli neticeler sağlamıştır. İlk olarak Boğazlar artık müttefik devletlere üs görevi görmeyecektir ve İstanbul'un Türkiye'ye ait olduğu Kurtuluş Savaşı'nın sonucu olan Lozan Anlaşmasıyla tescil edilmiştir. Boğazlar, Avrupa Kamu Hukukunun ayrılmaz bir parçası olarak uluslararası su yolu kabul edilmiş ve geçiş serbestisi düzenlenmiştir. Bu düzenleme, dönemin uluslararası hukukunda galip devletlerin Türkiye'ye bir dayatması olarak düşünülmemelidir.[792] Boğazların silahsızlandırılması ise Avrupalı devletlerin Türkiye'nin her an Boğazları kapatması endişesinden yola çıkarak getirilmiş gözükmektedir. Türkiye, bu uygulamanın Boğazları herhangi bir devletin saldırısına karşı açık hale getireceğini dile getirmişse de bu tehlikenin Boğazların ve İstanbul'un güvenliğinin taraf devletlerin garantörlüğüne konulması ile giderilmesine çalışılmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin en büyük eksikliği, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak için etkili bir güvenlik sistemi kuramamış olmasıdır.[793]

[788] MERAY (1973), s. 63.

[789] İNAN, s. 39.

[790] GÖNLÜBOL/ SAR, s. 120; ARMAOĞLU, s. 343; MERAY/ OLCAY, s. XVIII.

[791] İNAN, s. 40.

[792] ERKİN, s. 60.

[793] ERKİN, s. 62.

2.2.II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE MONTRÖ'YE GİDEN SÜREÇ VE MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI

Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki hükümleri kabul ederken Milletler Cemiyeti'nin yetkili kılınması ile verilen teminata güvenmiştir.[794] Milletler Cemiyeti, Japonya'nın Mançurya'ya saldırısını önleyememiş, Japonya'ya karşı Milletler Cemiyeti Misakı'nın öngördüğü tedbirlere başvurulamamıştır. Bu dönemde Japonya aynı zamanda Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin garantörlerinden biridir. Bununla birlikte 27 Mart 1933'te Milletler Cemiyeti üyeliğinden ayrılmıştır. Boğazların silahsız oluşu, Türkiye'de haklı endişelere neden olmuştur.[795]

Türkiye, resmi olarak ilk kez 1933'te Londra'da gerçekleşen silahsızlanma konferansında Boğazların silahsızlandırılmasına ilişkin hükmün iptalini talep etmiştir. Türkiye'nin bu talebi, silahsızlanma konferansıyla ilgili görülmeyerek reddedilmiştir.[796] Bu süreçte Hitler, Almanya'yı Versay (Versailles) Anlaşması'ndan kurtarmak gayesiyle 1934'ten itibaren silahlandırmaya başlamıştır. Almanya'da 1935'te Versay hükümlerine aykırı olarak zorunlu askerlik sisteminin getirilmesi üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi bu sorunu olağanüstü toplanarak görüşmüştür. Bu görüşmeler sırasında Türkiye Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazların silahsızlandırılmasıyla ilgili hükümlerinin iptalini istemiş, ancak talep toplantı gündemiyle ilgili görülmeyerek yine reddedilmiştir.[797] Türkiye, 1935'te Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda bir kez daha bu talebini öne sürmüş ancak yine kabul edilmemiştir. İtalya'nın Milletler Cemiyeti üyesi Habeşistan'a saldırmasının akabinde Türkiye, Akdeniz'de artan güvenlik endişesini haklı bir biçimde ortaya koyarak talebini bir kez daha ileri sürmüştür.[798] Türkiye, bu süreçte Boğazlar üzerinde tabii olan egemenlik hakkını kuvvet kullanarak tesis etme girişiminde bulunmamış, uluslararası hukuktaki *rebus sic stantibus* ilkesine dayanarak Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki hukuki düzenin değiştirilmesi gerektiğini diplomatik yollara ifade etmiştir. Sovyetler,

[794] GÖNLÜBOL/ SAR, s. 120.

[795] GÖNLÜBOL/ SAR, s. 121.

[796] ARMAOĞLU, s. 343.

[797] İNAN, s. 43.

[798] İNAN, s. 43.

Türkiye'nin bu talebini 1933'ten itibaren desteklemişse de İngiltere ancak Almanların 1936'da Ren Bölgesi'ni silahlandırmasından sonra razı olmuştur.[799] İngiltere, bu talep ilk dile getirildiğinde kabul etmek istememiştir çünkü I. Dünya Savaşı'ndan sonra akdedilmiş diğer antlaşmalarda da değişiklik taleplerinin gelmesinden çekinmiştir. Ayrıca bu talebin ardında Sovyetler'in olduğunu düşünmüş ve çıkarlarına uygun olmadığını değerlendirmiştir.[800] Bu süreçte yaşanan önemli olaylar, İtalya'nın Milletler Cemiyeti'nin aldığı tedbirlere rağmen Habeşistan'ı işgal etmesi, Lozan Barış Anlaşması'yla kendisine bırakılan On İki Adayı silahlandırması, Almanya'nın ise Versay Anlaşması'nın silahtan arındırılmasını öngördüğü Ren Bölgesi'ni silahlandırarak Versay hükümlerini ihlal etmesidir. Bu olayların gerçekleşmesi ile I. Dünya Savaşı'ndan sonra *status quo*yu koruma ve silahsızlanma çabaları neticesiz kalmış, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Türk Boğazlarının güvenliğinin de teminatı olan kolektif güvenlik sistemi çökmüştür.[801]

Türkiye, 11 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf devletlere birer nota[802] göndererek Boğazlar rejiminin uluslararası hukukta geçerli *rebus sic stantibus* ilkesi gereğince değiştirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Buna göre, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı 1923 yılında Avrupa silahsızlanmaya doğru gidiyorken 1936'ya gelindiğinde tüm dünya silahlanma yarışı içindedir. Mevcut durumda Akdeniz'de güvensizlik hakimdir. Ayrıca Sözleşmenin öngördüğü teminat sistemi işleyemez hale gelmiş bulunmaktadır. Bu durum, Boğazların güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Yalnız Türkiye'nin değil Avrupa'nın da barış ve güvenliği tehlikeye girmiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde pek yakın bir savaş tehdidi hali düzenlenmemiştir ancak böyle bir ihtimali gözeten yeni hükümlerin getirilmesi gereklidir. Türkiye Cumhuriyeti kurulmasından itibaren barışçıl yollara başvurmuştur. Şartların esaslı şekilde değiştiği dikkate alınarak hem Türkiye'nin güvenliğini hem de Boğazlardan ticaret gemilerinin serbest geçişini temin edecek yeni bir rejimin belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye son olarak bu notada, bu amaçla düzenlenecek bir

[799] GÖNLÜBOL/ SAR, s. 121.

[800] SÖNMEZOĞLU, s. 366.

[801] İNAN, s. 44.

[802] SOYSAL, İsmail, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası Cilt II**, Ankara 1981, s. 280-286.

konferansa katılmaya hazır olduğunu bildirmiştir.[803] Bu teklife İtalya hariç diğer devletler olumlu yanıt vermişlerdir. Türkiye, sabırlı ve basiretli davranmış, girişimde bulunulacak zamanı doğru belirlemiştir.[804] Türkiye söz konusu notayı verdiğinde, Avrupa'da yaşanmakta olan gelişmeler akit devletlerin Türkiye'nin talebine olumlu yanıt vermelerini gerekli kılmıştır. Örneğin İngiltere, Akdeniz'de sağlam bir müttefik kazanmak ve Türkiye'yi yanına çekmek için Boğazlar konusundaki politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden memnun olmayan ve bu nedenle de onaylamayan Sovyet Rusya ise Türkiye'nin görüşünü destekleyerek Boğazların rejiminde kendi lehine değişiklikler yapma amacındadır. Fransa da bu dönemde Sovyetlerle yakınlaşma içindedir ve bu nedenle olumlu görüş belirtmiştir.[805]

İtalya hariç Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf tüm devletlerin katıldığı Montrö Konferansı, Türkiye'nin sunduğu sözleşme tasarısının incelenmesiyle başlamıştır. Bu inceleme neticesinde Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler arasındaki çıkar çatışması net bir biçimde görülmüştür. Daha sonra İngiltere, Türk tasarısını değiştirerek Konferansa yeniden sunmuştur. Bu tasarı, görüşmeler sırasında kimi değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir. 22 Haziran 1936'da başlayan konferans, 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi, bu sözleşmeye bağlı 4 ek ve bir protokolün imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.[806] Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini almıştır.

Bu Konferans'ta Türkiye'nin sunduğu ilk tasarıda[807], Boğazların silahlandırılmasına yönelik açık bir hükme yer verilmediği gibi Boğazlar Komisyonu'na ilişkin bir ifade de geçmemektedir. Ayrıca, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan ortak garantiye de değinilmemiştir. Çünkü Türkiye egemenliğine yönelik bu iki kısıtlamayı kaldırmayı

---

[803] ERKİN, s. 66-67.

[804] GÖNLÜBOL/ SAR, s. 126.

[805] İNAN, s. 46; ERKİN, s. 68; SÖNMEZOĞLU, s. 370.

[806] İNAN, s. 50-51.

[807] Lozan'da 24 Temmuz 1923'te İmzalanan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmenin Yerine Geçmek Üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince Önerilen Sözleşme Tasarısı için bkz. MERAY/ OLCAY (2020), s. 659. Ayrıca bkz. Ayın Tarihi. S. 131, Haziran 1936, s. 46-50.

hedeflemiştir.[808] Türkiye, ayrıca sunduğu tasarı ile kendisini savaş tehdidi altında görmesi durumunda bu durumu Milletler Cemiyeti'ne ve taraf diğer devletlere ileterek savaşan durumda olduğu zaman geçerli olacak rejimi uygulayabilmesine olanak tanınmasını amaçlamıştır. Böyle bir durumda Türkiye Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini engelleme hakkına sahip olmalıdır. Türkiye'nin bir diğer önerisi de sivil ve askeri uçakların Boğazlar üstünden uçmasının yasaklanması olmuştur. Türkiye'nin sunduğu öneride gemilerin Boğazlardan geçiş rejimi ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Ticaret gemilerinin gerek barış gerekse de Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumunda Boğazlardan serbest geçme imkânı olacaktır. Türkiye savaşan durumunda olduğunda ise yalnızca tarafsız devletlerin ticaret gemileri Boğazlardan serbestçe geçebilecektir. Savaş gemileri bakımından ise Türkiye tarafından kimi tonaj kısıtlamaları önerilmiştir. Bu kısıtlamalara tabi olarak denizaltılar dışındaki savaş gemileri de barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdir. Kural olarak savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi bakımından Karadeniz'e kıyısı olan devletlerle olmayan devletler arasında bir ayrım yapılmadıysa da Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonaj ve sayısında bir kısıtlama getirilmesi önerilmiştir.[809] Sovyetler Birliği de ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesini kabul etmiştir. Bununla birlikte savaş gemileri konusunda Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere tonaj ve tür açısından son derece kısıtlayıcı hükümler uygulanmasını savunmuştur. Sovyet görüşü şu şekilde ifade edilmiştir*: "Boğazlarının kapalılığının, yalnız Türkiye'nin değil Karadeniz'in bütün devletlerinin emniyeti için pek büyük ehemmiyeti vardır. Şüpheden beridir ki bu emniyeti temin eylemenin en iyi tarzı Boğazları, kıyısı olmayan devletlerin harp gemilerine tamamıyla kapamaktır. Bununla beraber hükümetim bu kapalılık meselesinde ısrar etmemektedir. Boğazların bazı maksatlar altında ve bazı tahditlerle bütün devletlerin harp gemilerine açık olmasını isteyen Türk teklifini iltizam etmeye hazırdır."*[810] Buna karşın Sovyetlerin görüşüne göre Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan serbestçe geçebilmelidir. Sovyetler Birliği ayrıca Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini tanımış ve Boğazların Türkiye tarafından silahlandırılmasının Türkiye'nin hakkı

[808] İNAN, s. 51.

[809] ERKİN, s. 70-73.

[810] BİLSEL (1939), s. 12.

olduğunu belirtmiştir.[811] Sovyetler, Montrö Konferansı'nda Lozan'daki tutumundan çok farklı davranmıştır. Lozan'da Boğazların tüm devletlerin savaş gemilerine kapalılığını savunmuşken burada Boğazların Rus savaş gemilerine açılmasını talep etmiştir.[812] İngiltere ise Konferans sırasında Boğazların Türkiye tarafından silahlandırılmasını kabul etmiş ancak Boğazlar Komisyonunun kaldırılması fikrini önce reddetmiştir. İngiltere'nin görüşüne göre Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan serbestçe geçebilmeli ancak tonaj bakımından sınırlanmalıdır. İngiltere ayrıca Türkiye'nin pek yakın bir savaş tehdidi halinin düzenlenmesi düşüncesini onaylamış ancak bu durumda Türkiye tarafından uygulanmak istenilen rejimi kabul etmemiştir.[813] Diğer devletler de çeşitli görüşler sunmuşlardır. Bu konferansta dile getirilen görüşler ekseninde Konferans'a katılan devletlerce Türk Boğazlarının uluslararası bir su yolu olarak kabul edildiği ve serbest geçiş ilkesinin benimsendiği[814] belirtilebilir. Bununla birlikte özellikle savaş gemilerinin geçişi ve savaş zamanı uygulanacak rejim bakımından çelişen menfaatler gündeme gelmiştir. İngiltere'nin ve Sovyetler Birliği'nin görüşleri çatışmıştır. Ancak 1935 Fransız- Sovyet Anlaşması nedeniyle Fransa ve Karadeniz'deki menfaatleri nedeniyle de Balkan devletleri, Sovyet görüşlerini desteklemişlerdir.[815] Konferans'ta nihai olarak, genel menfaatleri gözeten Türk tasarısı değiştirilerek kabul edilmiştir.[816]

Montrö görüşmelerinde kimi hususlarda yoğun tartışmalar olmuştur. İngiltere ve SSCB'nin görüşleri, ilk olarak savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda karşı karşıya gelmiştir. Lord Stanhope, Lozan Konferansı'nda şu iki temel prensibin kabul edildiğini hatırlatmıştır: i. Boğazlar iki uluslararası deniz arasında yer alan uluslararası bir deniz yoludur ve dolayısıyla herhangi bir devlet o yoldan deniz kuvvetlerini geçirmek hakkına sahiptir; ii. Karadeniz devletlerinin güvenliklerini sağlamak için yabancı devletlerin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin en kuvvetli donanmasından daha

[811] ERKİN, s. 73-74.

[812] BİLSEL (1939), s. 14.

[813] ERKİN, s. 75-77.

[814] Montrö Sözleşmesi, m.1.

[815] GÖNLÜBOL/ SAR, s. 124.

[816] ERKİN, s. 79.

büyük bir filo göndermek hakkı yoktur. İngiltere heyetine göre Karadeniz uluslararası bir denizdi ve bu devlete yabancı devletlerin gemilerinin girmesi engellenemezdi. Sovyet heyeti ise Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin gemileri ile Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemileri arasında ayrım yapılmasını istemiştir. Tonaj ve gemi türlerine ilişkin kısıtlamalar bakımından önerdiği kimi tadil teklifleri kabul görmüştür.[817]

İngiltere'nin karşı çıktığı bir diğer mesele de Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasıdır. Fransa da bu hususta Türkiye'nin görüşünü desteklememiştir. Ancak Japonya ve Yugoslavlar dahil diğer devletlerin Türk tezini desteklemeleri sonucu İngiltere de bu talebi kabul etmiştir.[818]

Bir diğer tartışma, savaş zamanında ve Türkiye'nin savaşan olduğu durumda uygulanacak rejimin belirlenmesi meselesinde Milletler Cemiyeti ve Bölge Paktlarının nasıl ele alınacağı olmuştur. Hazırlanan sözleşme metninin, sözleşmeye taraf olacak devletlerin Milletler Cemiyeti'ne karşı taahhütleriyle bağdaştırılması gerekmiştir. Herhangi bir saldırı durumunda saldırıya uğrayan devlete yardım etmesi gereken diğer devletlerin Boğazlardan geçişinin Türkiye'nin Boğazları kapatma yetkisi karşısındaki durumunun tayin edilmesi gündeme gelmiştir. Bu meselede Romanya, SSCB ve Fransa gerek Milletler Cemiyeti gerekse de diğer paktlar nedeniyle gönderilen gemilerin Boğazlardan geçişine izin verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü Konferans sırasında Fransa ve SSCB'nin görüşleri, büyük ölçüde Hitler'in izlediği dış politikanın yarattığı endişe tarafından şekillenmiştir. İngiltere ise Türkiye'nin Boğazları kapatma yetkisine getirilebilecek istisnanın yalnız Milletler Cemiyeti kararlarına dayanabileceğini öne sürmüştür. Çünkü İngiltere de bu sırada Hitler'in Boğazlar rejimine itiraz edeceğinden endişe etmiştir. Bu endişe, 11 Temmuz 1936'da Almanya ve Avusturya'nın ihtilaflarını sona erdiren bildirgenin yayınlanmasıyla son bulmuştur. Bu bildirge, Anschluss'un (Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi) ilk işareti olmuştur. Nihayet, "*Bununla beraber, herhangi bir muharip devlete ait harp gemileriyle yardımcı gemilerin Boğazlardan geçmesi yasak olacaktır. 23. maddede gösterilen hallerde,*

[817] ERKİN, s. 82-86.

[818] ERKİN, s. 86-88.

Türkiye'yi bağlayan ve Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesi içinde akdedilmiş ve Misak'ın 18. maddesine uygun olarak tescil ve ilan olunmuş bir yardım Paktı gereğince tecavüze maruz bir devlete sağlanan yardım hali bu kuraldan müstesnadır." şeklindeki Fransız tadil teklifi, kabul edilmiştir.[819]

Sözleşmenin yürürlüğe girmesi konusu ise yaklaşmakta olan savaşla bağlantılı olmuştur. Konferansta, onay belgelerinin Fransa'da toplanmasına dek sözleşmenin geçici olarak yürürlüğe girmesi ve Boğazlar bölgesinin askerileştirilmesini düzenleyen protokolün ise derhal uygulanması kararlaştırılmıştır.[820]

Sözleşmenin süresi de Konferans'ta değerlendirilen bir diğer önemli meseledir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi süresiz olmasına karşın Montrö süreli bir sözleşmedir. Bu hususta Türkiye sözleşmenin 15 yıl, İngiltere ise 50 yıl geçerli olmasını önermiştir. Türkiye'nin bu talebinin sebebi, şartların hızla değişebileceğini ve Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi ihtiyacının ortaya çıkabileceğini öngörmesidir.[821] Sonuçta, Sözleşmenin 20 yıl geçerli olacağı ve 18. yıldan itibaren iki yıl önceden verilecek bir bildiri ile feshedilebileceği düzenlenmiştir. Sözleşme süreli olmakla birlikte 1. maddede belirtilen geçiş ve gidiş-geliş serbestisi prensibinin süresi sınırsız tutulmuştur.

Konferans sırasında bir diğer hassasiyet ise Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin feshiyle ilişkili olmuştur. İtalya, bu önceki sözleşmeye taraf olmakla birlikte Montrö Konferansı'na katılmamıştır. Dolayısıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan tüm devletlerin rızasını almak mümkün olmamıştır. Ortaya çıkan bu tereddüt, Boğazlarda gerçek anlamda uluslararası bir düzen kurulmuş olması ve Montrö Sözleşmesi'nin Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamış tüm devletlerin sonradan istemeleri hâlinde katılımına açık tutulmasıyla giderilmiştir.[822]

---

[819] ERKİN, s. 88-97.

[820] ERKİN, s. 97-99.

[821] ERKİN, s. 98.

[822] ERKİN, s. 97.

Montrö Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlarda egemenliğini yeniden kurması, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki ağırlığını artırmıştır.[823] I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Dünya Savaşı'nda da Boğazlar önemli olmuştur. Boğazların stratejik önemi, Boğazlardan geçiş uygulamalarına ilişkin Türkiye'ye karşı kimi itirazlarda bulunulmasını da beraberinde getirmiştir.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Montrö Sözleşmesi ve hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen Sevr Anlaşması, farklı tarihsel dönemlerin ve koşulların ürünüdür. Sevr Anlaşması, İstanbul'un işgaline ve Boğazların galip devletlerin üssü konumunda olmasına dayanak olacak şekilde hazırlanmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi ise Kurtuluş Savaşı'nın neticesi olup Sevr ile ulaşılmak istenilen sonuçların gerçekleşmesini engellemiş, başka bir düzen kararlaştırılmıştır. Boğazlar Bölgesinin tarafsızlığını ve Boğazlardan geçişleri denetlemekle görevli ve yetkili bir Boğazlar Komisyonu kurulması kabul edilmiştir. İki savaş arası dönemde Milletler Cemiyeti ile kurulmak istenilen kolektif güvenlik sisteminin çökmesiyle Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin barış ve güvenlik ihtiyacını sağlama amacına uygun olmadığı ortaya çıkmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmek üzere akdedilen Montrö Boğazlar Sözleşmesi ise öncelikle Türkiye'nin ve aynı zamanda Avrupa'nın güvenlik ihtiyacının bir ürünüdür. Tüm farklılıklarına rağmen üç sözleşmede de ortak olan düşünceler vardır. Bunlar, Karadeniz'in uluslararası bir deniz olduğu, Türk Boğazlarının uluslararası iki denizi bağlayan uluslararası bir su yolu olduğu ve bu su yolundan gemilerin geçişlerinde geçiş serbestliği ilkesinin geçerli olması gerektiğidir.

2.3.MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Montrö Konferansı'na katılıp sözleşmeyi imzalayan devletler, Türkiye, Bulgaristan, Fransa, Büyük Britanya (İngiltere), Yunanistan, Japonya, Romanya, SSCB ve Yugoslavya'dır. İngiltere, sözleşmeye Milletler Cemiyeti'nin ayrı üyesi olmayan tüm kısımları adına taraf olmuştur. Avustralya ise sözleşmeyi ayrıca onaylamıştır. İtalya ise sözleşmeye 1938'de katılma yoluyla taraf olmuştur. Sözleşme, Lozan Boğazlar Antlaşması'nı imzalamış tüm devletlerin katılımına da açık tutulmuştur. Literatürde,

[823] GÖNLÜBOL/ SAR, s. 126.

sözleşmenin taraf olmayan tüm devletler bakımından da objektif statü yarattığı kabul edilmektedir.[824]

Montrö Sözleşmesi[825]'nin tamamı, 29 maddeden oluşan bir ana metin ve bu ana metne dört tane ek ve bir de protokolden oluşmaktadır. Belik, Montrö Sözleşmesini beş esas etrafında toplamaktadır[826]: i. Lozan'daki askersizleştirme hükmü kaldırılarak Türkiye'nin Boğazlarda tam egemenlik hakları iade edilmiş, Boğazlar rejimi Türkiye'nin garantisi altına konulmuştur, ii. Ticaret gemilerine tanınan geçiş ve seyrüsefer serbestisi uçaklara verilmemiştir, iii. Savaş gemilerine tanınan geçiş serbestisi sınırlandırılmış ve düzenlenmiştir, iv. Boğazlar Komisyonu kaldırılarak yetki ve görevleri Türkiye'ye devredilmiştir, v. Gerektiği takdirde değiştirilebilmesi için bir usul benimsenmiştir.

Montrö Sözleşmesi'nin en önemli noktalarından biri, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle kabul edilen ve Boğazlar Bölgesi'nin askerden arındırılmasına ilişkin yükümlülüğün son bulmasıdır. Bir diğeri, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasıdır. Son olarak Montrö Sözleşmesi'nde ilke olarak geçiş serbestliği benimsenmiştir.

Montrö Sözleşmesi'nde, kabul edilen geçiş rejiminde ilke serbestliktir.[827] Bu ilkeye uygun olarak gemilerin ve uçakların Türk Boğazlarından geçişi ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve uyulacak kurallar belirlenmiştir. Öncelikle sözleşmenin giriş kısmında, " *"Boğazlar" genel deyimiyle belirtilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'ndan [İstanbul Boğazı] geçişi ve gemilerin gidiş-gelişini… Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesiyle saptanmış olan ilkeyi*[828] *Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'de kıyıdaş devletlerin güvenliği çerçevesinde koruyacak biçimde düzenlemek isteğiyle…"* denilerek gerek Lozan Antlaşması'nda kabul edilen ilkeye gönderme

[824] BELİK (1962), s. 16.

[825] Fransızca orijinal metin, bu metnin İngilizce çevirisi, 1936 yılında yapılmış olan Türkçe çevirisi ve günümüz Türkçesine daha yakın bir çevirisi için bkz. MERAY/ OLCAY, s. 689-783.

[826] BELİK (1962), s. 17.

[827] Montrö Sözleşmesi, m. 1.

[828] MERAY (1973), s. 8.

yapılmış gerekse de Montrö Sözleşmesi'nin amacının bu ilkenin hem Türkiye'nin hem de Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenliği göz önüne alınarak düzenlenmesi olduğu belirtilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın atıfta bulunulan 23. maddesi ise şu şekildedir: *"Bağıtlı Yüksek Taraflar, Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihli yapılmış olan Sözleşmede öngörüldüğü üzere, Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varmışlardır. Bu Sözleşme, Yüksek Akit taraflar bakımından, sanki bu Antlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır."*

Boğazlardan geçiş rejimi bakımından geçerli ilke birinci maddede ifadesini bulduktan sonra bu ilkenin nasıl işleyeceğine dair kurallar, ticaret ve savaş gemileri bakımından ayrı ayrı belirlenmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin I. Kesimi "Ticaret Gemileri" başlığını taşımakta ve 2 ila 7. maddeleri içermektedir. "Savaş Gemileri" başlığını taşıyan II. Kesim ise 8 ila 22. maddeleri kapsamına alır. III. Kesimde ise uçaklara uygulanacak geçiş rejimi düzenlenmiştir ve bu kesim, yalnız 23. maddeden oluşmaktadır. 24. ve 25. maddeler ise "Genel Hükümler" başlığını taşır ve IV. Kesimi oluşturur. 24. madde ile Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri Türkiye'ye aktarılmıştır ve Türkiye'nin geçişi denetleme konusundaki yükümlülükleri düzenlenmektedir. 25. madde ise Montrö Sözleşmesi'nde yer alan hükümler ile Milletler Cemiyeti Misakından doğan hak ve yükümlülüklerin ilişkisini belirlemektedir. 26 ila 29. maddeler ise V. Kesimi oluşturmaktadır ve "Son Hükümler" başlığını taşır. Bu maddelerde, Montrö Sözleşmesi'nin onaylanması, yürürlüğe girmesi, sözleşmeye katılma, sözleşmenin süresi, feshi ve tadili konuları düzenlenmiştir.

Sözleşmede gerek ticaret gemileri gerekse de savaş gemilerinin geçişi bakımından dört farklı durum belirlenmiş ve kurallar buna göre düzenlenmiştir. Bu dört durum, i. barış zamanı, ii. Türkiye'nin savaşan olmadığı savaş zamanı, iii. Türkiye'nin savaşan olduğu savaş zamanı, iv. Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumudur.

Ticaret gemileri, barış zamanında, "*gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, aşağıdaki 3. madde hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir işlem olmaksızın, Boğazlardan geçiş ve gidiş-geliş özgürlüğünden tam olarak*" yararlanırlar. Bu gemilerden Montrö Sözleşmesi'nin I Sayılı Eki'nde belirtilen vergi ve harçlardan başka hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır. Belirlenmiş olan bu vergi ve harçların alınabilmesini kolaylaştırmak maksadıyla ticaret gemileri, 3. maddede belirtilen görevlilere isimlerini, uyruklarını, tonajlarını ve gidecekleri yer ile nereden geldiklerini bildireceklerdir. Sözü edilen bu 3. madde, gemilerin Türkiye tarafından kurulacak olan ve uluslararası sağlık kurallarına uygun olarak Türkiye'nin ulusal yasalarıyla geliştirilen sağlık denetimini yapan sağlık istasyonlarında durmaları gerektiğini düzenlemektedir. Montrö Sözleşmesi, barış zamanında ticaret gemilerinin yalnız 3. maddede düzenlenen sağlık denetimleri için durdurulabilmelerini öngörmüş, geçişin başka herhangi bir formaliteye bağlanamayacağı kabul edilmiştir. Savaş zamanında eğer Türkiye savaşan değilse yine bayrak ve yükü ne olursa olsun barış zamanında geçişi düzenleyen 2. ve 3. maddelerdeki kurallar uygulanacaktır. Bu durumda gemiler için kılavuzluk ve yedekçilik isteğe bağlı tutulmuştur. Eğer savaş zamanında Türkiye savaşan ise sadece Türkiye ile savaşta olmayan devletlere bağlı ticaret gemileri, düşmana yardım etmemek koşuluyla Boğazlardan geçebileceklerdir. Ancak bu geçiş diğer durumlardan farklı olarak bir koşula bağlı tutulmuştur. Buna göre, bu gemiler "*Boğazlara gündüz girecekler ve geçiş her seferinde Türk makamlarınca gösterilecek yoldan yapılacaktır*." Son olarak *"Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumunda"* ticaret gemilerine barış zamanında uygulanan 2. madde yine burada da uygulanacaktır. Bununla birlikte bu durumda da gemiler, yine Boğazlara sadece gündüz girebilecek, geçiş Türk makamlarınca gösterilen yoldan yapılacak ve Türkiye, karşılığında bir ücret talep etmeksizin kılavuzluk hizmetini zorunlu tutabilecektir. Bu kesimin son hükmü olan 7. maddede, bu sözleşmenin II. Kesimi kapsamına girmeyen tüm gemilerin ticaret gemilerine uygulanması öngörülen bu kurallara tabi olduğu açıkça belirtilmiştir.

Savaş gemilerinin geçişi bakımından da ticaret gemileri için öngörülen dört farklı durum esas alınarak düzenlenmesi yöntemi burada da uygulanmıştır. Savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçişinde uygulanacak kurallar, gemilerin sınıflarına bağlı

olarak değişkenlik göstermektedir. Gemilerin geçişi, kimi kısıtlamalara tabi tutulmuştur.[829] Bunlar, i. formaliteler, ii. gemilerin sınıfları, iii. Gemilerin tonajı ve iv. Gemilerin sayılarıyla ilişkilidir.[830] Bu kısıtlamalara ve düzenlemelere uyulmak koşulu ile barış zamanında savaş gemilerinin Boğazlardan geçme hakkı bulunmaktadır. Getirilen koşul ve kısıtlamaların yanı sıra savaş gemilerinin Karadeniz'e kıyıdaş bir devlete ait olması halinde kimi istisnai düzenlemeler de kabul edilmiştir. Savaş gemilerinin nitelikleri ve tonajlarıyla ilgili değerlendirmede esas alınacak tanımlama Sözleşmenin II Nolu Ek'inde yer almaktadır ve savaş gemilerinin geçişini düzenleyen kurallardan hangilerinin uygulanacağını belirlemek üzere bu tanım kullanılacaktır.[831] "*Deniz kuvvetlerinin sıvı olsun ya da olmasın yakıt taşımak için özellikle yapılmış su üstü gemileri*"[832], önbildirim koşuluna tabi değildirler ve Boğazları tek başlarına geçmek koşulu ile 14 ve 18. maddeler gereği sınırlamaya bağlı tonajlar hesabına katılmazlar. Diğer geçiş koşulları bakımından ise savaş gemisi olarak aynı koşullara tabidirler. Bu türden yardımcı gemiler sözü edilen istisnalardan ancak *"yüzer hedeflere karşı en çok 105 milimetre çapında iki toptan, hava hedeflerine karşı en çok 75 milimetre çapında iki silahtan çok değilse"* yararlanabileceklerdir. Montrö Sözleşmesi'nin 10. maddesinde belirtilen gemiler ise *"hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler*"[833]dir. Bunlar, Karadeniz'e kıyıdaş bir devlete bağlı olsunlar veya olmasınlar, bayrakları ne olursa olsun, Boğazlara gündüz ve bu sözleşmenin 13. maddesindeki koşullara uygun olarak girerlerse hiçbir vergi veya harç ödemeksizin Boğazlardan geçebileceklerdir. Sözü geçen 13. madde, savaş gemilerinin geçişi hakkında ön bildirim koşulunu düzenlemektedir. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin 10. maddede belirtilen *"hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemileri*" haricindeki savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkı bulunmamaktadır. Montrö Sözleşmesi'nin 25 Mart 1936 tarihli Londra Deniz Anlaşması'ndan esinlenen 2 Nolu Eki'ne göre, bunlar hattı harp gemileri, uçak gemileri

[829] Montrö Sözleşmesi, m. 9- 18.

[830] BELİK (1962), s. 21.

[831] Montrö Sözleşmesi, m. 8.

[832] Montrö Sözleşmesi, m. 9.

[833] Montrö Sözleşmesi, m. 10.

ve denizaltılardır.[834] Montrö Sözleşmesi'nin 11. maddesi ise "*Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin 14. maddenin birinci fıkrasındaki tonajı aşan hattı harp gemilerinin*", ancak tek başlarına ve en fazla iki torpido eşliğinde Boğazlardan geçebileceklerini düzenlemektedir. Sözleşmenin 12. maddesinde ise Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin bu deniz dışında yaptırdıkları ve satın aldıkları denizaltılarını Türkiye'ye zamanında haber verilmesi koşuluyla deniz üslerine katılmak üzere Boğazlardan geçirebilecekleri düzenlenmiştir. Ayrıca yine Türkiye'ye vaktinde haber verilmesi koşuluyla bu denizaltılar Karadeniz dışındaki tezgahlarda onarılmak amacıyla da Boğazlardan geçebileceklerdir. Bu maddeye konu olan ve izin verilen bu geçişlerde denizaltılar, gündüz ve su üstünden seyredecek ve Boğazlardan tek başlarına geçeceklerdir. Daha önce sözü geçen 13. madde ise savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerinden normal şartlar altında en az sekiz gün önce Türkiye'ye diplomasi yoluyla ön bildirimde bulunulması gerektiğini düzenlemektedir. Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler için bu bildirimin 15 gün önceden yapılması arzu edilmektedir. Bu ön bildirimde, gemilerin gidecekleri yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş için ve mümkünse dönüş için geçiş tarihleri belirtilmelidir. Tarih değişikliği olması durumunda bunun da en geç üç gün önceden ayrıca bildirilmesi gereklidir. Geçiş, belirtilen tarihten itibaren en geç beş gün içinde yapılmalıdır. Geçiş sırasında durmak zorunda olmaksızın Karadeniz Boğazı veya Çanakkale Boğazı'nın girişinde yer alan işaret istasyonuna bu deniz kuvvetinin komutanı, komutası altındaki kuvvetin tam kuruluşunu bildirmekle yükümlüdür. Barış zamanı savaş gemilerinin geçişleri ön bildirim koşulu ve diğer düzenlemelerin yanı sıra 14. maddede tonaj ve sayı bakımından da bazı kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Sözleşmenin 11. maddesinde ve III Nolu Eki'nde belirtilen koşullar dışında Boğazlardan geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek toplam tonajı 15.000 tonu aşamayacaktır. Boğazdaki bir limanı ziyaret eden gemiler[835] ile geçiş sırasında hasara uğramış olan gemiler[836] ve tek başına geçen bazı yardımcı gemiler[837] bu hesaba katılmaz. Bununla birlikte bu kuvvetler, dokuz gemiden fazla gemi içeremeyecektir. Boğazlardan transit geçen savaş gemileri üzerinde bulunabilecek hava

---

[834] PAZARCI, Hüseyin, "*Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar*", Prof. Dr. Ernst E. Hirsch Hatırasına Armağan, Ankara 1986, s. 865.

[835] Montrö Sözleşmesi, m. 14/4.

[836] Montrö Sözleşmesi, m. 14/5

[837] Montrö Sözleşmesi m. 9.

gemilerini kullanamayacaklardır.[838] Ayrıca, avarya (hasar) ya da geminin teknik yönetimine bağlı olmayan aksaklık durumları haricinde geçiş için gerekli olan süreden daha uzun bir süre Boğazlarda bulunamayacaklardır.[839] Gemilerin tonaj ve sınıfları bakımından öngörülen bu sınırlamalar, Türkiye'nin çağrısı üzerine Boğazlardaki bir limana sınırlı bir süre için nezaket ziyaretinde bulunan gemilere uygulanmayacaktır.[840] Montrö Sözleşmesi'nin 18. maddesinde ise barış zamanında Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'de bulunma koşulları düzenlenmektedir. Böylelikle Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri bakımından gerek Boğazlardan geçişleri gerekse de Karadeniz'de bulunmaları konusu düzenlenirken kimi sınırlamalar ve yasaklar kabul edilmiş olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemileri dışındaki gemilerinin Boğazlardan geçişi yasak olduğu için bu gemilerin Karadeniz'de bulunmaları da mümkün değildir. Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'de en fazla bulundurabilecekleri kuvvetlerin toplam tonajı 30.000 tonu aşamayacaktır.[841] Bununla birlikte en kuvvetli deniz filosuna sahip Karadeniz devletinin deniz kuvveti, bu sözleşmenin imzası sırasında bu denizdeki en güçlü donanmanın toplam tonajını 10.000 ton aşmışsa 30.000 tonluk sınırlama bu fark nispetinde artırılacaktır ancak yine de 45.000 tonu geçemeyecektir.[842] Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerden herhangi birinin Karadeniz'de bulundurabileceği tonaj ise toplam tonajın üçte ikisidir.[843] Buna karşın bu devletler, insani amaçlarla sınırlı olmak üzere bu denize toplam 8.000 tonu aşmayacak kuvveti gönderebilirler. Bu durumda eğer toplam tonaj miktarı dolmamışsa Türkiye bunların geçişine izin verecektir. Eğer dolmuşsa veya bu miktar biraz aşılacak ise bu defa Türkiye Karadeniz devletlerine bilgi verir ve 24 saat içinde bir itiraz gelmezse en geç 48 saat içinde ilgili devletlere geçiş konusundaki karar bildirilir.[844] Karadeniz'de bulunma amaçları ne olursa olsun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri, bu denizde en fazla 21 gün

[838] Montrö Sözleşmesi m. 15.

[839] Montrö Sözleşmesi m. 16.

[840] Montrö Sözleşmesi m. 17.

[841] Montrö Sözleşmesi m. 18/a.

[842] Montrö Sözleşmesi m. 18/1(b)

[843] Montrö Sözleşmesi m. 18/1(c).

[844] Montrö Sözleşmesi, m. 18/1(d).

kalabileceklerdir.[845] Montrö Sözleşmesi'nin 18. maddesi, savaş gemilerinin barış zamanı geçişi hakkındaki son maddedir. 19. madde, savaş gemilerinin Türkiye'nin savaşan olmadığı savaş zamanındaki geçişlerine ilişkindir. Bu durumda da temelde savaş gemilerinin barış zamanı geçişini düzenleyen 10 ila 18. maddeler uygulanacaktır. Buna karşın savaşan herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaktır.[846] Bu yasağın iki istisnası bulunmaktadır. Birincisi, saldırıya uğramış bir devlete Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesinde yapılmış, tescil edilmiş ve yayımlanmış, aynı zamanda da Türkiye'yi bağlayan bir karşılıklı yardım anlaşması uyarınca yapılan yardım durumları olarak düzenlenmiştir.[847] Bugün Milletler Cemiyeti var olmadığı için bu hükmün uygulanması imkansızdır. İkinci istisna ise Milletler Cemiyeti'nin tavsiyesi uyarınca ortak harekât yapan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçebilmesidir. Bu istisnanın da bugün uygulanma olanağı yoktur. Montrö Sözleşmesi'nde bu kuraldışı durumların devreye girmesi halinde 10 ila 18. maddelerdeki kısıtlamaların da uygulanmayacağı düzenlenmiştir.[848] Bugün Milletler Cemiyeti bulunmadığı ve bu örgüt ile Birleşmiş Milletler Örgütü arasında otomatik bir halefiyet olmadığı için bu istisnalar uygulanamaz olsa da Montrö Sözleşmesi'ne taraf devletlerin tamamı aynı zamanda Birleşmiş Milletler Antlaşması'na da taraftır. Bu devletlerin tümünün BM Antlaşması'nın 25. maddesine göre Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararları kabul etme ve uygulama yükümlülükleri vardır. Uluslararası hukuka göre Montrö Sözleşmesi'nin tüm taraflarının sonraki tarihli BM Antlaşması'na taraf olması ve bu antlaşmayla üstlendikleri yükümlülükler dikkate alındığında bu sözleşmenin savaşan devletlerin geçişi konusundaki hükümlerinin BM Antlaşması ile tadil edildiğini kabul etmek gerekmektedir.[849] BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı zorlayıcı önlemler

---

[845] Montrö Sözleşmesi, m. 18/2.

[846] Montrö Sözleşmesi, m. 19/2.

[847] Montrö Sözleşmesi, m. 19/2.

[848] Montrö Sözleşmesi, m. 19/3.

[849] TOLUNER (1996), s. 176. Pazarcı, Milletler Cemiyeti'nin yerini BM aldığı için BM'nin alacağı önlemlere ilişkin geçişlerde söz konusu kural dışılığın uygulanacağını belirtmektedir. PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 12. B, Turhan, 2021, s. 353. Funda KESKİN ATA ise BM Genel Kurulu'nun 12 Şubat 1946 tarihli ve A/RES/24(1)-I sayılı kararına atıfta bulunarak MC'ye verilen yetkilerin BM tarafından kullnılıp kullanılamayacağının ancak taraf devletlerden böyle bir talep gelmesi ve BM'nin ilgili organınca bu talebin değerlendirilmesi sonucunda netleşebileceğini belirtmektedir. KESKİN ATA, Funda, "*Montrö Boğazlar Sözlemesi'nde Milletler Cemiyeti örgütüne yapılan atıflar 1945 Birleşmiş Milletler kurulduktan sonbraki uygulamada nasıl yorumlanmıştır*?", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, DENK, Erdem (Ed.), Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 113- 116.

kapsamında olmak üzere savaşan devletlerin gemilerinin Boğazlardan geçme imkanı vardır ve bu durum savaşan devletlerin Boğazlardan geçmesine yönelik yasağın istisnasını oluşturmaktadır.[850] Savaşan devletin savaş gemilerinin geçmesinin kural olarak yasak olması, savaş gemisinin ait olduğu devlet Karadeniz'e kıyıdaş olsun veya olmasın bağlama limanlarından ayrılmış gemilerin bu limanlara dönmelerini engellememektedir.[851] Savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlarda zapt ve müsadere girişiminde bulunmaları ve ziyaret hakkı uygulamaları gibi düşmanca kabul edilebilecek eylemlere girişmeleri kesinlikle yasaktır.[852] Savaş zamanında eğer Türkiye savaşan ise barış zamanında uygulanması öngörülen 10 ila 18. maddeler uygulanmayacaktır. Bu halde "*savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti[nin] tümüyle dilediği gibi davranabilece*ği" sözleşme metnine açıkça yazılmıştır.[853] Sözleşmede düzenlenen bir diğer durum olan Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehdidi tehlikesi karşısında sayması, Türk Boğazlarından geçişi düzenleyen daha önceki antlaşmalarda göz önüne alınmamış bir ihtimaldir. İlk kez Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde böyle bir duruma yer verilmiştir. Bu durumun ortaya çıkıp çıkmadığını takdir etme yetkisi Türkiye'ye tanınmıştır. Türkiye'nin bu durumda kullanabileceği yetki, savaşan olduğu savaş durumunda uygulanacak olan 20. madde hükmünün tatbik edilmesi olarak düzenlenmiştir.[854] Buna göre, "*savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecektir."* Bu kuralın istisnası, bağlama limanlarından ayrılmış gemilerin bu limanlara dönebilmeleridir. Ancak Türkiye, davranışlarıyla bu maddenin uygulanmasına neden olan devletlerin savaş gemileri bakımından buna izin vermeyebilecektir.[855] Bununla birlikte Türkiye, pek yakın bir savaş tehdidi tehlikesi karşısında olduğunu takdir edip bu maddede kendisine tanınan yetkileri kullanırsa Yüksek Akit Tarafları ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ni bilgilendirecektir.[856] Bu bilgilendirme neticesinde Milletler Cemiyeti Konseyi, Türkiye'nin aldığı önlemlerin haklı olmadığına üçte iki çoğunlukla karar verirse ve

[850] TOLUNER (1996), s. 176.

[851] Montrö Sözleşmesi, m. 19/4.

[852] Montrö Sözleşmesi, m. 19/5.

[853] Montrö Sözleşmesi, m. 20.

[854] Montrö Sözleşmesi, m. 21/1.

[855] Montrö Sözleşmesi, m. 21/2.

[856] Montrö Sözleşmesi, m. 21/3.

Montrö Sözleşmesi'ne taraf devletlerin çoğunluğu da yine bu görüşte olursa Türkiye aldığı önlemleri kaldıracaktır.[857] Dolayısıyla bu durumun gerçekleştiğini tespit ve takdir yetkisi Türkiye'de olmakla birlikte kullanılış biçimi denetime tabi tutulmuş olmaktadır.[858] Bugün Milletler Cemiyeti mevcut olmadığı için hüküm bu açıdan uygulanamayacaktır[859] ancak Türkiye'nin takdir hakkının denetimi diğer akit taraflarca milletlerarası hukuka uygun biçimde yapılabilecektir.[860] II. Kesimin son maddesi olan 22. maddede, İçinde veba, kolera, sarıhumma, lekelihumma ya da çiçek hastalığı olan ya da yedi günden daha az bir zaman öncesine dek bulunmuş olan savaş gemileri ile bulaşık bir limandan beş kez 24 saatten daha az bir süre önce ayrılmış savaş gemilerinin Boğazları karantina altında geçecekleri ve hastalıkların Boğazlara bulaşmasını önlemek üzere gerekli tedbirleri alacakları düzenlenmiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, yalnız gemiler bakımından değil uçaklar[861] bakımından da düzenlemeler içermektedir. Boğazlardan uçakların geçişi, 23. maddede düzenlenmiştir. Montrö Sözleşmesi, Akdeniz ile Karadeniz arasında havadan geçiş serbestliği ilkesini kabul etmemiştir. Yalnızca sivil uçaklar, yasak bölgeler dışında kalan alanda Türkiye'nin gösterdiği hava yollarını kullanarak Boğazlardan geçebilecektir. Uçakların ayrıca önbildirimde bulunmaları gereklidir. Tarifesiz uçuşlar için üç gün önceden, tarifeli uçuşlar içinse geçiş tarihlerini belirten genel bir önbildirimde bulunulmalıdır. Askeri uçakların Boğazlar üzerinden geçmesi konusu ise Montrö Sözleşmesi'nde düzenlenmemiştir. Sözleşmede bu konuya yönelik herhangi bir ifade yer almamaktadır. Dolayısıyla bu türden uçakların Boğazlardan geçişine izin verip vermeme yetkisi, Türkiye Cumhuriyeti'ne aittir.[862] Montrö Sözleşmesi yalnız Akdeniz

[857] Montrö Sözleşmesi, m. 21/4.

[858] TOLUNER (1996), s. 177.

[859] Milletler Cemiyeti ile Birleşmiş Milletler Örgütü arasında otomatik bir halefiyet yoktur. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TOLUNER (1996), s. 177-178.

[860] TOLUNER (1996), s. 177.

[861] Montrö Sözleşmesi'nin Türkçe çevirilerinde yazarlar, "hava sefineleri", "uçaklar" ve "hava gemileri" ifadelerini birbirinin yerine geçmek üzere kullanabilmektedir.

[862] İNAN, s. 78.

ile Karadeniz arasındaki geçişi düzenlediği için Avrupa ile Asya arasındaki uçuşlar Türkiye bakımından geçerli hava ulaşım kurallarına tabi olarak gerçekleştirilecektir.[863]

Montrö Sözleşmesi'nin "Genel Hükümler" başlıklı kesimi ise 24 ve 25. maddelerden teşekkül etmektedir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulmuş olan Uluslararası Komisyonu'nun yetkileri 24. maddeyle Türkiye'ye aktarılmıştır. Türkiye, yine bu sözleşmede belirtilen istatistik ve bilgileri toplamakla ve gerekli bilgileri vermekle yükümlüdür. Türk Hükümeti ayrıca savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine ilişkin hükümlerin yürütülmesine nezaret etmekle yükümlüdür. Bunun yanı sıra geçecek olan savaş gemileriyle ilgili bilgileri Yüksek Akit Tarafların Ankara'daki temsilcilerine bildirecektir. Ayrıca savaş gemilerinin Boğazlardaki gidiş-gelişi ile deniz ve hava ulaşımına yararlı bilgileri kapsayan yıllık bir raporu, MC Genel Sekreteri'ne ve Yüksek Akit Taraflara sunmakla yükümlendirilmiştir. 25. madde ise Türkiye veya diğer tarafların MC Misakı'ndan kaynaklanan hak ve borçlarının Montrö Sözleşmesi hükümlerinden etkilenmeyeceği düzenlenmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin hiçbir hükmünün MC Misakı'nın kurduğu düzene halel vermeyeceği açıkça düzenlenmiş olmaktadır.

"Son Hükümler" başlıklı V. Kesimi'nde yer alan 26. maddede, Montrö Sözleşmesi'nin onaylanacağı, Türkiye'nin onama belgesini de içeren altı belgenin sunulmasıyla bir sunuş tutanağı düzenleneceği ve sözleşmenin yürürlüğe gireceği düzenlenmiştir. 27. madde ile Montrö Sözleşmesi, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamış tüm devletlerin katılımına açık tutulmuştur. Sözleşmenin süresi ve feshi 28. maddede, tadili ise 29. maddede düzenlenmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin önemli bir özelliği bu hususları açıkça metnin içinde düzenliyor oluşudur. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak 20 yıl süreyle geçerli olacağı kararlaştırılmıştır. Buna karşın 1. maddede doğrulanan geçiş ve gidiş-geliş özgürlüğü ilkesinin süresi sonsuzdur. 20 yıllık sürenin dolmasından iki yıl önce akit taraflardan herhangi biri sözleşmenin feshini isteyebilir. İki yıllık ihbar süresinin dolmasıyla sözleşme feshedilmiş olacaktır. Bu durum 20 yıllık sürenin dolmasından sonra her zaman için geçerlidir. Bir diğer deyişle akit taraflardan bir tanesi

[863] Montrö Sözleşmesi, m. 23/2. İNAN, s. 79.

her ne zaman fesih talebini dile getirirse o tarihten itibaren iki yılın dolmasıyla sözleşme feshedilmiş olacaktır. Taraflar, sözleşmenin feshi durumunda yeni bir antlaşma akdetmek üzere bir konferans toplanmasını ve bu konferansa katılacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ayrıca daha önce söz edildiği gibi geçiş ve seyrüsefer serbestisi ilkesinin süresiz olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle 28. maddeye göre yapılan fesih birinci maddeyi yürürlükten kaldırmayacaktır.[864] Bununla birlikte tüm tarafların birlikte karar alarak bu hükmü de yürürlükten kaldırmaları da uluslararası hukuka göre pekâlâ mümkündür. Birinci maddedeki geçiş serbestliği ilkesinin süresiz olacağına yönelik hükmün nasıl uygulanabileceği konusunda ise Toluner'e katılmaktayız. Bu yükümlülüğü, sözleşmenin feshi halinde uluslararası teamül hukukunun öngördüğü geçiş serbestisi ilkesinin saklı tutulduğu şeklinde yorumlamak uygun düşmektedir.[865] Bugüne dek Montrö Sözleşmesi'nin feshi talep edilmemiş, bu madde uygulanmamıştır. Sözleşmenin değiştirilme usulü ise ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Buna göre taraflardan her biri her beş yıllık sürenin sonunda sözleşmenin bir veya birkaç maddesinin değiştirilmesini önerebilecektir. Bu önerinin diğer akit taraflardan iki tanesince de desteklenmesi gereklidir. Eğer bu istem, sözleşmenin 14 ve 18. maddelerine ilişkinse bir devletin desteklemesi yeterli olacaktır. Bu koşulu sağlayan talep, beş yıllık dönemin sona ermesinden üç ay önce diğer akit taraflara bildirilecektir. Bu öneriler üzerinde diplomasi yoluyla bir neticeye ulaşılamazsa bu konuda bir konferans toplanacak ve taraflar bu konferansa katılacaklardır. Bu konferans kural olarak oybirliği ile karar alabilecektir. 14. ve 18. maddeler hakkındaki değişiklik teklifleri hakkında taraf devletlerin dörtte üçünden oluşan çoğunluğun kabul etmesi yeterli olacaktır. Bu çoğunluk, Türkiye'yi içine alacak şekilde Karadeniz'e kıyıdaş akit tarafların dörtte üçünü kapsayacak şekilde hesaplanacaktır. Bu özel çoğunluk gerekliliği, Türkiye'ye savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ve Karadeniz'deki durumlarını düzenleyen maddelerin değiştirilmesi talepleri hakkında "veto" yetkisi tanındığı göstermektedir.[866] Ayrıca Karadeniz devletlerinin görüşlerine de yine bu konulardaki düzenlemelerin değiştirilmesi konusunda ağırlık verilmiş olmaktadır.

[864] BELİK (1962), s. 28-29.

[865] TOLUNER (1996), s. 179.

[866] TOLUNER (1996), s. 180.

2.4.KABUL EDİLDİĞİ GÜNDEN BUGÜNE MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN UYGULAMASI VE DİĞER SONRAKİ GELİŞMELER

2.4.1.II. Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları

1939 yılının sonbaharına gelinceye dek Montrö Sözleşmesi'nin barış zamanı için öngördüğü düzen uygulanabilmiştir. 1939 sonbaharından Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği 23 Şubat 1945 yılına dek ise Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı kuralları tatbik edilmiştir. Dolayısıyla savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklanmıştır. Almanya 7 Mayıs 1945'te, Japonya ise 14 Ağustos 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmuşlar ve II. Dünya Savaşı sona ermiştir. 23 Şubat 1945'ten savaşın sonuna dek Türkiye'nin savaşan bir devlet olması halinde geçerli olan rejim uygulanmıştır. Bu tarihler arasında Türkiye, istediği devletin gemilerinin geçmesine izin verme ve istemediği devletlerin gemilerinin geçişini engelleme yetkisine sahip olmuştur.[867] Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği politika, savaş-dışı kalmak olmuştur. Savaş boyunca cephelere son derece yakın bir ülke olarak Boğazlarda tarafsızlık rejimini ve kurallarını başarıyla tatbik etmiştir.[868]

7 Mart 1936'da Alman birlikleri Ren Bölgesi'ni işgal etmiş, Lokarno Anlaşmaları feshedilmiş, Habeşistan İtalya idaresi altına alınmış, buna karşı kararlaştırılan yaptırımlar etkisiz kalmış, Hitler'in başında olduğu Almanya ve Mussolini'nin idaresindeki İtalya genişleme programlarını uygulamaya geçirmiştir. Nazi saldırılarının yarattığı dehşet, Avrupalı küçük devletleri, Batılı büyük devletlerle iş birliğinden gün geçtikçe uzaklaşmaya sevk etmiştir. 18 Mart 1938'de Almanya, Avusturya'yı ilhak etmiş, tehlike Çekoslovakya'ya yönelmiş, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Almanya arasında yapılan ve Çekoslovakya'nın Südet Bölgesinin Almanya'ya verilmesini öngören 29 Eylül 1938 tarihli Münih Anlaşması akdedilmiş, 14 Mart 1938'e gelindiğinde ise Çekoslovakya Almanya'ya bağlanmış, Nisan 1939'da Arnavutluk İtalya tarafından işgal edilmiş, Nazi yönetimi Polonya'yı defalarca tehdit etmiş, Japonya Avrupa'nın bu vaziyetini fırsat bilerek Uzak Doğu'da politikasını değiştirmiş, bu gelişmeler olurken İngiltere, Fransa ve diğer Avrupalı devletler, totaliter rejimlerin bu

[867] İNAN, s. 99.

[868] SÖNMEZOĞLU, s. 408.

girişimleri karşısında etkisiz kalmıştır.[869] Sözü edilen Münih Anlaşması, İngiltere ve Fransa'nın savaştan kaçınmak gayesiyle küçük bir devletin topraklarının bir kısmını Almanya'ya vermeyi kabul ettikleri bir anlaşma olmakla tarihe geçmiştir. Bu devletler, sözü edilen tavizi vermekle Hitler'in düşmancıl tutumunu ve savaşın yönünü Sovyetler Birliği'ne çevirmek düşüncesinde olmuşlardır.[870] İngiltere'nin izlediği bu politika karşısında henüz İngiltere başbakanı olmayan Winston Churchill, 5 Ekim 1938'de Orta ve Doğu Avrupa'daki küçük devletlerin Nazi Almanyası'ndan en iyi şartları elde etmek amacıyla hareket ettiklerini ve bu nedenle Tuna Ovasından Karadeniz'e inerek Türkiye'ye giden yolun istilaya açık olduğunu belirtmiştir.[871] Bundan yaklaşık bir ay sonra 10 Kasım 1938'de Gazi Mustafa Kemal Atatürk vefat etmişti. Türkiye bakımından bu dönemde asıl önemli olan İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit olmuştur. Doğu Akdeniz'de genişleme planları yapan Mussolini, Türkiye kıyılarına yakın bazı adaları da tahkim etmiştir. Akdeniz'deki bu durum İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarını da etkileyen bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Nazilerin Doğu yönünde ilerleyişi ise Sovyetler Birliği'ni meselenin içine çekmiştir. İçinde bulunulan bu hal, devletler arasında kimi ittifakların kurulmasını beraberinde getirmiştir. İngiltere öncelikle Yunanistan'a birtakım garantiler vermiş ve bu hususta Ankara ile temas kurmuştur. 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Deklarasyonunu, benzer içeriğe sahip 23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız Deklarasyonu izlemiştir. Bu üç devlet aynı zamanda Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardım anlaşması yapma girişimlerinde bulunmuştur. Çekoslovakya'nın ilhakı sonrası herhangi bir devletle ittifak kurmayan Sovyetler, bu dönemde herhangi bir savaşan tarafın maşası olmamak gayretindedir.[872]

Savunma cephesi, 22 Mart 1938'de İngiltere ve Fransa'nın ittifakı ile kurulmuş, 6 Nisan'da İngiltere ile Polonya arasında karşılıklı yardım paktı imzalanmış, 13 Nisan'da İngiltere, Romanya ve Yunanistan'a garanti vermiş, aynı tarihlerde Fransa da Polonya ile ittifakını teyit ederek Romanya ve Yunanistan'a karşı taahhütte bulunmuştur. İngiltere, Sovyetler Birliği'nin de Polonya ve Romanya'ya garanti vermesini istemiş, bu

[869] ERKİN, s. 122-123.

[870] ERKİN, s. 123.

[871] ERKİN, s. 124.

[872] ERKİN, s. 127.

talep Rusya tarafından üç şarta bağlanmıştır. Buna göre, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında savunma amaçlı bir yardım antlaşması yapılmalı, bu devletler tarafından Sovyetler Birliği ile sınırı olan tüm Avrupa ülkeleri ile Baltık'tan Karadeniz'e dek bütün devletlere garanti verilmeli ve son olarak karşılıklı yardım paktının etkisi artırmak, saldırı durumunda hem paktın hem de garantinin şeklini ve içeriğini tayin etmek amacıyla bu üç devlet arasında askeri sözleşme akdedilmelidir.[873] Sovyetler, Polonya ve Romanya'nın Nazi işgaline uğradıklarında savaşmadan teslim olmalarından ve savaşın kendi sınırlarına dayanmasından endişelenirken Polonya ve Romanya herhangi bir Nazi işgali olsun ya da olmasın Sovyetler tarafından ilhak edilme ihtimalini de değerlendirmişlerdir. 22 Ağustos günü ise Berlin ve Moskova arasında bir saldırmazlık anlaşmasının yapılmak üzere olduğu duyurulmuş, bu anlaşma bir gün sonra gerçekten de yapılmıştır. Hitler, Polonya'ya saldırmak için uygun bir ortam yakalamış ve 1 Eylül 1939'da taarruza geçmiştir. İki gün sonra İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etmiştir.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki tutumu, büyük devletlerin mücadeleleri sırasında küçük bir devletin nasıl bir politika izleyebileceği hakkında tarihteki en başarılı örneklerden biri olarak gösterilmektedir.[874] Başta Şükrü Saraçoğlu olmak üzere bütün üst düzey yöneticiler, ideolojilerini bir yana bırakıp bu dönemde "savaşa girmeme" politikasını[875] aktif bir biçimde yürütmüşler, bunu dış ticarette Alman üstünlüğünün son derece başat olduğu bir dönemde dahi başarmışlardır.[876]

Almanya, savaşın başlangıcında Türkiye'nin tarafsız kalmasını tercih etmiş ve Sovyetler Birliği'nin bu hususta çalışmasını istemiştir. Çünkü Türkiye'nin tarafsız kalması sonucunda Boğazlar savaşan ülkelerin gemilerine kapatılacak ve bunun neticesinde İngiltere ve Fransa, garantörü oldukları Romanya saldırıya uğradığında

---

[873] ERKİN, s. 127-128.

[874] AYDIN, Mustafa, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*", ORAN, Baskın (Ed.), **Türk Dış Politikası Cilt I**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 399.

[875] İnönü, muhalefete düştüğü zaman kendisine yöneltilen millete çayı şeker yerine kuru üzümle içirdiği yönündeki suçlamaya "Ama çocuğunu babasız bırakmadım." cevabını vermiştir. AYDIN, s. 398.

[876] AYDIN, s. 398.

yardıma gidemeyeceklerdir.[877] Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı, 28 Nisan ile 5 Mayıs 1939 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ve diğer girişimlere karşın bu süreçte Türkiye ile SSCB arasında bir anlaşmaya varılamamıştır. Mayıs 1939'dan itibaren SSCB Dışişleri Bakanı olan Molotov'un 15 Eylül 1939'daki daveti üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 25 Eylül 1939'da Moskova'ya varmıştır. Giden heyetin bir üyesi olan Feridun Cemal Erkin, ilk görüşmelerde Sovyetlerce tasarlanan pakt meselesinin ele alınmadığını, görüşmenin sonunda Molotov'un bir kâğıt uzattığını ve daha sonra bu kâğıdın Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerinde yapılması gerekli değişikliklerle ilgili olduğunu söylediğini anlatmaktadır. Saraçoğlu böyle bir kâğıdı almaktan dahi imtina edeceğini bildirmiştir. Ertesi gün yapılan görüşmelere Stalin de katılmıştır. Sovyetlerin ifadesine göre Moskova'da hazırlanan pakt ile uyumlu hale gelebilmesi için Fransız ve İngiliz Hükümetleri ile yapılan ittifak anlaşmasında bazı değişiklikler gerçekleştirilmelidir. Birincisi, Fransa ve İngiltere'nin Romanya ve Yunanistan'a verdiği garantiler karşısında Türkiye bu iki devlete yardımda bulunmayı kabul etmiştir, ancak bu yükümlülük istişareye çevrilmelidir. İkinci olarak Stalin bu anlaşmaya şu eklemenin yapılmasını istemiştir: "*Bu taahhütler, Büyük Britanya ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı harbe girmeleri halinde, Türkiye'yi bu devletlere yardımda bulunmaya evleviyetle zorlayamayacaktır. Bu takdirde İngiliz- Fransız- Türk Anlaşması harbin devamı müddetince etkisiz kalacaktır.*" Bir diğer talep ise hazırlanmakta olan anlaşma tasarısına bir hükmün ilave edilmesidir. Bu eklemenin manası, Türkiye'nin Almanya tarafından saldırıya uğraması halinde Türkiye lehine bir Rus müdahalesi zorunluluğunun ortadan kaldırılmasıdır.[878] Yine toplantının sona erdirileceği sırada bu defa Stalin, Boğazların rejiminin değiştirilmesi meselesini gündeme getirmiştir. Sovyetlerin talepleri Montrö ile bağdaştırılamaz nitelikte olmuştur. Buna göre ister savaş isterse barış zamanında Türkiye savaşa katılmış olsa da olmasa da Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin her bir geçiş talebi hakkında Türkiye ve SSCB birlikte karar vermeyecektir. Montrö Sözleşmesi'nin 18. maddesinde yer alan 30.000 tonluk sınırın 1/5'ini aşan tonajdaki gemilerin geçişini Türkiye bundan böyle yasaklayacaktır. Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denize insani amaçlı savaş gemileri geçirmelerine de bundan sonra izin vermeyecektir. Savaşan

[877] SÖNMEZOĞLU, s. 419.

[878] ERKİN, s. 141.

devletlere ait olup da Milletler Cemiyeti kararıyla gönderilen savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ancak SSCB'nin de bunu kabul etmesi halinde mümkün olacaktır. Boğazların ortaklaşa savunulması için bir antlaşma imzalanacaktır. Son olarak Türkiye ve SSCB, Boğazların rejimine ilişkin bir müzakereye ancak aralarında peşin mutabakat sağlanması halinde katılabilecektir.[879] Türkiye Dışişleri Bakanı, başka devletlerin de imzası bulunan Montrö Sözleşmesi'ni iki devletin karar vererek değiştirmesinin mümkün olmadığını ve eğer bir tadil yapılacaksa bunun ancak antlaşma bünyesinde yer alan hükümlere uyularak yapılabileceğini belirtmiştir. Buna ilaveten Türkiye'nin Hünkâr İskelesi misalini bir daha tekrarlamayacağını da belirtmiştir.[880] Sovyetlerin dış politikasında yaptığı değişiklik, Türkiye'nin Sovyet tehdidi altında olduğu endişesine yol açmış ve Saraçoğlu'nun görüşmelerin kesildiğini bildiren telgrafı alındıktan sonra 19 Ekim 1939'da Ankara'da, Fransa, İngiltere ve Türkiye arasında ittifak anlaşması imzalanmıştır.[881] Yapılan antlaşma, 8 Haziran 1939'da Büyük Millet Meclisi'nde oybirliği ile onaylanmıştır. Bu antlaşmaya ek olarak koyulan 2 Nolu Protokole göre Türkiye bu antlaşmadan doğan yükümlülükleri nedeniyle "*SSCB'yle silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme*" zorlanamayacaktır. Savaşın ilk üç ayında Türkiye, İtalya tehlikesi nedeniyle İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşmıştır, aynı zamanda SSCB tehlikesiyle de karşı karşıyadır.[882]

Türkiye, savaş başlamadan önce Almanya karşıtı ve statüko yanlısı devletlerle iş birliğine gitmişse de savaş sırasında tarafsız kalarak ticari ilişkileri sürdürme eğiliminde olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin savaş dışı durumu, Almanya'nın tercih ettiği bir durumdur ve Almanya, 1940 yazına gelindiğinde Avrupa'da artarda zaferler kazanmaktadır. İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta savaşa girmesi, Üçlü İttifak Anlaşması'nın uygulanmasını ve Türkiye'nin fiili olarak İngiltere ve Fransa'ya yardım

---

[879] ERKİN, s. 142. SSCB'nin talpeleri hk. Bkz. BURÇAK, Rıfkı Salim, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 32, 1983, s. 85-87, 99-100, 112-114.

[880] ERKİN, s. 143; BURÇAK, s. 105- 119.

[881] ERKİN, s. 411-413; ARMAOĞLU, s. 357-358; SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918- 1994**, 18. B, İmge, 2009, s. 436-437; ESMER, Ahmet Şükrü/ SANDER, Oral, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası; içinde GÖNLÜBOL, Mehmet (Ed.), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. B. Siyasal Kitabevi, 1996, s. 143-144; BURÇAK, s. 103-105, 124-126. Anlaşma metni için bkz. AYDIN, s. 423.

[882] AYDIN, s. 424.

etmesini gerektirmiştir. Bu söz konusu fiili yardım, lafzi olarak savaşa girmeyi içermiyor gibi görünse de Türkiye tarafından mesele bu şekilde ele alınmıştır. Bu sırada ittifak anlaşmasıyla söz verilen silahlar henüz Türkiye'ye ulaşmamış ve SSCB'nin Bulgaristan'la birlikte Boğazlara karşı bir hazırlık içinde olduğu söylentileri ise kulaktan kulağa dolaşmaktadır. Bu nedenle Türkiye, Üçlü İttifak'ın Ek 2 Nolu Protokolünü[883] öne sürerek tarafsız kalacağını açıklamıştır. 22 Haziran'da ise Fransa ile Almanya arasında ateşkes yapılması ve Fransa'nın yenilgiyi kabul etmesi, Türkiye'ye Üçlü İttifak Anlaşması'ndaki devletlerden birinin yükümlülüklerini artık yerine getiremeyecek durumda olmasına neden olduğunu ileri sürerek savaşa girmeme imkanını sağlamıştır.[884]

Avrupa'da Finlandiya'nın düşmesinden sonra Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun olası çatışma alanları olacağı öngörülmüş, Sovyetlerin petrolü Romanya Köstence limanına göndermek için kullandıkları Batum limanının alınabileceği düşünülmüştür. Ayrıca, müttefikler Türkiye toprakları üzerinden uçarak Bakü'yü bombalayabileceklerdir. Türkiye, kendi topraklarından ve Boğazlardan geçilerek SSCB'ye saldırılmasına izin vermemiştir. Bu görüşmeler, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkileri daha kötü bir hale getirmek maksadıyla 1940'ta Berlin'de yayınlanan "Beyaz Kitap"la kamuoyunun bilgisine sunulmuştur.[885]

7 Ekim 1940'ta Alman birlikleri Romanya'ya girmiş, 28 Ekim'de ise İtalya Yunanistan'a saldırmıştır. Saldırının bölge dışı bir üçüncü devletten gelmesi nedeniyle Türkiye'nin Balkan Paktı çerçevesinde Yunanistan'a yardım yükümlülüğü doğmamıştır. Romanya konusunda ise Türkiye yine Üçlü İttifak Anlaşmasına Ek 2 Nolu Protokolü öne sürerek savaşa girmemiştir.[886] Türkiye'nin bu süreçteki dış politikası, Saraçoğlu'nun ifadesiyle, Türkiye'nin tarafsız değil ama savaş-dışı olduğu ve saldırıya uğrayana veya kendisini taahhütlerini uygulama yükümlülüğü altında bulana dek böyle

---

[883] Türkiye bu antlaşmadan doğan yükümlülükleri nedeniyle "SSCB'yle silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme" zorlanamayacaktır.

[884] AYDIN, s. 427.

[885] AYDIN, s. 429; ERKİN, s. 164.

[886] AYDIN, s. 430; ESMER/ SANDER, s. 148.

kalmaya devam edeceği şeklindedir.[887] 29 Ekim 1940'ta ise İngiltere, büyükelçiliği aracılığyla Türkiye'nin hava ve deniz üslerinden yararlanmayı ve Boğazların İtalya'nın tüm gemilerine kapatılmasını istemiştir. Türk Hükümeti bu talepleri reddetmiştir.[888]

1940 yılının kasım ayına gelindiğinde Hitler, Rus iş birliğini sağlamak zorunluluğunu hissederek Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye, Almanya, SSCB ve İtalya arasında yapılacak yeni bir sözleşmeyle değiştirilmesi fikrini kabul etmiştir. SSCB ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler, gemilerini Boğazlardan serbestçe geçirirken Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler savaş gemilerini Boğazlardan geçiremeyeceklerdir. SSCB, Mihver devletlerine katılmasının bir şartı olarak Almanya'ya Boğazlarda deniz ve kara üsleri bulundurma isteğini resmi olarak bildirmiştir. Bu talebi Almanya, artık SSCB ile anlaşma olanaklarının azalması şeklinde yorumlamıştır. SSCB, 1939'dan itibaren genelleşmiş bir harbe katılma ihtimalini de göze alarak kendi stratejik durumunu koruma gayretinde olmuştur. 1940 Ağustosuna gelinceye dek şu olaylar gerçekleşmiştir. SSCB, sınır komşusu olan devletlerde darbeler yapmış, Almanlar ise bu duruma kısmen de olsa karşılık verme teşebbüslerinde bulunmuştur. Polonya ve Baltık ülkeleriyle ilgili gelişmelerden sonra Finlandiya savaşını sona erdiren SSCB, Bukovina ve Besarabya'yı ilhak etmiş, Romanya topraklarını Macaristan ve Bulgaristan lehine olmak üzere elinden almaya hazırlanmış ve Bulgaristan'la doğrudan bağ kurma girişimlerinde bulunmuştur. Almanya ve İtalya bu manzara karşısında SSCB ilerlemesini durdurma kararı almıştır. Kasım 1940'ta Macaristan söz konusu bloğa katılmıştır. Özellikle Balkanlar'da Alman-Sovyet paylaşım pazarlığı ve Sovyetlerin Mihver Devletlerine katılmasına ilişkin görüşmeler son bulmuştur.[889] Boğazlar ve Balkanlar'daki nüfuz mücadelesi, Hitler'in 18 Aralık'ta SSCB'yi işgal planı "Barbarossa Harekâtı"nın başlaması ve 15 Mayıs 1941'e dek tamamlanması talimatını vermesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Aynı günlerde SSCB ise Kırım'da toplanan birliklerini batıya sevk etmektedir.

[887] AYDIN, s. 431.

[888] SÖNMEZOĞLU (2011), s. 427.

[889] SÖNMEZOĞLU, s. 431.

Savaşın bu aşamasında Bulgaristan, Almanya açısından SSCB'ye saldırmak, SSCB açısından ise Boğazlar Bölgesinin Müttefikler veya Almanlar tarafından kendi aleyhine kullanılmaması için önemli olmuştur. Almanların Romanya'daki varlığından çekinen Bulgar Kralı, Sovyet tekliflerini reddetmiştir. Almanya, 1941'in başında Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı savaşmadan, Yunanistan ve Yugoslavya'yı ise yıldırım harekatıyla ele geçirmiştir. Bundan sonra Almanya, SSCB'yi kuşatabilmek için stratejik konumda olan Türkiye'yi kendi safına çekmek için girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye 17 Mart 1941'de SSCB'nin Mihver devletlerine katılmasını önleyen asıl meselenin SSCB'nin Boğazlardaki üs talepleri ile Bulgaristan üzerinden Balkanlar'da varlık gösterme yönündeki çabasının Almanlarca hoş karşılanmaması olduğunu öğrenmiştir. SSCB ise Türkiye'ye bir nota vererek Boğazlar konusundaki isteklerini geri aldığını ve Boğazlar konusunda hiçbir talebi ve niyeti bulunmadığını bildirmiştir.[890] 25 Mart 1941'de bir saldırmazlık bildirgesiyle SSCB, Türkiye'ye saldırmayacağını ve Türkiye'nin fiilen saldırıya uğradığı durumda kendisi ile yapılan ve yürürlükte bulunan saldırmazlık paktı gereğince tarafsızlığına güvenebileceğini beyan etmiştir.[891] Almanya ise Sovyetler'e saldırmadan önce Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak istemiştir. 1941 yılı Nisan ayında Almanya, Irak'a erişim için Türkiye üzerinden askeri malzemelerin transit geçişini talep etmiştir. Bu dönemde Alman güçleri tüm Yunanistan'ı ve bu devletin Ege'deki adalarını hakimiyeti altında bulundurmaktadır. Görüşmeler neticesinde Hitler, Türkiye coğrafyasından Irak'a ulaşma planından vazgeçerek güneyde kendisini güvenceye alacak sınırlı bir antlaşmanın yapılmasını kabul etmiştir.[892] 18 Haziran'da Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.[893]

22 Haziran 1941'de Almanya, SSCB'ye saldırdığında Türkiye, tüm savaşan taraflarla- İtalya ve Japonya hariç olmak üzere- saldırmazlık ya da ittifak anlaşmalarına sahiptir. Türkiye, Almanya ve SSCB'nin ortak saldırısına maruz kalma ve Polonya gibi parçalanma riskini bertaraf etmiştir ve savaş-dışı kalma konusunda başarısını

[890] İNAN, s. 104.

[891] ERKİN, s. 173.

[892] SÖNMEZOĞLU (2011), s. 437-440.

[893] AYDIN, s. 444. SÖNMEZOĞLU, s. 434-435.

sürdürmektedir.[894] Geçmişte Boğazları Müttefik gemilerine kapatma yolundaki Alman-Sovyet baskısının yerini bu defa Boğazları Müttefik devletlere açma yönündeki İngiliz-Sovyet baskısı almıştır. Türkiye, bu defa Sovyetlerin Boğazlar hakkındaki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmesi endişesine düşmüştür. Müttefiklerin SSCB'ye yardım göndermesi güçlük arz ederken Türk-Alman Saldırmazlık Paktı nedeniyle savaş-dışı kalan Türkiye, Boğazları Müttefiklere açmamıştır. Bu dönemde, İngiltere'nin SSCB'ye Boğazları vaat ettiği söylentileri dolaşmaktadır. 10 Ağustos 1941'de İngiltere ve SSCB, Montrö Sözleşmesi'ne bağlılıklarını ve Sovyetlerin Boğazları işgal etme yönünde bir niyeti olmadığına dair birer nota vermişlerdir. ABD, bu süreçte savaşan bir devlet statüsünde değildir ancak İngiltere'yi desteklemektedir. ABD, Türkiye'nin Almanya ile yaptığı Saldırmazlık Paktı nedeniyle durdurduğu Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan Türkiye'ye yeniden faydalanma hakkı tanımıştır. ABD'nin tavrı, Pearl Harbor baskınından sonra değişmiştir. Almanya, ABD'nin savaşa girmesi nedeniyle Türkiye'nin Sovyetler'den duyduğu endişenin ortadan kalkacağını, bu durumun bir neticesi olarak Türkiye'nin savaşa dahil olabileceğini ve böylelikle Balkanlarda yeni bir cephe açılabileceğini öngörmüştür. Almanya, Türkiye'deki Turancı akımları teşvik ederken ellerindeki Ege Adalarından bazılarını Türkiye'ye vermeyi teklif etmiştir. Aralık 1941'de yapılan Eden- Stalin görüşmelerinde de Türkiye'ye verilebileceğini ifade etmiştir. Türkiye, bu tavizin ancak SSCB'nin Boğazlara yönelik bazı taleplerine karşılık olacağını değerlendirmiştir.[895] 26 Mayıs'ta İngiltere ile SSCB arasında İttifak Anlaşması yapılmış ve aynı gün Eden, Türk Büyükelçisine Montrö'ye bağlılıklarını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını bildirmiştir.[896] Dönemin önemli bir diğer olayı von Papen'e suikast girişiminde bulunulması ve bunu SSCB'nin tertiplediğinin düşünülmesi neticesinde Sovyet büyükelçisinin Türkiye'den geri çekilmesidir. Bu süreçte, Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942'de von Papen'e, bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını istediğini ancak bir başbakan olarak Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlaması gerektiğini düşündüğünü söylemiştir. Böylelikle Almanya'nın Türkiye'yi kendi yanına çekme teşebbüsü akamete uğramış olmaktadır. Buna karşın Kasım 1942'de başlayan ve Almanların yenilgisiyle sona eren Stalingrad Savaşı, yeni

[894] AYDIN, s. 445.

[895] ARMAOĞLU, s. 164.

[896] AYDIN, s. 448.

bir dönüm noktası olmuştur. Müttefikler, henüz savaş devam ederken Almanların Kuzey Afrika'daki ilerlemesi de durdurulmuş olduğu için güney Avrupa'da yeni bir cephe açma fikrini gündeme getirmişlerdir. Böylelikle SSCB'nin yükü hafifleyecek ve Balkanlar'a inmesi mümkün olacaktır. Churchill önce Roosevelt'in desteğini almış daha sonra konuyu Stalin'e açmıştır. Türkiye'ye kış boyunca silah sevkiyatı yapılmasını ve İngiltere, SSCB ve ABD'nin Türkiye'ye toprak bütünlüğü konusunda teminat vermesini planlamıştır. Ardından gelen Casablanca Konferansı'nda müttefikler, savaşın düşmanlar kayıtsız şartsız teslim oluncaya dek sürmesi konusunda anlaşmışlardır. Bu konferansta ayrıca Churchill'in diğer iki devleti de temsilen Türkiye'yi savaşa sokmak üzere gerekli girişimlerde bulunacağı karara bağlanmıştır. 30 Ocak- 1 Şubat 1943'te Churchill- İnönü görüşmeleri gerçekleşmiştir. Bu görüşme Adana Konferansı olarak da anılmaktadır. Churchill, her ne kadar Kahire ve Stalingrad'da zafer elde edilmiş olsa da Almanya'nın petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya ulaşabilmek için Türkiye'ye saldırabileceğini ve savaşa girmesi gerektiğini belirtmiştir. İnönü, savaşa girmek için yeterli teçhizat bulunmadığını ve savaş sonrasında SSCB'nin Avrupa'da hâkim konuma gelmesinden endişelendiğini bildirmiştir. Churchill bu endişeleri gidememişse de Türkiye'nin askerî açıdan güçlenmesi gerektiği ve savaşa katılmasa da savaş-dışı konumunun Müttefikler lehine geniş yorumlanması gerektiği konusunda anlaşılmıştır.[897] 11-24 Ağustos 1943'te toplanan Quebec Konferansı'nda Müttefikler kendi aralarında Türkiye'nin askeri gücüne katkı yapılmaya devam edilmesine, Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını durdurmasına ve Alman gemilerinin Boğazlardan geçişini engellemesine karar vermişlerdir.[898] SSCB, Almanya'nın Türkiye'nin tarafsızlığını fırsat bilerek tüm askeri gücünü Balkanlardan ziyade Doğu Cephesine yığdığını ifade etmiş ve Müttefiklerin Balkanlarda bir cephe açarak konuşlanmasını istemediği için Türkiye'nin mutlaka savaşa girmesi gerektiği görüşünde ısrarcı olmuştur.[899] İngiltere ise Türkiye'nin savaşa girmesini, Ege ve Akdeniz'in Almanlardan temizlenmesi ve imparatorluk yollarının açılması için istemiştir. ABD ise bütün ağırlığın Batı Avrupa ve İtalya'daki savaşa verilmesi gerektiği düşüncesinde olduğu için Balkanlar'da yeni bir

[897] AYDIN, s. 451-452.

[898] AYDIN, s. 455.

[899] AYDIN, s. 455.

cephe açılmasına karşı çıkmış[900], Türkiye'nin savaşa girmesini ancak askeri bir yardım yapılmaması koşuluyla kabul etmiştir.[901] Bu süreçte SSCB'nin aslında savaş sonrası durumu tasarlamaya çalıştığı ve savaş sonunda Almaya tarafından işgal edilmiş bir Türkiye'yi kurtarmayı planladığı yahut en azından Türkiye'nin de bu savaşta yıpranmasını istediği görüşleri de literatürde ileri sürülmektedir.[902] Türkiye, savaşa giremeyeceğini çünkü Almanya saldırdığı takdirde yeterli askeri gücü bulunmadığını ve Boğazların Almanya tarafından işgali ile neticelenebilecek bu durumun Müttefiklerin de yararına olmayacağını belirtmiştir.[903] Ekim 1943'te yapılan Moskova görüşmelerinde, ABD ve İngiltere, Fransa'ya çıkarma yapılması konunda taahhüt vermiş, böylelikle Balkanlarda Müttefiklerce bir cephe açılmayacağı netleşmiştir. Moskova görüşmeleri aynı zamanda, SSCB'nin Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini anlayarak bu ısrardan vazgeçmeye başlamasına neden olmuştur.

28 Kasım- 1 Aralık 1943'te yapılan Tahran Zirvesi'nde ise bu üç büyük devletin gündeminde yine Türkiye'nin savaşa girmesi konusu da vardır. Türkiye savaşa girerse her şeyden önce Boğazlardan SSCB'ye ulaşım sağlanacak, böylelikle hem SSCB'ye destek verilebilecek hem de SSCB'ye giden yol da kısalacaktır. Ayrıca, Türkiye'de bazı hava üsleri kurularak en azından Romanya ve Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi sağlanabilecektir.[904] Bu görüşmeler sırasında Churchill, Türkiye eğer savaşa girmezse bu durumun Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki haklarını etkileyebileceğini açıkça söylemiştir.[905] Stalin, Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini düşünmektedir ve bu yönde yapılacak teşebbüsleri ABD ile İngiltere'ye bırakmıştır. Konferansın ikinci ve üçüncü gününde Stalin, Boğazlar konusunu gündeme getirmiştir. Sıcak deniz limanlarına olan ihtiyacını ve bu nedenle Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Churchill, bu konu için zamanlamanın yanlış olduğunu ifade ederken ABD Boğazların

[900] AYDIN, s. 459.

[901] AYDIN, s. 460.

[902] ARMAOĞLU, s. 170; GÜRÜN, Kamuran, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991. s. 100.

[903] AYDIN, s. 459.

[904] AYDIN, s. 460.

[905] SÖNMEZOĞLU, s. 465.

dünya ticaretine açık olacağını belirtmiş ve konu kapatılmıştır.[906] İnönü, Tahran'dan sonra 4-8 Aralık 1943'te, Kahire'de Roosevelt ve Churchill'le bu devletlerin daveti üzerine buluşmuştur. Bu defa İnönü, savaşa girdiği takdirde Türkiye'nin savaş sonunda galip devletlerle dostane ilişkileri bulunan ve onlar arasında yer alan bir devlet olacağı aksi takdirde ise yalnız kalacağı söylemiyle karşılaşmıştır. İnönü, prensipte savaşa katılmayı kabul etmiş ancak iki şart öne sürmüştür. Birinci olarak Türkiye'nin savunma gücü için gerekli askeri teçhizat tamamlanmalıdır. İkinci olarak ise öncelikle ortak harekât planı belirlenmelidir. Bu görüşmelerden bir neticeye varılamamıştır. Çünkü İngiltere, Türkiye'nin hazır olmasından ancak havaalanlarının hazır olmasını ve İngiliz uçaklarının Türkiye'ye varmasını anlamakta ve bunu hazırlık planı olarak ortaya koymaktayken Türkiye böyle bir davranışın diğer bölgelerde "önleyici savaş" yapan Almanya'nın saldırısına neden olacağını bildirmiştir.[907] SSCB ise görüşmelere katılmamıştır. Bunun nedeni, Almanları Doğu cephesinde artık tek başına yeneceğini bilen SSCB'nin ister Türkiye ister Müttefik devletler olsun Balkanlar'da varlık gösteren bir güç istememesi olarak açıklanmaktadır.[908] Savaşın sonuna gelinirken İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılmaması ancak savaş sonuna dek sürekli savaş malzemesi istemesinden endişelenirken Türkiye ise İngiltere'nin SSCB'ye ve Yunanistan'a savaş sonrası için Ege veya Balkanlar hakkında bazı vaatlerde bulunmuş olabileceğinden şüphelenmiştir. Türkiye'nin savaşa girmeyi reddetmesi, görüşmelerin kesilmesine, Türk- İngiliz ilişkilerinin dondurulmasına ve nihayet Nisan 1944'te ilişkiler en alt düzeye indirilerek ABD ve İngiltere tarafından yapılan silah ve malzeme yardımının durdurulmasına yol açmıştır. Bunun ardından daha önceden yapılmış olan Türk-Alman Ticaret Anlaşması'nın 30 Nisan'da bitecek olması ve yenilenmesi vesilesiyle Türkiye'nin Almanya'ya krom ticareti yeniden gündeme gelmiştir. ABD ve İngiltere, Türkiye'nin Almanya'ya stratejik malzeme vermeye devam etmesi halinde abluka uygulanacağını belirtmişlerdir. Bu sorun 21 Nisan 1944'te Türkiye'nin satışı tamamen durdurmasıyla çözülebilmiştir. [909]

[906] AYDIN, s. 461.

[907] AYDIN, s. 462.

[908] AYDIN, s. 464.

[909] AYDIN, s. 466.

Türkiye ile Müttefikler arasında gerginliğin başladığı ocak ayı itibariyle Boğazlardan geçen Alman gemileri meselesi ortaya çıkmıştır. Alman- Sovyet Savaşı sırasında Sovyetler, Boğazlardan geçen ve ticaret gemisi görünümlü bazı Alman gemilerinin aslında askeri malzeme taşıdıklarını ileri sürmüş ve Türkiye'ye protesto notaları vermiştir. Benzer iddialar, 1942 ve 1943 yıllarında Müttefik devlerce tekrarlanmıştır.[910] Bu defa İngiliz büyükelçisi, EMS sınıfı 4 küçük Alman gemisinin Boğazlardan geçmiş olduğunu ve 5 geminin daha Karadeniz'den gelerek Boğazlardan geçeceği bilgisini Türkiye'ye iletmiştir. Araştırma yapılmış ve bu gemilerin silah taşımadıkları ve yardımcı savaş gemisi sayılamayacak kadar küçük oldukları tespit edilmiştir. Buna karşın İngiltere'nin itirazları uzun süre devam etmiştir. Türkiye ise Montrö Sözleşmesi'nde öngörülen rejim gereği bunların küçük ticaret gemileri olmaları nedeniyle geçişlerine izin vermeye devam etmiştir. İngiltere ise bu gemilerin silah taşıdıklarını ya da Boğazlardan silahsız geçseler dahi Ege'ye çıktıktan sonra silahlandırıldıklarını öne sürmüştür. Türkiye'nin bu gemileri durdurarak arama yapması da Almanya ile olan ilişkilerini etkilemiştir. İngiltere aslında Türkiye'nin savaşa girmemesi nedeniyle bu sorunu yaratırken Türkiye de sadece şüpheli olduğu bildirilen gemileri yüzeysel bir sağlık muayenesine tabi tutarak geçmelerine izin vermeye devam etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu, Montrö Sözleşmesi'nin dar yorumu niteliğindedir.[911] Mayıs sonunda İngiltere'nin protestolarına SSCB de bir muhtıra vererek katılmıştır. 5 Haziran'da Almanya deniz kuvvetleri bazı gemilerin Boğazlardan geçerek Romanya'ya ulaşmaları için Türkiye'den izin istemiştir. İngiltere ise bu gemilerin yardımcı savaş gemisi olmaları nedeniyle geçişlerine izin verilmemesini talep etmiştir. Türkiye, bu olayda bu gemilerin Almanya tarafından savaş gemileri olmadıklarına dair garanti verilmesine dayanarak bunların Boğazlardan geçişine izin vermiştir. Henüz gemiler geçişi tamamlamamışken Müttefiklerin protesto etmesi nedeniyle Türkiye bu gemilerin ancak Alman Büyükelçisi von Papen'in şahsi teminatıyla ilerleyebileceklerini bildirmiştir. Sözü edilen teminatın verilmesine dek geçen sürede bu gemilerde arama yapılmış ve silah, radar teçhizatı, sivil giyinmiş gemicilerin üniformaları bulunmuştur. Böyle olunca gemilerin geçmesi engellenmiştir. Bu olayı, Karadeniz'den gelen Kassel isimli bir Alman gemisinin muayene talebini reddetmesi izlemiştir. Yapılan aramada

[910] SÖNMEZOĞLU, s. 469-470.

[911] AYDIN, s. 467.

kamufle edilmiş şekilde 30 tonluk bir vinç ve 4 tonluk ağır bir mitralyöz taşıyan 9 mm'lik zırhlı bir yardımcı savaş gemisi olduğu anlaşılmıştır. Von Papen, bu savunma silahlarının geminin ticaret gemisi olma özelliğini değiştirmediğini bildirmiştir. Ancak yaşanan bu olay, bundan sonrasında Türkiye'nin tutumunu değiştirmiş, Türkiye önce Alman Dışişleri nezdinde Montrö Sözleşmesi'nin ihlalini protesto etmiş, daha sonra Boğazlara gelecek tüm Alman gemilerinin muayenesi için gerekli tedbirleri aldığını ve bundan böyle EMS ve Mannheim sınıfı gemilerin geçişlerinin muayene dahi yapılmaksızın reddedileceğini bildirmiştir.[912] Bu süreçte Dışişleri Bakanı olan ve İngilizlerce "Alman sempatizanı" olduğu değerlendirilen Menemencioğlu istifa etmiş, 13 Eylül 1944'te bu göreve Hasan Saka getirilene dek Başbakan Şükrü Saraçoğlu bu görevi vekaleten geçici olarak yürütmüştür.[913]

6 Haziran 1944'te başlayan ve "İkinci Cephe" olarak da adlandırılan Normandiya çıkarması, savaşın sonuna işaret etmekteyken Türkiye de SSCB ile ilişkilerini düzeltme gayretine girmiştir. Ancak SSCB böyle bir iyileştirmeyi Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilanına bağlı tutmuştur. 30 Haziran'da İngiliz büyükelçisi, Türkiye'nin son dönemdeki karışık ve karanlık politikasını artık Almanya ile tüm ticari ve diplomatik ilişkilerini keserek ortaya koymasının zamanının geldiğini ve sahip olduğu uluslararası rolü savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da oynayabileceğini ifade eden bir nota vermiştir. 1 Temmuz'da aynı şekilde ABD, İngiliz taleplerini desteklediğini bildirmiştir.[914]

Bu süreçte SSCB, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin yeterli olmadığı görüşündeyse de hükümet TBMM'nin de onayını alarak 2 Ağustos 1944 itibariyle Almanya ile ilişkilerini keseceğini Müttefiklere bildirilmiştir. Kullanılan "karanlık" ve "karışık" nitelemelerinin gerçeği yansıtmadığı ve bundan sonra daha uygun kelimeler kullanılmasının arzulandığı beyan edilmiştir. SSCB, bu gelişmeler üzerine artık günün koşullarında Türkiye'nin savaşa girmesinin anlamı kalmadığını ve Türkiye'nin kendi

[912] AYDIN, s. 467.

[913] AYDIN, s. 468.

[914] AYDIN, s. 469.

kaderine bırakılması gerektiğini belirtmiştir.[915] 1944 yazında SSCB, Romanya ve Bulgaristan'a girerken İngiltere Yunanistan'a asker çıkarmıştır. 9 Ekim 1944'te Churchill, Moskova'yı ziyaret etmiş ve bu görüşmeden sızan bilgilere göre artık Türkiye'nin savaşa girmesine eskisi gibi ihtiyaç duymayan Churchill, SSCB'nin Boğazlarla ilgili taleplerine daha sıcak bakmaya başlamıştır.[916] Savaş sonrası nüfuz bölgeleri, diğer adıyla Yüzdeler Anlaşması görüşülürken Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi de İngiltere tarafından prensipte kabul edilmiştir. Aydın'a göre, bundan sonra Türkiye'nin savaş sonrası durumunu belirleyecek olan SSCB'nin Montrö'nün değiştirilmesi hakkındaki taleplerine ABD ve İngiltere'nin vereceği yanıttır. Aydın, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu ve rolünü Boğazların geleceği ile sıkı bir bağlantı içinde görmektedir.[917] 1945 yılı ocak ayından itibaren Türkiye, Batılı Müttefiklerin Sovyetler Birliği'ne askeri malzeme taşıyan gemilerine Boğazlardan geçiş izni vermiştir.[918]

4-11 Şubat 1945'te Yalta'da savaş sonrası Avrupa düzeninin konuşulması maksadıyla bir konferans düzenlenmiştir. Roosevelt ve Churchill, Stalin'in Türkiye ve Boğazlar hakkındaki taleplerine olumlu yaklaşmışlardır. Stalin'e göre MC ile uyumlu olan Montrö Sözleşmesi'nin artık değişmesi gerekiyordu ve Türkiye'nin kendini savaş tehdidi altında hissettiğinde Boğazları kapatma yetkisi olmamalıydı. SSCB, Boğazlardan serbestçe geçme imkânı aramaktaydı. Yalta'da ayrıca Nisan sonunda San Fransisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı'na sadece Almanya ve Japonya ile savaş durumundaki devletlerin kurucu üye olarak katılabileceği kararlaştırılmıştır. Türkiye, bu kararın ardından kurucu üye olmak maksadıyla 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.[919]

Türkiye, savaş ilan ettiği tarihe dek Montrö Sözleşmesi'ndeki savaş zamanı Türkiye'nin tarafsız olduğu durumda uygulanacak hükümleri tatbik etmiştir. Böyle bir halin

[915] AYDIN, s. 469.

[916] AYDIN, s. 471.

[917] AYDIN, s. 471.

[918] SÖNMEZOĞLU, s. 471.

[919] AYDIN, s. 472.

varlığında asıl kural, savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesinin yasak olmasıdır. Yalnız bu kuralın iki istisnası vardır. Bunlar: i. Milletler Cemiyeti Misakı'nın hükmünü icra etmek ve ii. Saldırıya uğramış bir devlete Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesinde akdedilmiş ve misak hükmünce tescil olunmuş Türkiye'yi de bağlayan bir karşılıklı yardım anlaşması gereği yardımda bulunulmasıdır. Başta 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşması'nın 3. maddesiyle İngiltere ve Fransa'nın Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantiler nedeniyle muhasemata giriştikleri takdirde Türkiye'nin gerekli bütün yardımı yapacağı düzenlenmiştir. Ancak bu anlaşmaya sonradan eklenen iki Nolu Protokol ile, eğer SSCB ile savaşa sürüklenmesine neden olacaksa Türkiye'nin bu yükümlülüklerinden muaf olacağı kabul edilmiştir. Türkiye'nin tarafsız veya sıkça söylendiği üzere savaş-dışı kaldığı dönemde yaptığı uygulamalar, uluslararası hukuka uygun olmuştur.

Sovyetlerin işgalci veya kurtarıcı sıfatıyla Türkiye topraklarını veya Boğazları işgal etmesi önlenebilmişse de savaşın sonuna gelindiğinde 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın süresi dolmuştur ve SSCB bu anlaşmayı yenilememe düşüncesinde olduğunu Türkiye'ye bildirmiştir. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Büyükelçisi Sarper'i davet ederek söz konusu antlaşmayı yenilemek için kimi koşullar öne sürmüştür. Bunlar kısaca, Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye terki, Boğazlarda ortak savunma için SSCB'ye üs verilmesi, Montrö'nün gözden geçirilmesidir.[920] Türkiye, bu talepleri reddetmiştir. Avrupa'daki gelişmeleri ve Uzakdoğu'daki savaşı görüşmek üzere toplanan Postdam Konferansı'nda Stalin yine Boğazlar konusunu gündeme getirerek Marmara'da tahkim edilmiş bir pozisyon alamayacaksa SSCB'nin Dedeağaç'ta bir üs edinmesi gerektiğini belirtmiştir. Churchill ve Truman bu isteğe itiraz etmişlerdir. Truman, Boğazlar konusunun ABD'yi ve tüm dünyayı ilgilendirdiğini belirtmiştir.[921] 2 Ağustos 1945 tarihli Konferans Bildirisinde Montrö Sözleşmesi'nin günün şartlarına uymadığı için değiştirilmesi gerektiği kabul edilmiş, üç hükümetten herbiri ile Türkiye arasında meselenin görüşülmesi kararı alınmıştır.[922] SSCB, 8

[920] AYDIN, s. 473.

[921] TUNCER, Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası 1938-1950 İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Kaynak Yayınları, 2022, s. 141- 143.

[922] GÜRÜN, s. 291-298.

Ağustos 1946'da Boğazlar hakkındaki kendi teklifini Müttefiklerle görüşmeden doğrudan Türkiye'ye bir nota ile bildirmiştir. Bu süreçte ABD'nin desteğini alan Türkiye, SSCB'nin 22 Ağustos'ta yenilediği bu talepleri reddetmiştir.

Savaşın başlangıcından sonuna ve hatta savaş sonrası düzene değin her aşamada Türkiye, güç dengelerinin belirlenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye'nin savaş-dışı pozisyonunda Montrö Sözleşmesi'ndeki hükümlerin nasıl tatbik edildiği Türkiye'ye yönelik baskıların bir parçası olmuş, Boğazlardaki geçiş rejimi savaşın seyrini etkilemiştir. Nitekim savaş sonrası düzenin kurulması çalışmalarında da SSCB'nin Boğazlar politikası, Türkiye'nin yeni konumunun belirlenmesinde önemli olmuştur. Türkiye kuzeyden gelen tehdide karşı 1945'ten 1960'lı yıllara dek ABD desteğini arkasına almak istemiş, iç ve dış politikasını buna göre şekillendirmiştir. ABD, II. Dünya Savaşı'nın sonunda Montrö sisteminin iyi işlediğini düşünmekle birlikte geçiş serbestliği ilkesi korunarak bazı küçük değişikliklerin yapılmasını kabul edebileceğini belirtmiştir.[923]

2.4.2.Notalar Devresi

Yalta Konferansı'nda Boğazlar rejiminin SSCB lehine değiştirilmesi ve konunun Dışişleri Bakanlarınca ele alınarak Türkiye'nin de bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştır.[924] Yalta Konferansı'ndan sonra bu karar uygulanmamış, bu nedenle de SSCB konuyu bu defa Postdam Konferansı'nda tekrar gündeme getirmiştir. SSCB'nin bu girişimlerde bulunduğu sırada sahip olduğu pozisyon oldukça önemlidir. SSCB, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış, ayrıca Doğu Avrupa ülkelerini işgal etmiş ve bu konumu nedeniyle Türkiye'nin dostluğuna eskisi kadar ihtiyacı olmayan bir devlettir. SSCB, savaşın henüz başladığı 1939 yılındaki taleplerini savaşın sonunda yeniden dile getirmiştir.[925] Almanya 7 Mayıs 1945'te teslim olduktan sonra büyük devletler savaş sonrası politikalarını belirleme girişimleri içinde olmuşlardır. Postdam'a giden süreçte SSCB, taleplerini Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e verdiği sözlü notada dile

[923] GÜRSEL, s. 223. ARMAOĞLU, Fahir, "*İkinci Dünya Harbinde Türkiye*", AÜSBFD, C. 13, S. 2, 1958, s. 174-176.

[924] ARMAOĞLU (2012), s. 400-402.

[925] İNAN, s. 106.

getirmiştir. Türkiye tarafından bu taleplerin reddedilmesinden sonra SSCB, Türkiye üzerindeki baskısını artırmıştır.

Postdam Konferansı, 17 Temmuz 1945'te toplanmış, konferansta Stalin Boğazların yalnız Türkiye ile SSCB'yi ilgilendiren bir mesele olduğu görüşünü, bu görüşe dayanarak Sovyetlerin gerek ticaret gerekse savaş gemilerinin Boğazlardan her zaman serbestçe geçme hakkı olması gerektiğini ve SSCB'nin Boğazlardaki üs taleplerini tekrar gündeme getirmiştir. ABD ve İngiltere, Boğazlardan geçiş rejiminin tüm devletleri ilgilendirdiğini ifade etmekle birlikte SSCB taleplerine de olumlu yaklaşmışlardır. Potsdam Konferansı'nda Boğazlar hakkında bu üç devletin uzlaşabildiği yegâne konu Montrö Sözleşmesi'nin günün koşullarına artık uymadığı ve gözden geçirilmesi gerektiği olmuştur. Bu üç devletten her biri Boğazların rejiminin değiştirilmesi için Türkiye ile doğrudan görüşmeler yapacaklarını kararlaştırmışlardır.[926] Potsdam'da verilen karara uygun olarak ABD, İngiltere ve SSCB, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini talep eden notalarını Türkiye Cumhuriyeti'ne vermişlerdir.

İlk notayı, ABD, 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye vermiştir. Bu nota[927], ABD'nin savunuculuğunu yaptığı dünya üzerinde bütün uluslararası suyollarında ulaşım serbestliği ilkesi ile uyumlu olmuştur. Amerikan görüşleri beş başlık altında toplanabilmektedir. Birincisi, ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçişine ilişkindir ve buna göre ticaret gemileri hem barış hem de savaş zamanında kural olarak Boğazlardan geçebilmelidir. İkinci olarak, savaş gemileri bakımından eğer bu gemiler Karadeniz'e kıyısı olan bir devlete aitse yine hem savaş hem de barış zamanında bu gemiler Boğazlardan serbestçe geçebilmelidir. Bununla birlikte barış zamanında Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişi, tonaj bakımından sınırlandırılmalıdır. Günün koşulları değiştiğinden Montrö Sözleşmesi'nde bazı değişiklikler yapılması gerekmektedir, bu çerçevede sözleşme metninde Milletler Cemiyetine ilişkin hükümler yer almakta olduğundan bunlar değiştirilerek Birleşmiş

[926] GÖNLÜBOL, Mehmet/ ÜLMAN, Haluk, *"II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası*", içinde GÖNLÜBOL, Mehmet (Ed.), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1996, s. 196.

[927] Ayın Tarihi, S. 144, Kasım 1945, s. 71; GÖNLÜBOL/ ÜLMAN, s. 197- 198.; İNAN, s. 108.

Milletler'e yer verilmeli ve Japonya artık bu sözleşmeye taraf devletler arasından çıkarılmalıdır. Son olarak bu belirtilen amaçları gerçekleştirmek üzere bir konferans toplanmalıdır.

ABD'nin bu ilk notasını, İngiltere notası izlemiştir. 21 Kasım 1945 tarihli bu notada Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin kolaylaştırılması konusunda ABD'yle aynı yönde görüş bildirilmiştir. Bununla birlikte ABD notasından farklı olarak Boğazlar meselesinin derhal görüşülmesinin gerekmediği de belirtilmiştir.

6 Aralık 1945'te Türkiye ABD notasını yanıtlamıştır. Bu notada[928] Türkiye, yapılması istenen değişiklikler hakkında Amerikan görüşünü benimsemiş ve bu amaçla yapılacak bir uluslararası konferansa katılmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Bu konferansta alınacak kararlar, ülkesinin bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine aykırı bir husus içermediği takdirde Türkiye tarafından kabul edilebilecektir.

SSCB ise 7 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye bir nota vermiş ve Boğazların rejimi hakkındaki talep ve görüşlerini iletmiştir. Bu notada SSCB, II. Dünya Savaşı sırasında Boğazların kullanımı meselesini gündeme getirerek Türkiye'nin bazı düşman gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verdiğini öne sürmüştür. Bu yaşanan sorunların Montrö Sözleşmesi'nin öngördüğü rejimin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlamaya yetmediğini açıkça gösterdiğini bildirmiştir. SSCB, bu notayı aynı zamanda ABD ve İngiltere'ye de vermiştir.

SSCB'nin 7 Ağustos 1946 tarihli notasına göre Boğazların yeni rejiminde Boğazlardan tüm devletlerin ticaret gemileri hem savaş hem de barış zamanında serbest geçiş hakkına sahip olmalıdır. Savaş gemileri bakımından ise ikili bir ayrım kabul edilmelidir. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan ister savaş ister barış zamanı olsun serbestçe geçebilmelidir. Buna karşın Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri ise bazı istisnai düzenlemeler haricinde kural olarak

[928] Ayın Tarihi, S. 145, Aralık 1945, s. 146-149.

Boğazlardan geçememelidir. Boğazların rejimini belirleme yetkisi yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlere ait olmalıdır. Boğazlardan ticaret gemilerinin serbest geçişini ve güvenliği sağlamak Türkiye ve SSCB'nin görevidir çünkü Boğazlardan geçiş serbestliği kuralının Karadeniz'in güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturmaması ancak bu şekilde sağlanabilecektir.

SSCB'nin bu notasını, ABD 19 Ağustos 1946'da, İngiltere ise 21 Ağustos 1946'da yanıtlamıştır.[929] Her iki devlet de Sovyet notasındaki hususlardan bazılarını kabul etmiş bazılarına ise karşı çıkmışlardır. İlk olarak, Boğazların her zaman tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olması kuralını bu iki devlet de kabul etmiştir. Ayrıca Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kural olarak kapalı olması yönündeki Sovyet talebini de benimsemişlerdir. Ancak Boğazlardan geçiş rejiminin belirlenmesi meselesinin yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletlere bırakılamayacağını, bu konunun tüm devletleri ilgilendirdiğini belirtmişlerdir. Son olarak Boğazların denetimi ve savunulması noktasında yetkili devletin Türkiye olduğunu da açıkça bildirmişlerdir. ABD ve İngiltere'nin Boğazlardan geçişi uluslararası bir mesele olarak gördükleri ve bu nedenle tüm ticaret gemilerinin her zaman serbest geçiş hakkı olması gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Buna karşın savaş sonunda SSCB'nin sahip olduğu güç diğer talepler noktasında bu iki devletin tutumunu belirlemiş görünmektedir. Sovyetlerin Karadeniz'in güvenliği noktasındaki hassasiyeti kabul edilmiş ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş germilerine kapalılığı ilkesine karşı çıkılmamıştır. Buna karşın Boğazlardan ticaret gemilerinin serbest geçişini sağlama ve Boğazların güvenliğini tesis etme ve koruma konusunda SSCB'nin talebi reddedilmiş, tek yetkili devletin Türkiye olduğu vurgulanmıştır. Bu notalar, Boğazlar konusunda Türkiye'nin SSCB ile karşı karşıya bırakılmayacağı ve bir sorun çıkması halinde ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin tarafında olacağı izlenimini vermektedir.[930]

[929] Ayın Tarihi, S. 153, Ağustos 1946, s. 68-71, 118-121. ABD notasının Türkçe çevirisi için bkz. Ayın Tarihi, S. 153, Ağustos 1946, s. 74-75.

[930] İNAN, s. 111.

Türkiye ise SSCB notasına bir yanıt vermeden önce ABD ve İngiltere'nin görüşlerini öğrenmiş, daha sonra 22 Ağustos 1946'da bir nota[931] ile Sovyet taleplerine yanıtını ortaya koymuştur. Türkiye her şeyden önce II. Dünya Savaşı'nda Mihver devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verdiği yönündeki iddiaları reddetmiş, bu durumdan sorumlu tutulamayacağını bildirmiştir. Türkiye'nin görüşüne göre bu duruma sebep olan Montrö Sözleşmesi'nin II Nolu Eki'dir. Bu düzenleme değiştirildiği takdirde SSCB'nin sözünü ettiği sorun tekrar yaşanmayacaktır. Türkiye, savaş sırasında Montrö Sözleşmesi hükümlerini titizlikle uygulamıştır. Bununla birlikte Türkiye, Boğazların rejimini yeniden belirlemek amacıyla yapılacak bir konferansa da katılmaya hazırdır. Türkiye'nin Sovyet taleplerine ilişkin görüşleri ise şu şekildedir: İlk olarak Boğazların rejimi yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletleri ilgilendiren bir mesele değildir ve bu nedenle rejim de yalnız bu devletlerce belirlenemeyecektir. Nitekim bu istek kabul edilirse hali hazırda yürürlükte olan Montrö Sözleşmesi'ne taraf devletlerin hak ve menfaatleri görmezden gelinerek Boğazlardan serbest geçiş ilkesinin kaldırılması sonucu doğacaktır. Boğazların SSCB ve Türkiye tarafından ortak savunulması görüşü de Türkiye'nin egemenlik hakları ve güvenliğine aykırı görülerek reddedilmiştir. Boğazlar bölgesi kendi ülke sınırların içinde olan Türkiye, Boğazların güvenliğini sağlama konusunda tek başına yetkilidir. Türkiye bakımından bu konunun siyasi bir önemi de bulunmaktadır. Zira Türkiye'nin Karadeniz'in güvenliğini kendi güvenlik ihtiyacının önünde tutması ve Boğazlarda denge unsuru olma yönündeki pozisyonunu ortadan kaldıracak bu öneriyi kabul etmesi imkânsızdır.[932] Türkiye bu cevabında ayrıca herhangi bir Sovyet saldırısı gerçekleşirse kuvvet kullanarak karşı koyacağını da örtülü ama anlaşılır bir biçimde ifade etmiştir.

Bir yandan Türkiye'nin verdiği cevabi notanın tartışıldığı süreçte öte yandan ABD, Akdeniz'e 27000 tonluk Randolf uçak gemisi, 1000'er tonluk Little Rock, Fargo ve Huntington kruvazörleri ve 4400 tonluk altı destroyer göndermiştir. Vaziyet böyleyken SSCB 24 Eylül 1946'da ikinci notayı[933] göndermiştir. Bu defa SSCB, ABD ve İngiltere'yi bu konunun muhatabı kabul etmediğini gösterecek biçimde notasını yalnız

[931] Ayın Tarihi, S. 153, Ağustos 1946, s. 76-83; BİLSEL (1948), s. 65-76; ERKİN., s. 416-422.

[932] İNAN, s. 112.

[933] Ayın Tarihi, S. 154, Eylül 1946, s. 46-51; BİLSEL (1948)., s. 76-86; ERKİN, s. 423-428.

Türkiye'ye göndermiştir. Türkiye ise bu iki devleti Boğazlar konusunun tarafı kabul ettiği için ABD ve İngiltere'ye haber vermiştir. SSCB, bu notasında görüşlerinde ısrarcı olmuştur. SSCB taleplerinin merkezinde Karadeniz'in güvenliği ve statüsü bulunmaktadır. Buna göre Karadeniz, 6 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nda ifade edildiği gibi kapalı bir denizdir ve bu nedenle Boğazlardan geçiş rejimi ancak Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce belirlenebilir. Ayrıca Boğazların savunmasının SSCB ve Türkiye tarafından ortaklaşa yapılması gerektiği görüşünü de yinelemiştir. SSCB ayrıca Türkiye'ye ilk notasını verdikten sonra Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı olmayan bazı devletlere Boğazlarda üs vererek Boğazların savunmasında bu devletlerle birlikte hareket ettiğini ima etmiştir.[934]

Türkiye, bu notayı 18 Ekim 1946 tarihinde yanıtlamıştır.[935] Verdiği yanıtın birer örneğini Montrö Sözleşmesinin imzacısı olan Japonya dışındaki devletlere ve Montrö'nün tarafı olmayan ABD'ye göndermiştir. Türkiye'nin bu notadaki görüşlerinin merkezinde Karadeniz'in açık bir deniz olduğu, dolayısıyla Boğazlarda geçiş serbestliği ilkesine yönelik kısıtlamaların da Montrö Sözleşmesi ile tüm taraflarca kabul edilmiş olduğu görüşleri bulunmaktadır. Bu nedenle Boğazların rejimini değiştirecek bir girişimi Montrö Sözleşmesi'ne taraf tüm devletlerin onaylaması gerekmektedir. Türkiye ayrıca 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nda Karadeniz'in kapalı deniz olduğu yönündeki kabulün Lozan Boğazlar Sözleşmesi hazırlık çalışmaları sırasında tartışıldığını ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi kabul edilerek bu hükümlerin yürürlükten kaldırılmış olduğunu belirtmiştir. Lozan'daki tartışmalar sırasında SSCB ve diğer Karadeniz devletleri temsilcileri de toplantıda hazır bulunmuştur ve SSCB, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni, Moskova Anlaşması'nın ilgili hükümlerine ters düştüğünü bilerek imzalamıştır. Türkiye bu notada yine Boğazlardaki egemenlik haklarını bir başka devletle paylaşamayacağı için Boğazların Sovyetlerle ortaklaşa savunulması önerisini açıkça reddetmiştir. Türkiye'nin görüşüne göre karşılıklı notalar verilmesi yerine bir konferans düzenlenmesi gereklidir ve Türkiye böyle bir konferansa katılmaya hazır olduğunu belirtmiştir.

---

[934] İNAN, s. 114.

[935] Ayın Tarihi, S.155, Ekim 1946, s. 58-70; BİLSEL (1948), s. 86-108; ERKİN, s. 429-440.

Türkiye'nin bu son notasından sonra Boğazların rejimini yeniden düzenlemek üzere bir konferans toplanmamıştır. Günümüze dek böyle bir konferansın yapılması için herhangi bir resmi girişimde de bulunulmamış, Montrö Sözleşmesi'nin süresi 9 Kasım 1956'da dolmuş[936] olmakla birlikte sona erdirilmesi talep edilmemiştir. Montrö Sözleşmesi, eğer böyle bir talepte bulunulursa iki yıl daha geçerli olacak ve sürenin dolmasıyla yürürlükten kalkacaktır.

2.4.3.Deniz Kamu Hukuku'nun Gelişimi İçinde Uluslararası Boğazlara İlişkin Düzenlemeler ve Bunların Türk Boğazlarından Geçiş Rejimine Etkileri

Aydoğan Özman, Uluslararası Kamu Hukukunun bir alt disiplini olarak Deniz Kamu Hukuku'nun tarihsel olarak üç aşamada geliştiğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, gemilerin ve gemiciliğin gelişimi, ikincisi deniz taşımacılığında ve deniz ticaretinde meydana gelen gelişmeler ve bunlarla ilgili kural ve kaidelerin ortaya çıkışı ve son olarak devletlerin deniz alanları üzerinde hak iddiasında bulunmaları ve buna dair gelişmelerdir.

İlk çağlarda Akdeniz'de Fenikeliler, Giritliler ve Yunanlılar denizciliği kullanmışlar, aynı dönemde Kuzey Avrupa'da Vikingler denizcilikte ilerlemişler ve güneye seferler düzenlemişlerdir. 1450'lerden itibaren ise gemilerin hız ve hacimleri geliştirilmiştir. 1700'lü yılların sonunda tahta yerine demir kullanılmış, 19. yüzyılın sonlarında ise demir yerini çeliğe bırakmıştır. Gemicilikte asıl gelişme II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuş ve dünya ticaret hacminin genişlemesi ve sanayileşmiş devletlerdeki hammadde ihtiyacının karşılanması için gemilerin hızları ve hacimleri giderek artırılmıştır.[937] Deniz ticaretine ve taşımacılığına ilişkin ilk kurallar M.Ö. III. yüzyıla kadar geri götürülebilmektedir. 17. yüzyıla değin özellikle Akdeniz'e ilişkin olmak üzere kimi ortak uygulama ve teamüller derlenmiştir. Daha sonrasında deniz ticareti konusu her bir devletin iç hukukunda düzenlenmeye başlanmışsa da bu ulusal düzenlemelerde bu

[936] MERAY (1960), s. 361.

[937] ÖZMAN, s. 16-17.

derlemelerin izlerine rastlamak mümkündür.[938] Denizlerin hakimiyeti konusunda ise ilk defa Romalı hukukçu Marcianus, deniz ve içerisindeki balıkların doğal hukuk gereği bütün insanlara ait olduğunu belirtmişse de bu dönemde Akdeniz'de Roma Devleti'nin kesin hakimiyeti söz konusudur. 15. yüzyılda ise Papa, yeni keşfedilen yerlerde öncelikle Portekiz'e ve daha sonra 1493'te İspanya'ya da münhasır ve sürekli haklar bahşetmiştir. 1496'da ise Portekiz ve İspanya Tordesillas Antlaşması ile Papa'nın denizleri İspanya ve Portekiz arasında paylaştırdığı tasarrufunu kısmen değişikliğe uğratarak aralarında akdedilmiş bir sözleşmeye dönüştürmüşlerdir. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa siyasetinde önemli değişiklikler olmuş, Kuzey Avrupa ülkelerinde feodal aristokrasi yerini tüccar aristokrasine bırakmaya başlamıştır. Aynı dönemde deniz alanları hakkında yeni talepler ortaya çıkmıştır. Bir Protestan olan Hollandalı hukukçu Hugo Grotius, denizleri İspanya ve Portekiz arasında bölüştüren, bu devletlere ait alanlara girilmesini yasaklayan ve daha önemlisi Doğu Hindistan'la yapılacak deniz ticaretini münhasıran Portekiz'e tanıyan Papalık tasarrufuna karşı çıkmıştır. Grotius, kaleme aldığı *Açık Deniz (Mare Liberum)* adlı eserinde denizlerin doğal durumları gereği işgal edilemeyeceklerini, bu sebeple de egemenliğe konu olamayacaklarını, herkes tarafından kullanılan ve tüketilemeyen denizler üzerinde hiç kimsenin sahiplenme olanağı bulunmadığını ileri sürmüştür. Bu eserin yayımından kısa süre sonra İngiliz John Selden, denizlerde egemenliğin söz konusu olabileceğini savunmuştur. Bu dönemde denizlerde ticaretin giderek artması denizlerin hiçbir devletin egemenliğinde olamayacağı anlayışının benimsenmesine neden olmuştur. Bugün hala geçerli olan açık denizlerin serbestliği ilkesi, 18. yüzyılın ortalarından itibaren yerleşmiştir. 20. yüzyılın başında ise kıyıdan itibaren üç milin sonrasında bu serbestliğin geçerli olabileceği anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Deniz ticareti hacmindeki artış 19. ve 20. yüzyıllarda seyrüseferleri kısaltmak amacıyla kanalların yapılmasını beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda İngiltere, açık denizlerde serbest ticaretin öncüsü konumunda bir devlet olarak bu serbestliğin sağlanması için gerekli önlemleri de alan bir devlet olmuştur. Bununla birlikte henüz 20. yüzyılın ilk çeyreğinde denizlerle ilgili tartışmalar devletlerin denizler üzerinde daha fazla hak ve yetki iddialarında bulunduğu bir yöne evrilmiştir. ABD, sahillerinde kaçakçılığı önlemek isterken İngiltere I. Dünya Savaşı'ndan zayıflayarak çıktığı için bu yola başvurmuştur. 1930'da toplanan La Haye

[938] ÖZMAN, s. 18-21.

Konferansı'nda karasularının genişliği meselesi ele alınmış ancak bir sonuca ulaşılamamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise denizler üzerinde yeni iddialarda bulunulmuş, kıta sahanlığı ve balıkçılık bölgesi gibi yeni yetki alanlarının varlığı öne sürülmüştür. Bunun nedeni, denizlerdeki kaynakların kullanımının teknolojinin gelişmesiyle mümkün hale gelmesi ve bu kaynakların ekonomik değerinin olmasıdır. Birleşmiş Milletler'in kurulmasının akabinde 1958'de Cenevre'de I. Deniz Hukuku Konferansı toplanmış, sonucunda dört sözleşme imzalanmıştır. Bunlar, Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, Açık Deniz Sözleşmesi, Kıta Sahanlığı Sözleşmesi ve Balık Avlama ve Açık Denizlerin Biyolojik Kaynaklarının Korunması Sözleşmesi'dir. Sırasıyla bu sözleşmelerden ilk üçü mevcut uygulamayı yansıttıkları için önemli sayıdaki devlet tarafından imzalanmıştır. Ancak bu konferansta da karasularının genişliği konusu bir neticeye bağlanamamıştır. Ardından 1960'da II. Deniz Hukuku Konferansı toplanmıştır. Burada 6 mil karasuları ve buna ilaveten 6 mil balıkçılık bölgesi düşüncesi kabul görmüşse de bu öneri bir oy farkla reddedilmiştir.[939] Nihayet, bu defa gelişmekte olan devletlerin mevcut deniz hukukunun değiştirilmesi için dile getirdikleri itiraz ve talepler nedeniyle 1973'de III. Deniz Hukuku Konferansı toplanmış ve bunun sonucunda 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme, 16 Kasım 1994'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu konferanslara katılmış ve görüşlerini dile getirmiş olmakla birlikte bu sözleşmelerden hiçbirine taraf değildir.[940] Sözü edilen konferanslar neticesinde Deniz Kamu Hukuku büyük ölçüde kodifiye edilmiş olmakla birlikte bu disipline ilişkin pek çok başka ikili ve çok taraflı sözleşmeler de bulunmaktadır.

Uluslararası deniz hukukunun tarihsel gelişim sürecinde boğazların hukuki statüsünü incelemeden önce bugün geçerli olan rejimin ana hatlarıyla özetlenmesi, tarihsel süreci takip etmeyi kolaylaştıracaktır. Bugün, uygulanmakta olan uluslararası hukukta henüz "boğaz" kavramı açıkça tanımlanmış değildir. Literatürde, boğaz terimi, iki denizi birbirine bağlayan doğal ve dar su yolu olarak tarif edilmektedir. Kimi yazarlar boğaz kavramını tanımlarken doğal su yolu olma özelliğine değinmeseler de yapay su yollarını

[939] ÖZMAN, s. 34-35.

[940] Bununla birlikte Avrupa Birliği ve bütün üyelerin bu sözleşmeye taraf olması, Avrupa Birliği'ne üye olmayı hedefleyen Türkiye için konunun yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. ÖZMAN, s. 54.

kapsayacak şekilde bir boğaz tanımı öne süren bir yazar da bulunmamaktadır.[941] Doğal olma özelliği, bu ulaşım yollarını kanallardan ayırmaktadır. Dar olma özelliği bakımından ise yazarlar farklı görüşlere sahiptirler. Örneğin R. R. Baxter, boğazların nispeten dar bir su yolu olduğunu belirtirken R. Lapidoth, bu özelliğe değinmemektedir. Uluslararası uygulamada ise boğazın en az bir bölgede daralmış olmasının yeterli kabul edildiği görülmektedir.[942] Uluslararası hukukta boğazların rejimine ilişkin ayrımsa bir boğazın ulusal veya uluslararası olması niteliğine dayalıdır. Ulusal boğazlardan geçiş, ilke olarak kıyı devletinin yetkisindeyken uluslararası boğazlardan geçiş uluslararası hukuk kurallarına tabidir. Uluslararası boğazlar, kıyı devletinin egemenliği altında bulunan ve sadece geçiş rejimi yönünden uluslararası kuralların uygulandığı boğazları da kapsamaktadır. Bu sebeple yanlış anlaşılmayı önlemek için uluslararası sözleşmelerde uluslararası boğaz terimi yerine "uluslararası seyrüsefere açık boğazlar" veya "milletlerarası ulaşımda yararlanılan boğazlar" ifadeleri tercih edilmektedir. Uluslararası hukukta uluslararası boğaz kavramının kullanılmamasının nedeni, ilgili boğazın tüm yönleri ile uluslararası hukuk rejimine tabi olacağı şeklinde bir yanlış anlamaya sebep olmama düşüncesidir.[943] Zira bugün bu nitelikteki boğazlarda yalnız geçiş rejimi bakımından uluslararası hukuk kuralları geçerli olup birçok başka açıdan ulusal mevzuat geçerli olmaktadır.[944] Buna karşın literatürde yerleşmiş olan ifade uluslararası boğazdır. Bugün milletlerarası ulaşımda kullanılan boğazlardan geçiş rejimi ilke olarak "transit geçiş rejimi"dir. Günümüzde geçerli uluslararası hukukta bir ya da iki açık deniz alanını ya da münhasır ekonomik bölge alanı ya da bu alanlardan birisi ile karasuları alanını bağlayan boğazlar, uluslararası ulaşımda yararlanılan boğazlardır. Bu koşulları sağlayan bir boğazın uluslararası ulaşımda kullanılıyor olması, kullanılmasının zorunlu olup olmaması veya geçişlerin sıklığı göz önüne alınmaz.[945] Böyle bir olanağın varlığı yeterlidir.[946] Sözü edilen koşulları sağlamasa dahi geçiş rejiminin bir uluslararası

---

[941] PAZARCI, Hüseyin, "*Uluslararası Boğaz Kavramı ve Geçiş Rejimleri*", Gündüz Aybay Armağanı içinde, İstanbul 2004, s. 67.

[942] PAZARCI (2004), s. 68.

[943] PAZARCI (2004), s. 68.

[944] PAZARCI (2004), s. 69.

[945] Corfu Channel Case, s. 28-29.

[946] PAZARCI (2004), s. 69.

antlaşmayla düzenlendiği boğazlar da uluslararası ulaşımda yararlanılan boğazlar kapsamındadır.[947]

Tarihsel süreçte boğazlardan geçiş meselesi ilk kez 1949 Korfu Boğazı davasında ele alınmış, Uluslararası Adalet Divanı uluslararası hukukta boğazlardan geçiş meselesinde kimi ölçütlerin varlığından söz ederek kararını buna göre vermiştir. Ardından I. Deniz Hukuku Konferansı'nın neticesinde imzalanan sözleşmelerden biri olan KBBS'nin zararsız geçişe ilişkin hükümlerinde boğazlardan geçiş konusunda bir düzenleme yapılmıştır. Son olarak da BMDHS'nin "*Milletlerarası Deniz Ulaşımında Kullanılan Boğazlar*" başlıklı III. Bölümü tamamıyla bu konuya ayrılmıştır.

Seha Meray, 1960 yılında baskısı yapılan Devletler Hukukuna Giriş kitabında, uluslararası hukukta boğazlar hakkında umumi ve müşterek kaidelerden bahsedilmesinin olanaksızlığından söz etmektedir. Sözü edilen dönemde dünya üzerindeki boğazların hemen hepsi için geçiş rejimini düzenleyen ayrı ayrı uluslararası antlaşmalar akdedilmiş bulunmaktadır.[948] Meray, boğazlara uygulanacak ortak kurallar bulunmaması nedeniyle her bir boğazın statüsünü ilgili uluslararası antlaşmaya göre kendi içinde ele alarak incelemişse de doktrinde dile getirilen ve kaide olduğu öne sürülen görüşlere de yer vermiştir. Bu görüşleri derleyen Meray, dörtlü bir tasnif yapmıştır. Buna göre eğer bir uluslararası antlaşmaya konu edilmemişse bir iç deniz ile bir açık denizi birbirine bağlayan bir boğaz, iki kıyısı da aynı devletin egemenliğinde ise bu devletin kara parçası sayılmaktadır ve aynı zamanda boğazın suları, iç sular rejimine tabi olacaktır. Eğer kıyıları tek bir devlete ait değilse boğaz suları karasuları rejimine tabidir. Uluslararası hukuk bakımından asıl önemli olan boğazlar ise iki açık denizi birleştiren boğazlardır. Eğer böyle bir boğazın genişliği karasuları genişliğinin iki katından fazla ise boğazın ortasında bir açık deniz alanı kalır. İngiltere ile Fransa arasındaki Pas-de-Calais boğazı, Madagaskar ile Afrika arasındaki Mozambik boğazı, Arabistan ile Afrika arasındaki Bab-el-Mandeb boğazı, Meksika ile Küba arasındaki Yukatan boğazı, Sumatra ile Malezya arasındaki Malaka boğazı bu türden boğazlara örnektir. Eğer iki açık denizi birleştiren boğazın genişliği, karasuları genişliğinin iki

[947] PAZARCI (2004), s. 70.

[948] MERAY (1960), s. 333.

katından az ise bu boğaz, karasuları rejimine tabi tutulacaktır. Bu durumda kıyı devleti kendi hakimiyeti altında olan kısımda veya boğazın tümünde karasularında kullandığı yetkileri kullanır. Bu sebeple de bu boğazda karasularında geçerli olan zararsız geçiş rejimi de yine uygulanmak zorundadır.[949]

Benzer şekilde Edip Çelik de Milletlerarası Hukuk isimli eserinin II. kitabının 1987 baskısında uluslararası hukukta boğazlar bakımından üç farklı ayrım yapıldığını bildirmektedir. Bunlardan ilki, i. bir iç denizle bir açık denizi birleştirenler, ii. İki açık denizi birleştirenlerdir. Bu ayrım, bir boğazın coğrafi özelliğidir. Bir diğer ayrıma göre ise boğazlar, i. Her iki kıyısının aynı devlete ait olması ve ii. Kıyılarından her birinin farklı bir devlete ait olması yönünden başka bir ikili ayrıma tabi tutulmaktadır. Son olarak boğazlar, i. Hukuksal statüleri özel bir antlaşmayla düzenlenen boğazlar ve ii. Özel bir sözleşmeye konu olmayan ve genel teamül hukukuna tabi boğazlardır.[950]

Henüz boğazlar hakkında uluslararası çok taraflı bir antlaşmanın veya ortak kaidelerin bulunmadığı dönemde, Korfu Boğazı'ndan geçişe ilişkin bir dava UAD önüne gelmiş ve bu davada önemli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmeler, daha sonra KBBS ve BMDHS'de yer alan boğazlara ilişkin düzenlemelere de kaynak olmuştur. Korfu Boğazı'nın bir yanında Yunanistan'a ait Korfu Adası diğer yanında ise Arnavutluk ve Yunanistan kıyıları bulunmaktadır. Boğazın genişliği kimi yerlerde bu iki devletin karasuları genişliğinden daha dardır. 15 Mayıs 1946'da iki İngiliz gemisi boğazdan geçerken Arnavutluk tarafından ateş edilmiş, bu durum karşısında İngiltere zararsız geçiş hakkı olduğunu öne sürmüş ancak Arnavutluk ise yabancı ticaret ve savaş gemilerinin ihbarda bulunmadan ve izin almadan boğazdan geçemeyeceğini bildirmiştir. Diplomatik yazışmalar netice vermemiş, İngiltere eğer yine ateş edilirse karşılık vereceğini belirterek 22 Ekim 1946'da savaş gemilerini tekrar Korfu Boğazı'ndan geçirmiştir. Geçiş sırasında iki gemi, yeni döşenmiş mayınlara çarpmıştır. İngiltere, Arnavutluk karasularına dahil olan bölümde mayın taraması yapacağını ve buna Arnavutluk'un rıza göstermesini talep etmiştir. Arnavutluk böyle bir faaliyeti kabul etmemiş, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü ihlal niteliğinde görmüştür.

[949] MERAY (1960), s. 333-334.

[950] ÇELİK, s. 108-110.

Arnavutluk'un izin vermemesine rağmen İngiltere, 13 Kasım 1946'da mayın tarama faaliyetini gerçekleştirmiş ve tamamlamıştır.[951] Uyuşmazlık, İngiltere tarafından UAD'ye taşınmıştır. Arnavutluk, bu davada Korfu Boğazı'nın statüsünün uluslararası boğaz olmadığını öne sürmüş, açık denizin iki parçasını birleştiren zorunlu bir yol olmadığını, ancak bölgesel ticarette kullanıldığını ve ikincil bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir. UAD, buna katılmamış, iki açık denizi birbirine bağlayan bir boğaz olduğunu ve uluslararası seyrüseferde kullanıldığını dikkate alarak uluslararası boğaz olduğuna karar vermiştir. UAD, coğrafi ölçütü dikkate almıştır. Ayrıca UAD, özel bir sözleşmeye konu edilmemiş boğazların karasuları rejimine bağlı olduğu kanısında olmuştur. UAD'ye göre aksi yönde bir uluslararası antlaşma olmadıkça kıyı devleti, boğazdan zararsız geçişi yasaklama yetkisine sahip değildir.[952] Bu davada coğrafi ölçüt kabul edilmiş olmakla birlikte karar sonrasında bir devletin karasuları ile açık denizi bağlayan su yollarının uluslararası boğaz olup olmadıkları tartışması gündeme gelmiştir. I. Deniz Hukuku Konferansı sonucunda 1958'de akdedilen KBBS'de bu türden boğazların eğer uluslararası ulaşım için gerekliyseler uluslararası boğaz olarak kabul edilmeleri kararlaştırılmıştır.[953]

KBBS m.16/4'te açık denizin bir kesimi ve açık denizin bir başka kesimi ya da yabancı bir devletin karasuları arasında uluslararası seyrüsefer için kullanılan boğazlarda yabancı gemilerin zararsız geçişinin ertelenemezliği ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle KBBS, zararsız geçişi yalnız iki açık denizi birleştiren boğazlar bakımından değil aynı zamanda bir devletin karasuları ile açık deniz arasında kalan boğazlar bakımından da kabul etmiştir. Kıyı devletinin deniz ülkesini oluşturan ve devletin egemenliği altında bulunan karasularından denize kıyısı bulunsun ya da bulunmasın tüm yabancı devlet gemilerinin zararsız geçiş hakkı olduğu uluslararası hukukun uygulanagelen bir kuralıdır. Bu geçiş, KBBS'de "*karasuları içinde ya bu suları iç sulara girmeksizin katetme veya iç sulara girme veya iç sulardan açık denize çıkma amacıyla seyretmek*" olarak tanımlanmıştır. Geçiş, sürekli ve çabuk yapılmalıdır. KBBS'de geçişin

[951] TOLUNER, s. 117-118.

[952] ICJ Rep. 1949, s. 30.

[953] BAYKAL, Ferit Hakan., "*1982 Deniz Hukuku Konvansiyonunda Boğazlardan Geçiş Rejimi*", Mahmut R. BELİK'e Armağan, İstanbul 1993, s. 21.

zararsızlığı, "*kıyı devletinin barışına, düzenine veya güvenliğine bir halel getirme*"me şartına bağlanmıştır. Kıyı devletinin hukuki düzeninin ihlali konusu ile geçişin zararsızlığı konuları ise birbirinden ayrı değerlendirilmiştir. Geçiş, kıyı devletinin hukuk düzenine aykırı olsa da eğer kıyı devletine KBBS'deki tanıma uygun olarak zarar vermiyorsa uluslararası hukuka uygun olarak zararsız kabul edilmelidir.[954] Geleneksel uluslararası hukukta ve KBBS'de boğazlardan zararsız geçiş ve karasularından zararsız geçiş tek bir farklılık dışında aynı hukuki rejime tabidir. Bu farklılık, KBBS'nin boğazlardan zararsız geçişi düzenleyen m.16/4'teki *zararsız geçişin ertelenemeyeceği* hükmüdür.[955] Zararsız geçiş kavramı daha sonra 1982'de akdedilen BMDHS'de ise 19. maddede düzenlenmiştir. Buradaki tanım da esas itibariyle KBBS'yle aynıdır ancak bu defa zararsız geçişi ortadan kaldıran eylemler tek tek sayılmış ve son olarak da "*geçişle doğrudan doğruya ilgili olmayan herhangi bir faaliyetin*" de geçişi zararlı kılacağı hükme bağlanmıştır.[956]

1973'te başlayan III. Deniz Hukuku Konferansı'nda karasularının genişliğinin belirlenmesi, daha önceden bir neticeye ulaştırılamadığı için yine gündeme gelen en önemli meselelerden biri olmuştur. Bu konferansta karasularının azami genişliği 12 mil olarak kabul edilirken uluslararası boğazlardan geçiş rejimi ise transit geçiş olarak kabul edilmiş ve düzenlenmiştir. Bu iki düzenleme birbiriyle bağlantılıdır, zira karasuları genişliğinin 12 mil olarak kabulü birçok boğazın kıyı devletlerinin karasularının içinde kalmasına neden olmuştur.[957]

Mart 1915'de dönemin en gelişmiş gemilerinden oluşan İngiliz donanması, Çanakkale Boğazı'ndan geçememiş, İngilizler İstanbul'u işgal etme düşüncelerini gerçekleştiremeyip ağır zayiat vererek boğazı terk etmek zorunda kalmışlardır. Tarihte gerçekleşen bu ve bunun gibi olaylar, denizci devletlerin II. Dünya Savaşı'ndan sonra da boğazlardan serbest geçişi kendileri için askeri ve ekonomik açıdan gerekli

---

954 TOLUNER, s. 114.

955 TOLUNER, s. 139.

956 BMDHS'nin kabulünden önce boğazlardsan geçiş kuralları hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz. BAYKAL, Ferit Hakan, **Deniz Hukuku Çalışmaları**, Alfa, 1998, s. 234-239.

957 TOLUNER, s. 139.

görmelerine ve politikalarını buna göre şekillendirmelerine neden olmuştur.[958] Geçmişte genellikle karasularının 3 mil olarak kabul edildiği dönemlerde, dünya üzerindeki boğazların en dar bölümlerinde dahi açık deniz alanı kalmakta ve devletlerin bu alandan serbest geçiş imkânı bulunmaktaydı. Buna karşın kıyı devletlerinin 12 millik karasuları talebinde bulunmaları, daha önceden açık deniz koridoruna sahip bu boğazların karasuları içinde kalmasına ve KBBS'deki zararsız geçiş rejimine tabi olmasına neden olmuştur. 1960'lı yıllarda nükleer denizaltıların gelişimi, bunların okyanuslarda ve boğazlarda görünmeksizin su altından geçmeleri ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Ancak KBBS ile boğazlarda zararsız geçiş rejiminin benimsenmiş olması, bunların su üstünden geçmelerini zorunlu kılmıştır. (KBBS, m. 14/6). 1960'lı yıllarda ayrıca birçok devlet arka arkaya 12 mil genişliğinde karasuları talebinde bulunmuştur. Bu durum denizaltıların su üstünde seyretmeleri gerekliliğinin yanı sıra havacılık bakımından da önem arz etmiştir. Geleneksel hava hukuku önceden izin almaksızın yabancı bir devletin ülkesi üzerinden uçmaya izin vermediği için uçma serbestisi ancak açık denizler üzerindeki hava sahasına özgü kılınmıştır. Herhangi bir devletin karasuları üzerinden uçulmasını yasaklama imkânı nedeniyle hava sahasının kullanımı bakımından sorunlar ortaya çıkmıştır. Boğazlar üzerinde askeri ve sivil uçaklar açısından uçuş serbestisi dönemin süper güçleri bakımından önem arz etmiştir.[959] Örneğin, 1973 yılında Ortadoğu'daki savaş sırasında bazı Avrupa ülkeleri, Arapların petrol amborgosu tehditleri nedeniyle ABD uçaklarının İsrail'e ulaşmak için üzerlerinden uçma taleplerini reddetmişlerdir.[960] III. Deniz Hukuku Konferansı'nda ABD, SSCB ve İngiltere boğazlarda zararsız geçiş rejimi yerine serbest geçiş rejimini getirmek için çaba göstermişlerdir. Böylelikle BMDHS'de uluslararası ulaşımda yararlanılan boğazlarda ilke olarak transit geçiş rejimi benimsenmiş, bunun karşılığında kıyı devletleri lehine 200 millik münhasır ekonomik bölge hakkı da kabul edilmiştir.[961] KBBS'de boğazlardan geçiş konusu, zararsız geçişin düzenlendiği 16. maddenin 4. fıkrasında ele alınmışken konunun gelişen teknoloji ve deniz yetki alanlarının kıyı devletleri lehine genişlemesi neticesinde boğazlardan geçiş konusunun önem kazanması nedeniyle

[958] BAYKAL (1993), s. 17.

[959] BAYKAL (1993), s. 24-25.

[960] Bu örnek ve bu dönemde gerçekleşen diğer somut durumlar için bkz. BAYKAL (1993), s. 26.

[961] Boğazlardan geçiş rejiminin kısa bir tarihçesi için bkz. BAYKAL (1993), s. 17-19.

BMDHS'de "*Milletlerarası Ulaştırmada Kullanılan Boğazlar*" başlıklı III. Bölüm, boğazlardan geçiş rejimleri ve kurallarına özgülenmiştir.

BMDHS'nin III. Bölümü, "*Milletlerarası Deniz Ulaşımında Kullanılan Boğazlar*" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yer alan düzenlemeler, sadece uluslararası seyrüsefer amacıyla kullanılan boğazlardan geçişe ilişkindir. BMDHS'de boğazlardan transit geçiş rejimi, daha önceki zararsız geçiş rejiminin yerini almak üzere oluşturulmuştur. Bu sözleşmede transit geçişe ilişkin hükümlerden önce bu geçiş rejiminin istisnaları düzenlenmiştir.

Sözleşmede geçiş rejimleri ve kuralları düzenlenmeden önce, BMDHS'de uluslararası boğazlar için öngörülen geçiş rejiminin boğaz sularının hukuki statüsünü ve uluslararası hukukun diğer kuralları gereği devletlerin egemenliğini ve yetkilerini kullanmasını etkilemeyeceği hüküm altına alınmıştır.[962]

BMDHS'nin III. Bölümünde beş farklı boğaz türünden söz edilmiştir.[963] Her şeyden önce, bu bölümdeki hükümler, statüsü uluslararası bir antlaşmaya konu edilmemiş boğazlar bakımından geçerli olacaktır.[964] Dolayısıyla BMDHS'de yer verilen ilk boğaz türü "statüsü uluslararası bir antlaşmaya konu edilmiş boğazlar"dır. BMDHS'nin 35. maddesinin c bendinde "*Bu bölümün hiçbir hükmü[nün] … geçişi tamamen veya kısmen uzun süreden beri mevcut ve daima yürürlükte olan ve bunu özellikle belirten uluslararası sözleşmelerle düzenlendiği boğazların hukuksal statüsünü etkile*"meyeceği ifade edilmiştir. Örneğin, Danimarka Boğazları (1857), Magellan Boğazı (1881), Aaland Boğazı (1921), bu türden boğazlardır.[965] Bu kapsama Montrö Sözleşmesi ile düzenlenen Türk Boğazları da dahildir. İkinci tür boğazlar, açık denizde veya bir münhasır ekonomik bölgede aynı kolaylıkla geçilebilecek aynı uygunlukta bir deniz yolunun bulunduğu boğazlardır. Genişliği nedeniyle içerisinde bir münhasır ekonomik bölge veya açık deniz şeridine sahip boğazlardan geçişte transit geçiş rejimi

[962] 1982 BMDHS, m.34(1), m. 34(2).

[963] ÖZMAN, s.59-62.

[964] 1982 BMDHS, m. 35/c.

[965] ÖZMAN, s. 377-380.

uygulanmayacaktır. Bu türden boğazlarda seyrüsefer ve üstten uçma hakkındaki diğer kurallar uygulanacaktır.[966] Üçüncü tür boğazlar, geçiş bakımından transit geçiş rejiminin uygulanacağı boğazlardır. Sözleşmenin 37. maddesi, *"açık denizin veya münhasır ekonomik bölgenin bir kısmı ile açık denizin ya da münhasır ekonomik bölgenin bir başka kısmı arasındaki deniz ulaşımına yarayan boğazlarda*" transit geçişin uygulanacağını öngörmektedir. Dördüncü tür boğazlar, zararsız geçiş rejimine tabi tutulmuştur. Sözleşmenin 45. maddesi boğazlardan zararsız geçişi düzenlemektedir. İlk olarak, eğer bir boğaz, devletin bir adası ve anakarası arasındaysa ve adanın deniz tarafındaki açık deniz ya da münhasır ekonomik bölgeden seyrüsefer ve hidrografik özellikler bakımından benzer uygunlukta bir geçiş yeri varsa bu boğazdan transit değil zararsız geçiş yapılabilecektir. Yine m. 45/1(b) hükmüne göre "*bir devletin karasularını açık denizin bir kısmına ya da bir başka devletin münhasır ekonomik bölgesine bağlayan ve milletlerarası deniz ulaştırmasına açık boğazlarda, II. Bölümün 3. Kesiminde öngörülen zararsız geçiş rejimi uygulanacaktır.*" Son olarak takımada geçiş yollarından geçiş hakkı, BMDHS'nin 53. maddesinde ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. 53. maddenin 1. fıkrasında takımada devletine kesintisiz ve çabuk geçişe uygun geçiş yolları tayin etme imkânı tanınmış, kural olarak takımada sularından geçiş *sui generis* bir rejim olarak belirlenmiştir.

1982 BMDHS'de belirlenen boğaz türlerine paralel olarak boğazlarda uygulanacak geçiş rejimleri de beş tanedir. Bunlar, açık deniz (serbest geçiş) rejimi, zararsız geçiş rejimi, transit geçiş rejimi, takımada sularından geçiş rejimi ve boğazlarla ilgili olarak akdedilmiş ve uzun süreden beri yürürlükte olan sözleşmelerde öngörülen geçiş rejimleridir. İlk olarak, BMDHS'nin 36. maddesine göre boğazların genişliğinin kıyı devletinin karasularının iki katından geniş olduğu durumda ortada kalan deniz alanı açık deniz olacağından burada serbest geçiş imkânı söz konusudur.[967] Buna karşın tarihsel haklara dayanan aksine bir gerekçe olması halinde bu türden boğazların ulusal boğaz kabul edilmeleri de mümkündür.[968] İkinci rejim, zararsız geçiştir. Boğazlarda zararsız geçişin uygulanacağı hallerde gemi türleri bakımından bir ayrım söz konusu değildir.

[966] 1982 BMDHS, m. 36.

[967] ÖZMAN, s. 363.

[968] PAZARCI (2021b), s. 343.

Savaş gemileri de bu haktan yararlanacaktır.[969] Boğazlardan yapılacak zararsız geçişte, karasularından zararsız geçiş bakımından geçerli olan ilke ve kurallar aynı şekilde uygulanmakla birlikte boğazlardan zararsız geçişte geçişin geçici bir süre durdurulması, diğer bir deyişle ertelenmesi yasaktır.[970] Transit geçiş rejimi ise ilk kez BMDHS'de kabul edilmiş ve düzenlenmiştir. Gemilere zararsız geçiş rejimine göre daha fazla serbesti tanınmakta ve boğaz devletinin kimi yetkilerine sınırlamalar getirilmektedir. Örneğin, transit geçişte zararsız geçişten farklı olarak denizaltılar suyun altından geçebilir. Ayrıca savaş gemileri de seyir ve güvenlik için gerekli olan aygıtlarını çalıştırmak suretiyle geçebilirler.[971] BMDHS m. 38/2'de tanımlandığı şekilde transit geçiş, "*açık denizin bir parçasından veya münhasır ekonomik bölgeden, açık denizin veya münhasır ekonomik bölgenin diğer bir parçasına, boğazdan devamlı ve hızlı bir geçiş amacıyla seyrüsefer ve bu saha üzerinde uçuş serbestisinin kullanılması*"dır. Boğazdaki bir devletin ülkesine giriş ve ülkesinden çıkış durumu da transit geçiş kapsamındadır.[972] Gemiler ve uçaklar, transit geçme hakkını kullanırken boğazda ve boğaz üstünde gecikmeksizin ilerleyecekler,[973] kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmaktan kaçınacaklardır.[974] *Force majeure* veya tehlike gerektirmedikçe transit geçişin gerektirdikleri dışında bir faaliyette bulunmayacaklardır.[975] Ayrıca transit geçiş yapan gemi, deniz güvenliği ile ilgili genel olarak kabul edilmiş uluslararası düzenleme ve uygulamalara uymakla yükümlüdür.[976] Yine bu gemiler, gemilerin neden olduğu kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrol edilmesi hakkındaki genel olarak kabul edilmiş uluslararası düzenleme, usul ve uygulamalara da uymakla yükümlüdürler.[977] Transit geçiş yapan uçaklar ise Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatının sivil uçaklara uygulanmak üzere oluşturduğu kurallara

[969] Corfu Channel Case, s. 28.

[970] KBBS, m. 16/4; BMDHS m. 45/2.

[971] PAZARCI (2004), s. 74.

[972] BMDHS, m. 38/2.

[973] BMDHS, m. 39/1(a).

[974] BMDHS, m. 39/1(b).

[975] BMDHS, m. 39/1(c).

[976] BMDHS, m. 39/2(a).

[977] BMDHS, m. 39/2(b).

uyacak ve ulaştırma güvenliğini dikkate alacaklardır.[978] Transit geçiş esnasında yabancı gemilerin boğaz devletinden bir ön-izin almaksızın araştırma ve ölçüm faaliyetinde bulunması yasaktır.[979] Boğaz devletleri, transit geçiş hakkının kullanılması bakımından gemilerin güvenlik içinde geçişini sağlamak üzere geçiş yolları tahsis edebilecek ve trafik ayrım şemaları belirleyebilecektir.[980] Yine Boğaz devleti, şartlar gerektirdiği takdirde ve kamuya ilan ederek yeni geçiş yolları ve trafik ayrım şemaları da belirleyebilecektir.[981] Boğaz devletinin belirlediği geçiş yolları ve trafik ayrım düzeninin uluslararası hukuka uygun olması gerekmektedir.[982] Boğaz devleti, sözü edilen düzenlemeleri gerçekleştirmeden önce ilgili örgüte teklifler sunmalıdır.[983] Eğer iki veya daha fazla Boğaz devleti varsa bu teklifler birlikte sunulmalıdır.[984] Boğaz devletleri, trafik ayrım şemalarını haritalar üzerinde göstermelidir.[985] Boğaz devletlerinin ayrıca seyrüsefer güvenliği ve deniz trafiğinin düzenlenmesi[986]; boğazda petrol, yağlı artıklar da dahil olmak üzere zararlı maddelerin boşaltılması hakkındaki uluslararası kurallara işlerlik kazandırmak üzere kirlenmenin önlenmesi, azaltılması veya kontrol edilmesi[987]; balık avlama yasağı[988]; boğaz devletinin gümrük, göç, maliye ve sağlık konularındaki düzenlemelerini ihlal etmek suretiyle gemiye her türlü mal, para, şahısların alınması ve çıkarılması[989] konularında kanun ve ulusal düzenlemeler çıkarabilme yetkisi vardır. Boğaz devletinin iç hukukunda kabul edeceği bu kural ve düzenlemelerin yabancı gemiler arasında şekli veya fiili bir ayrıma gitmesi ile transit geçiş hakkını engelleme veya zayıflatma sonucunu doğurması açıkça yasaklanmıştır.[990] Boğaz devleti, nasıl belirlediği geçiş yolları ile trafik ayrım şemalarını ilan etmeli ise

[978] BMDHS, m. 39/3(a).

[979] BMDHS, m. 40.

[980] BMDHS, m. 41/1. BAYKAL (1998), s. 254.

[981] BMDHS, m. 41/2.

[982] BMDHS, m. 41/3.

[983] BMDHS, m. 41/4.

[984] BMDHS, m. 41/5.

[985] BMDHS, m. 41/6.

[986] BMDHS, m. 42/1(a).

[987] BMDHS, m. 42/1(b).

[988] BMDHS, m. 42/1(c).

[989] BMDHS, m. 42/1(d).

[990] BMDHS, m. 42/2.

aynı şekilde BMDHS'nin 42. maddesine dayanarak yaptığı ulusal düzenlemeleri de kamuya duyurmalıdır.[991] Söz konusu kanun ve düzenlemeler ile BMDHS hükümlerine aykırı hareket eden ve yargı bağışıklığı bulunan geminin bayrak devleti boğaz devletine verilen zararlardan sorumludur. Aynı husus, ilgili uçağın tescil edildiği devlet bakımından da geçerlidir.[992] BMDHS, boğaz devletine kimi yükümlülükler de getirmektedir. BMDHS'nin 43. maddesi boğaz devletleri ile boğazları kullanan devletlerin "*seyrüsefer ve güvenlik kolaylıkları veya diğer iyileştirme vasıtalarının milletlerarası seyrüsefer yararına tesisi ve idamesi hususunda*"[993] ve "*gemilerin sebep olduğu kirlenmenin önlenmesi, azaltılması ve kontrol edilmesi için*"[994] iş birliği yapmalarını öngörmektedir. Ayrıca, 44. maddede, transit geçişin ertelenemeyeceği, engellenmeyeceği ve eğer boğaz devletinin seyrüsefer veya uçmayla ilgili bir tehlikeden haberi varsa bunu mutlaka gerekli şekilde duyuracağı belirtilmiştir.[995]

Doktrinde transit geçiş rejimiyle ilgili düzenlemelerin devletlerin büyük çoğunluğunca kabul edilmiş olduğu bildirilmekteyse de teamül hukuku kuralına dönüştüklerini söylemenin henüz erken olduğu görüşü baskındır.[996]

Türk Boğazları bakımından yukarıda aktarılan uluslararası sözleşmelerdeki en önemli düzenleme, BMDHS'nin 35. maddesinin c bendidir. Türk Boğazlarından geçiş rejimi, özel bir uluslararası antlaşmayla düzenlenmiştir ve bu antlaşmanın hükümlerine tabidir. Bununla birlikte Türkiye, BMDHS'ye taraf değildir. BMDHS'ye taraf olmayan bir devletin ilgili boğazdan geçişe dair uzun süredir yürürlükte olan bir antlaşmaya taraf olması halinde BMDHS hükümleriyle çelişse dahi bu diğer antlaşma hükümlerinin uygulanması, aslında uluslararası teamül hukukundan kaynaklanmaktadır.[997] Uluslararası antlaşmayla düzenlenmiş olan bu özel rejimde boşluklar bulunması veya

[991] BMDHS, m. 42/3.

[992] BMDHS, m. 42/5.

[993] BMDHS, m. 43(a).

[994] BMDHS, m. 43(b).

[995] BMDHS, m. 44.

[996] ÖZMAN, s. 373.

[997] PAZARCI (2004), s. 76.

hükümlerin yetersiz kaldığının tespit edildiği hallerde de BMDHS'de yer alan kuralların tamamlayıcı olarak uygulanması mümkün değildir. Bu noktada, ilgili sözleşme yani Montrö Sözleşmesi temelinde bir çözüm üretilmeli, gerekli ise yeni bir uluslararası antlaşma yapılmalıdır.[998] Türk Boğazları aslında açık denizin bir kısmı ile açık denizin diğer bir kısmı arasındaki uluslararası ulaştırmada kullanılmaktadır. Bu nedenle de Toluner'e göre coğrafi konumu transit geçiş rejimine elverişlidir. Diğer bir deyişle Türk Boğazlarında transit geçişin uygulanmasını engelleyen enstrüman Montrö Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme yürürlükte kaldığı müddetçe Türk Boğazlarında Montrö Sözleşmesi geçerli olacak, transit geçiş rejimi uygulanmayacaktır.[999]

Zararsız geçiş ve transit geçişten farklı olarak Montrö Sözleşmesi, savaş gemilerinin geçişini bildirim koşuluna tabi tutmuştur. Savaş gemilerinin bildirimde bulunmadan geçmelerine izin verilmemektedir. Uçak gemilerinin ise geçişi üstü örtülü bir ifadeyle tamamen yasaklanmıştır. Yine Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin hattı-harp gemileri ile denizaltılarının geçişi tümüyle yasakken Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin bu türden gemilerinin geçişi belirli koşullara tabi tutulmuştur. Ayrıca Montrö Sözleşmesi'nde Türkiye'nin savaş durumunda savaşan taraf olması halinde veya pek yakın bir savaş tehlikesi söz konusu olduğunda özel geçiş koşulları tatbik etmesi düzenlenmiştir.[1000] Türk Boğazlarından geçiş rejimi ad hoc bir rejimdir. Pazarcı, Montrö'deki gemilerin seyrinin kesintisiz ve hızlı olması, denizaltıların su üstünden geçmesi gibi düzenlemeler her ne kadar zararsız geçiş rejimine benzer olsa da Türk Boğazlarında zararsız geçişe ilişkin tüm düzenlemelere uyulmasının zorunlu olmadığı, aksine birçok açıdan Türkiye'nin ulusal mevzuatının geçerli olması gerektiğini kanaatindedir.[1001]

---

[998] BAYKAL (1993), s. 36.

[999] TOLUNER, s. 147.

[1000] Montrö'deki geçiş rejiminin zararsız geçiş ve transit geçişle karşılaştırılması için bkz. PAZARCI (2004), s. 76.

[1001] PAZARCI (2004), s. 77.

2.4.4.Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Kuralların Gelişimi

Deniz çevresinin korunması, ancak II. D. S. sonrasında önem kazanmış ve konu hakkındaki ilk uluslararası antlaşmalar, 1950'lerde yapılmıştır. Petrol kirliliğine ilişkin ilk uluslararası antlaşma, 1954 yılında imzalanan Denizlerde Petrol Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir (OILPOL). Bu sözleşme, 1958 yılında yürürlüğe girmiştir. I. ve II. Deniz Hukuku Konferanslarında üzerinde fazlaca durulmayan deniz kirliliği sorununa ilişkin yegâne düzenleme 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi'nde yer almıştır. Bu sözleşmede, devletlerin petrol ve radyoaktif maddelerden kaynaklanan kirliliği önlemek üzere gerekli önemleri alacakları kararlaştırılmıştır.[1002] 1967 yılında *Torrey Canyon* petrol tankeri kazası ve 1969'da Kaliforniya kıyılarında yaşanan *Santa Barbara* petrol sızıntısı ile birlikte deniz kirliliği uluslararası basında ön plana çıkmıştır. 1969 yılında Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizde Müdahale Edilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Uluslararası Sözleşme imzalanmıştır.

1970'lerden itibaren atıkların denize boşaltılması ve kara kaynaklı kirlilik konuları da uluslararası antlaşmalar kapsamına alınmıştır. 1972 yılında Londra Atıkların veya Diğer Maddelerin Denize Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Hakkında Konvansiyon (Londra Konvansiyonu) akdedilmiştir. 1972 Stockholm Konferansı'nda ise deniz çevresinin korunması hakkında düzenlemeler yapılması için tavsiyede bulunulmuştur. Bu tavsiye kararı uyarınca kurulan UNEP (United Nations Environmental Programme-Birleşmiş Milletler Çevre Programı) deniz çevresinin korunması bakımından önemli gelişmeler yaşanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda UNEP bölgesel deniz programları oluşturulmuş, bölgesel antlaşmalar akdedilmeye başlanmıştır.[1003] Bu dönemde yapılan en önemli sözleşme, IMO bünyesinde imzalanan Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme'dir (MARPOL). Bu sözleşme, 1973 yılında çeşitli nedenlerle yürürlüğe girmemiş, 1978'de

[1002] CADS, m. 24 ve 25.

[1003] Bölgesel antlaşma örnekleri için bkz. TANAKA, Yoshifumi, **The International Law of the Sea**, 3rd Edition, CUP, 2019, s. 332.

yapılan Protokol ile yürürlük koşulları kolaylaştırılarak yürürlüğe girmesi sağlanmıştır.[1004] Bu sözleşme, kısaca MARPOL73/78 olarak anılmaktadır.

Günümüzde deniz çevresinin korunması, uluslararası deniz hukukunun en önemli konularından biridir. Yapılan antlaşmalar yanında teamül hukuku da devletlere yükümlülük getirmektedir. Teamül hukukunda hiçbir devletin kendi ülkesini başka bir devlete zarar verecek şekilde kullanmaması ve başkası tarafından kullanılmasına izin vermemesi kuralı bulunmaktadır. Bu kural *sic utere tuo ut alienum non leadas (kendi malını başkasınınkine zarar vermemek amacıyla kullan)* ilkesiyle de ifade edilmektedir.[1005] Aynı zamanda BMDHS'nin 300. maddesinde de yer verilen hakların kötüye kullanılmaması yükümlülüğü de deniz çevresinin korunmasına ilişkin teamül hukukunun bir diğer kuralıdır.

Uygulanan uluslararası hukukta BMDHS ile deniz çevresinin korunması konusunda genel bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu sözleşmenin 1. maddesinin 4. bendinde "deniz çevresinin kirlenmesi" terimi, "*canlı kaynaklar ve deniz hayatı için zararlı olma, insan sağlığı için tehlike oluşturma, balıkçılık ve denizin diğer meşru kullanımları da dahil olmak üzere, deniz faaliyetleri için engel olma, deniz suyunun kullanılma kalitesinin bozulması ve güzelliğinin azaltılması gibi muzır tesirlere yol açan veya yol açması ihtimali olan maddelerin ve enerjinin insan tarafından, doğrudan veya dolaylı olarak deniz çevresine (haliçler de dahil) getirilmesi*" olarak tanımlanmıştır. Tanaka, deniz çevresinin kirlenmesine ilişkin dörtlü bir tasnif yapmaktadır. Bunların ilki, kara kaynaklı kirlenmedir. Kara kaynaklı kirlenmeden en fazla sahil suları etkilenmektedir. İkincisi, gemi kaynaklı kirlenmedir. Bu kirlenme, operasyonel (*operational*) veya kazara (*accidental*) olabilmektedir. Operasyonel kirlenme, gemilerin normal faaliyetlerini yürütürken ortaya çıkan kirlenmedir. BMDHS ve MARPOL, bu konudaki hukuki çerçeveyi sağlamaktadır. Üçüncüsü, denize boşaltma yapılmasından (*dumping*) kaynaklanmaktadır. Denize boşaltma terimi, BMDHS'nin 1. maddesinin 5. fıkrasının a ve b bentlerinde tanımlanmıştır. Londra Sözleşmesi'nin yerini alan ve 2006'da tadil

[1004] ABDULLAHZADE, Cavid, **Uluslararası Hukuk Açısından Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği**, Yetkin Yayınları, Ankara 2005, s. 53.

[1005] TANAKA, s. 329-330.

edilen 1996 Protokolü daha ayrıntılı açıklamalar içermektedir. Dördüncüsü ise deniz yatağında gerçekleştirilen faaliyetlerden kaynaklanan kirliliktir. Nisan 2010'da yaşanan BP petrol kulesi patlaması sonucu ortaya çıkan petrol kirliliği buna bir örnektir.[1006]

1982 BMDHS'nin XII. Kısmı, "Deniz Çevresinin Korunması" başlığını taşımaktadır. 192. maddeyle denize kıyısı olan ve olmayan tüm devletler için deniz çevresini koruma ve muhafaza etme yükümlülüğü düzenlenmiştir. Devletler doğal kaynakları, bu göreve uygun bir biçimde işletmelidirler.[1007] Bu sözleşmede denizlerin farklı kaynaklardan kirlendiği de gözetilerek bu kısmın 5. Bölümünde kirlenmenin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü için ayrıntılı düzenlemelere gidilmiştir. Bununla birlikte, 194. madde devletlerin yükümlülüklerini daha kapsamlı olarak düzenlemektedir. Buna göre, "*Devletler, deniz çevresinin herhangi bir kaynaktan kirlenmesini önlemek, bu gibi bir kirlenmeyi azaltmak veya kontrol etmek için gerekli olan ve bu Sözleşmeye uygun bütün tedbirleri, ellerindeki en pratik araçları kullanarak ve yeteneklerine uygun şekilde yerine göre tek başına veya kolektif şekilde alacaklardır.*"[1008] Ayrıca, "*devletler, yetki veya kontrolleri altında ki faaliyetlerin kirlenme yoluyla diğer devletlere veya çevrelerine zarar vermeyecek şekilde yürütülmesini ve yetki veya kontrolleri altındaki olay ve kazalardan ileri gelen kirlenmenin bu Sözleşmeye uygun şekilde egemen haklar kullandıkları alanların ötesine yayılmamasını sağlayacak gerekli bütün tedbirleri alacaklardır.*"[1009] Alınacak tedbirler, deniz çevresinin kirliliğine neden olan tüm kaynaklara[1010] yönelik olmalıdır.[1011] Bu hükümlere göre devletler imkanları dahilinde

---

[1006] TANAKA, s. 324-329.

[1007] 1982 BMDHS, m. 193.

[1008] 1982 BMDHS, m. 194/1.

[1009] 1982 BMDHS, m. 194/2.

[1010] *"a. zehirli, zararlı veya tehlikeli maddeler, bilhassa karadan kaynaklanan, atmosferden kaynaklanan veya atmosfer yoluyla veya boşaltma suretiyle deniz çevresine giren kalıcı maddeler,*

b. gemi kaynaklı kirlenme, bilhassa kazaların önlenmesini ve acil durumlarla ilgili denizde hareket güvenliğini sağlayan, kasti veya gayri kasti boşaltmaları önleyen ve gemilerin dizaynı, yapımı, teçhizatı, işletilmesini ve mürettebatının durumunu düzenleyen tedbirler,

c. deniz dibi ve toprak altının doğal kaynaklarını araştırmada ve işletmede kullanılan tesislerden ve cihazlardan kaynaklanan kirlenme, bilhassa kazaları önleme ve acil durumların gereğini yapma, denizdeki faaliyetlerin güvenliğini sağlama ve bu gibi tesislerin veya cihazların dizaynı, yapımı, teçhizi, işletilmesi ve mürettebatla donatılmasını düzenleyen tedbirler." Bkz. 1982 BMDHS, m. 194/3 (a), (b) ve (c).

[1011] 1982 BMDHS, m. 194/3.

ve pratik yöntemlerle kirliliği önlemeye ve azaltmaya çalışmalıdır. Devletler bu kapsamda ulusal düzenlemelerini de bu amaçla uyumlu hale getirmekle yükümlüdürler.[1012] Ancak devletler bunu yaparken diğer devletlerin haklarını kullanmalarını ve yükümlülüklerini yerine getirmelerini haksız bir biçimde engellememelidirler.[1013] Literatürde, 1982 BMDHS'deki deniz çevresinin korunması hakkındaki düzenlemelerinin teamül hukuku kuralı niteliğini haiz olduğu belirtilmektedir.[1014]

Gemilerden kaynaklı kirlenme, tüm kaynaklar arasında en kirletici olandır. Kara kaynaklı kirlenme 1982 BMDHS'de ve bölgesel antlaşmalarda[1015] düzenlenmiş olmakla birlikte gemilerden kaynaklanan kirlenme global antlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu antlaşmalardan kronolojik olarak ilki MARPOL'dür. 1973 yılında imzalanan MARPOL, deniz çevresinin petrol ve diğer zararlı maddelerle kirlenmesini tamamen ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. 1973 Sözleşmesi ve 1978 Protokolü metninin yanı sıra MARPOL'ün iki Protokol ve altı Eki[1016] mevcuttur. MARPOL73/78[1017], Sözleşmenin tarafı olan bir devletin bayrağını taşımaya yetkili gemilere ve bir tarafın bayrağını taşımaya yetkili olmasa bile bir tarafın otoritesi altında çalışan gemilere uygulanır. Ancak MARPOL, ticari olmayan amaçlarla kullanılan ve bir devletin sahip olduğu veya işlettiği savaş gemilerine, donanma yardımcı gemilerine ve diğer gemilerine uygulanmamaktadır.[1018] Gemilerden kaynaklanan petrol kirliliğini düzenleyen Ek I, 2004 yılında revize edilmiştir ve petrol veya yağlı karışımların gemilerden denize

---

[1012] KURAN, Selami, **Uluslararası Deniz Hukuku**, 4. B, Beta, 2014, s. 307.

[1013] 1982 BMDHS, m. 194/4.

[1014] TANAKA, s. 333; SANDS, Phillipe/ PEEL, Jacqueline/ FABRA, Adriana/ MACKENZIE, Ruth, **Principles of International Environmental Law**, Cambridge University Press, 2012, s. 350.

[1015] Bölgesel antlaşmaların listesi için bkz. TANAKA, s. 340.

[1016] Eklerin isimleri sırasıyla şu şekildedir: Ek I "Gemilerden Kaynaklanan Petrolle Kirlenmeyi Önlemeye İlişkin Kurallar"; Ek II "Dökme Olarak Taşınan Zararlı (Zehirli) Sıvı Maddelerle Kirlenmenin Kontrol Altına Alınmasına İlişkin Kurallar"; Ek III "Deniz Yolu İle Ambalajlı Olarak, Konteynerler, Portatif Tanklar Veya Karayolu Ve Demiryolu Tank Vagonları İçerisinde Taşınan Zararlı Maddelerle Kirlenmeyi Önlemeye İlişkin Kurallar"; Ek IV "Gemilerden Kaynaklanan Pis Sular İle Kirlenmenin Önlenmesine İlişkin Kurallar"; Ek V "Gemilerden Kaynaklanan Çöplerle Kirletilmesinin Önlenmesine Dair Kurallar"; Ek VI "Gemilerden Kaynaklanan Hava Kirliliğini Önleme Kurallar".

[1017] Türkiye, MARPOL 73/78'e, 24 Haziran 1990 tarihinde taraf olmuştur. Bkz. RG, 24 Haziran 1990 No: 20558. Türkiye bugün Ek I, II, III, IV, V, VI'ya da taraftır.

[1018] MARPOL, m. 3.

boşaltılmasına ilişkin sınırları belirlemektedir.[1019] Ayrıca petrol tankerlerinin çift cidar ve çift dip gerekliliklerine uyması zorunlu tutulmuştur.[1020] Ek II, zehirli sıvı madde kalıntılarının veya balast suyu, tank yıkama sıvıları veya bu tür maddeleri içeren diğer karışımların boşaltımlarını düzenlemektedir. Ek III, deniz yoluyla taşınan zararlı maddelerin ambalajlanmasını, Ek IV, gemilerden kaynaklanan kanalizasyon kirliliğini düzenlemektedir. Ek V ise gemilerden her türlü yiyecek, evsel atıklar ve geminin faaliyetlerine bağlı tüm çöplerin atılmasını düzenlemektedir. Bu düzenleme ile tüm plastik atıkların denize bırakılması yasaklanmıştır. Bununla birlikte geminin güvenliğini sağlamak veya denizde can kurtarma maksadıyla çöplerin atılması[1021], tüm makul önlemler alındığı halde gemideki bir hasar neticesinde çöplerin denize karışması[1022] ve yine makul düzeyde önlem alınmasına karşın sentetik balık ağlarının kazara denizde kaybolması[1023] hukuka uygun kabul edilmiştir. Ek VI ise, gemilerden kaynaklanan hava kirliliğini düzenlemektedir. 1982 BMDHS hükümleri ise tüm devletlerin bayraklarını taşıyan veya kendi ülkesinde tescil edilmiş gemilerden kaynaklanacak kirliliği önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli ulusal düzenlemeleri yapması yükümlülüğünü getirmiştir.[1024] Bu düzenleme bayrak devleti kuralının bir görünümüdür. Bu düzenlemelerin, genel olarak kabul gören uluslararası kurallarla, yetkili uluslararası teşkilat veya diplomatik konferans vasıtasıyla oluşturulan standartlarla uyumlu olması gerekmektedir.[1025] Sözleşmede göndermede bulunulan yetkili uluslararası örgütlerden en önemlisi Uluslararası Denizcilik Örgütü'tür (IMO) ve sözü edilen standartların büyük çoğunluğu da bu örgüt tarafından geliştirilmiştir. IMO'nun bu konu hakkında ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu sözleşmelerin başlıcaları, SOLAS, COLREG, MARPOL73/78 ve Load Lines olarak sıralanabilir.[1026] Bayrak devleti, ortaya koyduğu kurallar ve düzenlemelerin ihlali her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin kendi

[1019] Regulation 15

[1020] Regulation 19-20.

[1021] Regulation 6(a)

[1022] Regulation 6(b).

[1023] Regulation 6(c).

[1024] 1982 BMDHS, m. 211/2.

[1025] 1982 BMDHS, m. 211/2.

[1026] KURAN, s. 308.

düzenlemelerinin icrası ile yükümlü tutulmuştur.[1027] Bu kapsamda, bayrak devleti, söz konusu gemiler ilgili koşulları sağlayıncaya dek bunların denize açılmalarını engellemeli[1028], ihlalin gerçekleşmesi halinde soruşturma başlatmalı ve gerekli ise dava açmalıdır.[1029] Ayrıca başka bir devletin yazılı talebi halinde iddia edilen ihlalleri araştırmak zorundadır.[1030] Son olarak bayrak devletinin öngördüğü cezalar, caydırıcı olmalıdır.[1031] Gemilerden kaynaklanan kirlenmeyi önlemekle yükümlü ve yetkili tek devlet bayrak devleti değildir. 1982 BMDHS, bu hususta kıyı devletine de zararsız geçişi engellememek kaydıyla ulusal düzenlemeler çıkarma ve yabancı gemiler üzerinde yetki kullanma imkânı vermiştir.[1032] Kıyı devletine kanun ve düzenlemelerinin ihlali durumunda dava açma yetkisi[1033], Sözleşmede açıkça düzenlenen koşulların varlığında fiziki inceleme yapma yetkisi[1034] ve yine belirli bazı koşulların varlığı halinde geminin tutuklanması dahil hukuki işlem tesis etme yetkisi[1035] de tanınmıştır. Ayrıca liman devletine de yetkiler tanınmıştır. İcra yetkisinin kullanılmasına ilişkin kurallar Sözleşme'nin XII. Kısmının 7. Bölümünde düzenlenmiştir.

Deniz çevresinin boşaltma yoluyla kirletilmesi ise 1982 BMDHS'nin yanı sıra 1972 Londra Konvansiyonu ve 1996 Protokolüyle, ayrıca da bölgesel anlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu türden kirlenmeyi önlemek, azaltmak ve kontrol etmek üzere de tüm devletler gerekli kanun ve düzenlemeleri yapma yükümlülüğüne sahiptir.[1036] Bununla

[1027] 1982 BMDHS, m. 217/1.

[1028] 1982 BMDHS, m. 217/2.

[1029] 1982 BMDHS, m. 217/4. Bu kapsamda bayrak devleti, BMDHS'nin liman ve kıyı devletinin yetkisini düzenleyen 218, 220 ve 228. maddelerine halel getirmemek şartıyla derhal teftiş yaptırmalıdır.

[1030] 1982 BMDHS, m. 217/7.

[1031] 1982 BMDHS, m. 217/8.

[1032] 1982 BMDHS, m. 211/4, 5, 6 ve 7.

[1033] 1982 BMDHS, m. 220/1.

[1034] 1982 BMDHS, m. 220/2 ve 5.

[1035] 1982 BMDHS, m. 220/2 ve 6.

[1036] 1982 BMDHS, m. 210/1.

birlikte bir devletin karasuları, kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölgesinde söz konusu kıyı devletinin açık ön izni olmadan herhangi bir boşaltma yapılamayacaktır.[1037]

1982 BMDHS'ye göre tüm devletler, gerek milli yetkiye tabi deniz dibi faaliyetlerinden kaynaklanan[1038] gerekse de sahadaki faaliyetlerden ileri gelen[1039] kirlenmeyi önlemek, azaltmak ve kontrol etmek amacıyla gerekli ulusal düzenlemeleri yapmakla yükümlüdürler.

1982 BMDHS, deniz çevresinin korunmasına ilişkin hükümlerin milletlerarası boğazlarda uygulanması hakkında da bir hükme yer vermiştir. Buna göre, *"[XII. Kısımdaki] Bölüm 5, 6 ve 7'de yer alan hiçbir hüküm, milletlerarası ulaşımda kullanılan boğazların hukuki rejimini etkilemez. Ancak, eğer Bölüm 10'da[1040] zikredilen yabancı gemilerden başka bir yabancı gemi, 42. maddenin paragraf 1 (a) ve (b) bentlerinde anılan kanun ve düzenlemeleri ihlal ettiyse, (böylece) boğazların deniz çevresine esaslı bir sebep zarar vermiş veya böyle bir zarar tehdidi oluşturmuşsa, boğaza kıyısı olan Devletler uygun icra tedbirlerini alabilir ve bu durumda, mutas mutandis, bu bölüm hükümlerine uyacaklardır*."[1041]

2.4.5.Denizlerde Uluslararası Güvenliğin Muhafazasına İlişkin Düzenlemeler

Uluslararası hukukun temel amaçlarından biri uluslararası barış ve güvenliği korumaktır. Bu gereklilik denizler bakımından da söz konusudur. Günümüzde gemilere yönelik silahlı soygun[1042] ve korsanlık[1043] eylemleri, terörist eylemler ve diğer

[1037] 1982 BMDHS, m. 210/5.

[1038] 1982 BMDHS, m. 208.

[1039] 1982 BMDHS, m. 209.

[1040] Deniz çevresinin korunmasında yargı bağışıklığını düzenleyen hükümdür.

[1041] 1982 BMDHS, m. 233.

[1042] 2 Aralık 2009'da kabul edilen Gemilere Karşı Korsanlık ve Silahlı Soygun Suçlarının Soruşturulmasına İlişkin IMO Uygulama Kuralları, "gemilere karşı silahlı soygun" kavramını tanımlamaktadır.

[1043] Korsanlığın modern tanımı için bkz. BMDHS m. 101.

suçlar[1044], kitle imha silahlarının deniz taşımacılığı yoluyla sevk edilip yayılması[1045] ve okyanuslarda yürütülen askeri faaliyetler[1046] denizlerin karşı karşıya olduğu tehditlerdendir.[1047] BMDHS'nin 301. maddesi, denizlerde uluslararası barış ve güvenlik bakımından temel bir normdur ve denizlerin barışçı şekilde kullanılmasını düzenlemektedir. Buna göre devletler, deniz hukukundan doğan haklarını kullanırken ve yükümlülüklerini yerine getirirken kuvvet kullanmaktan ve kuvvet kullanma tehdidinden kaçınacakladır.

Denizlerde can güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan ilk sözleşme, 1912 yılında meydana gelen "Titanic" kazasının ardından hazırlanmıştır. Denizde Can Güvenliği Sözleşmesi (SOLAS) isimli bu metin 1914'te yürürlüğe girmiştir. Bu ilk SOLAS, 1929, 1948, 1960 ve 1974 yıllarında güncellenmiştir. Kısaca SOLAS 1974 olarak ifade edilen metin, 28 Mayıs 1980'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu sözleşmeye 1980 yılında katılma yoluyla taraf olmuştur.[1048] SOLAS, gemilerin güvenli şekilde inşaatı, gemilerde bulunması gereken temel güvenlik teçhizatı hakkında asgari standartları belirlemektedir.

[1044] *Achille Lauro* olayına doğrudan yanıt olarak IMO'nun himayesinde 1988 Denizde Seyir Emniyetine Karşı Yasa Dışı Eylemlerin Önlenmesine Dair Sözleşme (SUA Sözleşmesi) imzalanmıştır. 11 Eylül 2001'de New York'ta meydana gelen terör saldırılarından sonra ise 1988 SUA Sözleşmesi, 2005 Protokolü ile revize edilmiştir. Bu sözleşme, literatürde 2005 SUA Sözleşmesi olarak kısaltılmaktadır.

[1045] Nükleer silahlar da dahil kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek üzere yapılan girişimlerden biri, Kitle İmha Silahlarının Yayılmasına Karşı Güvenlik İnisiyatifi'dir. 4 Eylül 2003 tarihinde, Paris'te "Silahların Yayılmasını Önleme Güvenliği Girişimi için Yasaklama İlkeleri" üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bkz. Yasaklama İlkeleri'nin 4. maddesinin d bendi.

[1046] Bir başka devletin münhasır ekonomik bölgesinde askeri faaliyetlerde bulunması bu kapsamda tartışılan konulardan biri olmaktadır. BMDHS'nin ilgili maddesi olan 58(3)'e göre eğer böyle bir askeri faaliyete girişilecekse kıyı Devletlerinin hak ve ödevlerine gereken saygı göstermelidir. Dolayısıyla faaliyet, eğer kıyı devletinin deniz kaynaklarının aranması ve işletilmesi ile denizciliğin ve deniz çevresinin korunması konularındaki haklarını ve yargı yetkisini uygulamasını engelliyorsa MEB'deki askeri faaliyetlerin uluslararası hukuka aykırı düşeceği kabul edilebilecektir. Bkz. TANAKA, s. 472. Ayrıca bkz. 1963 Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Testlerini Yasaklayan Uluslararası Sözleşme m. I,1 (a). Ayrıca, belirli bir deniz yatağı alanının sınırlarının ötesinde deniz yatağına nükleer silahların yerleştirilmesi de yasaklanmıştır. Bkz. 1971 Nükleer Silahların ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Deniz Yatağına, Okyanus Tabanına ve Bunların Toprak Altına Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına İlişkin Antlaşma, m. I. Son olarak, bölgesel düzeyde nükleer silahların denenmesini ve kullanılmasını yasaklamayı amaçlayan ve bunun için nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge kuran antlaşmalar bulunmaktadır.

[1047] TANAKA, s. 451.

[1048] 6 Mart 1980 8/552 B.K.K.

Bununla birlikte acil durum prosedürleri ile uygunluk sertifikalarını da düzenlemektedir.[1049] Sözleşme, 1974 yılından sonra da revize edilmiştir.

Ekim 1985'te İtalyan Kurvaziyeri Achille Lauro kurvaziyer gemisinin kaçırılması, çağdaş denizcilik tarihinde ilk terörist faaliyet olarak kaydedilmiş, IMO'nun çalışmaları neticesinde 1988'de Denizde Seyir Güvenliğine dair SUA Sözleşmesi akdedilmiştir. 2000 yılında Aden limanında USS COLE fırkateynine gerçekleştirilen saldırı ve 2001'deki 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, güvenliğini sağlamak üzere denizde de tedbirler alınmasını gerekli görmüş ve ulusal mevzuatı yanında IMO bünyesinde de çalışmalar yapılmıştır. IMO bünyesinde Deniz Güvenlik Çalışma Grubu kurulmuştur. 1974'te akdedilen Uluslararası Denizde Can Emniyeti Sözleşmesi (SOLAS)'a ek olarak Uluslararası Gemi ve Liman Güvenlik Tüzüğü hazırlanmasına başlanmıştır. Böylelikle IMO bünyesinde "denizde güvenlik" kavramı, "denizde emniyet" kavramının önem bakımından önüne geçmeye başlamıştır.[1050] BM Güvenlik Konseyi'nin 1368, 1373 ve 1390 sayılı kararları, Uluslararası Gemi ve Liman Tesisleri Güvenlik Kodu (ISPS), 2005'te değiştirilen SUA Sözleşmesi ile hayata geçirilmiştir.[1051]

IMO'nun denizlerde güvenlik ve emniyetle ilgili tüm düzenlemelerini Canca sıralamaktadır. Bunlar, Uluslararası Güvenlik Yönetimi Kodu (ISM Kod), Uluslararası Gemi ve Liman Tesisi Güvenlik Kodu (ISPS Kod), Denizde Can Güvenliği Sözleşmesi (SOLAS-1974), Uluslararası Yükleme Sınırı Sözleşmesi, Gemilerin Tonaj Ölçümleri Üzerine Uluslararası Sözleşme (TONNAGE), Özel Ticari Yolcu Gemileri Sözleşmesi (STP), Uluslararası Denizde Çatışmayı Önleme Tüzüğü (COLREG), Uluslararası Deniz Uydu Organizasyonu Üzerine Sözleşme (INMARSAT), Gemiadamlarının Eğitimi, Sertifikalandırılması ve Vardiya Esasları Üzerine Uluslararası Sözleşme (STCW), Uluslararası Denizde Arama Kurtarma Sözleşmesi (SAR), Güvenli Konteynerler İçin Uluslararası Konvansiyon (CSC), Balıkçı Teknelerinin Güvenliği için Torremolinos Uluslararası Konvansiyonu (SFV), Balıkçı Tekneleri Eğitimi, Sertifikalandırılması ve

[1049] CANCA, Hakan Selim, **Uluslararası Hukukta Türk Boğazları**, Seçkin, 2012, s. 143.

[1050] ÖZEL, Mesut, "*Deniz Güvenliği: Kavramsal Gelişimi, Ulusal ve Uluslararası Uygulama ve Strateji Belgelerine Yansımasına Yönelik Bir Analiz*", içinde Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz, 2020, s. 99.

[1051] CANCA, s. 137.

Vardiya Esasları Üzerine Uluslararası Sözleşme (STCW-F), Özel Ticari Yolcu Gemileri için Hacim Gereksinimleri Üzerine Protokol (SPACE STP 1973) ve 1976 Ticari Gemi İşletmeciliği- Minimum Standartlar- Konvansiyonu'dur.[1052]

Türkiye, IMO'nun denizde güvenlik ve emniyet konularını içeren bazı sözleşmelerine taraftır. Bunlar, i. Denizde Can Emniyeti Uluslararası Sözleşmesi (SOLAS 74), ii. Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (MARPOL 73/78, Ek I, II ve IV), iii. Yük Hatları Uluslararası Sözleşmesi (LL 66), iv. Denizde Çatışmayı Önleme Uluslararası Kuralları (COLREG 72), v. Gemi Adamlarının Eğitimi, Belgelendirilmesi ve Vardiya Tutma Esasları Uluslararası Sözleşmesi (STCW 78/95), vi. Uluslararası Tonaj Sözleşmesi (TONNAGE 69)'dur.[1053]

1960 yılında yapılan SOLAS Konferansı'nda denizlerde çatışmayı önlemeye dair kurallar kabul edilmiş ancak bu kurallar SOLAS hükümleri arasında yer almamıştır. Bu kuralların bağlayıcılık kazanması, IMO bünyesinde 1972'de akdedilen "Uluslararası Denizde Çatışmayı[1054] Önleme Sözleşmesi"[1055] ile olmuştur. Bu konvansiyon, COLREG şeklinde kısaltılmaktadır. 1977'de yürürlüğe giren COLREG, manevra ve seyir kuralları, yol hakkı, güvenli hız, çatışmayı önleme faaliyetleri, dar kanallarda ve kısıtlı görüş koşulunda izlenecek prosedürler, içermektedir. Türkiye'nin 1973'te taraf olduğu[1056] sözleşme, Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü olarak yayımlanmış ve 15.07.1977'de yürürlüğe girmiştir. COLREG Kurallarının amacına ulaşabilmesi için IMO tarafından Trafik Ayrım Düzenleri kabul edilebileceği de sözleşmenin henüz 1. maddesinin d fıkrasında kabul edilmiştir. COLREG Kural 9'da[1057] ise dar kanallarda

[1052] CANCA, s. 140-147.

[1053] CANCA, s. 136.

[1054] Orijinal metinde yer alan "collision" terimi resmi çeviride "çatışma" olarak çevrilmiştir. Bu terimin çarpışma kelimesiyle ifade edilmesi mümkündür.

[1055] Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea

[1056] RG. 29 Nisan 1973, S. 16273.

[1057] RG 29 Nisan 1973, S. 16273.

teknelerin yönetiminde uygulanacak kurallar, Kural 10'da[1058] da Trafik Ayrım Düzenleri hakkındaki kurallar düzenlenmiştir.[1059]

[1058] RG 29 Nisan 1973, S. 16273.

[1059] "KURAL: 9 Dar Kanallar

(a) Dar bir kanal veya geçit boyunca ilerleyen bir tekne geçit veya kanalın emin ve uygulayabildiği kadar, kendi sancak tarafındaki dış sınırına yakın seyredecektir.

(b) Boyu 20 metreden az olan bir tekne veya yelkenli bir tekne dar bir kanal veya geçitte emniyetle seyreden bir teknenin geçişine engel olmayacaktır.

(c) Balıkçılıkla uğraşan bir tekne dar bir kanal veya geçitte seyreden bir teknenin geçişine engel olmayacaktır.

(d) Bir dar kanal veya geçitte karşıdan karşıya geçen bir tekne, sadece böyle bir kanalın veya geçidin içinde emniyetle seyredebilecek bir teknenin geçişine engel olacaksa, bu geçişi yapmayacaktır. Karşıdan karşıya geçen teknenin niyetinden şüphe eden bir tekne Kural 34 (d) de belirlenen ses işaretini kullanabilir.

(e) (i) Dar bir kanal veya geçitte, yetişen gemi, yetişilen gemiyi geçme niyetini 34 (c) (i) sayılı Kuralda belirtilen uygun ses işaretini vererek gösterirse yetişilen gemi emniyetle geçişe izi n veren tedbirleri alırsa ancak o zaman geçiş yapılabilir. Mutabakata varıldığı takdirde, yetişilen gemi 34 (c) (ii) sayılı Kuralda belirtilen uygun ses işaretim verecek, emniyetli geçişe izin vermek üzer e harekete geçecektir. Şüpheli durumda, yetişilen gemi 34 (d) sayılı Kuralda belirtilen ses işaretini verebilir. (ii) B u kural yetişen teknenin 13. Kuralda belirtilen yükümlülüğün ü ortadan kaldırmaz.

(f) Araya giren bir engel sebebiyle diğer teknelerin görülmesinin engellendiği dar bir kanal veya bir geçidin bir dönüm yerine veya bir alanına yaklaşan bir tekne özel tedbir ve dikkatle seyredecek, 34 (e) sayılı kuralda belirtilen uygun ses işaretini verecektir.

(g) Olayın koşulları elverdiği takdirde, hiçbir tekne dar bir kanalda demirlemeyecektir."

KURAL: 10 Trafik Ayırım Düzenleri

(a) Bu kural Teşkilâtın kabul ettiği trafik ayırım düzenlerine uygulanacaktır.

(b) Trafik ayırım düzenlerini kullanan bir tekne: (i) O şeridin genel trafik akımı yönündeki uygun trafik şeridinde ilerleyecektir, (ii) Uygulanabildiği kadar trafik ayırım hattı veya ayırım bölgesinden açık bulunacaktır. (iii) Normal olarak, şeridin bitiminde trafik şeridine girecek veya çıkacaktır. Fakat yan taraftan girer veya çıkarken genel trafik akım yönüne, uygulanabildiği kadar, küçük bir açı ile girip çıkacaktır.

(c) Bir tekne mümkün olduğu kadar, trafik şeritlerinde karşıdan karşıya geçmekten kaçınacaktır. Fakat böyle bir geçiş zorunluluğunda olduğu zaman, geçişi uygulayabileceği kadar genel trafik akımı yönüne dik açıya en yakın bir açı ile yapacaktır.

(d) Bitişik ayırım düzenindeki uygun trafik şeridini emniyetle kullanabilecek olan akan trafik, normal olarak kıyıya yakın trafik bölgelerini kullanmayacaktır.

(e) (i) Acil durumlarda, ani bir tehlikeden kaçınmak ve (ii) Bir ayırım bölgesi içinde balıkçılıkla uğraşmak hariç, karşıdan karşıya geçen tekne dışında bir tekne; normal olarak, ayırım bölgesine girmeyecek ve ayırım hattını geçmeyecektir.

(f) Trafik ayırım düzeni sonlarına yakın alanlarda seyreden bir tekne özel bir dikkat gösterecektir.

(g) Bir tekne bir trafik ayırım düzeni içinde veya bu düzenin sonlarına yalan alanlarda demirlemekten mümkün olduğu kadar kaçınacaktır.

2.4.6.II. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesinden 2000 Yılına Dek Türk Boğazlarıyla İlgili Ortaya Çıkan Meseleler

II. Dünya Savaşı'nın bitimindeki Notalar Devresinden 1990'lı yıllara dek olan süreçte Boğazlara ilişkin kimi sorunlar ortaya çıkmış, bazı görüşler öne sürülmüştür. Bu süreci, 1980'e dek olan süreç ve 1980 sonrası olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kudret Özersay, 1980'e dek olan dönemde Montrö Sözleşmesi'nin uygulanmasında karşılaşılan sorunları üç başlıkta ifade etmektedir: i. "Barış zamanı" ve "savaş zamanı" terimlerinin yorumu, ii. Askeri ve teknolojik gelişmelerin yarattığı sorunlar, iii. Savaş gemilerinin sınıflandırılmasından doğan problemler.[1060] 1990'lı yıllarda ise Türkiye, Boğazlardan geçişle ilgili tüzükler hazırlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası hukukta önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri kuvvet kullanma yasağının benimsenmesidir. Bu dönemde özellikle bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmış, sömürgecilik son bulmuştur. Büyük devletler ise bu durumlara müdahale etmişlerdir. Örneğin, Montrö Sözleşmesi'nin 19. maddesi Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş zamanında savaşan tarafların savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklıyor olmasına rağmen Arap-İsrail çatışmaları sırasında savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmiştir. Bu uygulamaya diğer devletler tepki vermemişlerdir. Vietnam Savaşı sırasında da benzer bir durum yaşanmıştır. Türkiye, ABD gemilerinin Boğazlardan geçişini engellemediğinde *Pravda* ve *İzvestia* isimli Sovyet gazeteleri, Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'ni ihlal ettiği yönünde haber yapmışlardır. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ABD'nin Vietnam'da savaşan taraf olmadığını yalnızca Vietnam'da savaşan taraflardan birini desteklediğini açıklamıştır. Bu olayın bir diğer

---

(h) Bir trafik ayırım düzenini kullanmayan bir tekne mümkün olduğu kadar, uzak geçerek bu düzenden kaçınacaktır.

(i) Balıkçılıkla uğraşa n bir tekne bir trafik şeridini takip eden herhangi bir teknenin geçişini engellemeyecektir.

(j) Boyu 20 metreden az olan bir tekne veya yelkenli bir tekne bir trafik şeridini takip eden herhangi bir kuvvetle yürütülen teknenin emniyetle geçişini engellemeyecektir."

[1060] ÖZERSAY, Kudret, "*Boğazlar Konuusu*", içinde ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt II**, İletişim Yayınları, 2015, s. 102- 188.

önemli yanı, ABD'nin ilkin Montrö'ye taraf olmadığını bu nedenle Sözleşme hükümlerinin kendisine uygulanamayacağını belirtmesi ancak daha sonra Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin "objektif statü" yarattığına ilişkin iddiasını kabul etmesi olmuştur.[1061]

II. Dünya Savaşı sonrasında yalnız savaş teriminin manası ve Dünya üzerinde yaşanan çatışmaların doğası değişmemiş aynı zamanda askeri ve teknolojik gelişmeler de hız kazanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak da kimi itirazlar öne sürülmüştür. Örneğin Aralık 1968'de ABD'nin Akdeniz'deki Altıncı Filosu'na ait Dyess ve Turner gemileri, Boğazlardan geçmiş ve beş gün boyunca Karadeniz'de kalmıştır. Her iki gemi de Montrö Sözleşmesi hükümlerinin uygulanması bakımından 15.000 tonun altında oldukları ve hafif su üstü gemisi olmaları yanında taşıdıkları topların çapları yine Sözleşmede belirtilen sınırı aşmadığı için Boğazlardan geçiş serbestliği ilkesinden yararlanabilmişlerdir. Buna karşın Dyess 305 mm çapında 8 adet ASROC (denizaltısavar roketatar) füzeleriyle donatıldığı için SSCB ve Bulgaristan bu geçiş nedeniyle Türkiye'yi sözlü olarak prostesto etmiştir. Türkiye ise Montrö Sözleşmesi'nin akdedilmesinden sonra teknolojik gelişmelere bağlı olarak gemilerin yeni silahlarla donatılabildiğini ancak söz konusu geçişin Montrö hükümleri gerekçe gösterilerek engellenemeyecek olduğunu belirtmiştir. Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin II. Eki'ni uygulamıştır, bu türden gemilerin geçişi engellenmek isteniyorsa söz konusu II. Ek'in değiştirilmesi gerekmektedir.

Üçüncü önemli konu ise gemi türlerine ilişkindir. Montrö Sözleşmesi gemilerin Boğazlardan geçişini gemi türlerine göre düzenlemektedir. 18 Temmuz 1976'da SSCB'ye ait Kiev isimli savaş gemisi, Karadeniz'den girerek Boğazlardan geçmiştir. Bu geçiş, Türkiye'nin izniyle olmuştur. Geminin özellikleri değerlendirildiğinde, güvertesinde 25-30 sabit kanatlı ve dikey olarak inip kalkabilen (VTOL) Yak-36 türünde uçak ve ayrıca 25-30 tane denizaltı savar helikopter bulundurabilecek kapasitede olduğu görülmektedir. Geminin hangi türe ait olduğunun belirlenmesi, Boğazlardan geçiş hakkı olup olmadığını belirlemek bakımından gerekli olmuştur.

[1061] ÖZERSAY, s. 102- 188.

SSCB, bu geminin denizaltısavar kruvazör olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşın ABD'nin Akdeniz'deki varlığına tehdit oluşturması nedeniyle uçak gemisi olup olmadığı tartışılmıştır. Nitekim NATO Asamblesi Şubat 1974'te yaptığı bir açıklamada Kiev ve Minsk adlı uçak gemilerinin Boğazlardan geçmesinin önlenmesi gerektiğini bildirmiştir.[1062] Türkiye, Montrö Sözleşmesi'ndeki düzenlemelere göre bayrak devletinin beyanını esas almış ve geçişe rıza göstermiştir.[1063] Konu daha sonra 1981 yılında SSCB'nin yapımına başladığı Amiral Kuznetsov gemisinin Boğazlardan geçip geçemeyeceği tartışmalarıyla gündeme gelmiştir. SSCB, gemiyi, "uçak taşıyan muharebe" gemisi olarak sınıflandırmıştır. Türkiye bu geminin de 1991'de Boğazlardan geçmesine izin vermiştir. Her iki geminin geçişi bakımından Türkiye, kendisine yapılan önbildirimi ve gemiler hakkındaki bilgileri Montrö Sözleşmesi'nin 24. maddesi gereği akit tarafların Ankara'daki temsilciliklerine bildirmiş olmasına karşın her iki olayda da bu devletler geçişin hukuka aykırı olduğu ve engellenmesi gerektiğine yönelik resmi bir girişimde bulunmamıştır.[1064] Aynı konu üçüncü kez 2001 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ukrayna'dan aldığı donanımsız yüzer platform Varyag'ın Boğazlardan geçişinin planlanması ile ilgili olarak gündeme gelmiştir. Aslında bu gemi, Amiral Kuznetsov tipinde bir gemidir ve dev bir platformdur. Uçak gemisi olarak dizayn edildiği halde inşası buna göre tamamlanmamıştır. Bu geminin de Boğazlardan geçişine izin verilmiştir.[1065] SSCB, Montrö'ye taraf bir Karadeniz devletiyken Çin Halk Cumhuriyeti'nin Karadeniz'e yoktur. Bu nedenle Montrö Sözleşmesi'nin 10. maddesine göre hafif suüstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler dışındaki gemileri Boğazlardan geçirme imkânı bulunmamaktadır. Aslında SSCB'nin uçak gemisi teknolojisinin Çin'e transferi olan bu geçişte, Çin Halk Cumhuriyeti'ne ait bir uçak gemisi olduğu kabul edilirse Montrö Sözleşmesi'nin ihlal edildiği gündeme getirilebilecektir. Bir diğer görüşe göre bu gemi, boyu 300 metreden büyük, hiçbir donanımı ve makinesi olmayan dev bir platformdur.[1066]

[1062] SİRMEN, Ali, 'Montrö Çiğneniyor mu?', 10 Ocak 1976 Cumhuriyet Gazetesi.

[1063] KURUMAHMUT, Ali, Montrö Sözleşmesi Türk Boğazları ve Karadeniz, TÜDAV Yayınları No: 26, 2006, s. 89.

[1064] KURUMAHMUT, s. 91.

[1065] KURUMAHMUT, s. 91.

[1066] KURUMAHMUT, s. 92.

1936'dan 1980'lere gelindiğinde, hem Türk Boğazlarından geçiş yapan gemilerin sayısı önemli ölçüde artmış hem de gelişen teknoloji sayesinde gemilerin niteliklerinde önemli değişiklikler olmuştur. Buna karşın bilhassa İstanbul Boğazının hidrografik ve meteorolojik özellikleri ile genişliği değişmemiş, bu nedenle Boğazlarda can ve mal güvenliğinin sağlanması ile çevrenin korunması gerekliliği eskisine nazaran önem kazanmıştır.[1067]

Boğazlar Bölgesinde 1982'de 3, 1992'de 39 adet çatma olayı vuku bulmuştur. Benzer şekilde karaya oturma oranı da bu sürede artmıştır. Deniz kazalarının sayısından daha önemli olan bu kazaların neden olduğu somut zararların büyüklüğüdür. 1982 ila 1994 yılları arasında küçük veya büyük toplam 210 adet deniz kazası gerçekleşmişse de bunlardan iki tanesi geçiş sırasında yaşanabilecek bazı kazaların sebep olabileceği zararın etkilerinin ne denli büyük olabileceğine işaret etmektedir. 1979'da gerçekleşen *Independenta* kazasında 41 denizci ölmüş, 90.000 ton ham petrolün önemli bir kısmı denize karışmıştır. İkinci bir kaza, 1994'teki *Nassia- Shipbroker* kazasıdır. Bu kazada da 29 denizci ölmüş, 20.000 ton ham petrol denize boşalmıştır. Denizde yaşanan kazaların yanında gemilerin seyrüseferleri sırasında çevre kirliliği de yaşanmaktadır. Bu kirlilik, hava ve deniz kirliliği olarak iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Kullanılan yakıtın kalitesi, geminin motorundaki arızalar ve geçmekte olan gemilerin yoğunluğu hava kirliliğine neden olabilmektedir. Deniz kirliliği ise tankerlerin balast boşaltması (bir geminin dengeyi sağlamak için tanklarına aldığı suyu boşaltması), tankların yıkanması, çamur, sistine ve çöp boşaltımı gibi faaliyetler neticesinde oluşabilmektedir. Kimi zaman bir kaza yaşanmaksızın tankerlerin taşıdığı petrolün de denize sızabildiği bilinmektedir.[1068]

1980'li yıllara gelindiğinde işaret edilen kaza riskleri ve çevre kirliliği konuları, Boğazların özellikleri de dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Türk Boğazlarının bir kısmı olan İstanbul Boğazının en önemli özelliği, hem çok dar hem de uzun bir suyolu olmasıdır. Daha da önemlisi, İstanbul Boğazı'nda keskin dönüş noktaları vardır. Bu durum, gemilerin en az 12 kez rota değiştirmesini gerektirmektedir. Ayrıca, Karadeniz

[1067] ÖZERSAY, s. 185.

[1068] ÖZERSAY, s. 187.

ve Akdeniz'in tuzluluk oranlarındaki fark nedeniyle Karadeniz'den Akdeniz'e bir yüzey akıntısı, Akdeniz'den Karadeniz'e ise dip akıntısı söz konusudur. Bu akıntılar, Boğazdaki dönüm noktalarına çarptıklarında ise ters akıntılar (anaforlar) oluşmaktadır. Son olarak da özellikle şubat ayından mayıs ayına dek görüş uzaklığını 1 kilometrenin altına indiren sis olayları yaşanmaktadır.[1069]

İstanbul Boğazı'ndan 1938'de geçen toplam gemi sayısı 4.500 iken bu sayı 1996'da 49.952 olmuştur. Tonaj bakımından bir kıyaslama yapılırsa 1938'de geçen gemilerin toplam tonajı, 7.500.000 ton iken bu sayı, 1996'da 156.057.000'a yükselmiştir. Diğer bir deyişle gemi sayısıyla birlikte toplam tonaj da sürekli artmıştır. Boğazlarda aynı zamanda iki yaka arasında ulaşımı sağlayan ve diğer gemilerin geçişini diyagonal olarak kesen gemiler de mevcuttur. Gemi sayısının yarattığı trafiği kötü yönde etkileyen asıl önemli gelişme ise deniz ticaretinde her geçen gün daha büyük gemilerin kullanılıyor olmasıdır. Bu gemilerin manevra yetenekleri diğer gemilere nazaran kısıtlıdır ve bu nedenle son derece dar ve keskin dönüm noktaları olan İstanbul Boğazı'nda kaza yaşanması olasılığı artmıştır.[1070] Sözü edilen risklerin yanı sıra İstanbul, UNESCO tarafından "korunması gereken tarihi alanlar" kapsamına alınmış[1071] tarihi ve kültürel açıdan son derece önemli bir şehirdir.

Ayrıca Hazar Havzası'ndan ve Orta Asya'dan petrol taşıyan tankerler, Türk Boğazlarından geçerek dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır. İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nın coğrafi koşulları ve meteoroloji nedeniyle İstanbul Boğazı'nda bugüne dek 500'den fazla büyük kaza gerçekleşmiştir.[1072] Bu kazalar, çevre kirliliğinin yanı sıra Boğaz kıyılarında yaşayan insanların can güvenliğini de tehdit etmektedir. Boğazlardan petrol taşıyan tankerlerin yanı sıra sıvılaştırılmış tabi gaz (LNG), sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG), sıvılaştırılmış amonyak, nükleer atıklar ve kimyasal

[1069] ÖZERSAY, s. 185.

[1070] ÖZERSAY, s. 186.

[1071] ORAL, Nilüfer/ AYBAY, Gündüz, "*Turkey's Authority to Regulate Passage of Vessels Through the Turkish Straits*", içinde AYBAY, Gündüz (Ed.), **Denizciler, İşletmeciler ve Yöneticiler için Deniz Hukuku**, Aybay Yayıncılık, 1998, s. 935; İNAN, Yüksel, "*The Current Regime of the Turkish Straits*", Journal of Turkish Affairs, March - May 2001 Volume VI - Number 1., s. 171.

[1072] UZUN, Elif, *"Tehlikeli Madde Taşıyan Ticaret Gemileri Hakkında Milletlerzarası Standartlar ve Boğazlardan Geçiş*", MHBMHÖB, C. 23, S. 1-2, 2003, s. 853.

ürünler taşıyan gemiler de geçmektedir.[1073] Bu gemiler, uluslararası hukuk açısından zararlı ve tehlikeli madde taşıyan gemilerdir.

Özersay, Boğazlardan geçişte can ve mal güvenliği ile çevrenin korunması için alınabilecek önlemleri engelleyen Montrö hükümlerini de değerlendirmektedir. Buna göre, her şeyden önce Sözleşmenin 2. maddesinde geçiş serbestliği tanımlanırken bazı hususlara açıkça değinilmiştir. Örneğin, barış zamanında ticaret gemileri "*gece ve gündüz, bayrak ve yükleri ne olursa olsun… 3. madde hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir formalite olmaksızın"* Boğazlardan geçebileceklerdir. 3. madde, uluslararası sağlık kurallarına uygun olarak Türk yasalarına göre yapılacak sağlık denetimini düzenlemektedir. Bu denetimin son derece hızlı yapılması ve bunun dışında bir sebeple gemilerin durdurulmaması düzenlenmiştir. Yine Sözleşmeye göre, barış zamanında geçiş yapan ticaret gemilerinin kılavuzluk ve yedekçiliğe başvurmaları ihtiyaridir. Özersay, bu hükümleri birlikte ele alarak örneğin gece vakti büyük bir tankerin geçişinin Boğazlardaki güvenliği ne ölçüde tehlikeye atabileceğini gözler önüne sermektedir.[1074]

Hazar Denizi'nde geniş petrol rezervlerinin keşfedilmesinden bu yana bu sulardaki trafik önemli ölçüde artmıştır. Türk Boğazları üzerinden Avrupa'ya ham petrol taşıyan petrol tankerlerinin sayısındaki artış, bu sularda ve kıyılarda çevrenin koruması gerekliliğini en kısa sürede çözümlenmesi gereken bir mesele haline getirmiştir.[1075] Örneğin, Temmuz 1998'de 87.000 ton ham petrol taşıyan bir tankerin karaya oturması üzerine Türkiye, İstanbul Boğazı'nı kapatmak zorunda kalmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde, Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerinin kaleme alındığı 1936 yılında düşünülemeyen ve öngörülemeyen bazı meseleler ortaya çıkmıştır.

1990'ların başında hem SSCB'nin hem de Yugoslavya'nın dağılmasıyla başka sorunlar da ortaya çıkmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Gürcistan

[1073] UZUN (2003), s. 854.

[1074] ÖZERSAY, s. 186.

[1075] MARTIN, Kristina, *"Conflicts in Marine Environmental Protection: The Turkish Straits as a Case Study*," Transnational Law & Contemporary Problems, Vol. 9, No. 2, 1999, s. 681-702

devletleri, Karadeniz'e kıyıdaş devletler olmuşlardır. Sovyetler'in çözülmesinden sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'da[1076], taraflar SSCB'nin BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimî üyeliği de dahil olmak üzere tüm uluslararası örgütlerdeki üyeliklerinin Rusya Federasyonu'nca sürdürülmesini kararlaştırmışlardır. Bu karar gereğince SSCB'ye ait Yüksek Akit Taraf statüsü Rusya Federasyonu'na aittir.[1077]Toluner'in edindiği ve yayımladığı bilgilere göre Türkiye Montrö Sözleşmesi gereği yaptığı bildirimleri Ukrayna'ya da yapmaktadır. Gürcistan'a ise bildirim yapılmamaktadır. Montrö Sözleşmesi'nin Karadeniz devletleri lehine öngördüğü düzenlemelerden yararlanmak için Montrö'ye taraf olma şartı aranmadığından, Boğazlardan geçiş kuralları Karadeniz'e kıyıdaş bu üç devlete de uygulanacaktır.[1078] Yugoslavya'nın dağılması neticesinde ortaya çıkan devletler ise BM'ye yeni üye kabulü usulü izlenerek taraf olmuşlardır. Toluner'in araştırmalarına göre bu devletlerden hiçbirine Türkiye Montrö Sözleşmesi çerçevesinde bildirimde bulunmamaktadır.[1079] NATO çerçevesinde hareket edilse de bu kapsamdaki savaş gemileri bakımından da Montrö Sözleşmesi'nin hükümleri tatbik edilecek ve önbildirim yükümlülüğü yine savaş gemilerinin ait oldukları devletlerin üzerinde olacaktır.[1080]

2.4.7.Türkiye'nin Türk Boğazlarına İlişkin Düzenlemeleri: 1994 ve 1998 Tüzükleri

Boğazlar bölgesinde güvenliği sağlamak için Türkiye'nin attığı ilk önemli adım, 1982 yılında yeni bir İstanbul Liman Tüzüğü'nü kabul etmesidir.[1081] Cumhuriyet döneminde bu konudaki ilk düzenleme 1926'da kabul edilen İstanbul Liman Talimatnamesi'dir. Aslında 1845'ten bu yana İstanbul limanları için birçok düzenleme kabul edilmiştir.[1082]

[1076] XXXI ILM No:1, s. 142.

[1077] TOLUNER, Sevin, "*Montreux Konvensiyonu'nun Feshi ve Değiştirme Usulüne İlişkin Bazı Sorunlar Üzerinde Düşünceler*", Prof. Dr. Ergon A. Çetingil ve Prof. Dr. Rayegan Kender'e 50. Birlikte Çalışma Yılı Armağanı, İstanbul, 2007, s. 1078.

[1078] KURUMAHMUT, s. 96.

[1079] TOLUNER (2007), s. 1079.

[1080] KURUMAHMUT, s. 98-99.

[1081] İstanbul Liman Tüzüğü, R.G. 21 Nisan 1982, No. 17671.

[1082] ERSOY, Ergun, **Boğazlar Bölgesinde Hukuksal Statü ve Trafik Ayrım Düzeni Kurulması**, Rapor, Boğazlar Bölgesinde Seyir Güvenliği Semineri, İstanbul, 10 Nisan 1992, s. 39.

1982'de kabul edilen tüzükte geliş gidiş yönleri, benzer uluslararası su yollarında uygulanmakta olan kurallarla (COLREG 9. Kuralı) uyumlaştırılmış, bir trafik ayrım düzeni kabul edilmiştir. Daha önceden geminin gidiş yönüne göre sol sahil tarafında bulunan trafik akış yönü sağ sahil tarafına aktarılmıştır.[1083]

Gerek gemilerin boyutlarının büyümesi gerekse Boğazlardan geçen gemi sayısının artması, Türkiye'yi Boğazlar Bölgesinde can ve mal güvenliğini sağlama konusunda yeni önlemler almaya itmiştir. Bu noktada iki görüş öne sürülmüştür. Bu görüşlerden birincisi, Montrö Sözleşmesi hükümlerini tamamlamak üzere bir iç hukuk düzenlemesi yapılması olmuş, diğer görüşü savunanlar ise Montrö Sözleşmesi'nin 2. maddesindeki ifadeler son derece net olduğu için yapılacak iç hukuk düzenlemesinin Montrö Sözleşmesi ile ters düşeceğini, bu nedenle Montrö Sözleşmesi yerine yeni bir sözleşme akdedilmesini önermişlerdir. Bu görüşü savunanlar arasında ön plana çıkan isimlerden biri emekli büyükelçi ve Türk Boğazları Gönüllü İzleme Grubu Koordinatörü İsmail Soysal'dır. Diğer görüşü savunanlar ise Montrö'nün feshi halinde Boğazlardan geçişin yine serbest geçiş olacağını ve Türk Boğazları iki açık denizi bağladığı için transit geçiş rejimine tabi olacağı sonucunun doğacağını belirtmişlerdir.[1084]

Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı ve Ulaştırma Bakanlığı gibi yetkili kurumların birinci görüşü benimsemeleri sonucu, Mart 1993'te Türkiye, Türk Boğazlarında geçerli olacak bir trafik ayrım düzeni ve trafik yönlendirme şeritleri önermek üzere Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün Deniz Güvenliği Komitesi'ne görüşlerini sunmuştur.[1085] Türkiye'nin bunu yapmasının nedeni tarafı olduğu "Uluslararası Denizde Çatmayı Önleme Tüzüğü"ndeki (COLREG) haklardan yararlanabilmektir. Bu sözleşmenin 1/d ve 10. maddeleriyle kıyı devletine "Trafik Ayrım Düzeni" (TAD) kurma yetkisi tanınmış ancak bu hakkın kullanımı ilan edilen TAD'nin IMO tarafından kabulü şartına bağlanmıştır. Trafik ayrım şemaları, Deniz Güvenliği Komitesi (DGK) ve Seyir Güvenliği Alt-Komitesi'ne (SGAK) gönderilmiş

[1083] ÖZMAN, s. 407.

[1084] ÖZERSAY, Kudret, **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 22, Tezler Dizisi: 6, 1999., s. 118.

[1085] Turkey, Navigational and Environmental Safety in the Turkish Straits, U.N. IMO Maritime Safety Comm., 62nd Sess., Agenda Item 23, at 1 U.N. Doc. MSC 62/INF. 10 (1993).

ve trafik ayrım şemaları, Mayıs 1993'te yapılan DGK'nin 62. dönem toplantısına götürülmüştür.[1086] Türkiye, başta sadece TAD'ı sunmuş olmakla birlikte SGAK 39'un talebi nedeniyle[1087] yeni birtakım seyir güvenliği kurallarının geliştirilmesi amacıyla 1994 Tüzüğü'ndeki bütün kuralların yanı sıra yazılı bir kurala dayanmaksızın fiilen yapılan uygulamaları da İngilizceye çevirerek IMO'ye göndermiştir. Bu kurallar, mayıs ayında toplanacak olan DGK'nin 63. dönem toplantısına ait bir belge olarak, Mart 1993'te yayınlanmıştır. Rusya Federasyonu, DGK 63/7/15 numaralı belgesi ile Türkiye'nin sunduğu dokümana, Montrö Sözleşmesi, BMDHS ve deniz hukukunun evrensel olarak kabul edilmiş kurallarına aykırı olduğu gerekçesi ile itiraz etmiş, görüşlerini ayrıca DGK'nin 63. dönem toplantısının ilk genel oturumunda tekrarlamıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) heyeti de benzer görüşlerini belirtmiş ve Türkiye'nin GKRY bayrağı taşıyan gemilere ayrımcılık yaptığını öne sürmüştür. Bu itirazlar, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Umman tarafından da desteklenmiş, ileri sürülen görüşler sonuç belgesine yazılmıştır.[1088] Bu toplantıda IMO'ye gönderilen trafik ayrım şemalarının 24 Kasım 1994 tarihinde uygulanmasına başlanmak üzere onaylanması ve bu şemaların üye devletlere dağıtılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Genel Kurul tarafından onaylanmak üzere, Türk Boğazlarında 29 Kasım 1994 tarihinden itibaren uygulanacak olan IMO "İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nde Seyrüsefere İlişkin Kural ve Tavsiyeler"[1089]i kabul edilmiş ve bunların 1 Haziran 1994 tarihinde SN/Circ.166 sayılı belge olarak üye devletlere dağıtılması kararlaştırılmıştır. IMO, "İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nde Seyrüsefere İlişkin Kural ve Tavsiyeler"inde Boğazlardan geçen gemilerin kılavuzluk hizmetlerinden yararlanmalarını, eğer gemiler belirli bir uzunluğun üzerindeyse Boğazlardan gündüz geçmelerini ve gerekirse geçişin yalnızca uygun şekilde donatılmış bir römorkör tarafından gerçekleştirilmesini ve Boğazlara giren gemilerin yerel denizcilik otoritesi tarafından kurulan raporlama

---

[1086] IMO, MSC 62/INF 10, Navigational and Environnıental Safety in tlıe Turkish Straits, London, 24 March 1993.

[1087] ORAL, Nilüfer, "*The Turkish Straits and the IMO: A Brief History*", içinde ORAL, Nilüfer / ÖZTÜRK, Bayram (Ed.), **The Turkish Straits Maritime Safety, Legal and Environmental Aspects**, TÜDAV, İstanbul 2006, s. 24.

[1088] IMO MSC 63, WP 11/Add 2, Report of Maritime Safety Committee, (on Turkish Straits), London, 24 May 1994.

[1089] IMO MSC 63 WP 11.

sistemine katılmalarını tavsiye etmektedir. Ayrıca, bu kural ve tavsiyelerde belirli yönlerde seyahat eden gemiler için trafik şeritleri oluşturan bir trafik ayrım şeması kabul edilmiştir. Trafik ayırım düzenine uymayan gemilerin önceden trafik kontrol istasyonunu bilgilendirmeleri gerekmektedir. Gerekirse, yerel deniz otoritesi gemiler arasında güvenli mesafeyi korumak için çift yönlü trafiği geçici olarak askıya alabilecektir.

Türkiye'nin bu süreçte 1 Temmuz 1994'te yürürlüğe girmek üzere kabul ettiği "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük"le (1994 Tüzüğü) dar su yollarından geçişle ilgili COLREG 10. Kuralı çerçevesinde trafik ayrım düzeni ve hız kısıtlaması gibi hususları da kapsayan teknik birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemelerden bazılarının ilk etapta Montrö Sözleşmesi'ne aykırı olduğu ileri sürülmüştür.[1090] Örneğin, gemilerin geçiş öncesinde yük bildiriminde bulunmaları, tehlikeli madde taşıyan gemilerin gece geçiş yapmasının yasaklanması, bu tür ve büyük tonajlı gemilerin geçişi sırasında Boğaz trafiğinin iki yönlü veya tek yönlü olarak kapatılacağı kuralları bu açıdan tartışılmıştır.[1091] IMO'nun Kural ve Tavsiyeleri'nde tavsiye niteliğinde ele alınan hususlar 1994 Tüzüğü'nde zorunlu nitelikte düzenlemeler olarak yer almıştır. Ayrıca 1994 Tüzüğü esas olarak COLREG 10. Kuralına dayanırken IMO aldığı ve diğer devletlere gönderdiği belgelerde COLREG 9. Kuralına atıf yapmıştır. Ayrıca IMO, kıyı devletinin düzenlemelerinin söz konusu "Kural ve Tavsiyelerle tam bir uyum içinde olması gerektiğini kabul etmiştir.[1092] İki metin arasındaki uyumsuzluk, özellikle Rusya Federasyonu ve Yunanistan tarafından dile getirilmiş, DGK'nin 65. Toplantısından 1994 Boğazlar Tüzüğü'nün IMO "Kural ve Tavsiyeleri"ne göre gözden geçirilmesi kararı çıkmıştır.[1093] Ardından gelen süreçte 13 Kasım 1995 tarihinde, 19. Genel Kurul toplanmış, A.827 (19) No'lu karar kabul edilmiştir.[1094] Bu kararla Türk Boğazlarına ilişkin "Kural ve Tavsiyeler" onaylanmıştır.

[1090] ÖZMAN, s. 407.

[1091] ÖZTAŞKIN, Ömür, *"Implementation of "Maritime Traffic Regulations for the Turkish Straits and Marmara Region*", içinde SOYSAL İsmail (Ed.), Turkish Straits, New Problems, New Solutions, İstanbul 1995, s. 127-142; İNAN (2001), s. 169.

[1092] ÖZERSAY (1999), s. 130.

[1093] IMO, MSC 65/25, Working Programs of the Sub-Committies, London, May 1995, s.l.

[1094] An IMO Resolution On Navigation In The Turkish Straits, ICCOPS Newsletter, No.6 (January 1996), s. 16.

Kıyı devletince yapılan ulusal düzenlemelerin, yalnız seyir güvenliği ve çevrenin korunmasını amaçlayan "Kural ve Tavsiyeler" ile tam bir uyum içerisinde olması gerektiği kabul edilmiştir. Ayrıca, Genel Kurul, DGK'yi "Kural ve Tavsiyeler"in uygulanması ve bu kurallarda değişiklik yapılması için devletlerden gelecek önerileri değerlendirmeye ve bunları bir sonraki Genel Kurul'a (20'nci Genel Kurul) sunmaya davet etmiştir.[1095] Bu talebe istinaden hazırlanan SGAK 43 Taslak Raporu'nda[1096] trafiğin askıya alınmasının *force major* gibi istisnai durumlarla sınırlı olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca COLREG 10. Kural'ın değil bunun yerine 9. Kural'ın uygulanabileceği belirtilmiştir.

1996 yılına gelindiğinde IMO bünyesi dışında Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında görüşmeler devam etmiş, Şubat 1996'da petrol şirketleri, Yunanistan, GKRY, Ukrayna, Fransa, ABD, Norveç ve Türkiye'nin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Daha sonrasında Rusya ile Türkiye arasında teknik konularda görüşmeler yapılmış, ancak bir netice alınamamış, Eylül 1996'da gerçekleşmesi planlanan görüşme yapılamamıştır. Rusya Federasyonu, bu görüşmeler hakkında, DGK'nin 67. Dönem toplantısında, Türkiye'nin müzakereye yanaşmadığını, 1994 Tüzüğü'nü keyfi şekilde uyguladığını, Gemi Trafik Hizmetleri Sistemi'ni kurmadığını ve bölgede yeterince pilotaj hizmeti verilmediğini öne sürmüştür. Ayrıca, ilgili devletlerden oluşturulacak bir "misyon"un çalışmalarını DGK'nin sonraki toplantısına sunmasını talep etmiştir. Uluslararası Petrol Şirketleri Formu (OCIMF)[1097] da MSC 67/7/12 numaralı bir döküman sunmuştur. Toplantı Başkanı 19. Genel Kurul kararına dayanarak bu görüşlerin değerlendirilmek üzere dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu tarihten sonra 1994 Tüzüğü hakkında IMO nezdindeki görüşmeler Türkiye'nin katılımı olmaksızın devam ettirilmiştir.[1098] DGK'nin 67. dönem toplantısında devletlerin önemli bir kısmı, özellikle OCIMF tarafından getirilen önerilerin Türkiye'nin egemenliğini zedeleyebileceği ve Türk Boğazları hakkındaki teknik görüşmelerin Türkiye ile IMO arasında devam

[1095] A.827 (19), para. 5.

[1096] NAV 34 WP. 1.

[1097] Oil Companies International Marine Forum.

[1098] ÖZERSAY (1999), s. 143.

ettirilmesinin daha uygun olacağı görüşünde olmuşlardır.[1099] DGK-67, SGAK-43 altında bir çalışma grubu oluşturulmasına karar vermiş, bu çalışma grubu 20. Genel Kurul'a sunulmak üzere bir rapor taslağı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Söz konusu çalışma grubu, Boğazlarda trafiğin sık sık durdurulmasının TAD bakımından zorunlu olmadığını, dolayısıyla kabul edilemeyeceğini ifade ederek "Ön İkaz Alanları" *(Precautionary Areas)* kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Boğazlar Bölgesi'ndeki TAD ve IMO'nun "Kural ve Tavsiyeleri"nde yapılması istenen değişiklikler konusunda Türkiye'yi bilgilendirerek Türkiye tarafından gerekli adımların atılmasını tavsiye etmiştir.[1100] DGK'nin 69. dönem toplantısında ise konunun yeniden SGAK'nin 44. Toplantısında değerlendirilmesine karar verilmiştir. Konu daha sonra yeniden DGK'nin 70. Dönem toplantısında ele alınmıştır. Rusya Federasyonu, Bulgaristan ve Yunanistan konuya ilişkin eleştirilerini ve önerilerini dile getirmişlerdir. Bu toplantıda iki öneri dile getirilmiştir. Buna göre ya uygulanmakta olan trafik ayrım şemaları iptal edilerek COLREG kural 9'a geri dönülmeli ya da SGAK-43 raporunda önerildiği üzere trafik ayrım şemalarında değişiklik yapılarak İstanbul ve Çanakkale Boğazları için ön-ikaz alanları kurulmalıdır. Türkiye, bu toplantıda, COLREG 9. Kuralın uygulanmasının veya ön-ikaz alanları oluşturulmasının sorunu çözmeyeceğini belirtmiştir.[1101] Ayrıca Yunanistan'ın sunduğu görüşlere cevaben de Türk Boğazlarının Türk iç suları olduğunu ve kıyı devletinin rızası olmadan IMO'nun bu sularda rotalandırma yapamayacağını belirtmiştir.

1994 Tüzüğü diğer devletlerce çok fazla eleştirilmiştir. IMO bünyesindeki görüşmelerin de bir neticesi olarak[1102] onun yerini almak üzere 1998 yılında "Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük" kabul edilmiştir. Bu tüzük, kısaca 1998 Tüzüğü olarak anılmaktadır.[1103] Bu yeni tüzükle bağlantılı olarak 1996'da bir de İstanbul Limanı için

---

[1099] IMO, MSC 67/22, Report O f The Maritime Safety Committee On Its Sixty-Seventh Session, London, 19 December 1996, s.32.

[1100] IMO, NAV 43AVP 1, Draft Recommendations Addressed to the Government of Turkey, Annex 3, London, May 1997.

[1101] IMO, MSC 70/11/15, Comments on MSC 70/11/11 submitted by the Russian Federation regarding the p rep a ra tio n of a new report covering all aspects of maritime safety an d environmental protection in the Turkish Straits, submitted by Turkey , 23 October 1998, s. I .

[1102] ÖZMAN, s. 413.

[1103] ÖZMAN, s. 413.

yeni bir tüzük yürürlüğe konulmuştur.[1104] 1998 Tüzüğünde, daha önceki 1994 Tüzüğüne yönelik eleştiriler dikkate alınmış, önemli değişiklikler yapılmıştır.

1998 Tüzüğünde, Marmara Bölgesi'nde bir limana uğramaksızın geçen gemileri belirtmek üzere "uğraksız geçen gemiler" ifadesi kullanılmış, seyir planı ve mevki raporu verme gibi hususlar Türk Boğazları Raporlama Sistemi (TÜBRAP) adlı bölümde düzenlenmiştir.[1105] 1994 Tüzüğündeki düzenlemelerden gemi ve yük hakkında önceden idareye bilgi verilmesini öngören hükümler, idarenin geçişe izin vermeme yetkisi bulunduğu şeklinde algılandığı ifade edilerek eleştirilmiştir. Bu nedenle bu husus yeni tüzükte gözden geçirilmiş, Trafik Kontrol Merkezi ve idarenin bu bilgilere dayanarak Türk Boğazlarından geçiş için gerekli şartları ve tavsiyelerini ilgili gemiye bildireceği belirtilmiştir.[1106] Yine 1998 Tüzüğünde nükleer güçle çalışan veya nükleer yük veya atık taşıyan ya da tehlikeli ve/veya zararlı yük veya atık taşıyan gemilerin "*seferlerinin planlanması aşamasında ve 72 saatten az olmamak koşuluyla, ilgili mevzuat uyarınca İdareye taşıdıkları yük hakkında bilgi verecek, geminin IMO [IMO] standartları ve ilgili diğer uluslararası anlaşmalarda öngörülen kurallara uygun nitelikte olduğunu ve yükün uygun şekilde taşındığını göstermek üzere bayrak devleti tarafından düzenlenen belgeleri iletecekler*"i düzenlenmiştir.[1107] Daha önceki 1994 Tüzüğünde bu gemilerin geçişten önce izin almaları öngörülmüştür. Bu düzenlemelerin yanı sıra Boğazlarda trafiğin geçici olarak durdurulabileceği durumlar da 1994 Tüzüğünde belirtilenden daha sınırlı şekilde sayılmıştır.[1108] İstanbul Boğazı'nda görüş mesafesinin zaman zaman 1 mil ve daha altına düşmesi nedeniyle bu durumda da idareye trafiği kapatma yetkisi tanınmıştır. Buna göre, *"İstanbul Boğazı'nın herhangi bir bölgesinde görüş uzaklığı 1 mil ve altına düştüğünde, deniz trafiği uygun görülen tek yöne açık tutulacak ve karşı yöne kapatılacaktır. Bu sırada, tehlikeli yük taşıyan gemiler, büyük gemiler ve derin su çekimli gemiler İstanbul Boğazı'na girmeyecektir."*[1109] Ayrıca, *"İstanbul Boğazı'nın*

[1104] R. G. 6 Eylül 1996, No. 22749.

[1105] 1998 Tüzüğü, m. 6.

[1106] 1998 Tüzüğü, m. 25 (b).

[1107] 1998 Tüzüğü, m. 26 (a), (b), (c).

[1108] 1998 Tüzüğü, m. 20.

[1109] 1998 Tüzüğü, m. 36 (b).

herhangi bir bölgesinde görüş uzaklığı yarım mil ve altına düştüğünde İstanbul Boğazı geçiş trafiği iki yöne de kapatılacaktır."[1110]

Uluslararası Denizcilik Teşkilatı Deniz Güvenliği Komitesi, Mayıs 1999'da Türk Boğazları hakkındaki görüşmelerin artık sona ermesi gerektiği kanısına varmış ve 1998 Tüzüğündeki başlıca ilkelere uyulması konusunda bir tavsiye kararı da almıştır.[1111] Oy çokluğu ile alınan bu kararda, uygulamada olan deniz trafik sistemi çerçevesinde büyük gemilerin Boğazların dar ve dönemeçli yerlerinde karşılaşmalarını önlemek üzere iki yönlü trafiğin askıya alınmasının gerektiği açıkça kabul edilmiştir. Ayrıca, gemilerin Türk Boğazları Rapor Sistemi'ne uyarak kılavuz kaptan almalarının özendirilmesi, Türkiye'nin en kısa zamanda VTS sistemi kurması için teşvik edilmesi kararlaştırılmıştır. Uygulanmakta olan ve IMO'nun de onayladığı trafik düzeninin etkili olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin isteksiz oluşu nedeniyle mevcut sistemin değiştirilmesi konusunda bir anlaşma sağlanamadığı ve gemilerin rotalandırılması konusunda bir değişiklik yapılabilmesi için de kıyı devletinin rızasının gerektiği değerlendirilmiştir.[1112] IMO Deniz Güvenliği Komitesi'nin Türk Boğazları hakkındaki raporu ile 1998 Tüzüğünün geçişi düzenleme şekli ve öngördüğü kuralların tanındığını söylemek mümkündür. Bu rapor, Türk Boğazlarında Montrö Sözleşmesi ile kabul edilen rejimin "serbest geçiş hakkı" değil "geçiş serbestisi ilkesi" olduğunu, bu çerçevede geçişin güvenlikle ilgili kurallara uyularak zararsız bir biçimde yapılabileceğini ve 1998 Tüzüğünün Montrö Sözleşmesi ile çelişmediğini ortaya koymuştur.[1113] Türkiye'nin artan deniz trafiği ve yaşanan deniz kazaları nedeniyle yeni seyrüsefer güvenliği önlemleri alması gerekmiştir. Türkiye COLREG 10. Kural'a uygun şekilde hazırladığı trafik ayrım düzenini 1993'te IMO'ye sunmuş, görüşmeler yıllarca sürmüştür. Sonunda IMO ve Türkiye oluşan yeni kurallarda uzlaşmışlardır.

Türkiye'nin söz konusu düzenlemeleri yapma ve uygulama yetkisi, uluslararası hukuka dayanmaktadır. Montrö Sözleşmesi'nde kıyı devletinin yetkisine getirilen sınırlamalar,

[1110] 1998 Tüzüğü, m. 36 (c).

[1111] ÖZARSAY (1999), s. 160.

[1112] ÖZERSAY (1999), s. 160.

[1113] CANCA, s. 115.

geçiş ve gidiş-geliş serbestliği hakkındadır. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam egemenliği söz konusudur. Bu nedenle de uluslararası hukukun genel kabul görmüş kurallarına aykırı olmayacak şekilde zabıta ve yargı yetkisini kullanabilecektir. Ayrıca, Montrö Sözleşmesi'nde benimsenen rejimin kıyı devletine zararsız geçişten daha fazla yetki tanıdığı bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Boğazlardan geçişin zararsız olmasını talep etme yetkisi de vardır.[1114] Türkiye, kıyı devletine çevrenin korunması için ulusal düzenleme yapma yetkisi tanıyan sözleşmelerden BMDHS ve Londra Konvansiyonu'na taraf değildir, MARPOL73/78'e ise taraftır. 1998 Tüzüğü, 2019'da kaldırılarak yerine "Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü" kabul edilmiştir.

2.4.8.2000 Sonrası Gelişmeler ve Türk Boğazları

1998 Tüzüğünün ardından Türkiye Denizcilik Müsteşarlığı, 2002 yılında Boğazlardaki trafiğe ilişkin bir uygulama talimatı hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Bu talimatlar 1998 Tüzüğüne büyük değişiklik getirmemiştir. Buna karşın daha önceden sadece İstanbul Boğazında 250 metre uzunluğun üstündeki tehlikeli yük taşıyan gemiler için karşı yöndeki trafiğin kapatılması öngörülmüşken 2002 Talimatında bu duruma Çanakkale Boğazı da dahil edilmiş ve gemilerin büyüklüğü 200 metre sınır kabul edilmiştir. Ayrıca Boğazlardan geçişin planlanması anlamına gelecek şekilde trafiğin kapatılması ve daha sonra açılması durumunda beklemeye alınan gemilerin hangi sırayla geçecekleri konusu gündeme gelmiştir. Söz konusu uygulama talimatının yürürlüğe konmasından sonra Boğazlarda tanker beklemeleri artmış, Rusya Federasyonu Aralık 2002'de toplanan Deniz Güvenliği Komitesi'nin 76. oturumunda, getirilen kısıtlamaların ve trafiğin tek yönlü kapatılmasının tehlikeli yük taşıyan tankerlerin Boğaz girişlerinde yığılmasına neden olduğunu, bu durumun da terörist faaliyetlere zemin hazırladığını bildirmiştir. Türkiye, bu itirazı yanıtlarken amacın yalnızca Türk Boğazlarında can ve deniz güvenliğini sağlamak olduğunu, kabul edilen ulusal düzenlemelerin hem Montrö Sözleşmesi ile uyumlu olduğunu hem de dünya

[1114] TOLUNER Sevin, "*Boğazlardan Geçiş ve Montreux*", Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları, 2000, s. 293.

denizlerinde meydana gelen deniz güvenliği ve can güvenliği konusundaki gelişmelere paralel olduğunu belirtmiştir.[1115]

1998 Tüzüğü, seyir güvenliğini, can ve mal güvenliği ile çevrenin korunması amacıyla getirilmiştir. Bu düzeni tamamlamak üzere 2004 yılında son teknoloji Gemi Trafik Bilgi Sistemi kurulmuştur. Türk Boğazları Gemi Trafik Bilgi Sistemi, IALA standartları ile uyumlu şekilde yürütülmektedir.[1116] SOLAS'a göre kıyı devletinin karasularında GTBS'ne katılımı zorunlu tutması mümkündür ve bu kararını IMO'nun onayına sunması gerekli değildir. Bununla birlikte kıyı devleti planlama ve uygulamada Örgüt'ün yönergelerini izlemelidir.[1117]

2001'deki terör saldırılarından sonra ABD terörle dünyanın neresinde olursa olsun savaşacağını açıkça ortaya koymuştur. STANAVFORMED (NATO Akdeniz Daimî Kuvveti), 2001 yılı Ekim ayından 2004 yılına dek Akdeniz'de Etkin Çaba Harekatı'nı (Operation Active Endeavour- OAE) STANAVFORLANT (şimdiki adıyla SNMG-1) ile birlikte dönüşümlü olarak yürütmüştür.

2006 yılında NATO'nun Aktif Çaba Harekatı'nın (Operation Active Endeavor) Karadeniz'e genişletilmesi talebi, Karadeniz'in hukuki statüsü tartışmalarını yeniden ortaya çıkmıştır. ABD, aslında sahip olmadığı bir yetkiyi, "ilgili taraf" sıfatını haiz olduğunu diğer devletlere kabul ettirerek kullanmak istemiştir. Konu aslında Hazar-Orta Asya enerji rezervleri ve nakil güzergahlarının kontrolüdür. ABD, gerekçe olarak petrol trafiğine ya da ana yükleme boşaltma tesislerine yapılabilecek bir terör saldırısı tehdidi, yasadışı göç veya insan taşınması, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi faaliyetlerin ekonomik neticelerinin doğrudan ABD'yi etkilediği ve ABD'nin güvenliğiyle doğrudan ilişkili olduğu argümanına başvurmuştur.[1118] Etkin Çaba Harekatı'nın Karadeniz'e genişlemesi, Montrö Sözleşmesi hükümleri karşısında mümkün olmamıştır.

[1115] CANCA, s. 116-117.

[1116] ORAL (2006), s. 28.

[1117] SOLAS V, Rule 12.3.

[1118] TOLUNER (2007), s. 1076.

2008 yılında Rusya Federasyonu ve Gürcistan arasında yaşanan kısa savaş, Türk Boğazlarının Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler kadar NATO ve AB'nin de güvenlik stratejilerini yakından ilgilendirdiğini ortaya koymuştur.[1119] 2008 yılında ABD Başkanı Bush'un Gürcistan'a, "*Hava ve deniz yoluyla güçlü bir insani yardım desteği yapacağız*" açıklamasının ardından Montrö Sözleşmesi yeniden gündeme gelmiştir. CNNTürk'ün haberine göre Türk yetkililer, Gürcistan Savaşı'nın çıktığı ilk andan itibaren Türkiye'nin her türlü insani yardımda bulunduğunu, tahliye ve yardım için Amerikan uçakları da dahil hiçbir talebi geri çevirmediğini belirtmişlerdir. Ayrıca Boğazlardan geçişinin engellendiği söylenen Amerikan Askeri Donanması'na ait hastane gemilerinin sadece bir tanesinin bile 70 bin ton olduğunu belirten yetkililer, bunun Rusya'nın bütün Karadeniz Donanması'na eşit olduğunu söylemişlerdir. Montrö Sözleşmesi'ne göre Boğazlardan geçiş yapacak askeri gemilere 15 bin ton sınırı getirilmiştir. Yardımın başka özel gemilerle yapılabileceğini ve Türkiye'nin yardıma hazır olduğunu bildirmişlerdir.[1120] ABD, Karadeniz'e savaş gemilerini geçirirken ve Karadeniz'de bu gemilerini bulundururken Montrö Sözleşmesi'ne uygun davranmış, sorun bu şekilde çözülmüştür. Amerikan 6. Filosu'nun komuta ve kontrol gemisi görevini yürüten 'Mount Whitney', Gürcistan ve Güney Osetya'daki sivillere tıbbi ve insani yardım ulaştırılması amacıyla oluşturulan NATO görev gücünde yer almış ve Boğazlardan geçmiştir. Bu olayda ABD, Karadeniz'de savaş gemilerinin bulunabilmesi bakımından azami süre olan 21 günlük süreyi, Türk Boğazları'ndan girdi-çıktı yaparak aşmıştır.[1121] Ayrıca gemilerini Karadeniz'e dönüşümlü olarak sokmuştur.[1122]

2014 yılında Rusya bu defa Ukrayna'nın Kırım Bölgesi'ni işgal etmiş, 2015'te ise Suriye'ye müdahale etmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin Rus savaş uçağını sınır ihlali gerekçesiyle düşürmesinin ardından ilişkiler gerilmiştir. 4 Aralık 2015 Cuma günü bir

---

[1119] CAŞIN, Mesut Hakkı, "*Askeri ve Stratejik Açıdan Montreux'nün Dünü ve Geleceği*", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. 37, S.1, 2017, s. 53.

[1120] Gürcistan'a yardımda Montrö krizi, https://www.cnnturk.com/dunya/gurcistana-insani-yardimda-montro-krizi, (Erişim Tarihi: 18.05.2025)

[1121] ABD Savaş Gemisi Çanakkale Boğazı'nda, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-savas-gemisi-canakkale-bogazinda-10243161, (Erişim Tarihi: 18.05.2025)

[1122] ÖZERSAY, Kudret, "*Boğazlar Konusu*", içinde ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt III**, İletişim Yayınları, 2020, ss. 819-823.

Rus savaş gemisinin İstanbul Boğazı'nı geçişi sırasında bir askerin sırtında füze taşıdığı görülmüştür.[1123]

ABD, 2014'ten sonra Karadeniz'de daha fazla varlık göstermek istemiş, zaman zaman Karadeniz'de Rus savaş gemileri ile ABD veya NATO savaş gemileri karşılaşmışlardır. Örneğin, 2021'de bir NATO tatbikatı sırasında İngiliz gemisi *Defender* ve Hollanda gemisi *Evertsen* destroyerinin Rus savaş uçakları tarafından taciz edildiği haberi yapılmıştır.[1124] Ancak ABD'nin Karadeniz'de daha etkin olma noktasındaki girişimlerinde Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'ni uygulanması ve yorumu açısından herhangi bir sorun yaşanmamıştır.

24 Şubat 2022'de Rusya-Ukrayna Savaşı başlamıştır. Rusya, 21 Şubat 2022'de Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetlerini resmen tanıdığını açıklamasının ardından 24 Şubat 2022 tarihinde ise Ukrayna'yı istilaya başladıklarını televizyondan duyurmuştur. Ardından Ukrayna'nın Ankara Büyükelçisi Vasyl Bodnar, 24 Şubat'ta düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'den Boğazları kapatmasını talep ettiklerini ifade etmiştir. BBC'nin haberine göre, 28 Şubat 2022'de Bakanlar Kurulu toplantısının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, *"Montrö Sözleşmesi'nin Boğazlardaki gemi trafiği konusunda ülkemize verdiği yetkiyi krizin tırmanmasının önüne geçecek şekilde kullanma kararındayız,"* demiştir. Erdoğan konuşmasının devamında *"Türkiye, Birleşmiş Milletler, NATO ve Avrupa Birliği başta olmak üzere içinde yer aldığı kurumlar ve ittifaklar çerçevesindeki sorumluluklarını bugüne kadar harfiyen yerine getirmiştir, bundan sonra da yerine getirecektir. Kendi milli çıkarlarımızdan elbette ödün vermeyeceğiz, ama bölgesel ve küresel dengeleri de ihmal etmeyeceğiz. Bunun için ne Ukrayna'dan ne Rusya'dan vazgeçmeyeceğimizi söylüyoruz."* demiştir. Çavuşoğlu da gazetecilere yaptığı açıklamada, *"Savaş gemisi Karadeniz'deki üssüne geri dönüyorsa geçiş engellenmiyor. Biz Montrö hükümlerini uyguluyoruz. Kıyıdaş olan, olmayan bütün*

[1123] İstanbul Boğazı'nı geçen Rus savaş gemisinde 'füzeli asker https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-bogazini-gecen-rus-savas-gemisinde-fuzeli-asker-40023448, (Erişim Tarihi: 18.05.2025)

[1124] KESKİN ATA, Funda, "*Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine getirdiği hak ve ayrıcalıklar ile getirdiği sınırlamalar nelerdir*?", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, DENK, Erdem (Ed.), Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 146.

ülkeleri boğazlardan savaş gemisi geçirmemesi konusunda uyardık. Montrö ne diyorsa bunu uyguladık, bundan sonra da uygulayacağız. Bugüne kadar boğazlardan herhangi bir geçiş ve geçiş talebi olmadı," demiştir. Çavuşoğlu, ayrıca Rusların da Montrö Sözleşmesi'nin uygulanıp uygulanmayacağını sorduklarını, onlara da harfiyen uygulanacak yanıtını verdiklerini eklemiştir. Böylece Türk Boğazları Montrö Sözleşmesi'ne uygun olarak Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumunda savaşan devletlerin savaş gemilerine kapatılmıştır. Haberde bu durumun ilerleyen süreçte Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki deniz kuvvetleriyle etkileşimini zorlaştıracağı değerlendirilmiştir.[1125]

2.5.MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN SONRAKİ UYGULAMALARI VE SÖZLEŞMENİN YORUMUNA ETKİSİ

2.5.1.Objektif Durum Yaratan Antlaşma Olarak Montrö Sözleşmesi'nin Yorumu

Türkiye Cumhuriyeti, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin objektif durum yaratan antlaşma olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeple antlaşmalar hukukunda objektif hukuki durum yaratan antlaşmalar kavramının neyi ifade ettiğini ve bu türden antlaşmaların yorumlanmasında sonraki uygulamanın etkisini tartışmak gerekmektedir. Objektif hukuki durum yaratan antlaşmalar kavramına bu türden antlaşmaların *erga omnes* etki doğurdukları ve tarafı olmayan üçüncü devletleri de bağladıkları öne sürülmek için başvurulmaktadır. Ayrıca devletler arasında sınırı belirleyen antlaşmaların bir defa yapılmakla konusunun gerçekleştiği ve tükendiği ileri sürülmektedir.

Uluslararası antlaşmalar, kural olarak yalnızca tarafları arasında hüküm doğurmaktadır. Bu duruma antlaşmaları nispiliği denilmektedir. Uluslararası antlaşmalar, üçüncü kişiler

[1125] Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye'nin hamlesi ne anlama geliyor, Rusya-Ukrayna krizinin seyri değişebilir mi?, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60571805, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

bakımından ne hak ne de yükümlülük doğurur. Roma Hukukundan günümüze aktarılan bu ilke, *pacta tertiis nec nocent nec prosunt* olarak ifade edilmektedir.[1126]

VAHS'nin 34. maddesinde düzenlenen üçüncü devletlerle ilgili genel kuralda da bu ilke kabul edilmiştir. Buna göre, "*Bir antlaşma, üçüncü bir devlet için onun rızası olmadan ne hak ne de yükümlülük yaratır*." 35. maddede ise üçüncü kişilerin yükümlülükleri bakımından "*Bir antlaşmanın tarafları, söz konusu antlaşmanın bir hükmünün üçüncü devlet için bir yükümlülük aracı olmasını kast ettiyse ve üçüncü devlet o yükümlülüğü açıkça yazılı bir şekilde kabul ettiyse bu antlaşma hükmünden üçüncü bir devlet için yükümlülük ortaya çıkar*." denilmektedir.

36. maddede ise üçüncü kişinin hak kazanımı açısından düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre, "*Bir antlaşmanın tarafları, antlaşmanın bir hükmünün ya üçüncü bir devlete ya da o devletin bağlı olduğu devletler grubuna ya da bütün devletlere bir hak vermesini kast eder ve üçüncü devlet buna rıza gösterirse üçüncü devlet için antlaşmanın bu hükmünden o hak doğar. Antlaşma başka türlü öngörmedikçe üçüncü devletin rızası [üçüncü devlet] aksini belirtene dek farz edilir.*" Aynı maddenin 2. paragrafında, "*Birinci paragrafa göre bir hakkı kullanan bir devlet, bu hakkın kullanılması için antlaşmada öngörülen veya antlaşmaya uygun şekilde tesis edilen şartlara uyacaktır."* denilmektedir.

38. maddede ise bir antlaşmada yer alan bir kuralın aynı zamanda uluslararası teamül hukuku kuralı olması durumunda antlaşmanın tarafı olmayan devletleri de bağlayacağı açıkça düzenlenmiştir.

VAHS'ye göre, antlaşmanın tarafı olmayan üçüncü bir devletin o antlaşma ile yükümlülük altına girmesi yalnızca söz konusu üçüncü devletin kendi rızası ile mümkündür. VAHS'nin 35. maddesinde bu rızanın açıkça verilmesi ve yazılı olması gerektiği kabul edilmiştir. VAHS'nin 37(1) maddesi de bu hükmü tamamlar niteliktedir.

[1126] TOLUNER, Sevin, "*Objektif Hukuki Durum Yaratan Antlaşmalar Kavramı Gerekli midir*?", Milletlerarası Hukuk Ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C.25, S.1-2, 2005, s. 522; PAZARCI (2021a), s. 183.

Sözü edilen m. 37(1) göre, üçüncü devlet bakımından 35. maddeye uygun olarak bir borç doğmuşsa aksine antlaşmaya varıldığı saptanmadığı takdirde bu borcun ilgası veya değiştirilmesi için hem antlaşmanın taraflarının hem de üçüncü devletin rızası gerekmektedir.

Öğretide, üçüncü kişilerin rızası ile yükümlülüğü kabul edebilmesi konusunda sıklıkla değinilen karar, USAD'ın Yukarı Savoy ve Gex Bölgesi Serbest Bölgeleri Davası'ndaki yargısıdır. Davanın konusu, Versailles Antlaşması'nın İsviçre bakımından öngördüğü tarafsızlık yükümlülüğüne ilişkindir. USAD, İsviçre'nin kendi iradesi dışında taraf olmadığı bir antlaşma hükmüyle bağlı kabul edilemeyeceğine karar vermiştir.[1127]

VAHS'nin antlaşmadan doğan borçlar konusunda üçüncü devletler bakımından kabul ettiği düzenleme, öğretideki ikinci anlaşma görüşüyle uyumludur.[1128] İkinci anlaşma görüşü, üçüncü devlete yükümlülük getiren birinci antlaşmanın üçüncü devlete yönelik bir icap olduğunu ve üçüncü devletin rızasını açıklamasıyla aslında ikinci bir anlaşma oluştuğunu ifade etmektedir. Bir antlaşma, yalnızca tarafları arasında geçerlidir, bununla birlikte antlaşmaya taraf olmayanlar bakımından "tanıma" ile ilişki tesis edilmesi mümkündür. Dolayısıyla üçüncü devlet birinci anlaşmaya taraf değildir, ikinci anlaşma birincisinden tamamen farklı ve yeni bir anlaşmadır. Üçüncü devletin yükümlülükleri, tarafı olmadığı birinci antlaşmadan doğmaz, sözü edilen ikinci anlaşmadan doğmaktadır.[1129]

VAHS'nin antlaşmadan doğan hakların üçüncü devlet tarafından kazanılması konusundaki 36. maddesinin ise öğretide birbirinin karşısında konumlanan "hak doğrudan doğruya antlaşmadan doğar" ve yukarıda ifade edilen "hak ikinci anlaşmadan doğar" görüşlerini birbirine yaklaştıran bir çözüm getirdiği değerlendirilmektedir.[1130] Öncelikle, antlaşmaların tarafı olmayan üçüncü kişilere haklar tanıması durumunda da

[1127] Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex, 7 June 1932, PCIJ, Series A/B, No. 46, s. 141; TOLUNER (2005), s. 524; PAZARCI (2021a), s. 188.

[1128] TOLUNER (2005), s. 525.

[1129] Yargıç Anzilotti'nin açıklamalarını aktaran, TOLUNER (2005), s. 522-523.

[1130] TOLUNER (2005), s. 526-527.

üçüncü devletin rızası gerekmektedir. Ancak bu düzenlemede borçlardan farklı olarak hakkın kazanılması bakımından üçüncü devletin açıkça kabul etmesi yerine kendisi tarafından reddedilmedikçe rızasının var sayılacağı ifade edilmiştir. Sözleşmenin 37. maddesinin ikinci fıkrası hükmü de m.36'yı tamamlamaktadır. Buna göre, 36. maddeye uygun olarak üçüncü devlet bakımından bir hak yaratılmışsa üçüncü devletin rızası olmadan hakkın geriye alınamayacağı veya değiştirilemeyeceği niyeti tespit edilirse yaratılan söz konusu hak, üçüncü devlet tarafından rıza gösterilmedikçe geri alınamaz ve değiştirilemez. Burada da borçlardan farklı olarak bu hakkın akit taraflarca geri alınabileceği gibi değiştirilebileceği de kabul edilmiştir. Yalnız, antlaşma metninden eğer bu hakkın geri alınabilmesi veya değiştirilmesi için üçüncü devletin rızasının gerekmesinin niyet edildiği anlaşılıyorsa bu durumda antlaşma taraflarının bunu yapabilmesi için üçüncü devletin rızası aranacaktır.

Öğretide, kimi koşulların sağlanması halinde üçüncü devletin rızasına gerek kalmaksızın da yükümlülük yaratılabileceği kabul edilmektedir. Uluslararası uygulamadan doğan ve herkes bakımından etki doğurdukları kabul edilen bu tür antlaşmaların üçüncü kişileri de bağlamasının gerekçesi "objektif durum" yaratmalarıdır.[1131] Bu antlaşmaların konuları arasında, bir devletin siyasal statüsü, bir devletin ülkesinin tümünün ya da bir bölümünün silahsızlandırılması ve askerden arındırılması gibi konularda ülkesel statüsü, uluslararası önemde deniz ya da akarsu yollarının statüsü ve son olarak kimi uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliği sayılmaktadır.[1132]

Objektif durum yaratan antlaşmaların herhangi bir rıza gerekmeksizin herkese karşı (*erga omnes*) hukuksal etki yarattığı kabul edilmektedir. Örneğin, Eritre/Yemen davasında sınır antlaşmalarının özel bir antlaşma kategorisi oluşturduğu, erga omnes etkiye sahip oldukları için üçüncü devletleri de zorunlu olarak etkileyen bir hukuki gerçekliği temsil ettikleri belirtmiştir.[1133] Ayrıca, öğretide, antlaşma ile yaratılan hukuki rejimin antlaşmadan bağımsız olacağı ve söz konusu antlaşma geçerliliğini yitirse dahi

[1131] PAZARCI (2021a), s. 188.

[1132] PAZARCI (2021a), s. 189.

[1133] Eritrea/Yemen Case, 114 International Law Reports, p. 48.

hukuki rejimin devam edeceği ileri sürülmektedir.[1134] Preah Vihar Tapınağı davasında da, *"iki ülke aralarında bir sınır belirlediğinde, öncelikli amaçlardan biri istikrar ve kesinliğin sağlanmasıdır. Bu şekilde belirlenen sınırın, her an ve sürekli olarak mevcut bir süreç temelinde sorgulanabilmesi ve ana antlaşmadaki bir maddeye atıfta bulunularak herhangi bir yanlışlık tespit edildiğinde düzeltilmesinin talep edilebilmesi mümkün değildir. Böyle bir süreç sonsuza kadar devam edebilir ve olası hatalar hala keşfedilmeyi beklediği sürece hiçbir zaman kesinliğe ulaşılamaz. Böyle bir sınır, istikrarlı olmaktan çok uzak, tamamen istikrarsız olacaktır.*" denilmiştir.[1135]

Objektif hukuki durum yaratan antlaşmalar kavramını pek çok yazar kullanmışsa da bağlayıcılığının hukuksal dayanağı öğretide tartışmalıdır. Simma, bu yaklaşımları, üç grupta toplamaktadır. İlk olarak, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun önde gelen bazı Özel Raportörlerinin de içinde bulunduğu teorisyenler, *erga omnes* etki sorununu antlaşmalar hukuku içerisinde özel bir kavram olarak ele almış ve *pacta tertiis* kuralına bir istisna getirerek çözmeye çalışmışlardır. Başka bir grup yazar ise Lord McNair'in "kamu hukuku teorileri" olarak adlandırdığı ve belirli devletlerin erga omnes geçerliliğe sahip bir ülkesel meseleyi düzenleme konusunda yarı-yasama yetkisine sahip olduğunu varsayan teorileri geliştirmiştir. Son olarak, üçüncü bir yaklaşım, "objektif" ülkesel rejimler kurmayı amaçlayan antlaşmalar karşısında üçüncü devletler üzerindeki çeşitli süreçlerin etkilerini değerlendirmeye alarak bu antlaşmaların bağlayıcılığını açıklamaktadırlar. Bu yazarların incelediği süreçler arasında tanıma, muvafakat, estoppel, tarihsel konsolidasyon ve uluslararası teamül hukukunun oluşumu yer almaktadır.[1136]

VAHS'nin hazırlık çalışmalarında gerek UHK'de gerekse de konferans sırasında objektif durum yaratan antlaşmalar tartışmaya açılmışsa da VAHS'de bu kavrama yer

---

[1134] SHAW, Malcolm N., "*Boundary Treaties and Their Interpretation*", in RIETER, Eva/WAELE, Henri de, **Evolving Principles of International Law,** Queen Mary Studies in International Law, Volume: 5, 2012, s. 239.

[1135] Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), ICJ Reports 1962, p. 34. Ayrıca bkz. DENK, Erdem, "*Ege Denizi'nde Egemenliği Tartışmalı Adacık ve Kayalıklar*", MHB, S. 17-18, 1997-1998, s. 146- 149.

[1136] SIMMA, Bruno, "*The Antarctic Treaty as a Treaty Providing for an Objective Regime*", Cornell Int'l L.J., Vol. 19, 1986, s. 192.

verilmesi kabul edilmemiştir.[1137] Yalnız VAHS'de "Antlaşmaların esaslı şekilde değişmesi" başlıklı m.62(2)(a)'da, "*antlaşma bir sınırı tesis ediyorsa*" antlaşmanın akdedilmesi sırasındaki koşullarda taraflarca öngörülmeyen esaslı değişikliğe, antlaşmayı sona erdirme veya antlaşmadan çekilme gerekçesi olarak başvurulamayacağı düzenlenmiştir.

VAHS'de düzenlenmemişse de 1978'de akdedilen Antlaşmalar Bakımından Devletlerin Halefiyetine Dair Viyana Sözleşmesi'nin 11 ve 12. maddelerinde objektif hukuki durum kavramına değinilmeksizin ilgili sayılabilecek özel düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemeler, öğretide objektif durum olarak nitelendirilen konulara ilişkindir ve sözleşmedeki kural dışılıklardır. 11. maddeye göre bir antlaşma ile çizilen sınırlar veya sınır antlaşmalarından doğan hak ve yükümlülükler, devletlerin ardıl olmasından etkilenmeyecektir. 12 madde ise diğer ülkesel rejimlere ilişkindir. Devletlerin ardıl olmaları, antlaşmalarla oluşturulan ve bir devlet ülkesine ilişkin olarak bir ya da birçok devlet lehine birtakım haklar yaratan ülkesel rejimleri de değiştirmeyecektir. Bununla beraber askeri üsler kurma izinleri veren antlaşmalar sonraki devletleri bağlamayacaktır.

6 Kasım 1996 tarihinde yürürlüğe giren sözleşmeye bugün toplam yirmi iki taraf devlet bulunmaktadır. Bu nedenle 1978 Sözleşmesi'nin genel olarak uluslararası teamül hukukunu yansıtmadığı hem öğretide hem de mahkeme kararlarındaki hâkim görüştür.[1138] Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun halefiyetle ilgili sözleşme için çalışmalarını yaptığı yıllarda, 1960'lardaki sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinin etkisi görülmektedir.[1139] Sözleşmede, ikili bir ayrım yapılmıştır. Sömürgeciliğin tasfiyesiyle ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ile diğer halefiyet türleri farklı esaslarla düzenlenmiştir. Sömürgecilik sonrası yeni bağımsız devletlerin uluslararası antlaşmalara halefiyeti konusunda temiz sayfa (*clean slate*) ilkesi kabul edilmiştir. Bu devletlerin seleflerinin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara halef olma yükümlülüğü altında bulunmadıkları kabul edilmiştir. Ayrılma, dağılma, birleşme gibi diğer hallerde

[1137] TÜTÜNCÜ/ ARIKOĞLU/ AKÜN, s. 213.

[1138] PİRİM, Zeynep Ceren, "*1978 Devletlerin Uluslararası Andlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalara Halefiyet: Teorik Bir Değerlendirme*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2016, Cilt: 22 Sayı: 2, s. 135.

[1139] PİRİM, s. 139.

antlaşmalara halefiyet konusunda ise kural, selef devletin antlaşmalarının intikal etmesidir.[1140] Yeni bağımsız devletlerin diğer tarafların rızası olmadan eski sömürgecilerinin tarafı oldukları çok taraflı antlaşmalara katılabileceği belirtilirken diğer halefiyet durumlarında selef devletlerinin tarafı olduğu çok taraflı antlaşmalara yalnızca o antlaşmanın diğer tarafların rızasıyla katılabilecekleri düzenlenmiştir. Bu çerçeve içerisinde, 1978 Sözleşmesi'nin 11. ve 12. maddeleri, kuraldışılıkları oluşturur. 1978 Sözleşmesi'nin 11 ve 12. maddeleri, bağımsızlığına yeni kavuşan devletlerle birlikte terminolojiye giren "temiz sayfa" (*clean slate*) ve "moving treaty frontiers" (*hareket eden antlaşma sınırları*) anlayışına istisna teşkil etmektedir. Bu maddeler yalnız sınır antlaşmasına değil bu antlaşmayla yaratılan sınır veya sınır rejimine ve ülkesel rejimler öngören antlaşmaların da düzenlediği hukuki duruma ve rejime saygı gösterilmesini ve devletlerin ardıl olması durumunda bunların otomatik olarak geçerliliğini sürdürmesini, öngörülen rejimlerin değiştirilemeyeceklerini düzenlemektedir.[1141] 12. maddenin birinci paragrafında belirtilen ülkesel rejim yabancı devletin ülkesi yararına oluşturulmuşken ikinci paragraftaki ülkesel rejim yabancı devlet veya devletler yararınadır.[1142] Bu kapsamda ikinci paragrafındaki düzenleme, suyolları ve kanallarda ulaşım serbestliğini düzenleyen antlaşmaları kapsamına almaktadır. Söz konusu m.12(2) şu şekildedir:

> "2. Devletlerin halefiyeti kendi başına etkilemez:
>
> (a) Bir grup devlet veya bütün devletler yararına antlaşmayla tesis edilen ve o ülkeye bağlı olduğu kabul edilen herhangi bir ülkenin kullanımı veya bu kullanımın sınırlamalarına dair borçları;
>
> (b) Bir grup devlet veya bütün devletler yararına antlaşmayla tesis edilen ve o ülkeye bağlı olduğu kabul edilen herhangi bir ülkenin kullanımı veya kullanımının sınırlamalarına dair hakları."

[1140] PİRİM, s. 140.

[1141] TOLUNER (2005), s. 537.

[1142] AKKUTAY, Berat Lale, **Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, Objektif Rejim Yaratan Andlaşma Teorisi ve Erga Omnes Yükümlülüklerin Andlaşmalarla İlişkisi Çerçevesinde Uluslararası Andlaşmaların Üçüncü Devletlere Etkisi**, Adalet Yayınevi, 2020, s 152.

1978 Sözleşmesi'nin 11 ve 12. maddelerinde antlaşma ile ülkesel rejim birbirinden ayrılmıştır. Antlaşmaya değil ülkesel rejime halefiyet kabul edilmiştir.[1143] UAD, Gabcikovo-Nagymaros Davası'nda söz konusu 12. maddenin uluslararası teamül hukuku kurallarını yansıttığını belirtmiş ve halef devlet Slovakya'nın ülkesel rejimle değil antlaşmayla bağlı olduğunu değerlendirmiştir.[1144] Divanın bu görüşü, 1978 Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmalarıyla örtüşmemektedir.

Objektif durum yaratan antlaşma teorisi, uluslararası hukukta genel kabul görmemektedir. Bu teori, üçüncü devletin rızasına dayandırıldığı takdirde üçüncü devletle akdi ilişki kurulmuş olur. Bu durumda da antlaşmanın objektif durum yaratması sebebiyle üçüncü devletleri bağladığı ileri sürülemeyecektir.[1145] Uluslararası su yollarından geçişin antlaşmalarla düzenlendiği Süveyş Kanalı ve Panama Kanalı örneklerinde de antlaşmalarla objektif rejim yaratıldığı ve bu rejimlerin tüm devletler için bağlayıcı olduklarını ileri sürmek mümkün görünmemektedir.[1146]

Türk Boğazları, sınırlı sayıda devletin bütün devletler için geçerli olmak üzere uluslararası antlaşmayla uluslararası ulaştırmada kullanılan suyolunun hukuki rejimini düzenledikleri bir örnek olarak kabul edilmektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, özellikle savaş gemilerinin geçişini düzenleyen kurallar bakımından uluslararası deniz hukukunda öngörülmüş rejimlerden ayrılmakta ve daha kısıtlayıcı düzenlemeler içermektedir. Bu nedenle de antlaşmaya taraf olmayan devletler açısından hakların sınırlanması söz konusudur.[1147] Bu sebeple antlaşmaya taraf olmayan devletler açısından bu rejimin geçerliliğinin hukuki dayanağı önem taşımaktadır.

Bugün gelinen noktada taraf olmayan devletler açısından Montrö Sözleşmesi'nin uygulanmasında bir sorun bulunmamaktadır. Taraf olmayan devletlerin öngörülen rejime uygun şekilde hareket etmeleri dolayısıyla Montrö Sözleşmesi'nin ortaya

[1143] AKKUTAY (2020), s. 150.

[1144] AKKUTAY (2020), s. 156. Gabcikovo-Nagymaros Case, 1997, para. 123.

[1145] AKKUTAY (2020), s. 196.

[1146] AKKUTAY (2020), s. 173- 183.

[1147] TOLUNER (2005), s. 573.

koyduğu rejimi tanıdıkları veya örtülü şekilde kabul ettikleri düşünülebilir. Bölgesel bir teamül hukuku oluştuğu da ileri sürülebilecektir.[1148] Buna karşın Montrö Boğazlar Sözleşmesi yürürlükten kaldırılarak yerine yeni bir sözleşme akdedilmesi durumunda bu yeni sözleşmenin taraf olmayan devletler için bağlayıcı olup olmayacağı sorusunun gündeme gelme riski vardır. Bu durumda yapılan yeni sözleşmenin kabul edilmesini kolaylaştırmak için objektif hukuki durum yarattığı ileri sürülebilir.[1149] Bu ileri sürülse dahi uluslararası hukukta objektif durum yaratan antlaşmalar kavramını düzenleyen bir uluslararası sözleşme veya uluslararası teamül hukuku kuralı bulunmadığı hatırlatılmalıdır. Kavrama doktrinde yer verilmektedir. Taraf olmayan devletlerin uluslararası ulaşımda kullanılan boğazlara ilişkin deniz kamu hukukundaki kuralların uygulanmasını talep ettiği bir durumla karşılaşılabilecektir. Bu çalışmada detaylı şekilde aktarıldığı üzere tarihin her döneminde Türk Boğazlarından geçiş, devletlerin çıkarlarının çatıştığı bir uygulama meselesi olmuştur. İki dünya savaşında da Türkiye'nin uygulamalarına itirazlar ileri sürülmüştür. Montrö Sözleşmesi'nin varlığının devam etmesi ve öngördüğü hukuki rejimin geçerliliğini sürdürmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği için gelecekte de en lehe durum olacaktır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yarattığı objektif durumla ilgili bir diğer konu, fesih durumunda sözleşmenin birinci maddesinde teyit edilen geçiş ve seyrisefain serbestisi prensibinin süresinin sınırsız olmasıdır. Toluner, Montrö Sözleşmesi'nin feshi halinde bu hükmün bağlayıcılığının devam etmesinin iki koşulda mümkün olabileceğini belirtmektedir. Buna göre birinci maddedeki düzenleme ya zaten var olan bir kuralın beyanı niteliğindedir ya da ülkeye bağlı daimî statü öngören konusu tükenmiş antlaşma hükmü teorisine başvurulabilir.[1150]

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ülkesel rejimi düzenlediğine şüphe yoktur. Konusu, bir suyolunun rejiminin düzenlenmesidir. Burada antlaşmanın icrası bir anda gerçekleşip sona ermez, bu nedenle de konusunun tükenmiş olduğu varsayılamaz. Bilakis ileriye dönük olarak sürekli icra edilmesi gereklidir. Sözleşmenin öngördüğü

[1148] TOLUNER (2005), s. 573.

[1149] TOLUNER (2005), s. 575.

[1150] TOLUNER (2005), s. 575.

hak ve yükümlülüklerin asıl uygulayıcısı ise Türkiye Cumhuriyeti'dir. Sözleşme kapsamındaki haklar gibi yükümlülükler de sözleşmenin tarafı olmayan devletlere de uygulanmaktadır. Bu durumu açıklamanın bir yolu VAHS'deki 38. madde kapsamında teamül hukuku kuralı oluşturmasıdır. Bir diğeri ise taraf olmayan devletlerin bu sözleşmedeki hak ve yükümleri bu sözleşmeye uygun davranarak tek taraflı olarak kabul etmiş olmalarıdır.[1151] Bu da ikinci anlaşma görüşüne uygun olarak Montrö Sözleşmesi'ndeki hak ve yükümlülüklerin taraf olmayan üçüncü devletler için de bağlayıcı hale geldiğini ileri sürmek anlamına gelmektedir.

Sınır antlaşmaları ile ülkesel rejim tesis eden antlaşmaların yorumunda sonraki uygulamanın etkisini ve ağırlığını tartışmak önemlidir. Çünkü bilhassa sınır antlaşmaları, ülkelerin arasındaki sınırı çizer ve bir defa sınır tespit edildiğinde bu anlamda konusu tükenir. Yukarıda ifade edildiği gibi antlaşmalar hukukunda sınır antlaşmalarıyla ilgili özel kurallar vardır. Bunlardan birincisi VAHS'nin 62. maddesi kapsamında sınır antlaşmaları hakkında koşullarda esaslı değişikliğin öne sürülememesi, diğeri ise 1978 Viyana Sözleşmesi çerçevesinde sınır antlaşmalarının devletlerin halefiyetinden etkilenmemesidir. Bununla birlikte bu antlaşmaların yorumunda da sonraki uygulamaların dikkate alınmasına engel bir durum yoktur. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarında uluslararası antlaşmayla iki devlet arasındaki sınır belirlenmiş olabilir. Bu sınır çizilirken o dönemde hava sahasının da sınırlandırılması düşünülmemiştir. Bununla birlikte hava sahası kavramının önem kazanmasıyla birlikte kara sınırlarının hava sahasını da sınırlandırdığı kabul edilmiştir.[1152] Bu yönde verilen bir karar, Frontier Dispute (Benin/Niger) kararıdır. Bu kararda varılan çözümün devletler arasındaki sınırların sadece dünya yüzeyinde değil, aynı zamanda toprak altında ve üstündeki hava sahasında da devlet egemenliği alanları arasındaki ayrımı belirttiğine dair genel teoriyle uyumlu olduğu ifade edilmiştir. [1153]

Shaw, sınır antlaşmalarının yorumunu incelediği makalesinde, pek çok davadan örnekler sunarak sınır antlaşmalarının yorumunda sonraki uygulamaların dikkate

---

[1152] KOHEN, s. 44.

[1153] Benin/ Niger, para. 124.

alındığına dikkat çekmiştir. Örneğin, Botswana/ Namibya davasında, mahkeme, açıkça bir antlaşmanın hükümlerini yorumlarken sıklıkla tarafların bu antlaşmanın uygulanmasındaki sonraki uygulamalarını incelediğini ifade etmiştir.[1154] Kosta Rika/ Nikaragua davasında da mahkeme, bir devletin kendi toprakları üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılmasının varsayılmaması gerektiğini, ancak bunun, bu tür sınırlamalar getiren antlaşma hükümlerinin bu nedenle *a priori* olarak kısıtlayıcı bir şekilde yorumlanması gerektiği anlamına gelmediğini belirtmiştir.[1155]

Ne öğretide ne de uluslararası yargı kararlarında uluslararası hukukun herhangi bir alanındaki antlaşmaların diğerlerine kıyasla sonraki uygulama yoluyla yorumlanmaya daha uygun görüldüğüne dair bir görüş yoktur. Yukarıda açıklanan gerekçelerle sonraki uygulama yorum aracının kullanılmasının uygun düşmediği bir uluslararası antlaşma türü de bulunmamaktadır. Nitekim yine yukarıda belirtildiği gibi Montrö Boğazlar Sözleşmesi bir suyolundan geçişi düzenlemektedir ve bu nedenle konusunun gerçekleştiğinden ve dolayısıyla tükendiğinden söz edilemez. Aksine akdedildiği günden bugüne uygulanagelmiştir ve uygulama yoluyla da yorumlanmıştır. Sonraki uygulama yorum aracının dikkate alınabilmesi için antlaşma taraflarının tümünün söz konusu uygulama yoluyla ortaya konulan yorumu benimsediğinin kanıtlanması gerektiği unutulmamalıdır. Öğretide de gerek sınır anlaşmalarının gerekse de Montrö Sözleşmesi gibi bir suyolunun rejimini düzenleyen antlaşmaların yorumunda sonraki uygulama aracına başvurulmasının mümkün olmadığına dair bir görüş öne sürülmemiştir.

2.5.2.Türk Boğazlarında Montrö Sözleşmesi'nin Uygulaması Niteliğindeki Öne Çıkan Pratikler

Türk Boğazlarında Montrö Sözleşmesi'nin uygulanmasıyla ilgili meseleler yukarıdaki başlıklarda ayrıntılı şekilde aktarılmıştır. Bunların birçoğu önemli olmakla birlikte özellikle üç durumun ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki uygulamalardır. Bu dönemde yaşananlar savaş sonrasındaki

[1154] Botswana/Namibia, ICJ Reports 1999, p. 1076.

[1155] Costa Rica v. Nicaragua, ICJ Reports 2009, par. 48. SHAW, s. 262.

notalar devresinde diğer devletlerce gerekçe olarak kullanılmıştır. İkincisi ise 1994 ve 1998 Tüzükleridir. Bu dönemde yapılan hukuki tartışmalar önemlidir ve kısa sayılamayacak bir sürecin ardından 1998 Tüzüğü uluslararası toplumca tanınmıştır. Sonuncusu ise günümüzde devam eden İstanbul Kanalı tartışmalarıdır. İstanbul Boğazı'na alternatif bir suyolu olarak İstanbul Kanalı yapılmasına ilişkin proje, bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları üzerinde Türkiye'nin egemenliğini teyit etmektedir. Sözleşmenin 24. maddesinde savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini düzenleyen tüm hükümlerin uygulanmasını denetleme yetkisinin Türkiye'de olduğu açıkça ifade edilmiştir. Türkiye, savaş gemilerinin geçişi bakımından geminin sınıfı ve tonajına göre hem Boğazlardan geçiş hem de Karadeniz'de kalış süreleri bakımından geçerli kuralları uygulama konusunda yetkilidir. Ticaret gemileri bakımından ise sözleşme temel koşulları belirlemiştir. Türkiye'nin ülkesel egemenliğinden kaynaklanan Boğazlardan geçişi düzenleme yetkisi devam etmektedir.[1156] Türkiye'nin bu çerçeve içinde ulaştırma güvenliğini sağlama ve deniz trafiğini düzenleme yetkisi bulunmaktadır.[1157] Montrö Sözleşmesi, Boğazlar Komisyonu'nu kaldırarak geçişlerin kontrolünü ve Montrö Sözleşmesi'ni uygulama yetkisini Türkiye'ye bırakmıştır.

Montrö Sözleşmesi'nin akdinden 1939 sonbaharına dek Montrö Sözleşmesi'nin barış zamanı için geçerli kuralları uygulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye uzun süre tarafsız kalmış, savaşa katılması 23 Şubat 1945 tarihinde olmuştur. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından Türkiye'nin savaşa katıldığı tarihe dek Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı hükümleri uygulanmıştır. Almanya 7 Mayıs 1945'te, Japonya ise 14 Ağustos 1945'te teslim olmuş ve savaş sona ermiştir. 23 Şubat 1945'ten savaşın sonuna dek geçen sürede ise Türkiye'nin savaşan devlet olduğu durumda geçerli olan hükümler uygulanmıştır. Savaş boyunca Türk Boğazları sık sık gündeme gelmiş, savaş sonunda da Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için İngiltere, ABD ve

[1156] PAZARCI (2021b), s. 355.

[1157] TOLUNER, Sevin, "*Boğazlardan Geçiş ve Türkiye'nin Yetkileri*", Boğazlardan Geçiş Güvenliği ve Montreux Sözleşmesi, Prof. Mahmut Belik ve Prof. Dr. Tahir Çağa'ya Saygı Semineri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No 20, İstanbul, 1994, s. 10-16.

SSCB'nin girişimleri olmuştur. Sözü edilen devletlerin bu yöndeki talepleri verdikleri notalarda yazılı olarak açıkça dile getirilmiştir. Bu döneme notalar devresi denilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sürmekte olduğu Alman- Sovyet Savaşı sırasında Sovyetler, bazı Alman gemilerinin ticaret gemisi görünümünde olmalarına karşın askeri malzeme taşıdıklarını öne sürmüş ve Türkiye'ye protesto notaları vermiştir. Savaşın ilerleyen döneminde Ocak 1944'te bu defa İngiliz Büyükelçisi, savaş gemisi olmalarından şüphelenilen dört adet Alman gemisinin Boğazlardan geçmiş olduğunu ve beş adet geminin de geçmeye hazırlandığını bildirmiştir. O süreçte yaşanan olaylar yukarıda "II. Dünya Savaşı Sırasında Boğazlar" başlığı altında aktarılmıştır. Çalışmanın bu başlığında ise Türkiye'nin o dönemki uygulaması, Montrö Sözleşmesi'nin yorumu bakımından değerlendirilecektir. Temeldeki iddia, Alman gemilerinin ticari gemi gibi görünmelerine karşın aslında savaş gemileri olmalarıdır. Bu dönemde henüz Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumu söz konusudur. Bu durumda ticaret gemileri bakımından Sözleşmenin 2. ve 3. maddeleri uygulanacak fakat savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasak olacaktır. Savaş gemilerine ve tonajın hesabına ilişkin tarifler ise Montrö Sözleşmesi'nin II. Nolu Ekinde düzenlenmiştir. II Nolu Ek'in 5. ve 6. maddeleri, küçük savaş gemilerini ve yardımcı gemileri düzenlemektedir. İngiltere'nin talebi, Boğazlardan geçecek Alman ticaret gemilerinin denetlenmesi ve savaş gemisi olup olmadıklarının Türkiye tarafından tespiti ile savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin engellenmesidir.[1158] Montrö Sözleşmesi'nin sözü geçen 2. maddesi ticaret gemileri için gece ve gündüz 3. maddedeki düzenleme dışında hiçbir muameleye tabi olmadan geçiş serbestliği öngörmektedir. 3. madde ise Boğazlara giren her geminin sağlık kontrolü maksadıyla Boğazlardan girişte durdurulmasını öngörmektedir. Bunun dışında ticaret gemilerinin durdurulması, kontrol edilmesi veya geçişlerinin başkaca bir prosedüre bağlanması yasaklanmıştır. Dolayısıyla Türkiye ilk etapta yalnız İngiltere'nin işaret ettiği gemilere yüzeysel sağlık kontrolü yaparak geçişlerine izin vermiştir. İlerleyen süreçte yine bir olay daha olmuş, Alman gemilerinin geçişine izin verilememesi istenmiştir. Bu defa Türkiye gemide arama yapmış gemide

[1158] DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. B, 2015, s. 243- 248.

silah, radar teçhizatı, sivil giyinmiş gemicilerin üniformaları bulunmuştur. Bu olayı Kassel isimli bir Alman gemisinin muayene talebini reddetmesi izlemiş, yapılan aramada yardımcı savaş gemisi olduğu anlaşılmıştır. Türkiye, nihayetinde Alman Dışişleri nezdinde Montrö Sözleşmesi'nin ihlalini protesto etmiş ve Boğazlara gelecek tüm Alman gemilerinin muayenesi için gerekli tedbirleri aldığını, bundan sonra EMS ve Mannheim sınıfı gemilerin geçişlerinin muayene dahi yapılmaksızın reddedileceğini bildirmiştir.[1159] Burada Türkiye'nin tutumu, Montrö Sözleşmesi'nin lafzına titizlikle riayet etmek ve gemilerle ilgili denetime ilişkin yetkisini dar yorumlamak olmuştur. Türkiye, Sözleşme'nin II Nolu ekindeki tarifi dikkate alarak bir geminin savaş gemisi olup olmadığını belirlemiştir. Bu ekteki kurallara göre ticaret gemisi olan gemileri de yalnızca sağlık kontrolüne tabi tutmuştur. Türkiye'nin sözleşmedeki dar yorumdan ayrılması, müttefiklerin yoğun baskısı sonucu olmuşsa da yapılan denetimlerde Almanya'nın Montrö Sözleşmesi'ni açıkça ve defalarca ihlal ettiği ortaya çıkmıştır. Benzer meseleler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da gündeme gelmiştir. Gerek teknolojinin gelişimiyle birlikte savaş gemilerinin özellikleri gerekse de savaş kavramı değişime uğramıştır. Gerek 1968'de ABD'nin Altıncı Filosu'na ait Dyess ve Turner gemilerinin geçişinde gerek 1976'da SSCB'ye ait Kiev isimli geminin geçişinde gerekse de 2001 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ukrayna'dan aldığı donanımsız yüzer platform Varyag'ın geçişinde çeşitli görüşler ve itirazlar ileri sürülmüşse de her defasında Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin lafzına ve ruhuna bağlı kalmıştır. Örneğin "Varyag", römorkörlerle çekilen bir platformdur ve uzun süren diplomatik görüşmelerden sonra kendi hareket etme imkânı bulunmadığı için gemi sayılmamış ve geçişi mümkün olmuştur.[1160] Gemilerin sınıflandırılması meselesinde Türkiye, her defasında Montrö Sözleşmesi'nde yazılı kuralları metnin olağan anlamına bağlı kalarak tatbik etmiştir. Ticaret gemilerinin geçişlerinde, Montrö Sözleşmesi'nin Türkiye'ye verdiği yetkinin sınırlarını aşmamıştır. Montrö Sözleşmesi'nin günümüze dek uygulanmasındaki anahtar unsurlardan biri de Türkiye'nin bu titiz uygulamasıdır.

Yukarıda ilgili alt başlıkta anlatıldığı üzere İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teknoloji gelişmiş, denizlerde taşımacılık kullanımı daha da artarak yaygınlaşmış, gemilerin

[1159] AYDIN, s. 467.

[1160] AYBAY (2019), s. 2738.

büyüklükleri ve tonajları artmıştır. Gemilerin manevra yetenekleri ise azalmıştır. Savaş gemileri bakımından da yeni türler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte uluslararası deniz hukukunda da yeni gelişmeler olmuş, uluslararası hukukun tedrici gelişimi içinde yeni kurallar getirilmiştir. Türkiye de Türk Boğazlarında güvenliği artırmak ve çevrenin korunmasını sağlamak amacıyla ilki 1994'te ikincisi 1998'de olmak üzere tüzükler kabul ederek Boğazlardan geçişi Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne sadık kalarak daha ayrıntılı düzenlemiş, geçişlere ilişkin bazı kısıtlama ve şartlar getirmiştir. Bu tüzüklerden 1998 Tüzüğü, IMO Deniz Güvenliği komitesi tarafından tanınmıştır. Böylelikle Türkiye'nin geçişle ilgili getirdiği yeni kuralların Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile çelişmediği kabul edilmiştir. Türkiye'nin iç hukuk enstrümanlarını kullanarak gerçekleştirdiği bu yeni uygulaması, uluslararası toplumca kabul edilmiş olmaktadır. Öyle ki 1998 Tüzüğü, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin birinci maddesindeki düzenlemenin "serbest geçiş hakkı" değil "geçiş serbestliği ilkesi" olduğunu açıkça teyit etmiştir.[1161] Tüzükteki önlem, tavsiye ve düzenelemelerin yanı sıra Türk yetkililer, bazen geçişleri durdurma ya da yavaşlatma yönünde fiili olarak önlem alabilmektedir. Bu uygulamalar da uluslararası toplumda kabul görmüştür ve yıllardır sürdürülmektedir.[1162]

2000'lerden sonra gündeme gelen bir diğer uygulama sorunu ise ABD savaş gemilerinin Karadeniz'de kalış süresiyle ilgilidir. Montrö Sözleşmesi'ne göre Karadeniz'e kıyısı olmayan bir devletin savaş gemisi, burada en çok 21 gün kalabilecektir. 2008 yilindan baglayarak, ABD savaş gemilerinin Gürcistan'a yaptıkları ziyaretlerle ilgili olarak Rusya olumsuz tepki vermiştir. Burada Türkiye'nin yetki ve sorumluluğu Boğazlardan geçişle sınırlı tutulmak durumundadır. Üçüncü bir devletin gemisinin kuralları ihlal etmesinin sorumluluğunun Türkiye'ye atfedilmesi mümkün değildir. Karadeniz'de 21 gün kalan gemilerin öncelikle Çanakkale Boğazı'ndan Ege'ye çıkış yapması ve bundan sonra ve en az sekiz gün önceden yeni bir bildirimde bulunarak Türk Boğazlarından tekrar geçmesi mümkün olacaktır.[1163] Bir savaş gemisinin Montrö düzenini ihlal ederek

[1161] CANCA, s. 115.

[1162] AYBAY, Rona, "*Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar*", 21 Dokuz Eylul Universitesi Hukuk Fakultesi Dergisi 2729, 2019, s. 2736.

[1163] AYBAY (2019), s. 2740.

Karadeniz'de 21 günden fazla kalması durumu, Türkiye'nin Türk Boğazlarından geçişle ilgili görevi ve yetkisiyle ilgili değildir.

Türkiye, daima sözleşmenin lafzına, başta 2 Nolu Ek olmak üzere kullanılan terimlerin olağan anlamlarına sadık kalmıştır. Kendi yetkilerini kullanırken ve yorumlarken sözleşmenin konu ve amacına uygun davranmıştır. Montrö Sözleşmesi, Boğazlardan geçiş serbestliği ilkesi üzerine kuruludur. Bununla birlikte geçiş rejiminde Türkiye'nin ve Karadeniz'in güvenliği öncelikli tutularak gemilerin geçişinde kimi kısıtlamalar öngörülmüştür. Türkiye, gerek Boğazların güvenliği gerekse çevrenin korunması ihtiyacını gözeterek kendi iç hukukunda Boğazlardan geçişi düzenlemek üzere iki adet tüzük çıkarmıştır. Bunlardan 1998 Tüzüğü oldukça önemlidir. Tüzük, kabul edildiği günün şartlarında geçerli diğer uluslararası hukuk kurallarıyla uyumludur. Nitekim 1936'dan farklı olarak bugün deniz çevresinin korunması ve deniz güvenliği, deniz kamu hukukunun önemli konuları arasındadır. Söz konusu Tüzük, Türkiye'nin bir iç hukuk tasarrufu olması nedeniyle VAHS m.31(3)(b) anlamında sonraki uygulama niteliğindedir. IMO tarafından açıkça onaylanmıştır. Ayrıca bu uygulamaya riayet eden tüm devletlerce de açık veya örtülü olarak rıza gösterilmiştir. Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin oluşturduğu hukuki düzeni uygulamaları yoluyla somutlaştırmıştır.[1164]

2.6.İSTANBUL KANALI PROJESİYLE TETİKLENEN HUKUKİ TARTIŞMALAR VE MONTRÖ SÖZLEŞMESİ'NİN YORUMU

İstanbul Kanalı Projesi ilk kez 2011 yılında duyurulmuştur. Kanal, Karadeniz ve Marmara Denizi'ni birleştiren İstanbul Boğazı'na alternatif bir su yolu olarak düşünülmüştür. Kanal projesinin amacı, İstanbul Boğazı'ndaki trafiği azaltmak, bölgeyi daha güvenli hale getirmek, ekonomik ve siyasi yarar elde etmektir. Kanalın derinliğinin 25 metre, genişliğininse 145-150 metre olması planlanmıştır.[1165] Kanalın Orta Asya, Orta Doğu ve Karadeniz arasında enerji transferi için kullanılacağı öne sürülmektedir. Buna göre Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Gürcistan'dan taşınan petrol

[1164] Türkiye'nin diğer bazı uygulamaları hakkında bkz. AYBAY, Gündüz (Ed.), **Denizciler, İşletmeciler ve Yöneticiler için Deniz Hukuku**, Aybay Yayıncılık, 1998, s. 910.

[1165] TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur, "*Montrö Sözleşmesi ve Kanal İstanbul*", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C.37, S. 1, 2017, s. 114.

Akdeniz'den dünyanın en büyük petrol şirketlerine dağıtılacaktır. Bu anlamda boru hatlarına alternatif yaratılmasının amaçlandığı da düşünülmektedir.[1166] Nitekim Rusya, proje ilk duyurulduğunda olumsuz tepki vermiştir.[1167]

Kanallar yapay olarak açılan suyollarıdır. Kanalların yapılmasındaki amaç, deniz yolunu kısaltmak ve böylece deniz ticaretinin maliyetini düşürmek, seyrüseferi kolaylaştırarak ulaşımda geçen süreyi azaltmak ve ticareti kolaylaştırmaktır. Yapılması planlanan İstanbul Kanalı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kara ülkesi içinde yer alacaktır. Bu durumdaki kanallar, uluslararası hukukta boğazlar ve nehirler gibi suyolu olarak değerlendirilmektedir.[1168] Tek bir devletin kara ülkesi içinde kanal inşa edebilmesi o devletin yetkisindedir ve kanallardan geçiş serbestliğine ilişkin teamül hukuku kuralı henüz oluşmamıştır.[1169] Bununla birlikte uygulamada, sıklıkla tek bir devletin kara ülkesinde yer alsa dahi ilgili kanaldan geçiş rejiminin uluslararası antlaşmayla belirlendiği görülmektedir.[1170] Yapımı yabancı devletler veya şirketlerce üstlenildiği durumlarda kanallardan geçiş serbestliği kabul edilmekte ve bu durum uluslararası antlaşmayla düzenlenmektedir. İstanbul Kanalı'nın kim tarafından yapılacağı veya statüsünün bir uluslararası antlaşmayla mı düzenleneceği konuları henüz belirsizdir.

İstanbul Kanalı Projesinin Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilişkisinin net bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir. Çünkü Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olduğu Lozan Sözleşmesi ile uluslararası toplumca tanınmış ancak Boğazlar üzerinde tam egemen ve yetkili olması Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Bu sebeple bu iki antlaşma birbiriyle ilişkilidir ve ikisi de Türkiye'nin egemenliğini teyit etmektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, uluslararası hukukta uluslararası ulaşımda kullanılan boğazlar için öngörülen kurallara kıyasla geçiş serbestliği konusunda gerek Türkiye'nin gerekse Karadeniz'in güvenliğini sağlamaya yönelik kısıtlayıcı hükümler içermektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan

[1166] TÜTÜNCÜ (2017), s. 115-116.

[1167] TÜTÜNCÜ (2017), s. 116.

[1168] TÜTÜNCÜ (2017), s. 116

[1169] TOLUNER (1996), s. 148.

[1170] TOLUNER (1996), s. 148.

suyolu olan Türk Boğazlarından geçişi düzenlemektedir. Dolayısıyla İstanbul Kanalı'ndan geçiş rejimi belirlenirken Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ihlal edilmemesi gerekmektedir.

Yapılması planlanan İstanbul Kanalı, yalnız İstanbul Boğazı'na bir alternatiftir. Kanalın rejimi farklı belirlense dahi Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nden geçiş rejimi aynı kalacaktır. Bununla birlikte Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk Boğazları bir bütün olarak düşünülmüştür. Montrö'nün konusunu oluşturan Türk Boğazları, Akdeniz ile Karadeniz'i bağlamaktadır. Dolayısıyla İstanbul Kanalı inşa edilse dahi Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlamak amacıyla hazırlanan ve bilhassa savaş gemileri bakımından kısıtlayıcı hükümler içeren Montrö Sözleşmesi, Boğazlarda uygulanmaya devam edilmelidir. Pazarcı, projenin ilk kez duyurulduğu 2011'de "'Çılgınlığın' Olası Uluslararası Etkileri" başlıklı yazısında, ABD başta olmak üzere bazı devletlerin bu projeyi Karadeniz'e giriş-çıkış kolaylığı sağlamak, Karadeniz'de hareket yeteneklerini arttırmak maksadıyla ve Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarına müdahale amaçlı kullanmaları ihtimaline dikkat çekmiştir.[1171] Yine Pazarcı aynı yazısında Panama Kanalı'nı örnek göstererek doğabilecek bazı ihtimallere karşı uyarılarda bulunmaktadır. Buna göre, Panama Kanalı'nın yapımına 1879'da yabancı şirketlerce başlanmıştır. Panama bölgesi, o dönemde Kolombiya'ya aittir. Kolombiya hükümeti, çalışmalar sürdürülürken kanalın yapımını üstlenen yabancı şirketlerce ABD ağırlıklı bir geçiş ve denetim rejimini öngören bir uluslararası antlaşmayı imzalamaya zorlanmıştır. Buna karşın Kolombiya meclisi bu antlaşmayı onaylamamıştır. Sonrasında Panama bölgesinde ayaklanmalar çıkmış, 1903 yılında ayrı bir Panama devleti kurulmuştur. Yeni kurulan Panama Devleti, Panama Kanalı'ndan geçiş rejimini düzenleyen yeni bir uluslararası antlaşmayı onaylamıştır. Bu ve benzeri risklere dikkat çeken Pazarcı, kanalın yapımı yabancı devlet veya şirketlerce üstlenilecekse yapımına başlanmadan evvel "ulusal kanal statüsü" koşulunun kabul ettirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

[1171] PAZARCI, Hüseyin, "*Çılgınlığın Olası Etkileri*", https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cilginligin-olasi-uluslararasi-etkileri-245014 (18.05.2025).

Türkiye'nin kanalı yapmaktaki amacı, bölgenin ve özellikle de İstanbul'un güvenliğini sağlamak, İstanbul Boğazı'nın yapısından kaynaklanabilen deniz kazalarını ve çevre kirliliğini önlemek olarak ifade edilmektedir. Türkiye bölgenin güvenliğini sağlamak için kanaldan geçişi teşvik edebilecektir. Buna karşın İstanbul Boğazı'ndan geçişin engellenmesi mümkün değildir. Bunun yanı sıra Türk Boğazlarından geçiş için ücret de istenemeyeceği Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde açıkça düzenlenmiştir. Bu durumda kanaldan geçişlerde ücret istenmesi mümkünse de İstanbul Boğazı'ndan geçişi daha dezavantajlı hale getirebilmek için ücret istenmesi mümkün değildir. Burada mümkün olan, İstanbul Boğazı'ndan geçişin gecikmeli olduğu durumlarda ticaret gemilerinin kendi tercihleriyle kanalı kullanmaları olacaktır.[1172]

Her hâlükârda İstanbul Kanalı'nın Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan Türk Boğazlarının rejiminden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. İki konu mutlaka birlikte ele alınmak zorundadır. Kanaldan geçişin düzenlenmesi ancak Montrö Sözleşmesi'ni ihlal etmedikçe mümkündür. Bu hususta Pazarcı'nın önerisi, kanalın yapımına başlanmadan bu kanalın ulusal statüye tabi tutulacağının kararlaştırılması olmuştur. Buna benzer bir fikir daha ileri sürülebilecektir. Kanalın yapımına başlanmadan evvel statüsünün ve geçiş rejiminin Montrö Sözleşmesi'ne taraf devletlerin de katılıyla gerçekleşecek bir konferans sonucunda çok taraflı bir antlaşmayla düzenlenmesi, tartışmalardan en uzak ve kalıcı çözümü getirebilecektir. Bununla birlikte bu çözüm, çok taraflı bir uzlaşıyı gerektirir ve uzun zaman alabilir. Türk Boğazları hem tarihte hem de yakın geçmişte büyük devletlerin çıkarlarını etkileyen önemli bir bölge olmuştur. Rusya için hem Karadeniz'in güvenliği bakımından hem de Akdeniz'e inebilmesi açısından önemlidir. ABD ve İngiltere gibi dönemin en güçlü devletlerinin güvenlikle ilgili politikaları bakımından her zaman önemli bir suyolu olmuştur ve olmaya devam edecektir.

Türkiye'nin kanaldan geçişi tek taraflı olarak ulusal hukukunda düzenlemesi pekala mümkündür. Bununla birlikte ücret istenmesi halinde ücretli geçişlere itiraz eden devletler olabilecektir. Ayrıca Türkiye, sadece bu kanalda geçerli olacak şekilde askeri

[1172] TÜTÜNCÜ (2017)

geçişleri yasaklayabilir. Bu noktada kanalın yapay bir yapı olduğu ve Türkiye'nin egemenliğinde olduğu hatırlatılmalıdır. Türkiye, Türk Boğazları'ndan geçişi düzenleyen Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerine aykırı düşmedikçe söz konusu kanaldan geçişleri düzenleyebilir. Örneğin, İstanbul Boğazı'ndan geçişi yasaklamaksızın ve ticaret gemilerinin kendi tercihine bırakılarak İstanbul Kanalı'ndan geçişlerde ücret isteyebilecektir.[1173]

İstanbul Kanalı'nın yapılması durumunda Karadeniz'le ilgili sınırlayıcı hükümlerin yorumlanmasına ilişkin de bazı problemlerin doğabileceğine işaret edilmektedir. Montrö Sözleşmesi'nin 18. maddesinin ikinci fıkrasında "*Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi bir günden çok kalamayacaklardır*." hükmü yer almaktadır. Uygulamada, Karadeniz'den çıkmak, Türk Boğazlarından çıkmak olarak yorumlanmaktadır. Kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri, Karadeniz'de 21 gün kaldıktan sonra Boğazlardan geçerek Ege Denizi'ne ulaşmakta ve tekrar önbildirim koşulunu yerine getirerek bu süreden sonra yeniden Türk Boğazlarından geçerek Karadeniz'e girmektedir.[1174] Öğretide, kanal, Türk Boğazları'nın bir parçası olmadığı için gemilerin Karadeniz'den kanala girmeleri durumunda ilgili hükme uygun davrandıklarını ileri sürmeleri olasılığına dikkat çekilmiştir.[1175]

89 yıldır yürürlükte olan ve uygulanan Montrö Sözleşmesi'nin de insan hakları sözleşmeleri gibi yaşayan bir antlaşma olarak nitelendirilmesi mümkündür. Türkiye'nin zamanın getirdiği yeniliklere cevap veren uygulamaları hem sözleşmeye taraf devletlerce hem de uluslararası toplumca kabul edilmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin en önemli ve süresiz hükmü olan "geçiş serbesliği ilkesi", bugün güvenlik ve çevre

---

[1173] AKDOĞAN, Erkan/ ABDULLAHZADE, Cavid, "*Kanal İstanbul projesinin gerçekleştirilmesi durumunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'de göre geçiş yapan ticaret gemilerine ilişkin kurallar nasıl etkilenir?*", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, DENK, Erdem (Ed.), Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 242.

[1174] DENK, Erdem, "*Kanal İstanbul projesinin gerçekleştirilmesi durumunda "kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri"nin geçişi ve Karadeniz'de bulunma süreleriyle ilgili sorunlar oluşma ihtimali var mıdır ve bunun Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne etkisi olacak mıdır?*", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 245.

[1175] DENK (2022), s. 245.

kirliliğinin önlenmesi konuları da dikkate alınarak Türkiye'nin uygulamaları yoluyla yorumlanmaktadır.

SONUÇ

Uluslararası antlaşmaların yorumunda geçerli kurallar, 1969 yılında akdedilen VAHS'nin 31 ila 33. maddelerinde düzenlenmiştir. Kısaca Viyana kuralları da denilen bu düzenlemelerin uluslararası teamül hukuku kuralı oldukları genel olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası antlaşmaların yorumu konusundaki üç ana yaklaşım, sübjektif, objektif ve teleolojik görüştür. Bu sayılanlara ek olarak New Haven Okulu'nun yorum anlayışı da Viyana kurallarını anlamlandırmak açısından önemlidir. Sübjektif yaklaşıma göre yorumun birincil amacı, antlaşmayı akdeden tarafların antlaşmanın akdi sırasındaki niyetlerini ortaya koymaktır. Objektif yaklaşıma göre ise yorumun temel hedefi, metnin hükümlerinin ve terimlerinin olağan anlamını tespit etmektir. Çünkü antlaşmanın metni, tarafların nihai uzlaşısıdır ve aralarındaki irade uyuşmasının en geçerli ifadesidir. Teleolojik yaklaşımda ise antlaşmanın hizmet ettiği amaca göre yorumlanması önerilmektedir. Antlaşmanın hükümlerine verilecek mana, antlaşmanın konu ve amacı ışığında belirlenmelidir. Son olarak New Haven yaklaşımında antlaşmalar, taraflar arasındaki bir iletişim süreci olarak görülür ve tarafların ortak değerler yaratmak ve hukuku şekillendirmek için akdettikleri bir enstrümandır. Yorumda asıl amaç tarafların gerçek ortak beklentilerini tespit edebilmektir. Bu hedef için önerilen yöntem, antlaşmanın bağlamı olarak değerlendirilebilecek tüm faktörlerin birlikte değerlendirilmesidir.

Yorum kurallarının tarihçesi incelendiğinde Viyana Konferansı'na dek olan süreç, tezde beş başlıkta ele alınmıştır. Greko-Romen dönemde devletler arasında kimi antlaşmalar akdedilmiş ve yorum sorunları da gündeme gelmiştir. Bu dönemdeki görüş ve uygulamalar daha sonra klasik dönemde Grotius ve takipçisi olan yazarlarca uluslararası hukuka aktarılmıştır. Yorum, bu yazarlarca tarafların gerçek iradelerini ve antlaşmaların asıl anlamını ortaya çıkaran bir mantık işi olarak düşünülmüştür. Klasik dönemin son ismi Vattel ise ayrıntılı yorum kanonları hazırlamıştır ve ilk maksimi "*Yoruma ihtiyacı olmayan şeyin yorumlanmasına izin verilmez.*" şeklindedir. Post klasik yazarlar ise uluslararası hukuk alanında birbirlerinden oldukça farklı anlayışlar getirmiş ve bunun

sonucu olarak yorum konusunda da farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Oppenheim ve bazı diğer yazarlar yorum konusunda geçerli kurallar olduğu fikrini ve metinsel yaklaşımı reddetmişlerdir. Phillimore, Ehrlich ve Hall ise yorum konusunda yerleşik kurallar olduğunu ve yorumun bunlara uygun yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir. 20. yüzyıl başlarından itibaren antlaşmalar hukukunun kodifikasyonu girişimleri olmuştur. Bunlardan en önemlileri Harvard Taslağı ve 1956 yılında UHE'nin aldığı karardır. 20. yüzyılın başından itibaren verilen uluslararası yargı kararlarında önceliğin metinsel yaklaşıma verildiği, bu yöntemin uygulanması sonunda makul olmayan veya saçma bir neticeye ulaşılıyorsa hazırlık çalışmalarına ancak o zaman başvurulduğu görülmektedir. G. Fitzmaurice, 1951'de yayımladığı ünlü makalesinde USAD ve UAD'nin yorum konusundaki uygulamalarını sistemli şekilde analiz etmiştir. Fitzmaurice'in görüşleri ve 1956 yılında UHE'nin aldığı karar, VAHS'nin hazırlık sürecini etkilemiştir. Bu süreçte hâkim anlayış, ayrıntılı yorum kuralları olmadığı, yorum konusunda birtakım rehber ilkeler bulunduğu yönündedir. UHK, yorum konusundaki pozisyonunu, "*Yorum kesin bir bilim değil, daha ziyade bir sanattır*." olarak özetlemiştir.

Viyana kurallarında genel yorum kuralı ile tamamlayıcı yorum araçları arasında hiyerarşi kurulmuş, hazırlık çalışmaları tamamlayıcı yorum araçları içinde düzenlenmiştir. Genel kural ise antlaşmaların bağlamı içinde hükümlerine ve terimlerine konu ve amacın ışığında verilecek olağan anlama uygun şekilde iyi niyetle yorumlanması şeklindedir. Burada sözü edilen bağlamın kapsamına giren belgeler, ikinci paragrafta tüketici şekilde sayılmıştır. Genel kuralın üçüncü paragrafında ise yorum sırasında dikkate alınacak yorum araçları sıralanmıştır. Tezin konusunu oluşturan "sonraki uygulama" bunlardan biridir. Son paragrafta ise tarafların belirli bir terime özel bir anlam vermek istediklerinin tespit edilmesi durumunda o terime olağan anlamının değil bu özel mananın verileceği düzenlenmiştir.

Sonraki uygulama yorum aracı, genel yorum kuralının bir parçası kabul edilmektedir. Antlaşma taraflarının antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını gösteren antlaşmanın herhangi bir sonraki uygulaması literatürde otantik (gerçek) yorum aracı olarak kabul edilmektedir. Çünkü antlaşmanın sahibi olan antlaşma tarafları antlaşmayı

yapmaya yetkili oldukları gibi onu yorumlamaya da yetkilidirler. Antlaşmanın sonraki uygulaması, tarafların antlaşmanın yorumu konusundaki ortak anlayışını göstermesi nedeniyle tarafların iradesinin objektif kanıtı kabul edilmektedir.

Sonraki uygulamanın bir yorum aracı olarak kullanılmasının izleri 19. yüzyıla dek sürülebilmektedir. Bu dönemde Oppenheim, sonraki uygulamayı taraflarca yapılmış otantik (gerçek) yorum olarak değerlendirmiş ve tarafların kendilerinin belirli bir anlamı tercih etmesi durumunda alternatif yorumların kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. 20. yüzyıl başında kurulan USAD ve halefi olan UAD kararlarında da sonraki uygulamaya başvurulmuştur. VAHS'nin kabulünden önceki uluslararası mahkeme kararlarında sonraki uygulamaya tarafların antlaşmanın yapıldığı sıradaki niyetlerini tespit edebilmek için ve diğer yorum yöntem ve araçlarının yorum konusunda açık ve net bir netice sağlayamaması halinde başvurulmuştur.

Sonraki uygulama, antlaşma taraflarının yorumu olması nedeniyle otantik (gerçek) yorum aracı kabul edilmektedir. Otantik yorum, Roma Hukuku'ndan günümüze kullanılan kadim bir kavramdır. İki temel ayırt edici niteliği bulunmaktadır. Bunlar, yorumlanan normu yaratan otoriteden kaynaklanması ve yorumlanan normla aynı hukuki değerde olmasıdır. Otantik yorum, Roma Hukuku'nda anlaşıldığı şekliyle bağlayıcıdır ve geriye etkilidir. Bugün uluslararası hukukta sonraki uygulamanın hukuki açıdan bağlayıcı olduğunu öne sürmek mümkün değildir. Diğer yorum araç ve yöntemleri karşısında hiyerarşik bir üstünlüğü de bulunmamaktadır.

VAHS m.31(3)(b) anlamında sonraki uygulamanın unsurları değerlendirildiğinde ilk olarak sözü edilen olgunun uygulama niteliğinde olması beklenmektedir. İkinci olarak, uygulamanın yorumlanmakta olan antlaşmanın uygulanması kapsamında olması, antlaşmanın yapılmasından sonraki uygulama olması ve son olarak tarafların yorum konusunda mutabakatını sağlaması gerekmektedir.

Öğretide, sonraki teriminin antlaşmanın yapılmasından sonraki zamana işaret ettiği kabul edilmektedir. Antlaşmaların yapılmasından ne anlaşılması gerektiği ise antlaşmalar hukukuna bakılarak değerlendirilebilir. Antlaşmaların bağlayıcılık

kazanması, taraflarının takdirine bırakılmış bir konudur. Bu sebeple ilgili antlaşmaya bağlı olarak antlaşmanın yapıldığı anın tespitinde imzalandığı anın yapılma anı kabul edilmesi mümkündür.

Sonraki uygulamanın bir diğer unsuru uygulamadır (*practice*). Bu terimin uluslararası hukukta yaygın bir kullanımı vardır. Sonraki uygulama bakımından farklı görüşler olsa da m.31(3)(b)'nin lafzı karşısında tekrar unsurunun aranmadığı ve tek bir taraf devletin uygulamasının da sonraki uygulama kabul edilebileceği bugün daha fazla yazarca kabul edilmektedir. Uygulamanın kapsamına diplomatik yazışmalar, hukuki sorunlarla ilgili devletlerin resmi kılavuzları, yürütme kararları, ulusal mevzuatları, uluslararası örgüt organlarının kararları gibi pek çok belge ve işlem dahildir. Öğretide bazı yazarlarca bu uygulamaların taraf devletlere atfedilmesi gerektiğini öne süren yazarlar olmakla birlikte uluslararası uygulama ve mahkeme kararlarında aksi yönde örnekler mevcuttur. Bugün sonraki uygulama kapsamındaki eylem ve işlemlerin devletlerce veya uluslararası örgütlerce yapılabileceği doktrindeki baskın görüştür. Tarafların yorum konusundaki mutabakatını sağlamak koşuluyla uluslararası örgütlerin davranışlarının da sonraki uygulama teşkil ettiğini kabul etmek gerekmektedir.

Tarafların antlaşmanın yorumu konusundaki mutabakatını gösteren sonraki uygulamanın mutlaka ilgili antlaşmanın uygulanmasında ortaya konulmuş olması gerekmektedir. Bu unsur bakımından antlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerinin kasıtlı ihlalleri ve antlaşmanın uygulaması niteliğinde olmayan uygulamalar kapsam dışında tutulmalıdır.

Sonraki uygulamanın son unsuru, antlaşmaya taraf devletlerin yorum konusundaki mutabakatını tesis etmesidir. Bu unsur kısaca anlaşma unsuru olarak ifade edilmektedir. Anlaşmanın tarafların tümü arasında gerçekleşmesi gerekirken uygulama sınırlı sayıda devletçe gerçekleştirilmiş olabilir. Bir veya daha fazla devletin mevcut koşullar dairesinde uygulamaya tepki vermeleri gerekiyorsa ve ancak tepki vermemişlerse sonraki uygulamaya rıza gösterdikleri sonucuna varılabilmektedir.

VAHS m.31(3)(b) kapsamındaki sonraki uygulamanın unsurlarını taşımayan diğer sonraki uygulamalar ve gelişmelerin m. 32 içerisinde tamamlayıcı yorum araçları olarak dikkate alınmaları mümkündür.

Sonraki uygulama kavramının belirli bazı görünümleri ve diğer bazı kurumlarla karşılaştırılması, söz konusu yorum aracının açıklanmasında özel öneme sahiptir. Uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmalarının yorumunda sonraki uygulama, sonraki uygulama yorum aracı bağlamında antlaşmaların yorumu ve değiştirilmesi, sonraki uygulama ve evrimsel yorum, bu tezde ele alınan başlıklardır.

Kurucu antlaşmaların yorumu bakımından öğretide örgüt organlarının uygulamaları ile örgüte üye devletlerin uygulamaları arasında ayrım yapılmaktadır. Nolte gibi bazı yazarsa bu ayrımı gerekli görmemektedirler. UAD'nin BM örgütünün Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi gibi organlarının kendi yetki ve görevleriyle ilgili olan hususlarda üye devletlerin mutabakatını aramaksızın ilgili organın uygulamasına özel önem atfettiği görülmektedir. Buna karşın yine UAD, yakın tarihli Antarktika'daki Balina Avcılığı Davası'nda Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu'nun tavsiye niteliğindeki kararların sözleşmeye taraf tüm devletlerce ve özellikle Japonya tarafından kabul edilmediğini belirterek Komisyon kararlarının sonraki uygulama kabul edilemeyeceğine ve Japonya'ya karşı ileri sürülemeyeceğine karar vermiştir. Uluslararası yargı kararlarında kurucu antlaşmaların yorumunda örgütün yerleşik uygulamasının taraf devletlerin mutabakatı aranmaksızın dikkate alınmasının VAHS m.31(3)(b)'te düzenlenen sonraki uygulama ile değil, VAHS'nin 5. maddesi gerekçe gösterilerek açıklanması daha uygundur.

Antlaşmaların yorumu ve değiştirilmesi arasındaki ilişki, 2000'lerin başında yatırım hukukuyla ilgili olarak gündeme gelmiştir. NAFTA Serbest Ticaret Komisyonu bağlayıcı yorum kararı almıştır. Ancak bazı hukukçular bu kararın yorum kararı değil, antlaşmanın değiştirilmesi niteliğinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Uluslararası hukukta antlaşmaların yapılması gibi değiştirilmesi de taraf devletlerin iradesiyle olmaktadır. Antlaşma taraflarının kendi aralarında uzlaşarak uygulama yoluyla antlaşmayı değiştirmelerinin önünde hiçbir engel yoktur. Bununla birlikte sonraki uygulamanın her

durumda antlaşmanın değiştirilmesi anlamına geleceğini belirtmek mümkün değildir. Devlet uygulamaları, sonraki uygulamanın antlaşmayı değiştirme sonucuna götürmediğini göstermektedir.

Sonraki uygulama, antlaşmaların uygulanmasında zaman faktörüyle ilişkilidir. Benzer şekilde evrimsel yorum kavramı da antlaşmaların yapıldığı günün koşullarından farklı olarak uygulandığı günün koşullarında nasıl yorumlanacağına ilişkindir. Evrimsel yorum iki durumda ortaya çıkabilmektedir. Bunlar antlaşmada evrimleşmeye müsait kapsayıcı bir terimin kullanılması ve antlaşmanın konu ve amacının evrimsel nitelikte olmasıdır. Evrimsel yorumda tarafların antlaşmanın akdi sırasındaki iradeleri belirleyicidir. Bir antlaşmanın veya antlaşma hükmünün evrimsel yoruma tabi olduğu bir kez kabul edildiğinde yorumun gelecekte de tarafların iradesinden bağımsız olarak hukuki ve fiili koşullara bağlı olarak değişeceği kabul edilmiş olmaktadır.

Tezde VAHS m. 31(3)(b) anlamında sonraki uygulamaya örnek olarak Montrö Sözleşmesi incelenmiştir. Sözleşme 1936 yılında akdedilmiştir. Sözleşmenin öncesinde de Türk Boğazlarından geçiş farklı çok taraflı sözleşmelerle düzenlenmiş bulunmaktadır. Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları'nın Türkiye'nin egemenliğinde olduğunu teyit etmektedir. Geçiş rejimi bakımından ise geçiş serbestliği ilkesi kabul edilmiştir. Bu ilkenin uygulanmasında tatbik edilecek kurallar sözleşme metninde açıkça düzenlenmiştir. Sözleşmenin girişinde ifade edildiği üzere bu sözleşmenin amacı, Türk Boğazlarından gemilerin geçişini Türkiye'nin ve Karadeniz'in güvenliğini gözeterek gerçekleştirmektir. Sözleşmede belirlenen geçiş rejimi, uluslararası hukukun uluslararası boğazlardan geçişe ilişkin kurallarına kıyasla Türkiye'nin yetkilerini oldukça geniş tutmuştur. Sözleşmenin kabul edildiği 1936 tarihinden bu yana hem sözleşmenin uygulanması anlamında sonraki uygulamalar gerçekleştirilmiştir hem de özellikle deniz hukukunda sonraki gelişmeler olarak ifade edilebilecek yenilikler ortaya çıkmıştır.

Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin uygulanmasında antlaşmanın konu ve amacının ışığında sözleşmenin olağan anlamına uygun davranmıştır. Özellikle 2 Nolu Ek'i yorumlarken lafzına bağlı kalmıştır. Montrö Sözleşmesi'nde geçiş rejimi bakımından

kabul edilen temel ilke geçiş serbestliğidir. Ancak Türkiye'nin ve Karadeniz'in güvenliği öncelikli tutularak gemilerin geçişi ve Karadeniz'de kalmaları açısından barış zamanı için de kimi kısıtlamalar öngörülmüştür. Türkiye Boğazlardan geçen gemilerin sayılarının, tonajlarının ve büyüklüklerinin artması buna karşın manevra yeteneklerinin azalması sebebiyle kendi iç hukukunda Boğazlardan geçişi düzenlemek üzere tüzük çıkarmıştır. Bunlardan bugün de geçerli olan 1998 Tüzüğü'dür. Tüzük, kabul edildiği günün şartlarında geçerli diğer uluslararası hukuk kurallarıyla uyumludur. Tüzüğün çıkarılma gerekçesi Boğazların güvenliğini sağlamak ve çevrenin korunmasıdır. Tüzüğün çıkarıldığı dönemde, deniz çevresinin korunması ve deniz güvenliği, uluslararası hukukta çeşitli antlaşmalarla düzenlenmiş konulardır. 1998 Tüzüğü de bu düzenlemelere uygun olarak hazırlanmıştır. IMO tarafından da onaylanan Tüzüğe riayet eden tüm devletlerce de açık veya örtülü olarak rıza gösterildiğini söylemek mümkündür. 1998 Tüzüğü, Türkiye'nin bir iç hukuk tasarrufudur ve VAHS m.31(3)(b) anlamında sonraki uygulama niteliğindedir.

Türk Boğazları terimi, geçmişten günümüze Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazını kapsayan, Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan doğal su yolu olarak kabul edilegelmiştir. Bu çerçevede İstanbul Boğazı'na alternatif bir kanal inşa edilmesi durumunda, Boğazlar bugüne dek tek bir su yolu olarak düşünülmüş ve tek bir geçiş rejimine konu edilmiş olduğundan kanaldan geçişlerin de bu rejimle uyumlu olması gerekmektedir. Gemilerin Karadeniz'de kalma süreleri veya tabi tutuldukları tonaj kısıtlamaları gibi düzenlemeler kanaldan yapılan geçişlerde de uygulanmak durumundadır. Yapay su yollarından geçiş konusunda uluslararası teamül hukuku niteliğini haiz kurallar bulunmamaktadır. Söz konusu kanal, Türkiye'nin egemenliğinde olacaktır. Bununla birlikte çok taraflı bir sözleşmeyle düzenlenmesi de mümkündür. Her hâlükârda İstanbul Kanal'ndan geçiş rejiminin Montrö Sözleşmesi'ni ihlal etmemesi gerekmektedir.

Montrö Sözleşmesi, 85 yılı aşkın süredir yürürlüktedir ve uygulanmaktadır. Türkiye'nin zamanın getirdiği yeniliklere cevap veren uygulamaları hem sözleşmeye taraf devletlerce hem de uluslararası toplumca kabul edilmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin en önemli ve süresiz hükmü olan "geçiş serbestliği ilkesi", bugün güvenlik ve çevre

kirliliğinin önlenmesi konuları da dikkate alınarak Türkiye'nin uygulamaları yoluyla yorumlanmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR, KİTAP BÖLÜMLERİ, MAKALELER, TEZLER

ABDULAHZADE, Cavid, "*Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesine İlişkin Değerlendirmeleri*", MHB, C. 25-26, 2005, s. 1.

ABDULLAHZADE, Cavid, **Uluslararası Hukuk Açısından Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği**, Yetkin Yayınları, 2005.

ACER, Yücel/ KAYA, İbrahim, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı İngilizce Özetli**, 14. B, Seçkin, 2024.

ADEDE, A. O., "*Amendment Procedures for Conventions with Technical Annexes: The IMCO Experience*", VaJIL, 17, 1977, s. 201.

AKDOĞAN, Erkan/ ABDULLAHZADE, Cavid, "*Kanal İstanbul projesinin gerçekleştirilmesi durumunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'de göre geçiş yapan ticaret gemilerine ilişkin kurallar nasıl etkilenir?*", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, DENK, Erdem (Ed.), Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 240.

AKIN, İlhan F., "*Milletlerarası Antlaşmaların Milli Mahkemeler Tarafından Yorumlanması*", İÜHFM, 1960, Vol. 25 S. 1-4, s. 94.

AKKUTAY, Berat Lale, "*The Interpretation of the Constitutions of International Organizations*", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, 2008, s. 373.

AKKUTAY, Berat Lale, **Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, Objektif Rejim Yaratan Andlaşma Teorisi ve Erga Omnes Yükümlülüklerin Andlaşmalarla**

İlişkisi Çerçevesinde Uluslararası Andlaşmaların Üçüncü Devletlere Etkisi, Adalet Yayınevi, 2020.

AKSAR, Yusuf, **Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk**, Seçkin, 2021.

ALSAN, Zeki Mesud, **Yeni Devletler Hukuku Prensipler- Şahıslar**, B.2, Fakülteler Matbaası, 1955.

ARATO, Julian, '*Subsequent Practice and Evolutive Interpretation: Techniques of Treaty Interpretation over Time and Their Diverse Consequences'*, Law & Prac. Int'l Cts & Tribunals, Vol. 9, 2010, s. 443.

ARATO, Julian, '*Treaty Interpretation and Constitutional Transformation: Informal Change in International Organizations*', Yale Journal of Int' Law, Vol. 38, 2013, s. 289.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Alkım, 2012.

ARMAOĞLU, Fahir, "*İkinci Dünya Harbinde Türkiye"*, AÜSBFD, C. 13, S. 2, 1958, s. 139.

ARSAVA, Füsun, "*BM Güvenlik Konseyi Rezolüsyonlarının Yorumu*", TBB Dergisi, S. 136, 2018, s. 359.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Milli Eğitim Basımevi, 1972.

AUST, Anthony, **Modern Treaty Law and Practice**, 3rd edn, Cambridge University Press, 2000.

AUST, Antony, "*The Theory and Practice of Informal International Instruments*", 35 ICL, 1986, s. 787.

AYBAY, Gündüz (Ed.), **Denizciler, İşletmeciler ve Yöneticiler için Deniz Hukuku**, Aybay Yayıncılık, 1998.

AYBAY, Rona/ ORAL, Elif, **Kamusal Uluslararası Hukuk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

AYBAY, Rona, "*Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar*", D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN'a Armağan, C.21, Özel S., 2019, s. 2729.

AYDIN, Mustafa, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*", içinde ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt I**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 399.

BAYKAL, Ferit Hakan., "*1982 Deniz Hukuku Konvansiyonunda Boğazlardan Geçiş Rejimi*", Mahmut R. BELİK'e Armağan, İstanbul 1993, s. 17.

BAYKAL, Ferit Hakan, **Deniz Hukuku Çalışmaları**, ALFA, 1998.

BAYRAK, Muhammed Enes, "*Uluslararası Hukukta Bağlayıcılık Meselesi: Mutabakat Muhtırası*", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 3, 2021, s. 1623.

BEDERMAN, David. J., **Classical Canons: Rhetoric, Classicism and Treaty Interpretation**, Dartmouth Publishing Co, 2001.

BELİK, Mahmut, "*Milletlerarası Antlaşmaların Yorumu*", MHB, S. 1, 1981, s. 1.

BELİK, Mahmut, **Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü**, Sermet Matbaası, İstanbul 1962.

BERNER, Katharina, '*Authentic Interpretation in Public International Law',* ZaöRV, Vol. 76, 2016, s. 845.

BERNER, Katharina, **Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Domestic Courts,** Springer, 2017.

BERNHARDT, Rudolf, "*Interpretation and Implied (Tacit) Modification of Treaties Comments on Arts. 27, 28, 29 and 38 of the ILC's 1966 Draft Articles on the Law of Treaties*", ZaöRV, Vol 27, 1967, s. 491.

BIANCHI, Andrea/ PEAT, Daniel/ WINDSOR, Matthew, **Interpretation in International Law**, Oxford University Press, 2015.

BİLSEL, Cemil, **Devletler Hukuku Üçüncü Kitap Devletler Arasında Andlaşmalar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları no 21, 1936.

BİLSEL, Cemil, "*Dünya Barış Buhranında Boğazlar*", İÜHFD, Vol. 5, S. 3, 1939, s. 3.

BİLSEL, Cemil, **Lozan Cilt I**, Sosyal Yayınlar, 1998.

BİLSEL, Cemil, **Lozan Cilt II**, Sosyal Yayınlar, 1998.

BİLSEL, Cemil, **Türk Boğazları**, İsmail Akgün Matbaası, 1948.

BJORGE, Eirik, **The Evolutionary Interpretation of Treaties**, Oxford, 2014.

BOZKURT, Enver/ POYRAZ, Yasin/ ERDAL, Selcen, **Devletler Hukuku**, 12. B, Legem Yayınevi, 2023.

BROWER, Charles, *'Why the FTC Notes of Interpretation Constitute a Partial Amendment of NAFTA Article 1105'*, Va J Int'l L, Vol. 46, 2006, s. 347.

BROLMANN, Catherine, '*Specialized Rules of Treaty Interpretation: International Organizations'* in D Hollis (ed), **The Oxford Guide to Treaties** Oxford University Press, 2012, s. 507.

BUGA, Irina, **Modification of Treaties by Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2018.

BURÇAK, Rıfkı Salim, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 32, 1983

CANCA, Hakan Selim, **Uluslararası Hukukta Türk Boğazları**, Seçkin, 2012.

CAŞIN, Mesut Hakkı, "*Askeri ve Stratejik Açıdan Montreux'nün Dünü ve Geleceği*", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. 37, S.1, 2017, s. 51.

CHAZOURNES, Boisson de, "*Subsequent Practice, Practices, and "Family Resemblance": Towards Embedding Subsequent Practice in its Operative Millieu*" içinde NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 53.

CORTEN, Oliver/ KLEIN, Pierre (ed), **The Vienna Conventions on the Law of Treaties- A Commentary**, Oxford University Press, 2011.

COSTELLOE, Daniel/ FITZMAURICE, Malgosia, "*Lawmaking by treaty: Conclusion of treaties and evolution of treaty regimes in practice*" içinde BROLMANN, Catherine/ RADI, Yannick (Eds), **Research Handbook on the Theory and Practice of International Lawmaking**, Edward Elgar Publisher, 2016, s. 113.

CRAWFORD, James, **Brownlie's Principles of Public International Law**, Oxford Universtiy Press, 2012.

CRAWFORD, James, '*A Consensualist Interpretation of Article 31(3) of the Vienna Convention on the Law of Treaties*' in NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 13.

CREMA, Luigi, "*Subsequent Agreements and Subsequent Practice wtihin and outside the Vienna Convention*", içinde NOLTE, Georg (Ed.), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 13.

ÇELİK, Edip, **Milletlerarası Hukuk Cilt 1**, Fakülteler Matbaası, 1980.

DENK, Erdem, "*Ege Denizi'nde Egemenliği Tartışmalı Adacık ve Kayalıklar*", MHB, S. 17- 18, 1997-1998, s. 129.

DENK, Erdem, "*Kanal İstanbul projesinin gerçekleştirilmesi durumunda "kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri"nin geçişi ve Karadeniz'de bulunma süreleriyle ilgili sorunlar oluşma ihtimali var mıdır ve bunun Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne etkisi olacak mıdır*?", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 243.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. B, 2015.

DİLAVER, Berrak Burçin, *"St. Thomas Aquinas: Yeni Bir Dönemin Felsefesini Kurmak*", içinde ÜYE, Saim/ ÖZDEMİR, Nadire/ İSPİR, Zeynep/ KAYA, Funda/ YILDIZ, E. Ç. (Ed.), **Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar- VIII**, 2019.

DORR, Oliver, "*Article 31 Genereal Rule of Interpretation"* in DORR, Oliver/ SCHMALENBACH, Kirsten (ed), **Vienna Convention on the Law of Treaties: a Commentary**, Springer, 2012, s. 521.

EHRLICH Ludvik, "*L'interprétation des traités*", Recueil des cours, 1928-IV, Vol. 24, s.5.

ENDICOTT, Timothy, "*Authentic Interpretation*", RatioJuris Vol. 33, 2020, s. 6.

ENDICOTT, Timothy, *"Otantik Yorum"*, KÖKÜSARI, İsmail (Çev.), EBYÜ-HFD, C. 25, S. 2, 2021, s. 211.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, C. I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara 1953.

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, 1968.

ERKİNER, Hakkı Hakan, "*Uluslararası Hukuk Düşüncesinde Klasik Öğretinin Kuruluşu: Hugo Grotius ve PostGrotien Yazarlar Samuel Von Pufendorf, Richard Zouche, Cornelius Van Bynkershoek ve Samuel Rachel'e İlişkin İnceleme ve Değerlendirme*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2012, C. 18, S.3, s. 3.

ERSOY, Ergun, **Boğazlar Bölgesinde Hukuksal Statü ve Trafik Ayrım Düzeni Kurulması, Rapor,** Boğazlar Bölgesinde Seyir Güvenliği Semineri, İstanbul, 10 Nisan 1992.

FALK, Richard A., "On Treaty Interpretation and the New Haven Approach: Achievements and Prospects", Va. J. Int'l L., Vol. 8, 1968, s. 323.

FISH, Stanley, "*There is No Textualist Position*", San Diego L Rev, Vol. 42, 2005, s. 626.

FITZMAURICE, Sir Gerald, "*Vae Victis or Woe to the Negotiators! Your Treaty or Our Interpretation of It*", AJIL, Vol. 65, 1971, s. 358.

FITZMAURICE, Sir Gerald, "*Do Treaties Need Ratification?",* BYIL, XV, 1934, s.113.

FITZMAURICE, Sir Gerald, "*The Law and Procedure of the International Court of Justice: Treaty Interpretation and Certain Other Treaty Points",* BYIL, Vol. 28, 1951, s. 1.

FITZMAURICE, Sir Gerald, "*The Law and Procedure of the International Court of Justice 1951– 54: Treaty Interpretation and Other Treaty Points*", BYIL, Vol. 33, 1957, s. 203.

FITZMAURICE, Malgosia, *"Amendment/Modification/Revision of Treaties Motion as Change*", içinde Malgosia Fitzmaurice ve Panos Mercouris (eds), **Treaties in Motion: The Evolution of Treaties from Formation to Termination**, Cambridge University Press, 2020, s. 182.

FITZMAURICE, Malgosia, "*The Whaling Convention and Thorny Issues of Interpretation*" içinde FITZMAURICE Malgosia/ TAMADA, Dai (eds), **Whaling in the Antarctic: Significance and Implications of the ICJ Judgment**, Brill/ Nijhoff, 2016, s. 53.

FITZMAURICE, Malgosia/ MERCOURIS, Panos, "*Treaty Interpretation and Its Rules*" içinde FITZMAURICE, Malgosia/ MERCOURIS, Panos (eds), **Treaties in Motion The Evolution of Treaties from Formation to Termination,** Cambridge University Press, 2020, s. 121.

FOX, Hazel, "*Article 31(3)(a) and (b) of the Vienna Convention and the Kasikili/Sedudu Island Case*" in FITZMAURICE, Malgosia/ ELIAS, Olufemi/

MERKOURIS, Panos (Eds), **Treaty Interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties- 30 Years on**, Martinus Nijhoff, 2010, s. 59.

GARDINER, Richard, **Treaty Interpretation**, 2nd edn., Oxford University Press, 2015.

GAUDEMET, J., "*Eski Çağ Dünyasında Kanunların ve Hukuki Muamelelerin Yorumu*", TAHİROĞLU, Bülent (Çev.), İÜHFD, C. 36, S.1-4, s. 495.

GÖLÜBOL, Mehmet, "*Çok-Taraflı Anlaşmaların Aktinde İmza, Tasdik ve Katılma Hususlarında Yeni Gelişmeler*", Ankara Üni SBF Dergisi, C. 11, S. 2, 1956, s. 107.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. B. Siyasal Kitabevi, 1996.

GÖNLÜBOL, Mehmet/ SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Milli Eğitim Basımevi, 1963.

GROTIUS, Hugo, **Savaş ve Barış Hukuku**, Çev. MERAY, Seha, Say Yayınları, 2011.

GÜNDÜZ, Aslan, **Milletlerarası Hukuk Konu Anlatımı, Temel Belgeler Örnek Kararlar**, Reşat Volkan Günel (Ed.), B. 12, Savaş, 2024.

GÜRSEL, Haluk. F., **Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri**, Ak Yayınevi, 1968.

GÜRÜN, Kamuran, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

HAFFNER, Gerhard, "*Subsequent Agreements and Practice: Between Interpretation, Informal Modification and Formal Amendment"* in NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 115.

HALL, A, **Treatise on International Law**, 1895.

HATHAWAY, Oona A./ NIX, Haley/ SANGHVI, Saurabh/ SOLOW, Sara, "*Tacit Amendments"* (Yale LawSchool, 15 November 2011, s. 9, <https://law.yale.edu/system/files/documents/pdf/cglc/TacitAmend me nts.pdf>, (Erişim: 01.01.2024),

HOLLINS, Duncan, '*Why State Consent Still Matters- Non State Actors, Treaties and the Changing Sources of International Law*', 23 Berkeley J Int'l L, 2005, s. 137.

HOLLINS, Duncan, "*Defining Treaties*", in HOLLINS, Duncan (ed), **The Oxford Guide to Treaties**, Oxford University Press, 2014, s. 11.

HYDE Charles, "*Concerning the Interpretation of Treaties*", AJIL, Vol. 3, 1909, s. 46.

İNAN, Yüksel**, Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, B. II, Turhan, Ankara 1995.

İNAN, Yüksel, "*The Current Regime of the Turkish Straits*", Journal of Turkish Affairs, March- May 2001 Volume VI- Number 1.

JACOBS, Francis, "*Varities of Approach to Treaty Interpretation: With Special Reference to the Draft Convention on the Law of Treaties before the Vienna Diplomatic Conference"*, ICLQ, Vol. 18(2), 1969, s. 318.

JENNINGS, Sir Robert/ Watts, Sir Arthur, **Oppenheim's International Law Volume 1 Peace Introduction to Part 1**, Ninth Edition, Longman, 1996.

KARL, Wolfram, **Vertag und spätere Praxis im Völkerrecht- Zum Einfluss der Praxis auf Inhalt und Bestand völkerrechtlicher Verträge**, Springer, 2012

KAUFMANN- KOHLER, Gabriele, '*Interpretive Powers of the Free Trade Commission and the Rule of Law'*, in GAILLARD, Emmanuel/ BACHAND, Frédéric (Eds), **Fifteen Years of NAFTA Chapter 11 Arbitration**, Juris, 2011, s. 175.

KESKİN ATA, Funda, *"Montrö Boğazlar Sözlemesi'nde Milletler Cemiyeti örgütüne yapılan atıflar 1945 Birleşmiş Milletler kurulduktan sonraki uygulamada nasıl yorumlanmıştır?*", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, DENK, Erdem (Ed.), Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 113.

KESKİN ATA, Funda, "*Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine getirdiği hak ve ayrıcalıklar ile getirdiği sınırlamalar nelerdir*?", içinde **50 Soruda Boğazlar Rejimi**, DENK, Erdem (Ed.), Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 145.

KILIÇÇI, Sedat, **Milletlerarası Anlaşmaların Onaylanması**, Başnur Matbaası, 1968.

KLABBERS, Jan, **An Introduction to International Institutional Law**, 2nd edn, Cambridge University Press, 2011.

KLABBERS, Jan, *"Some Problems regarding the Object and Purpose of Treaties"*, FYBIL, Vol. 8, 1997, s. 138.

KLABBERS, Jan, *"Virtous Interpretation*", in FITZMAURICE, Malgosia/ ELIAS, Olufemi/ MERKOURIS, Panos (Eds.), **Treaty Interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties: 30 Years on**, Brill, 2010, s. 17.

KOHEN, Marcelo, "*Keeping Subsequent Agreements and Practice in Their Right Limits*" in NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 34.

KORKMAZ SÜRER, Mukaddes, "*1966 Andlaşmalar Hukuku Taslak Maddeleri ve Şerhi*", AndHD, C. 4, S. 1, 2018, s. 35.

KOSKENNIEMI, Martti, **From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument**, Cambridge University Pres, 2006.

KÖKÜSARI, İsmail, "*Osmanlı- Tük Anayasal Tarihinde Yasama Yorumu ve Uygulaması"*, Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi, C. 67(4), 2018, s. 807.

KURAN, Selami, **Uluslararası Deniz Hukuku,** 4. B, Beta, 2014.

KURUMAHMUT, Ali, **Montrö Sözleşmesi Türk Boğazları ve Karadeniz,** TÜDAV Yayınları No: 26, 2006.

KUTLUK, Deniz, **Hazar- Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları, Çevresel Tehdit**, TÜDAV, Yayın No: 16, 2003.

LASSWELL, Harold D./ MILLER, James C. /MCDOUGAL, Myres S., **The Interpretation of International Agreements and World Public Order: Principles of Content and Procedure**, Martinus Nijhoff, 1967.

LAUTERPACHT, Hersch, "*De l'interprétation des traités: Rapport*", AIDI, Vol. 43-I, 1950.

LAUTERPACHT, Sir Hersh, "*Some Observations on Preparatory Work in the Interpretation of Treaties*", HLR, Vol. 48, 1935, s. 549.

LAUTERPACHT, Sir Hersh, "*Restrictive Interpretation and the Principle of Effectiveness in the Interpretation of Treaties*", BRIT. Y.B. INT'l L., C. 26, 1949, s. 48.

LAUTERPACHT, Hersh, **The Development of International Law by the International Court**, Cambridge University Press, 2010.

LINDERFALK, Ulf**, On the Interpretation of Treaties, The Modern International Law as Expressed in the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties**, Springer, 2007.

LÜTEM, İlhan, **Devletler Hukuku Dersleri Birinci Kitap**, Balkanoğlu Matbaacılık, 1959.

MALANCZUK, Peter (Ed.), **Akehurst's Modern Introduction to International Law**, 7. Ed., Routledge, 1997.

MARMOR, Andrei (Ed), **Law and Interpretation: Essays in Legal Philosophy**, Clarendon Press, 1995.

MARTIN, Kristina, "*Conflicts in Marine Environmental Protection: The Turkish Straits as a Case Study*," Transnational Law & Contemporary Problems 9, no. 2, 1999, s. 681.

MCDOUGAL Myres S., *"The International Law Commission's Draft Articles upon Interpretation: Textuality Redivivus"*, 61 AJIL 992, 1967, s. 992.

MCGINLEY, Gerald P., "*Practice as a Guide to Treaty Interpretation"*, Fletcher F., 9, 1985, s. 211.

MCNAIR, Arnold, **The Law of Treaties**, 2. Ed., Oxford University Press, 1961.

MCRAE, Peter, "*The Search for Meaning: Continuing Problems with the Interpretation of Treaties*", Victoria U Wellington L Rev, Vol. 33, 2002, s. 209.

MERAY, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş Birinci Cilt,** B. 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Sayı: 117-99, Ajans- Türk Matbaası, 1960.

MERAY, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş İkinci Cilt**, B. 2, Sevinç Matbaası, 1962.

MERAY, Seha L/ OLCAY, Osman, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

MERAY, Seha L/ OLCAY, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Takım II C. 2**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, 1973.

MERRILLS, J. G., "*Two Approaches to Treaty Interpretation*", 4 AYBIL 55, 1971, s. 64.

MOLOO, Rahim, "*When Actions Speaks Louder than Words: The Relevance of Subsequent Party Conduct to Treaty Interpretation*", Berkeley J Int'l L, Vol. 31, 2013, s. 39.

MURPHY, Sean, "*The Relevance of Subsequent Agreements and Subsequent Practice for the Interpretation of Treaties"*, in NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 82.

NOLTE, Georg, "*Introductory Report of the Study Group on Treaties over Time"* in G NOLTE, Georg, (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 169.

ODENDAHL, Kerstin, "*Article 39 General Rule Regarding the Amendments of Treaties*" in DORR, Oliver/ SCHMALENBACH Kirsten (Eds), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary,** Springer, 2012, s. 702

ODENDAHL, Kerstin, "*Article 40 Amendment of Multilateral Treaties*" in DORR, Oliver/ SCHMALENBACH Kirsten (Eds), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary,** Springer, 2012, 710.

ODENDAHL, Kerstin, "*Article 41 Agreements to Modify Multilateral Treaties between Certain of the Parties Only*" in DORR, Oliver/ SCHMALENBACH Kirsten (Eds), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary,** Springer, 2012, s. 719.

OPPENHEIM, Lassa, **International Law- A Treatise**, 2nd edn, Longman, 1912.

ORAKHELASHVILI, Alexander, **The Interpretation of Acts and Rules in Public International Law**, Oxford University Press, 2008.

ORAKHELASHVILI, Alexander, "*On dokuzuncu Yüzyılda Uluslararası Hukukun Seyri*", Çev. BEKİR, Nurhayat, içinde ORAKHELASHVILI, Alexander (Ed.), **Uluslararası Hukuk Teori ve Tarih**, Çev. Ed. UZUN, Ertuğrul.

ORAKHELASHVILI, Alexander, '*The 19th Century Life of International Law*', in Alexander Orakhelashvili (ed), **Research Handbook on the Theory and History of International Law**, Edward Elgar, 2011, s. 441.

ORAL, Nilüfer, "*The Turkish Straits and the IMO: A Brief History*", içinde ORAL, Nilüfer / ÖZTÜRK, Bayram (Ed.), **The Turkish Straits Maritime Safety, Legal and Environmental Aspects**, TÜDAV, İstanbul 2006, s. 24

ORAL, Nilüfer/ AYBAY, Gündüz, "*Turkey's Authority to Regulate Passage of Vessels Through the Turkish Straits*", içinde AYBAY, Gündüz (Ed.), **Denizciler, İşletmeciler ve Yöneticiler için Deniz Hukuku**, Aybay Yayıncılık, 1998, s. 919.

ÖKTEM, Emre, **Uluslararası Teamül Hukuku**, Beta, 2013.

ÖZEL, Mesut, "*Deniz Güvenliği: Kavramsal Gelişimi, Ulusal ve Uluslararası Uygulama ve Strateji Belgelerine Yansımasına Yönelik Bir Analiz*", içinde Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz, 2020, s. 94.

ÖZERSAY, Kudret, "*Boğazlar Konusu*", içinde ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt II**, İletişim Yayınları, 2015, s. 102.

ÖZERSAY, Kudret, "*Boğazlar Konusu [2]*", içinde ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt II**, İletişim Yayınları, 2015, s. 551.

ÖZERSAY, Kudret, "*Boğazlar Konusu*", içinde ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt III**, İletişim Yayınları, 2020, s. 819.

ÖZERSAY, Kudret, **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 22, Tezler Dizisi: 6, 1999.

ÖZKERİM GÜNER, Neslihan/ ERHAN BULUT, Zeynep, "*Uluslararası Hukukta Sessizlik*", SÜHFD., C. 32, S. 3, 2024, s. 1731.

ÖZMAN, Aydoğan (Çev.), **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 5, 1984.

ÖZMAN, Aydoğan, **Deniz Hukuku I**, Turhan Kitabevi, 2006.

ÖZTAŞKIN, Ömür, "*Implementation of "Maritime Traffic Regulations for the Turkish Straits and Marmara Region*", içinde SOYSAL İsmail (Ed.), **Turkish Straits, New Problems, New Solutions**, İstanbul 1995, s. 127.

PAZARCI, Hüseyin, "*Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar"*, Prof. Dr. Ernst E. Hirsch Hatırasına Armağan, Ankara 1986, s. 849.

PAZARCI, Hüseyin, "*Uluslararası Boğaz Kavramı ve Geçiş Rejimleri*", Gündüz Aybay Armağanı içinde, İstanbul 2004, s. 67.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap**, 15. B., Turhan, 2021.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 12. B., Turhan, 2021.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap**, 7. B., Turhan, 2023.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap**, 4. B., Turhan, 2020.

PAZARCI, Hüseyin, "*Uluslararası Hukuk ve Türk Hukukuna Göre Uluslararası Andlaşma Kavramı*", MHB, Yıl 10, S.1-2, 1990, s. 151.

PAZARCI, Hüseyin/ DENK, Erdem, **Uluslararası Hukuk**, 23. B., Turhan, 2024.

PEAT, Daniel/ WINDSOR, Matthew, "*Playing the Game of Interpretation*", in BIANCHI, Andrea/ PEAT, Daniel/ WINDSOR, Matthew, **Interpretation in International Law**, Oxford University Press, 2015, s. 3.

PETERS, Christopher, '*Subsequent Practice and Established Practice of International Organizations- Two Sides of the Same Coin?*' GoJIL, Vol. 3, 2011, s. 617.

PHILLIMORE, Robert, **Commentaries upon International Law**, Vol II, 1871.

PİRİM, Zeynep Ceren, "*1978 Devletlerin Uluslararası Andlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalara Halefiyet: Teorik Bir Değerlendirme*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2016, Cilt: 22 Sayı: 2, s. 131.

POUND, Roscoe, "*Law in Book and Law in Action*", ALR, Vol. 44, 1910, s. 12.

PUIG, Sergio, "*The Role of Procedure in the Development of Investment Law: The Case of Section B of Chapter 11 of NAFTA*" içinde BROWN, Chester/ MILES, Kate (eds), **Evolution in Investment Treaty Law and Arbitration**, Cambridge University Press, 2011, s. 339.

RUETER, Paul, **Introduction au Droit des Traités**, Collection U, Librairie Armond Colin, 1972.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918 – 1994**, 18. B., İmge Kitabevi, 2009.

SANDS, Philippe, '*Article 39 (1969)*' in CORTEN, O./ KLEIN, P. (Eds), **The Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary**, Oxford University Press, 2011, s. 962.

SANDS, Phillipe/ PEEL, Jacqueline/ FABRA, Adriana/ MACKENZIE, Ruth, **Principles of International Environmental Law**, Cambridge University Press, 2012, s. 350.

SCHMALENBACH, Kirsten, "*Article 5. Treaties Contituting International Organizations and Treaties Adopted Within a n International Organization*", içinde DORR, Oliver/ SCHMALENBACH, Kirsten (Eds), **Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary**, Springer, 2012, s. 89.

SCHREUER, Christoph, "*The Interpretation of Treaties by Domestic Courts*", BYBIL, Vol. 45, 1971, s. 255.

SCHWARZENBERGER, Georg, "*Myths and Realities of Treaty Interpretation-Articles 27-29 of the Vienna Convention on the Law of Treaties"*, Virginia Journal of International Law, Vol 9, 1968, s. 1.

SEIDL, Erwin, "*Romalı Hukukçuların Metodlarına Dair*", ERDOĞMUŞ, Belgin (Çev.), İÜHFM, C. XXXV, S. 1-4, s. 448.

SHAW, Malcolm N., "*Boundary Treaties and Their Interpretation*", in RIETER, Eva/ WAELE, Henri de, **Evolving Principles of International Law**, Queen Mary Studies in International Law, Volume: 5, 2012, s. 239.

SIMMA, Bruno, "*Miscellaneous Thoughts on Subsequent Agreements and Practice"*, in NOLTE, Georg (ed), **Treaties and Subsequent Practice**, Oxford University Press, 2013, s. 46.

SIMMA, Bruno, "*The Antarctic Treaty as a Treaty Providing for an Objective Regime",* Cornell Int'l L.J., Vol. 19, 1986, s. 192.

SINCLAIR, Ian, **The Vienna Convention on the Law of Treaties**, 2nd edn, Manchester University Press, 1984.

SINCLAIR, Ian, "*Vienna Conference on the Law of Treaties*", ICLQ, Vol. 19, 1970, s. 47.

SOYSAL, İsmail, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Cilt I**, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981.

SOYSAL, İ., **Atatürk'ün Milli Dış Politikası Cilt II**, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2011.

STONE, Julius, "*Fictional Elements in Treaty Interpretation- A Study in the International Judicial Process*", SydLawRw 23, 1954, s. 344.

SUR, Melda, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 17. B., Beta, 2024.

ŞARBAK, Hilal Nur, Uluslararası Hukukta Yorum ve Uluslararası Hukukun Ulusal Mahkemelerde Yorumlanması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

QUAYLE, Peter, "*Treaties of a Particular Type: The ICJ's Interpretative Approach to the Constituent Instruments of International Organizations*", LJIL, Vol.29, 2016, s. 853.

TANAKA, Yoshifumi, **The International Law of the Sea**, 3rd Edition, Cambridge University Press, 2019.

TERZİOĞLU, Süleyman S./ ÖZARSLAN, Bahadır B., **Uluslararası Örgütler Hukuku,** Adalet Yayınevi, 2016.

THIRLWAY, Hugh, "*The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960-1989: supplement 2006- part Three*", BYIL, Vol.77- 1, 2006, s. 1.

TOLUNER Sevin, "*Boğazlardan Geçiş ve Montreux*", içinde **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, 2000.

TOLUNER, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Dersleri**, Filiz Kitabevi, 1996.

TOLUNER, Sevin, "*Montreux Konvensiyonu'nun Feshi ve Değiştirme Usulüne İlişkin Bazı Sorunlar Üzerinde Düşünceler",* Prof. Dr. Ergon A. Çetingil ve Prof. Dr. Rayegan Kender'e 50. Birlikte Çalışma Yılı Armağanı, İstanbul, 2007, s. 1071.

TOLUNER, Sevin, "*Objektif Hukuki Durum Yaratan Antlaşmalar Kavramı Gerekli midir?*", Milletlerarası Hukuk Ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C.25, S.1-2, 2005, s. 519.

TUKİN, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, No: 914, 1947.

TUNCER, Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası 1938-1950 İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Kaynak Yayınları, 2022.

TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur/ ARIKOĞLU, Enver/ AKÜN, Verda Neslihan/ BAŞKARACAOĞLU, Elif (Ed), **Toluner Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar) Prof. Dr. Toluner'in Ders Notlarından**, Beta, 2017.

TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur, "*Montrö Sözleşmesi ve Kanal İstanbul*", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C.37, S. 1, 2017, s. 113.

ULUTAŞ, Ahmet, "*Avrupa Konseyi Perspektifinden Uluslararası Sözleşmelerin Yorumunda Açıklayıcı Raporların Anlam ve Değeri*", Adalet Dergisi, S. 70, 2023/1, s. 448.

UZUN, Elif, **Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, 2. B., Seçkin Yayıncılık, 2016.

UZUN, Elif, "*Tehlikeli Madde Taşıyan Ticaret Gemileri Hakkında Milletlerzarası Standartlar ve Boğazlardan Geçiş*", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. 23, S. 1-2, 2003, ss. 851-876.

VATTEL, Emerich de, **The Law of Nations or Principles of the Law of Nature Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns**, Cambridge University Press, 2015.

VENZKE, Ingo, "*Semantic Authority, Legal Change and the Dynamics of International Law*", 2015, 12 No Foundations 1.

VIERDAG, Egbert, '*The Time of the Conclusion of a Multilateral Treaty: Article 30 of the Vienna Convention on the Law of Treaties and Related PRovisions',* BYIL, Vol. 59, 1989, s. 75.

VILLIGER, Mark E., **Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties**, Martinus Nijhoff Publishers, 2009.

VILLIGER, Mark E., '*The Rules on Interpretation: Misgivings, Misunderstandings, Miscarriage? The "Crucible" Intended by the International Law Commission*' in CANNIZZARO, E. (ed), **The Law of Treaties Beyond the Vienna Convention**, Oxford University Press, 2011.

WAIBEL, Cf M., '*Uniformity versus Specialisation: A Uniform Regime of Treaty Interpretation?*' in TAMS/ TZANAKOPOULOS/ ZIMMERMANN (Eds), **Research Handbook on the Law of Treaties**, Elgar, 2014.

WESTLAKE, John, **International Law**, The University Press, 1910.

WOOD Michael, "*The Interpretation of Security Council Resolutions*", Max Planck YB UN L, Vol. 2, 1998, s. 73.

YU, Tsune-Chi, **The Interpretation of Treaties**, Columbia University, 1927.

ULUSLARARASI MAHKEME KARARLARI, DANIŞMA GÖRÜŞLERİ VE HAKEMLİK KARARLARI

Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosova (Advisory Opinion), 2010 ICJ Rep. 403.

Acquisition of Polish Nationality, Advisory Opinion, 1923 PCIJ Series B, No.7, 20.

Aegean Sea Continental Shelf (Greece v. Turkey), Jurisdiction of the Court, Judgment, 1978 ICJ Rep. 3.

Aerial Incident of 27 July 1955 (Israel v. Bulgaria), Peliminary Objections, Judgment, 1959 ICJ Rep. 127.

Anglo-Iranian Oil Co. Case, 1952 ICJ Rep. 93.

Applicability of Article VI, Section 22, of the Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, Advisory Opinion, 1989 ICJ Rep. 177.

Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation), Preliminary Objections, 2011 ICJ Rep. 70.

Arbitral Award of 31 July 1989 (Guinea-Bissau v. Senegal), Judgment, 1991 ICJ Rep. 53.

Arbitral Tribunal for the Agreement on German External Debt, (Belgium, France, Switzerland, UK and USA v. Federal Republic of Germany), ILR, Vol. 59, 1980, 495.

Award of Arbitral Tribunal in the Second Stage of the proocedings between Eritrea and Yemen (Maritime Delimitation), 1999 ICJ. Rep. 335.

Case Concerning a Dispute Between Argentina and Chile Concerning the Beagle Channel, Award, 1977, XXI-II RIAA 53.

Case Concerning Rights of Nationals of the United States of America in Morocco, Judgment, 1952 ICJ Rep. 176.

Case Concerning the Arbitral Award Made by the King of Spain on 23 December 1906 (Honduras v. Nicaragua), 1960 ICJ Rep 192.

Case Concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Preliminary Objections, Judgment, 1961 ICJ Rep. 17.

Case of Loizidou v. Turkey (Application no. 15318/89), Preliminary Objections, 23 March 1995.

Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion, 1962 ICJ Rep. 151.

Chamizal Case (Mexico/United States), Award by the International Boundary Commission, 1911 XI RIAA 309.

Colombian-Peruvian Asylum Case (Colombia v. Peru), Judgment, 1950 ICJ Rep. 266.

Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations, Advisory Opinion, 1950 ICJ Rep. 4.

Competence of the ILO in regard to International Regulation of the Conditions of the Labour of Persons Employed in Agriculture, Advisory Opinion, 1922 PCIJ Series B, No.2, 39.

Competence of the ILO to Regulate, Incidentally, the Personal Work of the Employer (Advisory Opinion), 1926, PCIJ Series B, No 13, 19.

Conditions of Admission of a State to Membership in the United Nations, Advisory Opinion, 1948 ICJ Rep. 57.

Constitution of the Maritime Safety Committee of the Inter-Governmental Maritime Concultative Organization (Advisory Opinion), 1960, ICP Rep 150.

Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Merits, Judgment, 1949 ICJ Rep.4.

Dispute Regarding Navigational and Related Rights (Costa Rica v. Nicaragua), Declaration of Judge ad hoc Guillaume, 2009 ICJ Rep.290.

Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex, 7 June 1932, PCIJ, Series A/B, No. 46.

Frontier Dispute (Benin/Niger), 2005 ICJ. Rep. 90.

Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1997 ICJ Rep. 7.

Golder v. United Kingdom, ECtHR No 4451/70, Judgment of 21 February 1975.

Interpretation of Article 3, Paragraph 2, of the Treaty of Lausanne, Advisory Opinion, 1925 PCIJ Series B, No 12, 24.

Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania (Second Phase), Advisory Opinion, 1950 ICJ Rep. 221.

Interpretation of the air transport services agreement between the United States of America and France, 22.12.1963.

Iron Rhine Arbitration, Belgium v Netherlands, Award, ICGJ 373 (PCA 2005).

Islamic Republic of Iran and United States of America, Partial Award No 529-A15-FT (6 May 1992), 28 Iran- US CTR 112.

Japan- Taxes on Alcoholic Beverages II, Report of the Appelate Body, WT/DS8,10-11/AB/R (1996), Part D, 10-12.

Jurisdictional Immunities of the State, (Germany v. Italy: Greece Intervening), Judgment of 3 February 2012, ICJ Reports 99.

LaGrand (Germany v. USA), 2001 ICJ Rep. 466.

Land and Maritime Boundary Between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigaeria; Equitorial Guinea Intervening), 2002 ICJ Rep. 249.

Legal Consequences for States of the Continued Presense of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, 1971 ICJ Rep. 16.

Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, 2004 ICJ Rep. 136.

Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, 1996 ICJ Rep. 66.

Kasikili/ Sedudu Island (Botswana/ Namibia), 1999 ICJ Rep. 1045.

Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain), Jurisdiction and Admissibility, 1994 ICJ Rep 112.

Methanex Corporation v. USA, Final Award of the Tribunal on Jurisdiction and Merits, UNCITRAL, 2005, 9, <https://www.italaw.com/sites/default/files/casedocuments/ita0529.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2025).

Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Preliminary Objection, Judgment, 1996 ICJ Rep. 803.

Question of Jaworzina (Polish- Czecholovakian Frontier), Advisory Opinion, 1923 Series B, No. 8.

Öcalan v. Turkey, ECtHR, (Application no. 46221/99), Grand Chamber Judgment, 2005.

Pope & Talbot Inc. v. The Government of Canada (Award on Damages of 31 May 2002, para. 47, <https://www.italaw.com/sites/default/files/casedocuments/ita0686.pdf> (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Prosecutor v. Akayesu, Judgment, Case No ICTR-96-4-T (2 September 1998).

Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with Respect to Activities in the Area (Advisory Opinion), 2011 ITLOS Case No 17.

Right of Passage over Indian Territory (Portugal v. India) (Preliminary Objections) (1957), ICJ Rep. 125.

Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority Schools), Judgment, PCIJ Series A, No. 15.

Sovereignty over Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks and South Ledge (Malaysia/Singapore), Judgment, 2008 ICJ Rep. 12.

Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipadan (Endonesia v. Malaysia, Judgment, 2002 ICJ Rep. 625.

South West Africa (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa), Preliminary Objections, Judgment, 1962 ICJ Rep.319.

South West Africa, Second Phase, Judgment, 1966 ICJ. Rep. 6.

Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/ Chad), Judgment, 1994 ICJ Rep. 6.

Tyrer v. United Kingdom, ECtHR (Appl. No. 5856/72) Judgment, 1978, Series A no. 26.

United States- Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services, Report of Appelate Body, 2005 WT/DS285/AB/R.

United States- Section 110(5) Copyright Act, Panel Report, (2000) WT/DS160/R.

United States- Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Appelate Body, 1996 WT/DS2/AB/R, 17.

Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening), Judgment, 2014 ICJ Rep. 226.

Wintershall Aktiengesellschaft v. Argentine Republic, Award, 2008, ICSID Case No. ARB/04/14, <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0907.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR, BELGELER VE DİĞER KAYNAKLAR

1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea, <https://legal.un.org/avl/ha/gclos/gclos.html#:~:text=Four%20separate%20conventions%20were%20adopted,to%20become%20party%3A%20the%20Convention>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

1963 Vienna Convention on Consular Relation, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf >, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, m. 26/2, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>, (Erişim tarihi: 18.05.2024).

1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf> (Erişim tarihi: 18.05.2025).

1993 Agreement to Promote Compliance with International Conservation and Management Measures by Fishing Vessels on the High Seas, m. XIII/4, <https://www.fao.org/3/x3130m/x3130e00.htm#b14>, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

1996 Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-4&chapter=26>, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

2000 United Nations Convention against Transnational Organized Crime, <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf>, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

Agreement Establishing the World Trade Organization, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/agrmntseries1_wto_e.pdf>, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), https://www.imo.org/en/KnowledgeCentre/ConferencesMeetings/Pages/SOLAS.aspx, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea (COLREG) <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/COLREG.aspx>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025)

Convention on the Prohibition of Development, Production, Stockpiling, and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/19970429%2007-52%20PM/Ch_XXVI_03p.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

FITZMAURICE, Sir Gerald, 'First Report on the Law of Treaties' [1956-II] YBILC, 104–28

Harvard Law School, 'Article 19. Interpretation of Treaties', AJIL, Vol. 29, 1935, ss. 937-977.

Final Draft, Commentary to Art. 35, s. 232,

ILC, 'Report of the International Law Commission on the Work of its 16th Session', (11 May–24 July 1964) [1964-II] YBILC 173–227

ILC, ‘Summary Records of the 16th Session of the International Law Commission’, (11 May–24 July 1964) [1964-I] YBILC 1–343.

ILC, ‘Summary Records of the 18th Session of the International Law Commission’ (4 May–19 July 1966) [1966-I/2] YBILC 1–351.

ILC, ‘Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries’ [1966-II] YBILC, 187–274.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 60th Session’, (5 May–6 June and 7 July–8 August 2008) UN Doc A/63/10.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 61st Session’, (4 May–5 June and 6 July–7 August 2009) UN Doc A/64/10.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 64th Session’, (7 May–1 June and 2 July–3 August 2012) UN Doc A/67/10.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 65th Session’, (6 May–7 June and 8 July 2013) UN Doc A/68/10.

IMO, MSC 62/INF 10, Navigational and Environmental Safety in tlıe Turkish Straits, London, 24 March 1993.

IMO MSC 63, WP 11/Add 2, Report of Maritime Safety Committee, (on Turkish Straits), London, 24 May 1994.

IMO, MSC 65/25, Working Programs of the Sub-Committies, London, May 1995, s.l.

IMO Resolution On Navigation In The Turkish Straits," ICCOPS Newsletter, No.6 (January 1996), s. 16.

IMO, MSC 67/22, Report O f The Maritime Safety Committee On Its Sixty-Seventh Session, London, 19 December 1996, s.32.

IMO, NAV 43AVP 1, Draft Recommendations Addressed to the Government of Turkey, Annex 3, London, May 1997.

IMO, MSC 70/11/15, Comments on MSC 70/11/11 submitted by the Russian Federation regarding the p rep a ra tio n of a new report covering all aspects of maritime safety an d environmental protection in the Turkish Straits, submitted by Turkey, 23 October 1998,

Institute de Droit International, "Résolution sur I'nterprétation des traités", AIDI, 1956, 358.

International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL), <https://www.imo.org/en/about/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-(MARPOL).aspx>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

İstanbul Liman Tüzüğü, R.G. 21 Nisan 1982, No. 17671.

KOSKENNIEMI, Martti, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, Report of the Study Group of the International Law Commission, UN Doc. A/CN.4/L.682, 2006.

Legal Information Institute, https://www.law.cornell.edu/wex/contra_proferentem, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

MARPOL 73/78, RG, 24 Haziran 1990 No: 20558.

NAFTA Free Trade Commission, 'Notes of Interpretation of Certain Chapter 11 Provisions' (31 July 2001, <http://www.naftaclaims.com/commissionfiles/NAFTA_Comm_1105_Transparency.pdf.> (Erişim tarihi: 18.05.2025).

NOLTE, Georg, "Annex A—Treaties over Time—In Particular: Subsequent Agreement and Practice' in ILC, 'Report of the International Law Commission on the Work of its 60th Session' (5 May–6 June and 7 July–8 August 2008) UN Doc A/63/10.

NOLTE, Georg, "First Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in relation to Treaty Interpretation" (19 March 2013) UN Doc A/CN.4/660

NOLTE, Georg, "Second Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in relation to Treaty Interpretation" (26 March 2014) UN Doc A/CN.4/671

NOLTE, Georg, "Third Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties" (7 April 2015) UN Doc A/CN.4/683

NOLTE, Georg, "Fourth Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties" (7 March 2016) UN Doc A/CN.4/694

NOLTE, Georg, "Fifth Report on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties", Doc. A/CN.4/715, 2018.

Official Records on the United Nations Conference on the Law of Treaties, Meetings of the Committee of the Whole (1969) 11, 182, < https://legal.un.org/diplomaticconferences/1968_lot/docs/english/sess_1.pdf>, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

PAZARCI, Hüseyin, "Çılgınlığın Olası Etkileri", https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cilginligin-olasi-uluslararasi-etkileri-245014 (Erişim tarihi: 18.05.2025).

Report of the Committee of the Whole on its work at the first session of the Conference, Doc. A/CONF.39/11.

Report of the Study Group of the International Law Commission Finalized by Martti Koskenniemi, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From the Diversification and Expansion of International Law, A/CN.4/L.682.

Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, Sixth Report on the Law of Treaties, Doc. A/CN.4/186 and Add.1-7, 1966-II YILC 51, 51.

SİRMEN, Ali, 'Montrö Çiğneniyor mu?', 10 Ocak 1976 Cumhuriyet Gazetesi.

Special Rapporteur Sir Humphrey Waldock, Third Report on the Law of Treaties, Document A/CN.4/167 and Add.1-3, YILC 1964-II, 55.

The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, <https://ozone.unep.org/treaties/montreal-protocol/montreal-protocol-substances-deplete-ozone-layer>, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

Treaty on Open Skies, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/5/14127.pdf>, (Erişim tarihi: 18.05.2025).

Turkey, Navigational and Environmental Safety in the Turkish Straits, U.N. IMO Maritime Safety Comm., 62nd Sess., Agenda Item 23, at 1 U.N. Doc. MSC 62/INF. 10 (1993).

ILC, 'Report of the International Law Commission on the Work of its 16th Session', (11 May–24 July 1964) [1964-II] YBILC 173–227

ILC, 'Summary Records of the 16th Session of the International Law Commission', (11 May–24 July 1964) [1964-I] YBILC 1–343.

ILC, ‘Summary Records of the 18th Session of the International Law Commission’ (4 May–19 July 1966) [1966-I/2] YBILC 1–351.

ILC, ‘Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries’ [1966-II] YBILC, 187–274.

ILC, Revised Draft Articles, Doc. A/CN.4/L.107 and Add.l, (1966-II) YILC 112, Art. 69/3(b).

ILC, Reports of the International Law Commission on the Second Part of Its Seventeenth Session and on Its Eighteenth Session, Doc. A/6309/Rev.l (1966-II) YILC 169.

ILC, Report of the International Law Commission on the work of its eighteenth session, 4 May- 19 July 1966 (1966-II) YILC 172, Doc. A/CN.4/SER.A/1966/Add.1.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 60th Session’, (5 May–6 June and 7 July–8 August 2008) UN Doc A/63/10.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 61st Session’, (4 May–5 June and 6 July–7 August 2009) UN Doc A/64/10.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 64th Session’, (7 May–1 June and 2 July–3 August 2012) UN Doc A/67/10.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of its 65th Session’, (6 May–7 June and 8 July 2013) UN Doc A/68/10.

ILC, ‘Report of the International Law Commission on the work of its 66th Session (5 May–6 June and 7 July–8 August 2014) UN Doc. A/69/10, 196.

ILC, Second Report on Identification of Customary International Law, 22 May 2014, Doc A/CN.4/672, s. 39.

ILC, Draft conclusions on subsequent agreements and subsequent practice in relation to the interpretation of treaties with commentariess, Doc. A73/10, 2018-II(2) YILC 16.

UNGA, Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2018 [on the report of the Sixth Committee], Doc. A/RES/73/202, 4.

Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS 331, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Waldock, *Third Report*, 54, para. 6; UN ILC, Report of the International Law Commission covering the work of its sixteenth session, 11 May-24 July 1964, Doc. A/5809 (1964-II) YILC 199.

Gürcistan'a yardımda Montrö krizi, https://www.cnnturk.com/dunya/gurcistana-insani-yardimda-montro-krizi, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

ABD Savaş Gemisi Çanakkale Boğazı'nda, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-savas-gemisi-canakkale-bogazinda-10243161, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

İstanbul Boğazı'nı geçen Rus savaş gemisinde 'füzeli asker', https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-bogazini-gecen-rus-savas-gemisinde-fuzeli-asker-40023448, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye'nin hamlesi ne anlama geliyor, Rusya-Ukrayna krizinin seyri değişebilir mi?, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60571805, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).